

ІРПІНСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЧАСОПИС

Науковий журнал

Випуск 1 (5)

Засновник та видавець: Університет державної фіскальної служби України

Заснований 2018 року.

Продовжуване видання (виходить у міру накопичення матеріалу)

Мови видання: українська, російська, англійська

Свідчення про Державну реєстрацію друкованого засобами масової інформації:

Серія КВ № 23215-13055ПР від 22.03.2018

*Рекомендовано до друку та поширення через мережу «Інтернет» рішенням Вченої ради
Університету державної фіскальної служби України (протокол № 4 від 25.03.2021)*

Редакційна колегія: д.ю.н., професор *В. В. Топчій* (голов. ред.); д.ю.н., професор *О. В. Драган* (заст. голов. ред.); д.ю.н., с.н.с. *Н. Б. Новицька* (заст. голов. ред.); к.ю.н., доцент *Н. А. Лугіна* (відп. секретар); д.ю.н., доцент *Ю. І. Аністратенко*; д.ю.н., професор *В. Т. Білоус*; д.ю.н., професор *С. В. Бобровник*; д.ю.н., професор *О. Г. Боднарчук*; д.ю.н., професор *Л. М. Касьяненко*; д.ю.н., професор *О. Є. Костюченко*; д.ю.н., професор *Н. А. Литвин*; д.ю.н., професор *Т. О. Мацелик*; д.ю.н., професор *Н. В. Никитченко*; д.ю.н., професор *А. М. Новицький*; к.ю.н., доцент *Л. В. Омельчук*; д.ю.н., професор *О. П. Рябченко*; д.ю.н., доцент *Ю. Ю. Рябченко*; д.ю.н., професор *П. В. Цимбал*; д.ю.н., професор *І. В. Чеховська*; д.ю.н., професор *А. Є. Шевченко*; д.ю.н., професор *Асар Іса огли Садигов* (Азербайджан).

Ірпінський юридичний часопис : науковий журнал / редкол. : *В. В. Топчій* (голов. ред.) та ін. – Ірпінь : Університет державної фіскальної служби України, 2021. – Випуск 1 (5). – 224 с. – (Серія : право).

У виданні вміщені наукові статті, присвячені актуальним проблемам юридичної науки та практики.

Науковий журнал започатковано з метою опублікування результатів наукових досліджень проблем правової науки, теоретико-прикладних проблем правового забезпечення фіскальної політики держави, удосконалення законодавства та правозастосування.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів та всіх, хто цікавиться проблемами теорії права та правозастосування.

Науковий журнал індексується в Google Scholar,

Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського.

Розміщений на відкритій інформаційній платформі OJS Університету державної фіскальної служби України.

DOI (digital object identifier) – цифровий індикатор об'єкта привласнюється науковим статтям видання.

Редакція журналу веде систематичну роботу із включення наукового видання до міжнародних електронних бібліотек, каталогів та наукометричних баз даних з метою входження у світовий науковий інформаційний простір, підвищення рейтингу журналу та індексів цитування його авторів. Наразі редколегія провадить роботу щодо входження збірника у Scopus та Web of Science.

Адреса редакційної колегії:

України, 08201, Ірпінь, Київська обл., вул. Університетська, 31

e-mail: irpin-yur-chas@ukr.net

Використання опублікованих у збірнику матеріалів дозволяється за умови обов'язкового посилання на джерело інформації.

У разі посилання на матеріали збірника наукових праць «Ірпінський юридичний часопис» потрібно використовувати транслітеровану назву «Irpinskyi yurydychnyi chasopys», або «Irpın legal chronicles».

ИРПЕНСКАЯ ЮРИДИЧЕСКАЯ ЛЕТОПИСЬ

Научный журнал

Выпуск 1 (5)

ISSN 2617-4154
УДК 34:33(477)(08)

Основатель и издатель: Университет государственной фискальной службы Украины
Основан в 2018 году.

Продолжаемое издание (выходит по мере накопления материала)
Язык издания: украинский, русский, английский

Свидетельство о Государственной регистрации печатного средства массовой информации
Серия КВ № 23215-13055ПР от 22.03.2018

Рекомендован к печати и распространению через Интернет Ученым советом Университета
государственной фискальной службы Украины (протокол № 4 от 25.03.2021)

Редакционная коллегия: д.ю.н., профессор В. В. Топчий (глав. ред.); д.ю.н., профессор О. В. Драган (зам. глав. ред.); д.ю.н., с.н.с. Н. Б. Новицкая (зам. глав. ред.); к.ю.н., доцент Н. А. Лугина (отв. секретарь); д.ю.н., доцент Ю. И. Анистратенко; д.ю.н., профессор В. Т. Билоус; д.ю.н., профессор С. В. Бобровник; д.ю.н., профессор О. Г. Боднарчук; д.ю.н., профессор Л. М. Касьяненко; д.ю.н., профессор Е. Е. Костюченко; д.ю.н., профессор Н. А. Литвин; д.ю.н., профессор Т. А. Мацелык; д.ю.н., профессор Н. В. Никитченко; д.ю.н., профессор А. Н. Новицкий; к.ю.н., доцент Л. В. Омельчук; д.ю.н., профессор Е. П. Рябченко; д.ю.н., доцент Ю. Ю. Рябченко; д.ю.н., профессор П. В. Цимбал; д.ю.н., профессор И. В. Чеховская; д.ю.н., профессор А. Е. Шевченко; д.ю.н., профессор Асар Иса оглы Садигов (Азербайджан).

Ирпенская юридическая летопись : научный журнал / редколл. В. В. Топчий (глав. ред.) и др. – Ирпень : Университет государственной фискальной службы Украины, 2021. – Выпуск 1 (5). – 224 с. – (Серия : право).

В издании помещены научные статьи, посвященные актуальным проблемам юридической науки и практики.

Научный журнал основан с целью опубликования результатов научных исследований проблем правовой науки, теоретико-прикладных проблем правового обеспечения фискальной политики государства, совершенствование законодательства и правоприменения.

Для научных сотрудников, преподавателей, аспирантов, студентов и всех, кто интересуется проблемами теории права и правоприменения.

Научный журнал индексируется в Google Scholar,

Национальной библиотекой Украины имени В. И. Вернадского.

Размещен на открытой информационной платформе OJS Университета государственной фискальной службы Украины.

DOI (digital object identifier) – цифровой индикатор объекта присваивается научным статьям издания.

Редакция журнала ведет систематическую работу по включению научного издания в международные электронные библиотеки, каталоги и наукометрические базы данных с целью вхождения в мировое научное информационное пространство, повышение рейтинга журнала и индексов цитирования его авторов. В настоящее время редколлегия ведет работу по вхождению сборника в Scopus и Web of Science.

Адрес редакционной коллегии:

Украина, 08201, Ирпень, Киевская обл., ул. Университетская, 31

e-mail: irpin-yur-chas@ukr.net

Использование опубликованных в сборнике материалов допускается при условии обязательной ссылки на источник информации.

При ссылке на материалы сборника научных трудов «Ирпенская юридическая летопись» следует использовать транслитерированное название «Irpinskyi yurydychnyi chasopys» или «Irpın legal chronicles».

© Университет государственной фискальной
службы Украины, 2021

IRPIN LEGAL CHRONICLES

The Scientific Journal

Issue 1 (5)

ISSN 2617-4154
UDC 34:33(477)(08)

*Founder and publisher: University of the State Fiscal Service of Ukraine (hereinafter – University)
The scientific journal «Irpın legal chronicles» was founded in 2018.*

*Continued edition (released with the accumulation of material)
Languages of edition: Ukrainian, Russian, English.*

*The certificate of state registration of the printed mass media:
KV № 23215-13055PR, 22.03.2018*

*Recommended for printing and Internet distribution by the decision of the University Academic Council
(protocol № 4, 25.03.2021)*

Editorial Board: Dr., Professor *V. V. Topchiy* (Editor-in-chief); Dr., Professor *O. V. Dragan*, (deputy Ed.); Dr., senior researcher *N. B. Novytska* (deputy Ed.); Ph.D. in Law, Docent, *N. A. Lugina* (co-ed.); Dr., Associate Professor, *Yu. I. Anistratenko*; Dr., Professor *V. T. Bilous*; Dr., Professor *S. V. Bobrovnik*; Dr., Professor *O. G. Bodnarchuk*; Dr., Professor *L. M. Kas'yanenko*; Dr., Professor *O. E. Kostyuchenko*; Dr., Professor *N. A. Lytvyn*; Dr., Professor *T. O. Matselyk*; Dr., Professor *N. V. Nikitchenko*; Dr., Professor *A. M. Novytsky*; Ph.D. in Law, Docent *L. V. Omelchuk*; Dr., Professor *O. P. Ryabchenko*; Dr., Associate Professor *Yu. Yu. Ryabchenko*; Dr., Professor *P. V. Tsymbal*; Dr., Professor *I. V. Chekhovska*; Dr., Professor *A. Eu. Shevchenko*; Dr., Professor *Asar Isa ogly Sadygov* (Azerbaijan).

Irpın legal chronicles : The Scientific Journal / Editorial Board : V. V. Topchiy
(Editor-in-chief) and others. – Irpın : University of the State Fiscal Service of Ukraine,
2021. – Issue 1 (5). – 224 p. – (Series : Law).

The edition contains scientific articles devoted to the actual problems of legal science and practice.

The scientific journal was founded with the purpose of publishing the results of researches on problems of legal science, theoretical and applied problems of legal provision of the state fiscal policy, improvement of legislation and law enforcement.

The journal is intended for researchers, lecturers, postgraduates, students and anyone who is interested in law theory and law enforcement.

The Scientific Journal is indexed by Google Scholar,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine.

The scientific journal is located on the open information platform OJS of the University of the State Fiscal Service of Ukraine.

DOI digital object identifier is assigned to the scientific articles of the edition.

The editorial board carries out systematic work on integration of the scientific edition to the international electronic libraries, catalogs and scientometric databases with the purpose of entering the world scientific information space, increasing the rating of the journal and the citation indices of its authors. The editorial board is currently working on the inclusion of the scientific journal in Scopus and Web of Science.

Address of the editorial board:

31, Universytetska str., Irpın, Kyiv region, Ukraine, 08201
e-mail: irpin-yur-chas@ukr.net

The use of the materials published in the journal is allowed in case of obligatory referring to an information source.

Referring to the materials of the scientific journal «Irpın legal chronicles» one must use the transliterated title «Irpınskyi yurydychnyi chasopys» or «Irpın legal chronicles».

ЗМІСТ

Теорія та історія держави і права; конституційне право

Камаралі С. Є.

Українська урядова політика в галузі аграрного питання:
історико-правовий вимір.....13

Шевченко А. Є., Француз-Яковець Т. А.

Проблема абсентеїзму в контексті кризи сучасного парламентаризму.....23

Цивільне право і цивільний процес; сімейне право;

міжнародне приватне право

Бойко-Слобожан О. О., Божук І. І.

Актуальні питання оподаткування роялті у сфері інтелектуальної власності.....32

Мілевська А. О.

Особливості складання, оформлення та посвідчення довіреностей
на представництво інтересів у суді.....41

Господарське право; господарсько-процесуальне право

Алісв А. І., Чирагли М. А.

До питань міжнародної правосуб'єктності транснаціональних корпорацій.....49

Новицький А. М.

Організаційно-правове забезпечення експертного обстеження резервуарів
для нафтопродуктів на підприємствах системи державного резерву.....60

Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право

Гарбінська-Руденко А. В.

Правові аспекти категорії валютного ризику.....69

Драган О. В., Таможня О. О.

Сучасні питання представництва прокурором інтересів держави
в адміністративному судочинстві.....77

Касьяненко Л. М., Вовкочин І. В.

Державний контроль за видатками бюджету на сектор безпеки та оборони.....89

Кравчук А. В.

Порівняльна характеристика правового регулювання податку на прибуток
підприємств та спрощеної системи оподаткування юридичних осіб.....97

Попович О. В.

Визнання та дія принципу верховенства права у сфері оподаткування.....106

Сластьоненко О. О.

Теоретичні засади реалізації фінансової безпеки держави.....116

Субіна Т. В.

Методичні підходи до вивчення питання інформаційної безпеки
в органах ДФС України.....123

Корінна Н. М.

Основні аспекти оподаткування доходів від індивідуальної
адвокатської діяльності.....136

*Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право***Трепет О. Ю.**

До питання форм міжнародного співробітництва
під час розслідування кримінальних правопорушень
щодо ухилення від сплати митних платежів.....145

*Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза;
оперативно-розшукова діяльність***Бондаренко О. С.**

Сутність поняття «корупція»: легальний та доктринальний аспекти.....154

Гмирін А. А.

Окремі елементи кримінологічної характеристики
злочинності у сфері оподаткування.....171

Дідківська Г. В.

Актуальні аспекти кримінально-правової охорони державної таємниці.....178

Єдгаров А.

Окремі кримінологічні аспекти запобігання кіберзлочинності.....184

Забарний М. М.

Кримінологічний аналіз особи злочинця у сфері оподаткування.....192

Завидняк І. О.

Фактори, що зумовлюють необхідність міжнародного
співробітництва у процесі розслідування економічних злочинів
транснаціонального характеру.....198

Нікітіна О. Ю.

Витоки та реформування інституалізації владно-адміністративного
устрою щодо запобігання злочинності в Україні: від зародження
Київської Русі до Гетьманату.....204

Шкелебей В. А., Яцик Т. П.

Попередня перевірка первинної інформації (дослідча перевірка):
доцільність її виокремлення як стадії кримінального провадження.....215

СОДЕРЖАНИЕ

Теория и история государства и права; конституционное право

Камарали С. Е.

Украинская правительская политика в области аграрного вопроса:
историческо-правовое измерение.....13

Шевченко А. Е., Француз-Яковец Т. А.

Проблема абсентеизма в контексте кризиса современного парламентаризма.....23

Гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право

Бойко-Слобжан О. О., Божук И. И.

Актуальные вопросы налогообложения роялти в сфере
интеллектуальной собственности.....32

Милевская А. А.

Особенности составления, оформления и засвидетельствования
доверенностей на представительство интересов в суде.....41

Хозяйственное право хозяйственно-процессуальное право

Алиев А.И., Чыраглы М. А.

О вопросах международной правосубъектности
транснациональных корпораций.....49

Новицкий А. М.

Организационно-правовое обеспечение экспертного обследования резервуаров
для нефтепродуктов на предприятиях системы государственного резерва.....60

Административное право и процесс; финансовое право; информационное право

Гарбинская-Руденко А. В.

Правовые аспекты валютных рисков.....69

Драган Е. В., Таможня Е. А.

Современные вопросы представительства прокурором интересов
государства в административном судопроизводстве.....77

Касьяненко Л. М., Вовкочин И. В.

Государственный контроль за бюджетными расходами
на сектор безопасности и обороны.....89

Коренная Н. М.

Основные аспекты налогообложения доходов
от индивидуальной адвокатской деятельности.....97

Кравзюк А. В.

Сравнительная характеристика правового регулирования
налога на прибыль предприятий и упрощенной системы
налогообложения юридических лиц.....106

Попович Е. В.

Признание и действие принципа верховенства права
в сфере налогообложения.....116

Сластьоненко О. А.

Теоретические основы реализации финансовой безопасности государства.....123

Субина Т. В.

Методические подходы к изучению вопроса информационной
безопасности в органах ДФС Украины.....136

*Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право***Трепет О. Ю.**

К вопросу форм международного сотрудничества
при расследовании уголовных правонарушений по уклонению
от уплаты таможенных платежей.....145

*Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза;
оперативно-розыскная деятельность***Бондаренко О. С.**

Сущность понятия «коррупция»: легальный и доктринальный аспекты.....154

Гмырин А. А.

Отдельные элементы криминологической характеристики
преступности в сфере налогообложения.....171

Дидковская Г. В.

Актуальные аспекты уголовно-правовой охраны государственной тайны.....178

Эдгаров А.

Отдельные криминологические аспекты предотвращения киберпреступности.....184

Забарный М. М.

Криминологический анализ личности преступника в сфере налогообложения.....192

Завидняк И. А.

Факторы, которые обуславливают необходимость международного
сотрудничества в процессе расследования экономических преступлений
транснационального характера.....198

Никитина О. Ю.

Истоки и реформирование институализации властно-административного
устройства в сфере предупреждения преступности в Украине:
от зарождения Киевской Руси до Гетьманату.....204

Шкелебей В. А., Яцык Т. П.

Предварительная проверка первичной информации (доследственная проверка):
целесообразность ее выделения как стадии уголовного производства).....215

CONTENTS

Theory and history of state and law; constitutional law

Kamarali S. E.

Ukrainian governmental policy in the area of agrarian question:
historical and law survey.....13

Shevchenko A. Ye., Frantsuz-Yakovets T. A.

The problem of absenteeism in the context of the crisis
of modern parliamentarism.....23

Civil law and civil procedure; family law; international private law

Boyko-Slobozhan O. A., Bozhuk I. I.

Current issues of royalty taxation in the field of intellectual property.....32

Milevska A. A.

Features of drafting, documentation and notarizing a power
of attorney for representation interests in court.....41

Commercial law, commercial procedural law

Aliyev Amir Ibrahim oglu, Chiragli Mammad Anar oglu

On the issues of international legal personality of transnational corporations.....49

Novitsky A. M.

Organizational and legal support of expert inspection of tanks
for oil products at the enterprises of the state reserve system.....60

Administrative law and process; financial law; informational law

Harbinska-Rudenko A. V.

Legal aspects of the currency risk category.....69

Dragan E. V., Tamozhnia E. A.

Current issues of representation of the state interests by the prosecutor
in administrative judiciary.....77

Kasyanenko L. M., Vovkochyn I. V.

State control over budget expenditures on the security and defence sector.....89

Korinna N. N.

Main aspects of taxation of income from individual lawyering.....97

Kravzuk A. V.

Comparative analysis of legal regulation of corporate income tax
and the simplified system of taxation of legal entities.....106

Popovych O. V.

Recognition and operation of the principle recognition and operation
of the principle of the rule of law in taxation.....116

Slastyonenko O. O.

Theoretical bases of realization of financial security of the state.....123

Subina T. V.

Methodological approaches to the study of the issue of information security
in the Ukraine sfs authorities.....136

*Criminal procedure and criminalistics; forensic examination;
operational-search activity*

Trepet O. U.

Considering the issues of international cooperation in the investigation of criminal
offenses related to evasion of customs duties(tariffs)payments.....145

Criminal law and criminology; penal law

Bondarenko O. S.

The essence of the concept of «corruption»: legal and doctrinal aspects.....154

Gmirin A. A.

Selected elements of criminological characterization of crime in taxation.....171

Didkovska G. V.

Topical aspects of criminal law protection of State secrets.....178

Edgarov A. R.

Selected criminological aspects of preventing cybercrime.....184

Zabarniy M. M.

Criminological analysis of the identity of a criminal in the field of taxation.....192

Zavydniak I. O.

Factors determining the necessity of international cooperation in the process
of investigation of economic crimes transnational national.....198

Nikitina O. Yu.

The origins and reform of the institutionalization of the
power-administrative structure in the field of crime prevention in Ukraine:
from the birth of Kievan Rus to Hetmanatu.....204

Shkelebei V. A., Yatsyk T. P.

Preliminary verification of primary information (pre-investigation verification):
appropriateness of its allocation as a stage of criminal proceedings).....215

Теорія та історія держави і права; конституційне право

УДК 94(477)

DOI 10.33244/2617-4154.1(5).2021.13-22

С. Є. Камаралі,

к.і.н., доцент,

Університет ДФС України

e-mail: svetlana.kamarali@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-1157-8727

УКРАЇНСЬКА УРЯДОВА ПОЛІТИКА В ГАЛУЗІ АГРАРНОГО ПИТАННЯ: ІСТОРИКО- ПРАВОВИЙ ВИМІР

Стаття присвячена дослідженню різних історико-правових аспектів діяльності уряду гетьмана П. Скоропадського в аграрній галузі. Визначені пріоритетні вектори земельної політики в період кризи державотворення. З використанням широкого кола архівних матеріалів автором висвітлені процеси вироблення земельного закону, організації спеціальних державних установ; подані матеріали активної співпраці міністерств Української Держави із представниками аграрно-промислових кіл; проаналізована законотворча діяльність міністерства земельних справ. Мета статті реалізована в проведеному аналізі законотворчої діяльності Ради міністрів у рамках реформування аграрного сектору економіки України. Визначені негативні чинники, що впливали на державну політику. Особлива увага присвячується заходам влади, спрямованим на подолання наслідків наказу Г. фон Ейхгорна – голови німецької адміністрації в Україні, про негайний засів ланів та запровадження німецьких військових судів на території України. Автором визначено, що відкрите втручання у внутрішні справи України з боку австрійського командування, селянські повстання, відсутність політичної єдності в національних колах, складні умови Брест-Литовських зобов'язань ставили перед урядом гетьмана необхідність прискорення процесу створення земельного закону, здійснення комплексної програми реформування і пояснення процесу земельного реформування населенню. Зроблено висновок, що в основу земельної реформи були покладені такі принципи: 1) уряд бере на себе цілковиту відповідальність за проведення реформи і її наслідки; 2) створюється державний земельний фонд за рахунок державних, церковних, монастирських і частини приватних земель (з повним відшкодуванням їхнім власникам вартості відчужених ділянок); 3) проводиться продаж ділянок малоземельним селянам і козакам; 4) держава сприяє створенню дрібних, але економічно міцних господарств; 5) провадиться докорінне поліпшення справи дрібного сільськогосподарського кредиту. Але всі ці заходи щодо землеволодіння та землекористування, повернення права на врожай 1918 року, заміна земельних комітетів земельними й земельно-ліквідаційними комісіями тощо не дали бажаних результатів в умовах економічної нестабільності і політичної кризи в Українській Державі.

Ключові слова: Українська Держава, гетьман П. Скоропадський, аграрна політика, земельний закон.

С. Е. Камарали. Украинская правительская политика в области аграрного вопроса: историческо-правовое измерение

Статья посвящена исследованию различных историко-правовых аспектов деятельности правительства гетьмана П. Скоропадского в аграрной отрасли. Определены приоритетные векторы земельной политики в период кризиса государства. С использованием широкого круга архивных материалов автором освещены процессы выработки земельного закона, организации специальных государственных учреждений; поданы материалы активного сотрудничества министерств Украинского Государства с представителями аграрно-промышленных кругов; проанализирована законотворческая деятельность министерства земледелия. Цель статьи реализована в проведенном анализе законотворческой деятельности Совета Министров в рамках реформирования аграрного сектора экономики Украины. Определены негативные факторы, которые влияли на государственную политику. Особое внимание посвящается мерам власти, направленным на преодоление последствий приказа Г. фон Эйхгорна – главы немецкой администрации в Украине, о немедленном засеивании полей и внедрении немецких военных судов на территории Украины. Автором определено, что открытое вмешательство во внутренние дела Украины со стороны австрийского командования, крестьянские восстания, отсутствие политического единства в национальных кругах, сложные условия Брест-Литовских обязательств ставили перед правительством гетьмана необходимость ускорения процесса создания земельного закона, осуществление комплексной программы реформирования и объяснение процесса земельного реформирования населению. Сделан вывод, что в основу земельной реформы были положены следующие принципы: 1) правительство берет на себя полную ответственность за проведение реформы и ее последствия; 2) создается государственный земельный фонд за счет государственных, церковных, монастырских и части частных земель (с полным возмещением их владельцам стоимости отчужденных участков) 3) проводится продажа участков малоземельным крестьянам и казакам; 4) государство способствует созданию мелких, но экономически крепких хозяйств; 5) производится коренное улучшение дела мелкого сельскохозяйственного кредита. Но все эти меры по землевладению и землепользованию, возвращение права на урожай 1918 года, замена земельных комитетов земельными и земельно-ликвидационной комиссией и т.п. не дали желаемых результатов в условиях экономической нестабильности и политического кризиса в Украинском Государстве.

Ключевые слова: Украинское Государство, гетьман П. Скоропадский, аграрная политика, земельный закон.

Метою статті є аналіз історико-правових основ діяльності уряду гетьмана П. Скоропадського в аграрній галузі; визначення пріоритетних векторів земельної політики в період кризи державотворення.

Постановка проблеми. В умовах докорінного реформування українського суспільства перед Україною постала низка завдань, насамперед економічних, при вирішенні яких необхідно спиратись як на світовий, так і на вітчизняний досвід. Дослідження історико-правових основ державотворчої діяльності уряду Української Держави в аграрній галузі

актуально для подолання проблем становлення національної економіки. Їх творче використання може стати ефективним при виробленні засад сучасної господарчої політики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сучасний стан досліджень цієї проблематики окреслено в працях І. Бойка, П. Гая-Нижилика, Я. Грицака, Т. Гунчака, О. А. Коцура, О. Красівського, М. Кугутяка, В. Кульчицького, Р. Матейка, В. Піскуна, О. Реєнта, Б. Савчука, М. Сеньківа, О. Субтельного, М. Творидла, І. Терлюка, Б. Тищика, Ю. Глушак та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Негативний вплив на подальший розвиток сільськогосподарського виробництва в Україні справила Перша світова війна. Руйнація посівних площ, економічних зв'язків, нестабільність влади унеможливлювали стабілізацію ситуації в країні. Задоволення земельної потреби безземельного селянства, встановлення ладу в аграрному господарстві, створення активного і професійного апарату Міністерства земельних справ, вироблення правової бази аграрної реформи – такими були напрями діяльності уряду Української Держави.

Виходячи з ситуації, проєкт земельної програми засновувався на переконанні, що повний продаж землі в Україні без державного контролю, неминуче потягне за собою масову ліквідацію середнього землеволодіння, спекулятивну скупку земель і перехід їх до іноземних власників. Відповідно до цих побоювань Б. Бутенко на з'їзді «Народної волі на Україні» 11 травня 1918 року в доповіді «Господарсько-економічне життя України» окреслив загальну орієнтованість уряду в земельній реформі. Вона включала: а) захист і укріплення дрібної власності; б) встановлення граничного розміру землеволодіння та викуп державою надлишків; в) надання можливості дрібним землевласникам збільшення свого земельного господарства шляхом покупки землі з земельного фонду; г) розробка правових підстав для здійснення земельної реформи [1, с. 2].

Гетьман П. Скоропадський взяв під особистий контроль підготовку законодавчих актів із проведення земельних реформ, зокрема звертав увагу на те, що жодної конфіскації земель у великих і середніх землевласників держава не допустить; кожен клаптик землі має бути оплачений із державної казни за повну вартість і переданий малоземельним селянам. Земельне питання обговорювалось урядом майже щотижня. Крім того, у повідомленні гетьманської адміністрації від 12 травня 1918 р. наголошувалося, що держава має зміцнити селянство, створивши йому сприятливі умови для виробництва товарної сільськогосподарської продукції. Гетьман П. Скоропадський вважав, що основою національного добробуту в такій землеробській країні, як Україна, є міцне селянство як суб'єкт приватної земельної власності. Розгляд питання земельної реформи в Українській Державі почався 14 травня на засіданні Ради міністрів [2, с. 1].

Було вирішено приділяти максимум уваги цій справі на кожному засіданні для того, щоб якомога скоріше конкретизувати принципи, проголошені в «Грамоті до всього українського народу» Гетьмана. Уряд вважав, що йому вдасться виробити новий земельний закон до зняття врожаю поточного року, що значно поліпшить настрої і ситуацію на селі. Процес вироблення проєкту закону проходив відкрито, що надавало можливість населенню слідкувати за процесом створення законної основи землеволодіння. Крім ознайомлення широких кіл хліборобів про хід справи в періодичних виданнях, виступах офіційних представників влади, Рада міністрів, враховуючи складність питання, яке входило до кола інтересів усього селянства і України в цілому, вирішила притягнути до розгляду й обговорення проєктів і деталей аграрних перетворень представників господарств усіх

рівнів. План земельної реформи вироблявся з урахуванням місцевих особливостей регіону. У сільському господарстві України сформувались два основні спеціалізовані райони: зернового господарства, до якого насамперед входили губернії Степової України, та район буряково-цукрового виробництва, який включав Правобережні та частково Лівобережні губернії. Ці райони характеризувались високою товарністю сільськогосподарського виробництва. У довоєнні часи степові зернові губернії не лише забезпечували хлібом внутрішній ринок держави, а й значну частину його експортували. Щорічно з України вивозилось понад 491 млн пуд. зерна, що становило майже половину загальноросійського експорту зернових. Бурякосіючі губернії України складали 82 % валового збору цукрових буряків по країні.

Упродовж травня Рада Міністрів розглядала різні проєкти земельного закону. На жаль, багато сил і часу витрачалось на подолання наслідків втручання у внутрішні справи України з боку німецького командування. Так, засідання уряду 9 травня 1918 року було присвячено подоланню наслідків наказу Г. фон Ейхгорна – голови німецької адміністрації в Україні – про негайний засів ланів та запровадження німецьких військових судів на території України, які Українська Центральна Рада розцінила як спробу втручання у внутрішні справи держави. Накази викликали рішучий протест з боку частини українських політичних партій і державних органів та спричинили конфлікт між УЦР і німецьким командуванням, який завершився державним переворотом і приходом до влади в Україні гетьмана Павла Скоропадського. За нового режиму Г. фон Ейхгорн видав наказ про повернення поміщиків до своїх маєтків з поновленням власності. Як повідомляє протокольний запис роботи Ради Міністрів, у членів уряду викликав обурення сам наказ, бо це, на їх думку, було «порушенням принципу власності», проголошеного Гетьманом. Політичні обставини не сприяли відкритому виступу проти втручань німців у справи Української Держави. Уряд доручив Голові Ради Міністрів Ф. Лизогубу взятися за погадження цієї справи дипломатичними методами і внесення змін до наказу, інакше категоричні вирази німецького командування могли привести до найтяжчих наслідків [3, с. 10].

До того ж, по селах складалась дуже напружена обстановка, про що свідчили численні телеграми, що йшли до Києва з проханням про допомогу. Так, губернільний староста з Херсонщини просив військової допомоги «для придушення повстання озброєних загонів банд, які безпощадно розправляються з землевласниками» [4, с. 11]. Такі ж повідомлення надходили із інших губерній: «Заколотили селян в Звенигородському повіті прийняли характер партизанської війни супроти землевласників...», – телеграфує губернільний староста, – «в масах населення паніка. В повіті почались повстання. В Хотинській економії графа Строганова селянами підпалені майже усі будівлі. Палає графський палац мільйонної коштовності. Збитки колосальні» [5, с. 1].

Отже, відкрите втручання у внутрішні справи України з боку австрійського командування, селянські повстання, відсутність політичної єдності в національних колах ставили перед урядом гетьмана необхідність прискорення процесу створення земельного закону, здійснення комплексної програми реформування і пояснення процесу земельного реформування населенню. Уряд виявив повну готовність підтримки орендарям у суперечках з землевласниками й встановити у вигляді законодавчої міри приналежність врожаю поточної осені тому, хто проводив засів. Логічним завершенням цієї справи було винесення на розгляд Ради Міністрів 24 травня 1918 року законопроекту, затвердженого Павлом Скоропадським 27 травня. «Закон про права на врожай 1918 року на території

Української Держави» давав ретельні рекомендації щодо втілення його в життя і налагодження суперечок. «Суперечні питання, які можуть виникнути між власниками та орендарями, з одного боку, і тими особами, що запахали землю, – з іншого» за сваволею, згідно з законом, віднині повинні були розбирати губерніяльні і повітові земельні комісії. Вони складались з голови, якого призначав Міністр земельних справ, двох постійних представників місцевого союзу земельних власників або партії хліборобів, постійного представника судової установи та представників земельної влади [6, с. 1]. Земельні комісії насамперед отримали право встановлення законних власників, особливо – дрібних хліборобів в їх господарствах. Комісії сприяли власникам у справах встановлення права власності, розмірів збитків, а також переконання населення до добровільного повернення та відшкодування збитків. Багато суперечок виникало у вирішенні питань, пов'язаних із розпорядженням попередніх земельних комітетів, ліквідованих за часи гетьмана, або з захопленням і самовільним засівом земель. Позитивним моментом у діяльності гетьманських комісій були практика рішення справ непорозуміння між володарями та населенням за принципом «полюбовного полагодження конфлікту». Непорозуміння та руйнування в аграрній сфері носили специфічний характер, залежний від спеціалізації і сільськогосподарського району. Уряд, надаючи допомогу, враховував виробничу орієнтованість цього аграрного сектору. Тому в додаток до Закону «Про права на врожай 1918 року на території Української Держави» було видано 14 червня 1918 року «Закон про забезпечення цукрових заводів буряками врожаю 1918 року», на підставі якого врожай буряків, посіяних на власних землях цукрових заводів чи ними арендованих, визнавався власністю цукрових заводів [7, с. 286].

Таке ставлення Гетьманського уряду до земельного питання ще більше активізувало великих земельних власників. Повертаючись до маєтків, за допомогою австро-німецьких військ поміщики обкладали селян непомірними податками та контрибуціями, розміри яких самі ж встановлювали.

Взагалі великі землевласники ніколи не ставили питання про широку аграрну реформу, а підтримували Гетьманську владу виключно з меркантильних мотивів. У питанні про майбутнє відчуження великої земельної власності вони ставали в опозицію до гетьмана. Внаслідок нерішучої політики гетьмана поширювались заколоти на селі: «Швидким темпом стихійно наростає озлоблення селянських мас, які почули себе непевними щодо одержання землі, про що селянство мріяло цілі віки». Негайно цією ситуацією скористалися більшовики і розгорнули широку протигетьманську агітацію [8, с. 338].

У складних політичних та економічних умовах Рада Міністрів займалась підготовочною роботою до земельної реформи. Проект «Тимчасового закону про порядок набування і позбування земель на території Української Держави», відповідно до журналу Ради Міністрів, було представлено на засіданні уряду для обговорення 24 травня 1918 року [9, с. 12]. Вирішення питання земельної справи було спрямовано за трьома напрямками: що, у кого і в якій формі підлягає відчуженню; кому, скільки і в якій формі відчужувати; за якою ціною проводити відчуження. Великоземельні і дрібноземельні власники переслідували різні цілі, але їх поєднувало бажання мати землю у власності. Вплив великих землевласників на хід справи і втручання німців гальмували процес земельних перетворень. Після проходження багатьох обговорювань, вагань і запеклих суперечок 14 травня гетьман П. Скоропадський затвердив тимчасовий Закон «Про право продажу та купівлі землі поза міськими оселями». Закон давав відповідь на усі питання щодо зміни

земельного устрою. Уряд відкинув соціалізацію землі як форму розв'язання проблеми і визнав єдиним і законним принцип приватної власності на землю. Представники партії хліборобів-демократів України вимагали безкоштовного наділення землею, але ця пропозиція була відхилена. Уряд прийняв на себе борги банків та чужоземних власників і почав викуп землі, але право на землю визнавалось не за всіма, хто бажав її придбати. Тільки малоземельне та безземельне селянство наділялися таким правом. Закон став гарантом отримання землі тими верствами селян, які дійсно потребували, і відвернув загрозу спекулятивного продажу землі, що виникла за земельним законом соціалізації за часи Центральної Ради (18 січня 1918 р.) [10, с. 3–9].

Тимчасовий Закон «Про право продажу та купівлі землі поза міськими оселями» викликав незадоволення і непорозуміння. Антигетьманські агітатори доносили до селян наміри гетьмана у ворожій інтерпретації. «Основа наміченої мною аграрної реформи до сьогодні майже невідома в широких кругах населення, пояснюється ними неправдиво й цим складається крайнє корисний ґрунт для найзлоумиснішої агітації», – писав Гетьман 8 липня 1918 року до Голови Ради Міністрів Ф. Лизогуба [8, с. 338].

Залежно від заможності селянина, стану господарства, політичної орієнтації, близькості театру військових дій до земельних власностей, сусідніх держав настрої селянства змінювались від яскраво позитивних до різко негативних щодо процесу земельного реформування.

У руслі основних напрямів реформи уряд почав комплексні дії щодо економічного розвитку малоземельних господарств. Для малоземельної системи господарства справжнім лихом стало черепозосне землевлаштування. Воно виступало гальмом розвитку національного сільського господарства. Для улагодження цього питання урядом було відновлено Закон «Про розмежування черепозосних земель», який мав чинність до війни і звався «Законом 29 травня 1911 року», або «Положенням про землеустрій» [7, с. 286]. Стаття 1 закону надавала усім власникам як приватних земель, так і надільних право продавати свою землю без усякого обмеження.

Знімались обмеження, які досі лежали на надільних землях, продавати їх мали дозвіл лише особи сільського стану (козаки, селяни). Надільні землі продавались дешевше, ніж інші. Купувати землю без будь-яких обмежень дозволялось лише Державному Земельному Банку (ст. 2), який зобов'язувався розпродавати її ділянками не більше 25 десятин (ст. 3). Норма землі була встановлена на базі економічних досліджень. Купувати землю дозволялось селянським товариствам, але не більше ніж по 25 десятин на кожного учасника товариства.

Право набувати землі більш ніж 25 десятин отримали громадські, промислові установи для культурно-господарських цілей за дозволом Міністра земельних справ (ст. 6). У разі порушення закону, якщо землі було куплено більше норми, або вжитий інший нездволенний засіб придбання, передбачалася конфіскація зайвини понад 25 десятин. Великі землевласники були незадоволені граничними цінами і обмеженнями, а дрібних господарів не влаштовувала максимальна норма набування земель. З боку соціалістичних партій висувались нарікання на повернення до часів царського режиму і копіювання законів Українською Державою «Соборных уложений» монархічної Росії. Вони вважали, що ст. 8 давала лазівку земельним спекулянтам. Тимчасове право нагляду за придбанням землі не більше норми покладалось на нотаріусів, засновуючись на довідках і документах з нотаріального архіву. Але в земельних реєстрах надільні землі за окремими особами не

значились. Це давало можливість купувати селянам 25 нормованих десятин незалежно від того, якою кількістю землі вони вже володіли.

Отже, тимчасовий Закон «Про право продажу і купівлі землі поза міськими оселями» був спрямований на закладання міцних підвалин для дрібного і середнього господарства в Україні, але містив багато суперечностей і мав неоднозначну оцінку.

Істотним недоліком для здійснення політики уряду в земельній реформі виступала відсутність апарату практичного втілення його в життя. Державний Земельний Банк та земельні комісії на момент проголошення закону перебували в стадії проектування. Розуміючи необхідність створення дійового апарату для здійснення положень закону, 14 червня 1918 року Рада Міністрів терміново почала формувати апарат аграрного урядування. Для складання штатів і налагодження роботи Міністерству земельних справ надавалась матеріальна допомога. 29 червня Рада Міністрів ухвалила постанову про відпуск у рахунок річного кошторису Міністерства земельних справ кредиту в розмірі 325 тис. крб «на потреби економічної організації, культурні заходи до плодоводства та скотарства, на сільськогосподарську освіту, на сільськогосподарську статистику» [11, с. 3]. Наприкінці червня Міністерством земельних справ остаточно було розроблено проєкт про структуру земельних комісій [12, с. 1]. Рада Міністрів вирішила утворити дві земельні комісії, що розмежовувало б розгляд справ за напрямками: рішення земельних суперечок, випадки порушення закону та допомоги селянам у придбанні землі; контроль за проходженням реформи поземельних відносин. Земельні комісії мали почати з роз'яснювальної роботи, ліквідування системи черезполосиці, далекоземелля, допомоги розселенню на хуторах. Закон набув чинності 15 липня 1918 р. Того ж дня Гетьман затвердив статут губернських та повітових земельних комісій [13, с. 1].

Одночасно Міністерство земельних справ представило законопроект про тимчасові земельно-ліквідаційні комісії, які мали за мету з'ясувати збитки, заподіяні безладдям і анархією на селі [14, с. 1–3]. Головним завданням комісій був розгляд заяв землевласників, орендарів, власників промислових підприємств про порушення їх прав власності і ліквідація усіх суперечок, що виникли після Закону 31 січня 1918 року «Про землю», а також наслідків діяльності самочинних організацій. Намічалось 9 головних ліквідаційних комісій по губерніях. У допомогу їм у кожній губернії мали функціонувати повітові комісії. Офіційне повідомлення про утворення Тимчасових земельно-ліквідаційних комісій відбулось також 15 липня. На утримання обох земельних установ український уряд асигнував аванс у сумі 10 млн крб. Для спрямованості і погодженості Земельний Департамент Міністерства земельних справ у серпні 1918 року циркулярно наказав земельно-ліквідаційним комісіям, не гаючи часу, розпочати роботу навіть там, де склад комісій ще не був обраний у належному вигляді [15, с. 3]. У відношенні використання земельних площин наказувалось невідкладно окреслити загальну площу засівної землі за кожним видом культури і господарства; розмір врожаю; прослідкувати процес заорювання під озими і оцінити стан по селях з насінням і сільськогосподарськими машинами. Усі дані повинні були збиратись не тільки шляхом канцелярських запитів, а й статистичними опитуваннями організацій, населення. Це давало більш достовірну інформацію про стан селянських господарств і землеволодіння України, значно наближувало урядові установи до селянської маси і виробництв, сприяло встановленню тісного контакту між ними. 8 липня 1918 року було прийнято тимчасовий Закон «Про міри боротьби з розрухою сільського господарства».

З відкриттям 14 червня 1918 року Державного Земельного Банку було започатковано створення державного земельного фонду через закупівлю для передачі його на пільгових умовах до рук дрібних і безземельних хліборобів. Активність самого банку залежала насамперед від розміру земельного фонду. Для задоволення потреб дрібноземельних селян України необхідно було близько 10 млн десятин землі. В урядових колах обговорювалось два можливих способи вилучення надлишків земельної власності. Перший – примусове вилучення земель понад норми у великоземельних власників, що вимагав енергійних заходів, великих фінансових витрат. Держава отримала б величезні земельні простори, але банк змушений був би витратити значні кошти, вести господарство або віддавати в оренду парцельовані землі. Для цього був необхідний великий штат службовців, всі витрати на утримання того ж персоналу збільшували б ціни на землі.

Другий спосіб – спонукати землевласників до продажу землі збільшенням розміру оподаткування. Чим більше понаднормованої землі, тим більший розмір податку.

Отже, ряд заходів щодо землеволодіння і землекористування, проведених наприкінці квітня–листопада 1918 року урядом Української Держави, була спрямована на скасування загальнонародної й відновлення приватної власності на земельні ресурси України. Гетьман П. Скоропадський фактично поділив селян на дві категорії: великих, середніх і дрібних землевласників. До першої категорії були віднесені ті, хто мав понад 25 десятин землі, до другої – ті, хто мав менше 25 десятин. За нормами землекористування Української Держави, більше половини селян, які володіли земельними наділами, вважалися великими власниками. Саме ж землеволодіння відроджувалося майже у всіх тих формах, що існували за часів Російської імперії, й могло бути приватним, надільним, державним, церковним, монастирським, заводським, фабричним тощо. Проведення земельної реформи Гетьман вважав своїм найголовнішим завданням. З метою її здійснення він створив особливу Аграрну комісію для підготовки заходів реформи.

Висновки. Отже, в основу земельної реформи клялися такі принципи: 1) уряд бере на себе цілковиту відповідальність за проведення реформи і її наслідки; 2) створюється державний земельний фонд за рахунок державних, церковних, монастирських і частини приватних земель (з повним відшкодуванням їхнім власникам вартості відчужених ділянок); 3) проводиться продаж ділянок малоземельним селянам і козакам; 4) держава сприяє створенню дрібних, але економічно міцних господарств; 5) проводиться докорінне поліпшення справи дрібного сільськогосподарського кредиту. Відповідно до цих принципів 14 червня 1918 року було ухвалено Закон «Про право продажу та купівлі землі поза міськими оселями». Право продажу надавалося кожному власникові сільськогосподарських та лісових маєтностей у повітах без будь-яких обмежень. Куплені або прийняті в дар земельні ділянки не повинні були перевищувати 25 десятин. Якщо ж власниками ділянок ставали земельні товариства, то розмір цих ділянок обмежувався загальною площею з огляду на розрахунок не більш ніж 25 десятин на кожного члена товариства. Нагляд за виконанням закону доручався повітовим і губернським земельним комісіям.

Залишалися в силі встановлені раніше права спадкування земельних маєтностей як за законом, так і за заповітом. Новий акт не мав зворотної сили: купчі та дарчі записи, складені до 18 грудня 1917 року, підлягали затвердженню без застосування встановлених законом норм. Наприкінці серпня 1918 року Рада Міністрів Української Держави дозволила власникам маєтків продавати їх навіть тоді, коли вони були здані

в оренду. Орендний договір після затвердження акта про продаж втрачав чинність. За орендарем зберігалось право на отримання врожаю із уже оброблених ним ділянок та право на повернення орендних виплат, внесених ним наперед. Але всі ці заходи щодо землеволодіння та землекористування, повернення права на врожай 1918 року, заміна земельних комітетів земельними й земельно-ліквідаційними комісіями тощо не дали бажаних результатів в умовах економічної нестабільності і політичної кризи в Українській Державі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Голос Києва*. 1918. 11 мая.
2. *Голос Києва*. 1918. 16 мая.
3. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, м. Київ (далі – ЦДАВО України). – Ф.І 064. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 10.
4. ЦДАВО України. – Ф. 1216. – Оп.1. – Спр. 16. – Арк. 11.
5. ЦДАВО України. – Ф. І2І6. – Оп. 1. – Спр. 16. – Арк. 1.
6. ЦДАВО України. – Ф. І061. – Оп. 3. – Спр. 9. – Арк. 1.
7. Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 документально-наукове видання. В 2-х т. Т. 2: Українська Гетьманська Держава 1918 року / упорядн. К. Ю. Галушко. К.: Темпора, 2002. 352 с.
8. *Вісник політики, літератури й життя*. Відень, 1918. № 33, 2 червня. С. 338.
9. ЦДАВО України. – Ф. І064. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 12.
10. ЦДАВО України. – Ф. І061. – Оп. 3. – Спр. 6. – Арк. 3-9.
11. *Державний Вісник*. 1918. 11 липня.
12. *Державний Вісник*. 1918. 20 червня.
13. *Державний Вісник*. 1918. 19 липня.
14. ЦДАВО України. – Ф.І2І6. – Оп.2. – Спр. 23. – Арк. 1-3.
15. *Известия Союза протофисУ*. 1918. 12 августа.

REFERENCES

1. *Holos Kyieva*. 1918. 11 maia.
2. *Holos Kyieva*. 1918. 16 maia.
3. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchikh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy, m. Kyiv (dali – TsDAVO Ukrainy). – F. І064. – Op. 1. – Spr. 6. – Ark. 10.
4. TsDAVO Ukrainy. – F. 1216. – Op. 1. – Spr. 16. – Ark. 11.
5. TsDAVO Ukrainy. – F. І2І6. – Op. 1. – Spr.16. – Ark. 1.
6. TsDAVO Ukrainy. – F. І061. – Op. 3. – Spr. 9. – Ark. 1.
7. Doroshenko D. Istoriiia Ukrainy 1917–1923 dokumentalno-naukove vydannia. V 2-kh t. T. 2: Ukrainka Hetmanska Derzhava 1918 roku / uporiadn. K. Yu. Halushko. K.: Tempora, 2002. 352 s.
8. *Visnyk polityky, literatury y zhyttia*. Viden, 1918. № 33, 2 chervnia. S. 338.
9. TsDAVO Ukrainy. – F. І064. – Op. 1. – Spr. 1. – Ark. 12.
10. TsDAVO Ukrainy. – F. І061. – Op. 3. – Spr. 6. – Ark. 3-9.
11. *Derzhavnyi Visnyk*. 1918. 11 lypnia.
12. *Derzhavnyi Visnyk*. 1918. 20 chervnia.

13. Derzhavnyi Visnyk. – 1918. – 19 lypnia.
14. TsDAVO Ukrainy. – F. 1216. – Op. 2. – Spr. 23. – Ark. 1-3.
15. Yzvestyia Soiuza protofysU. 1918. 12 avhusta.

S. E. Kamarali. Ukrainian governmental policy in the area of agrarian question: historical and law survey

The article is devoted to the study of various historical and legal aspects of the government of Hetman P. Skoropadsky in the agricultural sector. The priority vectors of land policy during the crisis of state formation are determined. Using a wide range of archival materials, the author highlights the processes of land law development, the organization of special government agencies; submitted materials of active cooperation of the ministries of the Ukrainian State with representatives of agro-industrial circles; the legislative activity of the Ministry of Land Affairs is analyzed. The purpose of the article is realized in the analysis of the legislative activity of the Council of Ministers in the framework of reforming the agricultural sector of the economy of Ukraine. Negative factors influencing state policy have been identified. Particular attention is paid to the measures taken by the authorities to overcome the consequences of the order of G. von Eichhorn – head of the German administration in Ukraine, on the immediate establishment of fields and the introduction of German military courts in Ukraine. The author determined that open interference in the internal affairs of Ukraine by the Austrian command, peasant uprisings, lack of political unity in national circles, difficult conditions of Brest-Lithuania commitments made it necessary for the hetman's government to speed up the land law process, implement a comprehensive reform program and explain process of land reform to the population. It is concluded that the land reform was based on the following principles: 1) the government assumes full responsibility for the reform and its consequences; 2) a state land fund is created at the expense of state, church, monastery and part of private lands (with full reimbursement to their owners of the value of the alienated plots); 3) the sale of land to landless peasants and Cossacks; 4) the state promotes the creation of small but economically strong farms; 5) a radical improvement of the case of small agricultural credit. But all these measures concerning land tenure and land use, the return of the right to harvest in 1918, the replacement of land committees by land and land liquidation commissions, etc. did not yield the desired results in the conditions of economic instability and political crisis in the Ukrainian state.

Key words: Ukrainian State, Hetman P. Skoropadsky, agrarian policy, land law.

Стаття надійшла до редколегії 18 лютого 2021 року

УДК 342.571

DOI 10.33244/2617-4154.1(5).2021.23-31

А. Є. Шевченко,
д.ю.н., професор,
Університет ДФС України
e-mail: shevchenko2757@ukr.net
ORCID ID 0000-0003-2663-9892;

Т. А. Француз-Яковець,
д.ю.н., доцент,
Київський інститут
інтелектуальної власності та права
Національного університету
«Одеська юридична академія»
e-mail: shevchenko2757@ukr.net
ORCID ID 0000-0002-1224-346X

ПРОБЛЕМА АБСЕНТЕЇЗМУ В КОНТЕКСТІ КРИЗИ СУЧАСНОГО ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ

У статті досліджено причини й умови виникнення феномену абсентеїзму, а також проблеми та особливості, які існують сьогодні у сфері реалізації виборчого права. Проаналізовано і розглянуто політичні, соціальні та психологічні чинники, які впливають на рівень виборчої активності. Розглянуто явище парламентського абсентеїзму крізь призму демократії та легітимності діяльності парламенту. Досліджено взаємозв'язок політичної і правової культури населення та процесу формування чіткої громадянської позиції, громадянської активності та соціальної відповідальності.

Ключові слова: парламентаризм, абсентеїзм, виборче право, народовладдя, демократія, легітимність, політична і правова культура.

А. Е. Шевченко, Т. А. Француз-Яковець. Проблема абсентеизма в контексте кризиса современного парламентаризма

В статье исследованы причины и условия возникновения феномена абсентеизма, а также проблемы и особенности, которые существуют сегодня в сфере реализации избирательного права.

Проанализированы и рассмотрены политические, социальные и психологические факторы, которые влияют на уровень избирательной активности. Рассмотрено явление парламентского абсентеизма сквозь призму демократии и легитимности деятельности парламента. Исследована взаимосвязь политической и правовой культуры населения и процесса формирования четкой гражданской позиции, гражданской активности и социальной ответственности.

Ключевые слова: парламентаризм, абсентеизм, избирательное право, народовластие, демократия, легитимность, политическая и правовая культура

Метою цієї статті є розкриття передумов, особливостей, сучасних проблем, що обумовлюють виникнення феномену абсентеїзму, аналіз засобів та способів подолання електоральної пасивності та байдужості виборців.

Постановка проблеми. У сучасному світі одним із дієвих механізмів легітимізації політичної влади є інститут виборів. Проведення виборів і виборчого процесу в рамках закону відіграє надзвичайно важливу роль у демократичних змінах сучасної України. Сьогодні вибори є основним механізмом участі громадян в управлінні державними справами [11, с. 345]. З метою покращення регулювання правових відносин у цій сфері в Україні прийнято Виборчий кодекс.

Звертаючись до теорії конституційного права, бачимо, що охарактеризувати вибори можливо з трьох позицій: їх сутності, змісту та форми. За сутністю вибори являють собою вияв реальної волі народу, що відбувається за допомогою і під контролем держави у межах її конституційних повноважень. За змістом вибори – це інститут формування органів публічної влади, а за формою – вид безпосереднього народовладдя, що здійснюється шляхом виборчого процесу. Зі свого боку, виборчий процес є видом установчого юридичного процесу, врегульованим законом порядком організації та проведення виборів, діяльністю вповноважених органів і громадян держави, спрямованою на формування конституційного складу представницьких інститутів [3, с. 137–138].

Виклад основного матеріалу. Безумовно, вибори і демократія є близькими поняттями, адже вибори являють собою демократичний інститут та процес ухвалення рішень з питань публічного політичного відтворення демократичної держави, перерозподілу законодавчих та урядових функцій і повноважень, суб'єктом якого є суспільство в особі дієздатних громадян, а об'єктом – державна влада. Вибір громадянами політичної партії чи кандидата є проявом власної позиції щодо перспектив розвитку держави і суспільства. Разом з тим на сучасному етапі демократичного розвитку нашої держави саме поняття «демократії» в українському суспільстві дискредитовано через неефективну діяльність усіх державних органів, зокрема і діяльність парламенту, який, на наше переконання, як жоден інший державний орган повинен насамперед користуватися повагою громадян, адже депутатський корпус формується шляхом вільного волевиявлення громадян [9, с. 67].

Невід'ємною ознакою демократизму сучасної держави є дотримання і гарантування загальноновизнаних принципів виборчого права – керівних ідей, покладених в основу регламентації цього конституційно-правового інституту [10, с. 209], засад реального волевиявлення народу, форми прямого народовладдя [4, с. 315], що втілюють міжнародні стандарти виборчого права і забезпечують відтворення та оновлення легітимної державної і місцевої влади згідно з домінуючими політичними інтересами громадянського суспільства [10, с. 105].

На сучасному етапі суспільно-політичного розвитку постає необхідність аналізу інституту виборів не лише з точки зору юриспруденції. Очевидно, що за змістом виборче право є політичним, оскільки громадяни виступають як владарюючі суб'єкти [6, с. 15–16]. Разом з тим під час реалізації виборчого права вагомий вплив мають психологічні чинники, адже сучасний інститут виборів давно перетворився із інструменту забезпечення владарювання найдосвідченіших, шанованих, професійних представників у механізм ефективної маніпуляції свідомістю громадян. Психологічні аспекти також важливі, коли аналізуємо проблему абсентеїзму, яка останніми роками набуває особливої гостроти у

зв'язку з падінням виборчої активності. А це спонукає вже у правовому полі мовити про легітимність формування представницького органу влади, а в глобальному плані свідчити про кризу сучасного парламентаризму як в Україні, так і світі. Адже тенденція до зниження рівня політичної активності у світі також присутня, хоча її причини і прояви є відмінними.

Можна стверджувати, що, незважаючи на давню історію та різноманітні пошуки шляхів подолання абсентеїзму, пасивне відношення громадян до своїх громадсько-політичних прав залишається проблемою сучасних демократій.

Загалом абсентеїзм (англ. Absenteeism, від лат. Absentia – відсутність) означає відсутність індивідуумів у визначеному місті у зазначений час та пов'язане з цим невиконання відповідних соціальних функцій. Політологічний словник визначає абсентеїзм (лат. absens (absentis) – відсутність), як одну із форм свідомого бойкотування виборцями виборів, відмову від участі в них; пасивний протест населення проти існуючої форми правління, політичного режиму, прояв байдужості до здійснення людиною своїх прав і обов'язків.

Абсентеїзм з точки зору політики сприймається як ухилення від політичної участі, політична апатія, зокрема природа абсентеїзму, ґрунтується на особистісних характеристиках та ставленні особи до оточуючого світу.

Варто зазначити, що явище абсентеїзму можна розглядати з двох позицій. Крім електорального абсентеїзму (абсентеїзм виборців), існує парламентський абсентеїзм (абсентеїзм парламентаріїв). Електоральний абсентеїзм за певних обставин можна розглядати в контексті легітимності формування парламенту. Наприклад, коли високий рівень абсентеїзму призводить до обрання органу влади (самоврядування) невеликою частиною виборчого корпусу, що дає підставу сумніватися в легітимності органу, або може вести до безрезультатності виборчого процесу, якщо закон встановлює обов'язковий мінімум участі у виборах.

Явище парламентського абсентеїзму може бути підґрунтям для дискусії щодо легітимності діяльності вже сформованого парламенту. Загалом поширення цих двох феноменів є своєрідним свідченням кризи парламентаризму.

На нашу думку, одразу варто внести корективи щодо розуміння парламентського (або ж урядового) абсентеїзму, який виражається у відсутності на засіданнях парламенту чи уряду. Парламентським абсентеїзмом, як правило, вважають пасивне ставлення депутатів до виконання своїх обов'язків, що безумовним своїм наслідком має зниження дієздатності законодавчого органу. Висловлюючи думку про електоральний абсентеїзм, попередньо було акцентовано, що йдеться про політичні права громадян. Депутатський мандат вказує швидше на обов'язок, а не на право парламентарія перед виборцями, адже діяльність депутатів є трудовою діяльністю. Парламентарі, як і будь-які інші наймані працівники, отримують заробітну плату, тому сама собою відсутність парламентаря на засіданнях не є явищем абсентеїзму і може бути успішно врегульована трудовим законодавством.

Дещо спільне з абсентеїзмом у політичній діяльності може мати лише відсутність на робочому місці парламентарія, яка є обґрунтованою політичним протестом, що може виявлятися у вигляді бойкоту засідань з відповідними вимогами чи відмовою від участі у голосуванні. В історії українського парламенту такі явища час від часу присутні та є своєрідним способом політичного тиску на прийняття рішень, мирною формою боротьби між партійними фракціями.

Попри те абсентеїзм парламентаріїв може виявлятися в ухиленні від голосування, перенесенні роботи до комітетів, комісій, делегуванні повноважень виконавчій

владі. При цьому такі дії з урахуванням того, що парламент є єдиним законодавчим органом держави, можуть призводити до розвитку політичних криз, нестабільності функціонування державного механізму, розтягування в часі ухвалення необхідного законодавства, безвідповідальності влади. Наслідком цього є розвиток тотальної недовіри виборців, порушення питання про легітимність діяльності парламенту та криза парламентаризму.

Загалом базисом як електорального, так і парламентського абсентеїзму, як не прикро це визнавати, є відсутність бажання політичної дії та прийняття рішень, світогляд і психологія конформізму, менталітет байдужості.

Безумовно, електоральний абсентеїзм є давнім природно-історичним явищем та неодмінним атрибутом політичної системи, яка заснована на принципах свободи та демократії. Це очевидний феномен політичного життя будь-якого демократичного суспільства та правової держави. Бо там, де є право, завжди зберігається можливість вибору – скористатися ним чи ні. Викорінити таке явище повністю неможливо і немає потреби, адже тоді втрачається сама сутність права вибору і демократії. Тому у прагненні підвищити політичну активність варто пам'ятати про саму сутність демократії.

Разом з тим широке поширення абсентеїзму як у країнах класичної демократії, так і тих, які нещодавно вступили на шлях демократичного розвитку, може цілком пов'язуватись з дисфункціональними процесами їх політичних систем. Світова тенденція поширення явища абсентеїзму свідчить про зростання недовіри до політичних інститутів, соціальної напруженості в суспільстві, серйозну кризу легітимності політичної системи, її норм та цінностей. У таких умовах вибори перестають бути засобом досягнення консенсусу в суспільстві, у зв'язку з чим стає очевидним, що відмова виборців від участі у голосуванні створює серйозні проблеми для демократії [2].

Намагаючись подолати цей феномен, уряди деяких країн застосовують юридичні інструменти, зокрема штрафи. Але такі міри суперечать принципу вільних виборів і добровільної участі у голосуванні.

Масштаб та форми прояву абсентеїзму обумовлюються історичними умовами становлення інститутів демократії, менталітетом народів, традиціями соціуму. Явище абсентеїзму стає все більш характерним для українського суспільства. І це можна пояснити рядом причин, серед яких можемо виділити: особистісні, ментально-культурні, політичні та соціально-економічні. Їх виокремлення необхідне з точки зору їх характеристики та заходів, які можливо застосувати в боротьбі з ними, але разом з тим ці причини можуть бути поєднані між собою. Наприклад, як високий рівень недовіри до владних інститутів, так і високий рівень довіри до них та задоволеність громадян станом справ є одночасно і особистісною, і політичною причиною з різною мотивацією.

Адже політична поведінка громадян та розвиток абсентеїзму можуть бути зумовленими прямою протилежними причинами. Це або цілковита недовіра до влади, або ж, навпаки, цілковита довіра існуючій владі за існування стабільного функціонування влади. Наприклад, у країнах розвиненої демократії, політичної та економічної стабільності громадяни навіть не знають прізвища політичних лідерів та державних керівників, не цікавляться виборами, притому, що інститути громадянського суспільства у різних сферах функціонують на високому рівні і сприяють активізації громадян та підвищенню рівня їх компетентності. На жаль, таке становище речей не є характерним для українського соціуму.

Видається необхідним розрізняти аполітичні і політичні передумови. У першому випадку виборець не йде на вибори тому, що йому щось перешкодило (хвороба, від'їзд, віддаленість виборчої дільниці тощо), або тому, що його це не цікавить. У другому ж випадку виборець використовує свою неучасть у виборах як політичну демонстрацію, коли його не влаштовують висунуті кандидатури, їх позиції, коли він вважає, що в існуючій ситуації вибори не можуть бути чесними.

Серед ментально-культурних передумов можна виокремити стан відчуження від політики внаслідок тривалої політичної несвободи. Наприклад, коли відбувається тотальна зневіра громадян у те, що вони можуть щось змінити в житті своєї країни, внаслідок чого формується політична апатія, своєрідним проявом якої є ментальна психологія конформізму. Такі настрої та мотиви часто є характерними для виборців в Україні.

Сприятливим середовищем для розвитку демотивації для участі у виборах є нестабільна соціально-економічна ситуація в країні, періодичні та затяжні кризи, дисфункція державних інститутів, олігархізованість політичного класу.

Феномен абсентеїзму – це насамперед свідоме ухилення виборців від голосування з політичних причин. Це поняття відрізняється від поняття «неучасті у голосуванні». Відмова від участі у виборах з політичних мотивів може бути обумовлена досить негативним відношенням та недовірою до всіх кандидатів на виборах. Характерно, що політична апатія може перерости в активну форму протистояння. Надзвичайними проявами таких настроїв серед певних верств населення є політичний екстремізм, який може активно поширюватись на тлі соціальних криз і конфліктів, краху моральних орієнтирів та цінностей. Основною метою таких радикально-екстремістських дій є зміна політичної ситуації в країні. Тривале загострення політичної ситуації, трансформоване в політичну апатію у разі настання сприятливих умов, цілком може перерости в активну поведінку негативно налаштованих верств населення. Результатом саме таких настроїв в Україні стало проведення Помаранчевої революції та Революції Гідності. З огляду на це можна констатувати, що двосторонній зв'язок влади та громадянського суспільства є мегаважливим для забезпечення стабільності функціонування держави та розвитку суспільства в правовому полі. Влада повинна вміти «чути» своїх громадян.

У цьому контексті варто звернути увагу на фокус-групові дискусії, проведені Центром Разумкова напередодні президентських виборів 2019 року, які свідчать про те, що найчастіше громадянами висловлюються досить загальні, але зрозумілі уявлення щодо ідеальної влади. А саме те, що «така влада має працювати в інтересах людей та бути близькою до людей, чути і знати їхні потреби». Разом з тим у цьому ж соціологічному дослідженні бачимо, що «учасники фокус-груп характеризують ідеальну владу через її протиставлення наявній владі» [8, с. 106]. Такі тенденції, як свідчить практика, є негативними, адже не дозволяють об'єктивно оцінювати усіх учасників виборчого процесу.

Пильний інтерес до проблеми абсентеїзму, який демонструє багато хто з вітчизняних і зарубіжних учених, пов'язаний також з тим, що збільшення кількості абсентеїстів є свідченням недосконалості сформованої політичної системи, показником зростання недовіри до демократичних інститутів, наростання соціальної напруженості в суспільстві.

Не можна не зауважити, що на активність виборців впливають різносторонні фактори. Наприклад, тип виборів (явка на президентські вибори завжди є вищою, ніж на парламентські чи місцеві), особливості регіону та виборчої кампанії, рівень освіти та

політичної культури, який домінує в суспільстві, тип виборчої системи (участь виборців у голосуванні є нижчою в країнах, де застосовується мажоритарна чи мажоритарно-пропорційна система способів підрахунку голосів, і вищою в країнах з пропорційною виборчою системою).

Серед причин поширення абсентеїзму можна виділити також і низьку політичну і правову культуру як особистісну причину, що породжує байдужість до політичного процесу і відчуження від нього. Крім того, сучасні реалії свідчать, що виборці з низьким рівнем політичної освіти, громадянської компетентності, відсутністю елементарної здатності до критичного мислення та адекватного аналізу, перебуваючи в умовах пануючого інформаційного популізму та маніпуляцій громадською думкою в ЗМІ, не здатні адекватно проаналізувати ситуацію. Саме тому така частина виборців надає перевагу під час голосування не рівню компетентності кандидата, а популістським обіцянкам, крім того, акцентує увагу не на базових характеристиках кандидата, як є важливими для зайняття виборної посади, наприклад таких, як профільна освіта, стаж роботи згідно з фахом, грамотність, здатність адекватно реагувати на сучасні виклики, чесність тощо, а на зовнішню привабливість, вміння висловлюватися, маніпулюючи громадською думкою, пусті обіцянки не підкріплені фактами та ін. Така категорія громадян примарно вірить у те, що прийде черговий «міся» і все одразу ж налагодиться у всіх сферах суспільного, політичного та економічного життя людини і країни в цілому. Натомість навіть кандидата на цю роль вони обирають з огляду на хибні особистісні характеристики. Адже поведінка суб'єктів політичного життя залежить від сприйняття ними суспільно-політичної реалії, вироблених взірців політичної поведінки і фактично – від їхньої політичної свідомості та культури. Тому, безперечно, з огляду на такі факти у сфері підвищення електоральної активності громадян важливим аспектом залишається підвищення правової культури виборців загалом.

Як приклад, можна навести дослідження, проведені Центром Разумкова щодо політичної культури та обізнаності громадян 2017 року, які свідчать, що більшість, а це 57 % громадян, ніколи не читали програми політичних партій, а 44 %, які їх читають, не вбачають відмінностей між ними [5, с. 4].

Як свідчить практика, проведення виборчих кампаній, процес формування електоральної культури є складними і багатосторонніми. Формування політичної та правової культури, громадянської активності та відповідальності має розпочинатися ще на рівні середньої освіти. Активну роль у цьому процесі мають відігравати державні та громадські інститути, які покликані не лише ознайомлювати громадян з виборчим законодавством, але і незаангажовано роз'яснювати його норми. І в цьому контексті варто зауважити, що проблема абсентеїзму має свою специфіку. Успішна боротьба з цим явищем на фоні масово низького рівня політичної культури і соціальної безвідповідальності громадян може «зіграти злий жарт» і призвести до більш негативних наслідків. У цьому випадку загроза від подолання абсентеїзму буде в рази більш руйнівною. А тому політична освіта молоді є нагальною необхідною. Йдеться про впровадження системи викладання «основ політичної грамотності» та «медіаграмотності», правової культури, суспільствознавства, логіки, виборчого права. Адже культура суспільства включає культуру електоральної поведінки громадян і, безумовно, передбачає підвищення якості вибору політичних сил чи окремих кандидатів.

Висновки. Розглядаючи проблему абсентеїзму під кутом зору культури і освіти, очевидним є те, що відповідальність за виборчу байдужість та правовий нігілізм можна покласти не лише на державу в особі державних інституцій, але і на суспільство в особі науковців, політиків, освітян, громадських діячів, інтелігенції загалом. Особливо це важливо в сучасну епоху інформаційних технологій, коли інформація надходить безперервно у великому обсязі і з різних інформаційних джерел. Тому у сучасних умовах надзвичайно важливо бути медіа гарматним громадянином, який здатний відрізнити так званий «фейк», популізм, маніпуляцію від об'єктивно поданої інформації.

Не можна не погодитись, що сьогодні дієвими засобами подолання пасивності та байдужості стануть налагодження публічного діалогу між об'єднаннями громадян та інституціями держави, формування стійких політичних переконань у суб'єктів виборчого процесу [7, с. 240].

Крім того, важливе значення сьогодні має застосування прозорих виборчих технологій – системи суспільних відносин організаційного характеру, які виникають у процесі впливу суб'єктів виборчого процесу на об'єкт з метою досягнення заданого політичного результату [1, с. 8].

У цьому контексті, а також з огляду на сучасний стан речей у світі, зокрема, пов'язаний з пандемією, одним із способів подолання абсентеїзму може бути запровадження електронного голосування через Інтернет або спеціальний електронний термінал на виборчому пункті (виборчій дільниці або іншому місці, відведеному для реалізації волевиявлення). Після пред'явлення (заповнення) паспортних даних або, як варіант, ідентифікаційного коду та присудження одноразового спеціального пароля громадянин допускається до голосування. Запропонований спосіб дозволяє залучити молодь та осіб, які не мають можливості у день виборів прибути на дільницю, що не передбачає скасування класичного порядку проведення виборів.

Загалом можна однозначно стверджувати, що для подолання абсентеїзму в сучасній вітчизняній політичній практиці суспільство і держава має потребу в політиках із загальнодержавним мисленням і державотворчою стратегією. Обрана влада повинна бути відкритою і підзвітною перед громадянами, які віддали за неї свої голоси. Політичні еліти повинні бути відповідальні за політичний вибір країни.

Крім того, в епоху інформаційних технологій велике значення мають засоби масової інформації, які теж можуть істотно впливати на активність громадян під час виборів, надаючи перевагу не лише рекламі кандидатів, але і дебатам, порівняльному аналізу незалежних наукових установ, висвітленні інформації незаангажовано й об'єктивно.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Афанасьєва М. В. Конституційно-правове забезпечення виборчих технологій в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. О., 2004. 20 с.
2. Гончарова О. С. Абсентеїзм як феномен політичного процесу. *Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки*. 2013. С. 40–47.
3. Конституційне право України. Академічний курс: підруч.: у 2 т. Т. 2. / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. К.: Юрид. книга, 2008. 800 с.
4. Конституційне право України: підруч. / за ред. В. Ф. Погорілка. К.: Наук. думка, 1999. 373 с.

5. Політична культура громадян України: стан, особливості, тенденції. Національна безпека і оборона. *Український центр економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова*. 2017. № 3–4 (171–172). С. 4.
6. Рабінович П. М. Права людини і громадянина: навч. посіб. К.: Атіка, 2004. 463 с.
7. Терлецький Д. Абсентеїзм як індикатор легітимності державної влади. *Правове життя сучасної України*: матеріали Міжнар. наук. конф., Одеса, 21–22 травня 2010 р. О.: Фенікс, 2010. С. 239–241.
8. Україна напередодні року виборів: запити суспільства, позиції політичних акторів, контури нової влади. Національна безпека і оборона. *Український центр економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова*. 2018. № 3–4 (175–176). С. 106.
9. Француз-Яковець Т. А. Демократія, парламенти та бікамералізм. *Прикарпатський юридичний вісник*: зб. наук. праць. Івано-Франківськ, 2014. Вип. 1 (4). С. 67.
10. Фрицький О. Ф. Конституційне право України: підруч. К.: Юрінком Інтер, 2002. 536 с.
11. Чушенко В. І. Конституційне право України: підруч. К.: Ін Юре, 2009. 548 с.

REFERENCES

1. Afanasieva M. V. Konstytutsijno-pravove zabezpechennya vyborchuh technjologiy v Ukraini: avtoref. dys. na здобуття наук. ступеня cand.uryd.nauk.O., 2004 20 s. [in Ukrainian].
2. Goncarova O. S. Absenteism yak fenjmen politychnogo protsesu. *Suchasne suspilstvo: politichni nauky, sotsiologichni nauky, kyturologichni nauky*. 2013. S. 40–47 [in Ukrainian].
3. Konstytutsijne pravo Ukrainy. Akademichnyj kurs: pidruch.: u 2 t. T. 2. / za zag. red. U. S. Shemshuchenka. K.: Uryd. Knyga, 2008. 800 s. [in Ukrainian].
4. Konstytutsijne pravo Ukrainy: pidruch. / za red. V .F. Pogorilka. K.: Nauk. dumka, 1999. 373 s. [in Ukrainian]
5. Polituchna kultura gromadyan Ukrainy: stan, osoblivosti, tendentsii. Natsionalna bezpeka i oborona. *Ukrainskui tsentr ekonomichnyh i politychnych doslidjen im. O. Razumkova*. 2017. № 3–4 (171–172). S. 4 [in Ukrainian].
6. Rabinovych P.M. Prava liydyny i gromadyanyna: navch. posib. K.: Atika, 2004. 463 s. [in Ukrainian].
7. Terletsui D. Absenteizm yak indekator legitumnosti derjavnoi vlady. Pravove jyttya suchasnoi Ukrainy: materialy mignar. nauk. konf., Odesa, 21–22 travnya 2010 r. O.: Feniks, 2010. S. 239–241 [in Ukrainian].
8. Ukraina naperedodni roku vuboriv: zapyty suspilstva, pozytsii politychnych aktoriv, kontury novoi vlady. Natsionalna bezpeka i oborona. *Ukrainskyi tsentr ekonomichnyh i politychnych doslidjen im. O. Razumkova*. 2018. № 3–4 (175–176). S. 106 [in Ukrainian].
9. Frantsuz-Yakovets T. A. Demokratiya, parlamenty, bicameralizm. *Prykarpatskij jurydychnij visnyk*: zbirnyk nauk. prats. Ivano-Frankivsk. 2014. Vyp. 1 (4). S. 67 [in Ukrainian].
10. Frytskyj O. F. Konstytutsijne pravo Ukrainy: pidruch. K.: Jurinkom Inter, 2002. 536 s. [in Ukrainian].
11. Chushenko V. I. Konstytutsijne pravo Ukrainy: pidruch. K.: In Jure, 548 s. [in Ukrainian].

A. Ye. Shevchenko, T. A. Frantsuz-Yakovets. The problem of absenteeism in the context of the crisis of modern parliamentarism

The purpose of this article is to reveal the preconditions, features, modern problems that cause the phenomenon of absenteeism, analysis of means and methods of overcoming electoral passivity and indifference of voters. The methodological basis of the study is related to the application of methods, techniques and approaches in the study of problems and features related to the implementation of suffrage. In particular, comparative legal method, formal legal method, dialectical, epistemological and systemic approaches. Scientific novelty. The article examines the causes and conditions of the phenomenon of absenteeism, as well as the problems and features that exist today in the field of suffrage. The political, social and psychological factors that influence the level of electoral activity are analyzed and considered. The phenomenon of parliamentary absenteeism through the prism of democracy and legitimacy of parliamentary activity is considered. The relationship between the political and legal culture of the population and the process of forming a clear civic position, civic activism and social responsibility has been studied. Conclusions. As practice shows, the conduct of election campaigns, the process of forming an electoral culture is complex and multifaceted. The formation of political and legal culture, civic activism and responsibility must begin at the level of secondary education. State and public institutions should play an active role in this process, which are designed not only to acquaint citizens with the election legislation, but also to explain its norms. An effective means of overcoming passivity and indifference today is to establish a public dialogue between citizens' associations and state institutions. The use of transparent electoral technologies is also important. In general, to overcome absenteeism in modern domestic political practice, society and the state need politicians with national thinking and state-building strategy. The elected government must be open and accountable to the citizens who voted for it. Political elites must be responsible for the country's political choices. In addition, in the age of information technology, the media are of great importance, which can also significantly affect the activity of citizens during elections, giving preference not only to advertising candidates, but also to election debates, comparative analysis of independent scientific institutions, objective and not engaged information coverage.

Key words: parliamentarism, absenteeism, suffrage, democracy, democracy, legitimacy, political and legal culture.

Стаття надійшла до редколегії 15 січня 2021 року

Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право

УДК 347.73.351.713(477)

DOI 10.33244/2617-4154.1(5).2021.32-40

О. О. Бойко-Слобожан,*к.ю.н., доцент**e-mail: natalka_bn_@ukr.net***ORCID ID 0000-0001-5913-0115;****І. І. Божук,***Університет ДФС України**e-mail: i.bozhuk.uni@gmail.com***ORCID ID 0000-0002-2307-151X**

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ОПОДАТКУВАННЯ РОЯЛТІ У СФЕРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

У статті досліджуються актуальні аспекти оподаткування операцій з використання прав інтелектуальної власності, зокрема роялті. Визначено, що це питання набуває актуальності у зв'язку з поширенням використання прав інтелектуальної власності щодо здійснення господарської діяльності. Розкрито основні схеми ухилення від податків. Окреслено основні проблеми, які пов'язані з оподаткуванням нематеріальних активів підприємства, та важливість впровадження змін у вітчизняній законодавчій і податковій системах.

Ключові слова: роялті, інтелектуальна власність, податок, нематеріальний актив, оподаткування, ліцензійний договір.

О. О. Бойко-Слобожан, И. И. Божук. Актуальные вопросы налогообложения роялти в сфере интеллектуальной собственности

В статье исследуются актуальные аспекты налогообложения операций по использованию прав интеллектуальной собственности, в частности роялти. Определено, что данный вопрос приобретает актуальность в связи с распространением использования прав интеллектуальной собственности относительно осуществления хозяйственной деятельности. Раскрыты основные схемы уклонения от налогов. Определены основные проблемы, связанные с налогообложением нематериальных активов, и важность внедрения изменений в отечественной законодательной и налоговой системах.

Ключевые слова: роялти, интеллектуальная собственность, налог, нематериальный актив, налогообложения, лицензионный договор.

Мета статті. Розглянути особливості оподаткування роялті у сфері інтелектуальної власності. Дослідити актуальні аспекти використання прав інтелектуальної власності щодо здійснення господарської діяльності. Визначити поняття «роялті» та проаналізувати

колізійні питання його оподаткування. Розробити рекомендації для платників податків під час здійснення платежів у вигляді роялті.

Постановка проблеми. В умовах світової глобалізації інтелектуальна власність стала розповсюдженим об'єктом ринкових відносин, адже саме результати інтелектуальної діяльності людини зазвичай є тригером розвитку як суспільства, так і держави. Бізнес-структури включають інтелектуальну власність (далі – ІВ) як нематеріальний актив у господарський оборот, що вимагає належного правового регулювання не тільки оцінки таких об'єктів, а й їхнього оподаткування.

Основним завданнями України як демократичної та правової держави є забезпечення важливих суспільних потреб населення, а також розвитку економіки, мистецтва, технологій. Розвиток цих сфер у державі забезпечується насамперед виплатою авторам, творцям винагороди за використання інтелектуальної власності. Саме тому для стимулювання розвитку мистецтва і технологій в усьому світі виплаті авторської винагороди приділяють особливу увагу [1].

На нашу думку, варто звернути увагу на особливості виплати роялті як платежів за користування авторськими правами на літературні твори та його оподаткування згідно з чинним податковим законодавством.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питаннями оцінки об'єктів інтелектуальної власності займалися такі вчені, як О. Козирев, Б. Леонтьєв, О. Бутнік-Сіверський, М. Галантич, О. Святоцький, П. Цибульов та ін. Окремих питань оподаткування операцій з інтелектуальною власністю торкалися у своїх працях Л. Воронова, Н. Пришва, М. Кучерявенко, О. Орлюк, П. Папурківський, Р. Гаврилюк, Р. Шишка, Д. Бойко та інші вчені. Серед іноземних науковців у галузі вивчення проблем інтелектуальної власності можна виділити таких: Б. Лев, М. Балістер, Е. Дедмен, Е. Дженкінс, Дж. М. Отто, Р. Ф. Конрад, Р. Б. Хула, а також Б. Парсонс. Однак питання щодо оподаткування нематеріальних активів, насамперед інтелектуальної власності, можна вважати недостатньо дослідженими з правової точки зору.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні сектор бізнесу, маючи у своєму активі продукт інтелектуальної власності, чудово розуміє, що він має певну ринкову вартість, а тому, знаючи його вартість, може розпоряджатися ним на свій розсуд: здати в оренду, продати, передати в заставу для отримання кредиту, збільшити власний капітал тощо. У сучасних умовах розвитку бізнес-кооперації усе більшої актуальності набирають питання регулювання відносин у сфері інтелектуальної власності, зокрема використання об'єктів авторського права в господарській діяльності. На нашу думку, варто звернути увагу на особливості виплати роялті як платежів за користування авторськими правами на літературні твори. Адже, згідно із законодавством, автор має право на частку доходів, отриманих від використання його твору, у формі роялті [2].

Визначення поняття «роялті» наведено у декількох актах законодавства, зокрема у Податковому кодексі України (далі – ПКУ), міжнародних угодах про уникнення подвійного оподаткування, які укладені Україною з іншими державами (наприклад: Конвенція між Урядом України і Урядом Французької Республіки про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи і майно; Угода між Україною і Федеративною Республікою Німеччина про уникнення подвійного оподаткування стосовно податків на дохід і майно тощо), Національному стандарті № 4 «Оцінка майнових прав інтелектуальної власності», затверджену постановою Кабінету

Міністрів України від 03.10.2007 № 1185 (пункт 3), Положенні (стандарті) бухгалтерського обліку 15 «Дохід», затверджене наказом Міністерства фінансів України від 29.11.1999 № 290 (пункт 4).

Відповідно до пп. 14.1.225 ст. 14 ПКУ роялті – будь-який платіж, отриманий як винагорода за використання або за надання права на використання об'єкта права інтелектуальної власності [3]. Під об'єктами права інтелектуальної власності розуміються будь-які літературні твори, твори мистецтва або науки, включаючи комп'ютерні програми, інші записи на носіях інформації, відео- або аудіокасети, кінематографічні фільми або плівки для радіо- чи телевізійного мовлення, передачі (програми) організацій мовлення, інші аудіовізуальні твори, будь-які права, які охороняються патентом, будь-які зареєстровані торговельні марки (знаки на товари і послуги), права інтелектуальної власності на дизайн, секретне креслення, модель, формулу, процес, права інтелектуальної власності на інформацію щодо промислового, комерційного або наукового досвіду (ноу-хау).

Разом з тим Міністерством юстиції України також було надано роз'яснення стосовно визначення терміна «роялті» у листі від 05.05.2011 № 289-0-2-11-81; Міністерством фінансів України – у листі від 06.02.2012 № 31-08410-07-27/2586; Державним департаментом інтелектуальної власності України – у листі від 07.05.2010 № 16-15/2568.

Опираючись на вищевикладене, варто підкреслити, що ПКУ доволі чітко та однозначно визначає поняття «роялті». Наразі платежі за ліцензійними договорами стосовно всіх об'єктів інтелектуальної власності, зазначених у підпункті 14.1.225 пункту 14.1 статті 14 ПКУ [3], визнаються як «роялті» за умови, якщо вони не підпадають під дію частини другої визначення.

Не вважаються роялті платежі, отримані:

- як винагорода за використання комп'ютерної програми, якщо умови використання обмежені функціональним призначенням такої програми та її відтворення обмежене кількістю копій, необхідних для такого використання (використання «кінцевим споживачем»);
- за придбання примірників (копій, екземплярів) об'єктів інтелектуальної власності, зокрема в електронній формі, для використання за своїм функціональним призначенням для кінцевого споживання або перепродажу такого примірника (копії, екземпляра);
- за придбання речей (зокрема, носіїв інформації), в яких втілені або на яких містяться об'єкти права інтелектуальної власності, визначені в абзаці першому цього підпункту, у користування, володіння та/або розпорядження особи;
- за передачу прав на об'єкти права інтелектуальної власності, якщо умови передачі прав на об'єкт права інтелектуальної власності надають право особі, яка отримує такі права, продати або здійснити відчуження в інший спосіб права інтелектуальної власності або оприлюднити (розголосити) секретні креслення, моделі, формули, процеси, права інтелектуальної власності на інформацію щодо промислового, комерційного або наукового досвіду (ноу-хау), крім випадків, коли таке оприлюднення (розголошення) є обов'язковим згідно із законодавством України;
- за передачу права на розповсюдження примірників програмної продукції без права на їх відтворення або якщо їх відтворення обмежено використанням кінцевим споживачем [4].

У сучасній практиці укладання договорів про трансфер технологій застосовуються такі види роялті, як паушальний платіж, періодичні роялті, мінімальні роялті, роялті зі змінною ставкою.

Паушальний платіж є фіксованою сумою та може сплачуватися як одноразово, так і частинами, але зазвичай на початковій стадії дії ліцензійного договору. Сплату лише паушального платежу застосовують у випадках, коли ліцензіатом є фірма, невідома на ринку, і є сумніви, чи вдасться їй налагодити успішний випуск і комерційну реалізацію ліцензійної продукції, а також у випадках, коли досить складно проконтролювати обсяг випуску ліцензійної продукції (є ризик неотримання ліцензіаром даних щодо випуску продукції) [5].

Варто зазначити, що періодичні роялті вважаються найбільш розповсюдженим видом платежу. Особливістю періодичного роялті є те, що він визначається як відсоток від:

- ціни продажу продукції або чистої ціни продукції, що визначається як ціна продажу продукції без вартості податків, перевезення, страхування, інсталяції;
- прибутку до оподаткування або чистого прибутку;
- кількості виробів, виконаних за ліцензією;
- загального обсягу продукції, що вироблена ліцензіатом (кілограми вироблених матеріалів, літри красителів, кілометри оптоволокна тощо);
- вартості ліцензованих виробів.

Мінімальні роялті – це нижня межа ставки роялті, що відповідає мінімальній розрахунковій ціні ліцензії, на яку може погодитися ліцензіар, щоб покрити витрати, які пов'язані з розробкою ОІВ та продажем ліцензії, зокрема витрати на проведення маркетингових досліджень, виплату винагороди авторам ОІВ, ноу-хау, право використання яких надається ліцензіату. Мінімальні роялті застосовуються зазвичай як застереження у разі неосвоєння предмета ліцензії ліцензіатом у строк та невипуску продукції із застосуванням ОІВ. При цьому, як альтернатива розірванню договору, може встановлюватися на певний строк можливість сплати ліцензіатом мінімальних роялті [5].

Цікавим за сутністю є механізм сплати роялті зі змінною ставкою. Цей вид роялті використовується для різних обсягів виробництва продукції із застосування об'єктів інтелектуальної власності. Тут важливе значення має обсяг виробництва – у процесі збільшення обсягів виробництва зазвичай ставка роялті зменшується.

Варто зазначити, що найпоширенішим у світовій практиці способом обміну науково-технічними досягненнями можна вважати ліцензійний договір. Останнім часом торгівля ліцензіями набула глобального поширення.

Ліцензійний договір – ефективний засіб стратегії, спрямованої на оптимальне економічне використання об'єкта права інтелектуальної власності. Отже, ліцензійна діяльність є невід'ємною складовою цивільно-правових відносин суб'єктів підприємницької діяльності в ринкових умовах [6].

Теоретичні та практичні підходи до визначення поняття «ліцензійний договір» у науковій літературі та законодавстві дещо відрізняються. У деяких зарубіжних країнах взагалі немає офіційного формулювання. Тому відсутність єдиного бачення та підходу має наслідком неоднакове трактування та використання інструменту ліцензійного договору.

Згідно з частиною 1 статті 1109 Цивільного кодексу України під ліцензійним договором розуміється угода, відповідно до якої «одна сторона (ліцензіар) надає другій стороні (ліцензіату) дозвіл на використання об'єкта права інтелектуальної власності (ліцензію) на умовах, визначених за взаємною згодою сторін з урахуванням вимог цього Кодексу та іншого закону» [3].

Ліцензійний договір вважається дійсним, якщо він укладений у письмовій формі та підписаний сторонами (ліцензіаром і ліцензіатом). Він не підлягає обов'язковій державній

реєстрації, його державна реєстрація здійснюється на вимогу однієї зі сторін. У випадку реєстрації ліцензійного договору відомості про нього вносяться до відповідного Державного реєстру, який формує Державна служба інтелектуальної власності України [6].

Ліцензійний договір, як правило, платний, отже, однією з його найважливіших істотних умов є умова про ліцензійну винагороду. Такий вид ліцензійної винагороди, як роялті, застосовується в більшості ліцензійних угод. Особливість роялті в тому, що отримання винагороди продовжується на весь строк дії ліцензійного договору.

Проаналізувавши законодавство деяких країн, можна простежити, що під час передачі технології роялті – єдина форма винагороди, яка може здійснюватися за певними видами ліцензій про передачу об'єктів права інтелектуальної власності.

Роялті як вид винагороди забезпечує справедливий розподіл прибутку між сторонами договору. Оскільки у випадку успішної реалізації та збуту продукції реальний прибуток може набагато перебільшити розраховану вартість ліцензії, однак у випадку зриву виробництва або різкого погіршення кон'юнктури ринку ліцензіар вимушений отримувати значно меншу винагороду, ніж ту, на яку розраховував.

Статус ліцензіата та ліцензіара в разі виплати роялті має велике значення для цілей оподаткування операцій за ліцензійними договорами. Крім того, оподатковуючи роялті, важливим можна вважати документи, які підтверджують правомірність віднесення роялті до видатків.

Відповідно до пункту 138.2 статті 138 ПКУ витрати, які враховуються для визначення об'єкта оподаткування, визнаються на підставі первинних документів (що підтверджують здійснення платником податку витрат), обов'язковість ведення й зберігання яких передбачено правилами ведення бухгалтерського обліку, та інших документів [3].

Підпунктом 140.1.2 пункту 140.1 статті 140 ПКУ регламентується, що під час визначення об'єкта оподаткування до витрат підприємства зараховуються витрати з нарахування роялті, яке сплачується за використання об'єктів права інтелектуальної власності в господарській діяльності платника [3].

Необхідно зазначити, що наведені норми ПКУ свідчать про доцільність збереження доказів використання об'єкта інтелектуальної власності за ліцензійним договором у господарській діяльності підприємства-ліцензіата. До таких доказів варто віднести: ліцензійний договір, платіжне доручення на перерахування платежу – роялті, розрахунок або бухгалтерську довідку, складені в порядку та строки виплат за використання об'єкта права інтелектуальної власності, встановлені в ліцензійній угоді.

Найчастіше в Україні доходи у вигляді роялті отримують фізичні особи, тому аналіз механізму їх оподаткування вважаємо цікавим у контексті обраної теми.

Для авторів, чий винаходи використовуються інноваційними підприємствами, важливим фактором є не тільки узгодження розміру винагороди за надання права на користування об'єктом інтелектуальної власності, але й правила оподаткування доходів, отриманих у вигляді роялті [6].

Як зазначається у пп. 164.2.3 п. 164.2 статті 164 ПКУ, доходи у вигляді сум авторської винагороди (роялті) за надання права на користування або розпорядження іншим особам об'єктами інтелектуальної (промислової) власності включаються до загального місячного (річного) оподатковуваного доходу платника податку – фізичної особи [3].

Положення податкового законодавства зобов'язують відносити роялті до пасивних доходів фізичної особи. Тому цей дохід входить до загального місячного (річного)

оподатковуваного доходу, а також підлягає оподаткуванню податку на доходи фізичних осіб за ставкою 18 %. Разом з тим варто враховувати, що в державі продовжує справлятися військовий збір за ставкою 1,5 %. Потрібно пам'ятати, що фізична особа, яка отримує роялті, повинна виконати обов'язок за щорічним декларуванням власних доходів.

Варто звернути увагу на доходи, отримані нерезидентом із джерелом їх походження з України. Такі доходи оподатковуються за ставкою у розмірі 15 %.

Також актуальним, на нашу думку, є проблема оподаткування роялті податком на додану вартість (далі – ПДВ). Якщо майнові права інтелектуальної власності передаються в користування за грошову плату і платіж у термінології ПКУ є «роялті», то, згідно з пп. 196.1.6 ПКУ, об'єкт оподаткування ПДВ не виникає. Безоплатне надання таких майнових прав через відсутність платежу не підпадає під визначення «роялті», і така операція вже є об'єктом оподаткування ПДВ. Тому безоплатну передачу таких прав краще замінити їх передачею зі сплатою символічного роялті [3].

Важливим аспектом у питанні оподаткуванні роялті є угоди про уникнення подвійного оподаткування. Сьогодні Україна уклала понад 58 таких угод. Відповідно до умов згаданих угод передбачається, що роялті, якими фактично володіє резидент договірної держави, можуть оподатковуватись у тій державі. Разом з тим роялті можуть оподатковуватись у договірній державі, в якій вони виникають, – так званий податок на репатріацію. Але податок, який стягується, є значно меншим, ніж встановлено в Україні (податок на роялті не повинен перевищувати 2–10 % від загальної суми роялті) [1].

На жаль, сьогодні наша держава належно не підтримує малий та середній бізнес у контексті оподаткування. Фактично, даючи перевагу нерезидентам, уряд не стимулює розвиток культурних і наукових напрямів у країні. Тому суб'єкти авторського права для заощадження своїх коштів повинні реєструватись як власники свого авторського права в іноземній державі.

З досвіду зарубіжних країн вбачається, що тенденція розвитку оподаткування доходу від роялті дещо відрізняється від України. Ставка на оподаткування роялті в Польщі для резидентів становить лише 10 %, а для нерезидентів – 20 %. Тим самим, маючи різницю у 10 %, стимулюється внутрішній ринок і збільшуються надходження до бюджету [1].

Яскравим прикладом зниженої ставки на оподаткування доходу від роялті є США, це виражається у зниженій процентній ставці та пільгах, які пропонує уряд корпораціям. Так, для резидентів США процентна ставка на оподаткування доходу від роялті дорівнює 15 %, у той час для нерезидентів – 35 %. Ці заходи розраховані на заохочення інвестиційної активності, збільшення споживчого попиту, кількості робочих місць, вивільнення продуктивних сил у цілому [1].

Аналізуючи практичну сторону обраної теми, доцільно навести кейс Spotify vs США. Цей кейс став досить прецедентним, хоч почався з того, що фронтмен групи Camper Van Beethoven і Мелісса Феррік, авторка пісень і власниця компанії з цифрової дистрибуції аудіоконтенту подали позови проти Spotify, які згодом об'єднали у колективний позов. Вони стверджували, що Spotify не дотримується ліцензійних умов на твори в частині виплати обов'язкових платежів. Феррік звинуватила компанію в «оптовому порушенні авторських прав». 2017 р. у Spotify повідомили, що створять фонд загальною сумою 43 млн дол. для компенсації авторам. Проте федеральний суддя надав остаточні висновки щодо мирової угоди, за якими відтепер сума, яку має виплатити Spotify, становить 112,55 млн дол. США і включає в себе негайний платіж готівкою у розмірі 43,55 млн дол. Суддя окружного суду

Нью-Йорка Елісон Натан назвала цю суму «значним відшкодуванням» для зацікавлених виконавців [7].

Проаналізувавши вищевикладене, доцільним вважаємо надати основні поради під час здійснення платежів у вигляді роялті:

- 1) звертайте особливу увагу на ліцензійний договір – він є основою всіх договірних зобов'язань між сторонами та передбачає основні податкові наслідки;
- 2) якщо ліцензійний договір надає контрагент, доцільно звернутися до юристів для прорахування ризиків та складання протоколу розбіжностей. Ліцензійний договір має бути об'єктивно вигідним для обох сторін;
- 3) контролюйте статус операцій з нерезидентом;
- 4) якщо роялті виплачується нерезиденту, варто чітко розуміти його статус та податкові зобов'язання;
- 5) зберігайте усі первинні документи щодо виплати роялті.

Висновки. В умовах глобалізації процедура сплати податків стає дедалі більш легкою. Податки є основною частиною бюджету більшості країн, а несплата їх громадянами з будь-яких причин загрожує економічній стабільності. Для запобігання криз більшості зарубіжних країн уже провели значні податкові реформи та внесли зміни у законодавство в напрямі спрощення сплати податків, оскільки складність цієї системи перешкоджає виконанню фіскальних функцій контролюючими органами. Проте в Україні ж податкове навантаження все більше загострюється та загрожує зупиненням розвитку інноваційної діяльності підприємств і впровадження інвестиційних програм.

На нашу думку, зниження розмірів оподаткування на об'єкти інтелектуальної власності матиме позитивний вплив на розвиток інноваційних технологій та підйом економіки держави в цілому.

Варто зазначити, що ПКУ та підзаконні нормативно-правові акти достатньо чітко визначають сутність і поняття «роялті». Сьогодні платежі за ліцензійними договорами, які є найбільш поширеним способом використання об'єктів інтелектуальної власності, визнаються як роялті.

У процесі дослідження встановлено, що оподаткування роялті є непростим процесом для суб'єктів господарювання та фізичних осіб. Неправильне трактування податкових норм спричиняє несплату або неправильний розрахунок податкових зобов'язань.

Сторонам, які вирішили укласти ліцензійний договір, необхідно визначитися не тільки з економічними розрахунками розміру роялті та його видом, але й з режимом його оподаткування. Для цілей оподаткування потрібно враховувати статус ліцензіара та ліцензіата; якщо договір про розпоряджання майновими правами інтелектуальної власності укладено з фізичною особою-підприємцем, то обов'язково варто враховувати, для якої системи оподаткування поширюється на цю особу. Також в обов'язковому порядку необхідно зберігати первинні документи, що підтверджують здійснення платником податку витрат та реальне використання об'єктів права інтелектуальної власності в його господарській діяльності.

Наразі практика іноземних країн щодо застосування податку на дохід від роялті розвивається в бік зниження ставки відсотка для резидентів у країні.

Разом з тим, аналізуючи вищенаведену інформацію, можливо дійти висновку, що відсоткова ставка оподаткування роялті в Україні для резидентів є завищеною порівняно зі ставкою для нерезидентів.

Саме зниження відсоткової ставки оподаткування роялті для резидентів або ж, навпаки, підвищення її для нерезидентів може дати нову хвилю розвитку використання роялті в Україні. Розмежування ставки роялті для резидентів і нерезидентів, врешті-решт, приведе до того, що наша країна отримає позитивний вплив як на бюджет України, так і на розвиток авторського права.

Зменшення розміру ставки податку на прибуток від роялті для резидентів сприятиме розвитку мистецтва, інновацій у технологіях, що надалі підвищуватиме економічний розвиток України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вишневецький І. Справедливе оподаткування роялті в Україні – міф? *Юрист&Закон*. Архів електронного видання. № 18. URL: https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA011534#:~:text=%D0%A0%D0%BE%D1%8F%D0%BB%D1%82%D1%96%20%E2%80%93%D1%86%D0%B5%20%D0%B1%D1%83%D0%B4%D1%8C%2D%D1%8F%D0%BA%D0%B8%D0%B9%20%D0%BF%D0%BB%D0%B0%D1%82%D1%96%D0%B6,%D0%BE%D0%B1%D1%94%D0%BA%D1%82%D0%B0%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0%20%D1%96%D0%BD%D1%8 (дата звернення: 12.02.2021).
2. Вагнер І. М., Демко І. І., Пришляк Г. В. Особливості обліку і оподаткування роялті: актуальні аспекти. *Бухгалтерський облік, аналіз та аудит*. 2018. № 2(130). С. 78–81.
3. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. Остання редакція від 01.01.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 12.02.2021).
4. Лист ДФС України від 06.12.2017 № 2858/6/99-99-15-02-02-15/ІПК.
5. Визначення ставок роялті. URL: http://ipr.nas.gov.ua/?page_id=338 (дата звернення: 12.02.2021).
6. Фурса В.М. Особливості оподаткування роялті відповідно до Податкового кодексу України / ДП «Український інститут інтелектуальної власності». URL: <https://ukrpatent.org/uk/articles/fursa-150413> (дата звернення: 12.02.2021).
7. Spotify виплатить 112 млн дол. роялті авторам пісень. *Юридична газета*. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/spotify-viplatit-112-mln-dol-royalti-avtoram-pisen.html> (дата звернення: 12.02.2021).

REFERENCES

1. Vyshnevskyi I. Spravedlyve opodatkovannia roialti v Ukrainy – mif? *Yuryst&Zakon*. Arkhiv elektronnoho vydannia. № 18. URL: https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA011534#:~:text=%D0%A0%D0%BE%D1%8F%D0%BB%D1%82%D1%96%20%E2%80%93%D1%86%D0%B5%20%D0%B1%D1%83%D0%B4%D1%8C%2D%D1%8F%D0%BA%D0%B8%D0%B9%20%D0%BF%D0%BB%D0%B0%D1%82%D1%96%D0%B6,%D0%BE%D0%B1%D1%94%D0%BA%D1%82%D0%B0%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0%20%D1%96%D0%BD%D1%8 (data zvernennia:12.02.2021).
2. Vahner I. M., Demko I. I., Pryshliak H. V.. Osoblyvosti obliku i opodatkovannia roialti: aktualni aspekty. *Bukhhalterskyi oblik, analiz ta audyt*. 2018. № 2(130). С. 78–81.

3. Podatkovyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 02.12.2010 № 2755-VI. Ostannia redaktsiia vid 01.01.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (data zvernennia: 12.02.2021).

4. Lyst DFS vid 06.12.2017 № 2858/6/99-99-15-02-02-15/IPK.

5. Vyznachennia stavok roialti. URL: http://ipr.nas.gov.ua/?page_id=338 (data zvernennia: 12.02.2021).

6. Fursa V.M. Osoblyvosti opodatkuvannia roialti vidpovidno do Podatkovoho kodeksu Ukrainy / DP «Ukrainskyi instytut intelektualnoi vlasnosti». URL: <https://ukrpatent.org/uk/articles/fursa-150413> (data zvernennia: 12.02.2021).

7. Spotify vyplatyt 112 mln dol. roialti avtoram pisen. *Yurydychna hazeta*. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/spotify-viplatit-112-mln-dol-royalti-avtoram-pisen.html> (data zvernennia: 12.02.2021).

O. A. Boyko-Slobozhan, I. I. Bozhuk. Current issues of royalty taxation in the field of intellectual property

The article examines current aspects of taxation of transactions on the use of intellectual property rights, in particular royalties. It is determined that this issue becomes relevant in connection with the spread of the use of intellectual property rights for business activities. The main schemes of tax evasion are revealed. The main problems related to the taxation of intangible assets of the enterprise and the importance of implementing changes in the domestic legislative and tax systems are outlined.

The problematic aspects and priorities of royalty taxation as rewards for the use of intellectual property rights in Ukraine are considered and analyzed. Based on the current legislation of Ukraine and the views of scientists, the concept of «royalties» is defined as payments for the use or granting the right to use intellectual property. The foreign experience of the countries on the issue of royalty taxation and corresponding rates is considered. Practical cases of royalty tax evasion and liability are given. The authors have developed recommendations for taxpayers when making payments in the form of royalties. It is noted that in Ukraine the tax burden is becoming more acute and threatens to stop the development of innovative activities of enterprises and the introduction of investment programs. The opinion that the interest rate of royalty in Ukraine for residents is overstated compared to the rate for non-residents is substantiated. It is the reduction of the royalty tax rate for residents, or, conversely, its increase for non-residents, that may give a new wave to the development of the use of royalties in Ukraine. Differentiation of the royalty rate for residents and non-residents, in the end, will lead to the fact that our country will have a positive impact on both the budget of Ukraine and the development of copyright. Reducing the size of the royalty income tax for residents will promote the development of art, innovation in technology, which will further increase the economic development of Ukraine.

Key words: royalties, intellectual property, tax, intangible asset, taxation, license agreement.

Стаття надійшла до редколегії 21 грудня 2020 року

УДК 347.133.4(477)

DOI 10.33244/2617-4154.1(5).2021.41-48

А. О. Мілевська,
к.ю.н., доцент,
Університет ДФС України
e-mail: milevska-ntsk@ukr.net
ORCID ID 0000-0002-8768-7778

ОСОБЛИВОСТІ СКЛАДАННЯ, ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОСВІДЧЕННЯ ДОВІРНОСТЕЙ НА ПРЕДСТАВНИЦТВО ІНТЕРЕСІВ У СУДІ

Стаття присвячена основним аспектам, на які потрібно звернути увагу під час оформлення довіреностей на представництво інтересів у суді, що зумовлено змінами в процесуальних кодексах, щоб уникнути проблем, які можуть виникнути на практиці під час участі у справі представника, та забезпечити ефективну, своєчасну реалізацію ним своїх повноважень.

Ключові слова: довіреність, представництво інтересів у суді, адвокатська монополія, адвокат, нотаріус, повноваження.

А. А. Милевская. Особенности составления, оформления и засвидетельствования доверенностей на представительство интересов в суде

Статья посвящена основным аспектам, на которые нужно обратить внимание при оформлении доверенностей на представление интересов в суде, что обусловлено изменениями в процессуальных кодексах, чтобы избежать проблем, которые могут возникнуть на практике во время участия в деле представителя, и обеспечить эффективную, своевременную реализацию им своих полномочий.

Ключевые слова: доверенность, представительство интересов в суде, адвокатская монополія, адвокат, нотариус, полномочия.

У нових редакціях процесуальних кодексів відбулись докорінні зміни у багатьох судових процедурах, починаючи від нових засобів доказування і закінчуючи запуском електронного судочинства. Зазнало змін, зокрема, представництво інтересів у судах, так звана адвокатська монополія на представництво у суді.

Особливості оформлення повноважень адвоката в аспекті використання довіреності як документа, що посвідчує його повноваження, були предметом дослідження ряду науковців. Серед учених, які досліджували окремі аспекти цієї проблеми, можна виокремити О. Т. Боннера, М. І. Брагінського, А. О. Гордон, М. Ю. Довженко, В. М. Івакіна, О. Г. Лазаренко, О. Л. Невзгодіну, М. М. Орлову, В. М. Сідорову та інших. Проте більшість досліджень характеризуються певною фрагментарністю, а тому сьогодні залишається достатня кількість спірних та детально не врегульованих моментів у цій сфері.

Наразі оновлене цивільне процесуальне законодавство надає сторонам судового процесу право здійснювати представництво власних інтересів у суді особисто (самопредставництво)

або мати для цього свого представника. Відповідно до ст. 60 Цивільного процесуального кодексу України та ст. 58 Господарського процесуального кодексу України представником у суді може бути адвокат або законний представник.

Проте варто зазначити, що закон визначає також випадок, коли представником може бути особа, яка досягла вісімнадцяти років, має цивільну процесуальну дієздатність, за винятком осіб, які не можуть бути представниками, такими випадками є:

а) для цивільного процесу:

- 1) під час спорів, що виникають з трудових відносин;
- 2) під час розгляду малозначних спорів (малозначних справ);

б) для господарського процесу:

- 1) при розгляді справ у малозначних спорах (малозначні справи).

Повноваження представників сторін та інших учасників справи мають бути підтверджені такими документами: 1) довіреністю фізичної або юридичної особи; 2) свідоцтвом про народження дитини або рішенням про призначення опікуном, піклувальником чи охоронцем спадкового майна. Крім того, така довіреність повинна бути посвідчена нотаріально або у визначених законом випадках іншою особою [1].

Отже, відтепер договір або витяг з нього не є доказами повноважень адвоката як представника, на відміну від ч. 4 ст. 42 минулої редакції ЦПК України, що надавала можливість адвокату посвідчувати свої повноваження договором. Але наявність договору про надання правничої допомоги є необхідною для видачі ордеру, адже він видається на підставі саме такого договору, укладеного з клієнтом.

Довіреністю є письмовий документ, що видається однією особою іншій для представництва перед третіми особами (ч. 3 ст. 244 ЦК України). Довіреність – це односторонній правочин. Довіреність не створює ефекту представництва автоматично. Необхідно, щоб вона була реалізована тим, кому вона призначена. Без наміру уповноваженого створити для іншого юридичні наслідки та без виступу від чужого імені представництва не виникає.

Довіреність як правочин може викликати правові наслідки не одразу, а лише при настанні інших визначених юридичних фактів. Але свій безпосередній ефект довіреність створює негайно: це легалізація іншої особи як представника [2, с. 111–112].

Довіреність як правочин підпорядковується загальним приписам закону, що стосується правочинів, має певні вимоги щодо її форми і змісту. У зв'язку з новелами законодавства на практиці виникають питання, що стосуються її складання, оформлення та посвідчення.

Так, необхідно встановити, чи має довіреність містити посилання на те, що вона видана саме адвокату. Також важливим є аспект щодо зазначення в довіреності категорії справи, тобто що справа є малозначною чи такою, що виникає з трудових відносин.

Щодо першого питання, для його вирішення потрібно звернутися до судової практики.

У справі № 908/1101/17 Товариство з обмеженою відповідальністю Ф.С.Б. ПЛЮС (далі – Товариство) звернулося до Апеляційного господарського суду з апеляційною скаргою, в якій просило рішення Господарського суду Запорізької області скасувати та прийняти нове, яким задовольнити його позовні вимоги.

Ухвалою Апеляційного господарського суду було відкрито апеляційне провадження за апеляційною скаргою Товариства на зазначене рішення.

Проте в подальшому ухвалою Апеляційного господарського суду закрито апеляційне провадження за апеляційною скаргою Товариства на вказане рішення на підставі п. 2

ч. 1 ст. 264 Господарського процесуального кодексу України, оскільки після відкриття провадження виявилось, що апеляційну скаргу подано особою, яка не має права її підписувати.

Ця ухвала мотивована тим, що з доданої до апеляційної скарги довіреності від 07.10.2016 випливає, що вона видана саме фізичній особі, а не адвокату, що не може вважатися належним підтвердженням його повноважень для представництва Товариства в суді апеляційної інстанції з огляду на приписи ч. 4 ст. 60 ГПК України та ч. 3 ст. 26 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

При цьому суд апеляційної інстанції врахував, що провадження у цій справі було порушено місцевим судом відповідно до ухвали від 29.05.2017, тобто після набрання чинності Закону України № 1401-VIII від 02.06.2016 «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)». Для підтвердження повноважень на підписання апеляційної скарги Товариства до апеляційної скарги додано копію довіреності Товариства від 07.10.2016, копію свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю та копію витягу з Єдиного реєстру адвокатів України. З довіреності Товариства вбачається, що воно уповноважує адвоката бути представником Товариства та вести від його імені, зокрема, господарські справи в усіх судах з правом підпису від імені Товариства всіх документів. Проте суд апеляційної інстанції наголосив, що з огляду на системне тлумачення ч. 4 ст. 60 Господарського процесуального кодексу України та ч. 3 ст. 26 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» у тексті довіреності обов'язково має бути зазначено, що її видано, власне, адвокату, а не фізичній особі. Наявність свідоцтва про право на зайняття адвокатською діяльністю не є належним доказом представництва клієнта саме у конкретній справі [3].

Не погоджуючись з такою ухвалою апеляційного суду, Товариство звернулось до суду з касаційною скаргою, в якій просить зазначену ухвалу скасувати, а справу передати до суду апеляційної інстанції для продовження розгляду.

Ухвалою Верховного Суду від 02.07.2018 за касаційною скаргою Товариства відкрито касаційне провадження.

Під час розгляду справи касаційним судом з'ясовано, що у постанові Верховного Суду від 24.04.2018 у справі № 914/2414/17 суд касаційної інстанції, переглядаючи ухвалу Апеляційного господарського суду про повернення апеляційної скарги, висловив правову позицію, відповідно до якої за відсутності ордера довіреність повинна містити інформацію, що повноваження на представництво у суді надано саме адвокату, а не громадянину.

За висновком суду, сама по собі довіреність не є доказом, який підтверджує повноваження адвоката позивача у справі, а також не свідчить про те, що у відносинах з довірительом особа, як представник за довіреністю, виступає в статусі адвоката. При цьому долучення до матеріалів справи копії свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю не усуває зазначеного недоліку. Отже, суд дійшов висновку, що позивачем не дотримано вимог ч. 4 ст. 60 ГПК України, оскільки саме довіреність повинна давати вичерпну інформацію про надання повноважень на представництво адвокату, а не громадянину.

Проаналізувавши зміст ухвали Апеляційного господарського суду про закриття провадження, яка переглядається у цій справі, та постанову Верховного Суду у справі № 914/2414/17, касаційний суд дійшов висновку про подібність обставин цих справ та однакове застосування судами ч. 4 ст. 60 Господарського процесуального кодексу України. Так, суди вважають, що довіреність повинна містити інформацію, що повноваження на

представництво надано саме адвокату, а не фізичній особі. Наявність свідоцтва про право на зайняття адвокатською діяльністю не є належним доказом представництва клієнта у суді.

Колегія суддів Касаційного господарського суду, яка розглядає цю справу, вказала, що вважає за необхідне відступити від висновку щодо застосування ч. 4 ст. 60 Господарського процесуального кодексу України у подібних правовідносинах, викладеного в раніше ухваленій постанові Верховного Суду у справі № 914/2414/17, мотивуючи це, зокрема, тим, що жодна норма Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» не встановлює, що в довіреності, виданій на ім'я фізичної особи-адвоката, обов'язково зазначається про те, що такий представник є саме адвокатом.

Не містить таких вимог ні Господарський процесуальний кодекс України, ні Цивільний кодекс України, яким врегульовано питання представництва за довіреністю. Важливо, щоб особа, яка здійснює представництво за довіреністю, мала статус адвоката та отримала свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю. Тоді як довіреність визначає лише повноваження адвоката, межі наданих представникові прав та перелік дій, які він може вчиняти для виконання доручення.

Отже, колегія суддів, вважаючи за необхідне відступити від висновку Верховного Суду, викладеному в раніше ухваленій постанові у справі № 914/2414/17 про те, що довіреність, на підставі якої адвокат здійснює представництво інтересів клієнта у суді, повинна обов'язково містити вказівку, що представник є адвокатом [4], передала справу № 908/1101/17 за касаційною скаргою Товариства на ухвалу Донецького апеляційного господарського суду від 05.05.2018 на розгляд об'єднаної палати Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду (у порядку ч. 2 ст. 302 Господарського процесуального кодексу України).

Як зазначає практикуючий юрист Роман Вітюк: «... здавалось, ось воно, нарешті, суд почув те, про що вже багато місяців волають у судово-юридичній спільноті, яка у відчаї вже почала навіть обговорювати те, що, як «останню барикаду», вже пора почати застосовувати ст. 397 Кримінального кодексу України («Втручання в діяльність захисника чи представника особи»), раз суди, невтомно вдаючись до надлишкового формалізму та повертаючи заяви і скарги з тих чи інших підстав на підтвердження повноважень представників, забувають про те, що, власне, сам представник за завідомо неправдиве повідомлення суду про повноваження представляти іншу особу в суді несе відповідальність у порядку ст. 400-1 КК».

З огляду на вищевикладене доцільно зазначити в довіреності, що вона видана саме адвокату з посиланням на реквізити свідоцтва чи ордера про право на заняття адвокатською діяльністю, допоки наші суди не досягнуть згоди в однаковому практичному застосуванні норм процесуального законодавства, що врегульовують це питання.

Беручи до уваги певну неоднорідність судової практики, рекомендується:

- надавати на підтвердження повноважень адвоката як представника довіреність або ордер, до яких додавати договір про надання правової допомоги та копію свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю, а також (за необхідності) докази на підтвердження повноважень особи, яка підписала довіреність;

- перевіряти зазначення у довіреності повноважень щодо вчинення особою відповідної процесуальної дії (право на звернення з апеляційною/касаційною скаргою, заявою про забезпечення позову, відмову від позову тощо);

– зважати на те, що дата довіреності має бути пізнішою, ніж дата видачі свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю [5, с. 28].

Варто звернути увагу також на те, що повноваження або одне з них повинні спеціально обумовлюватися у довіреності. Їх прийнято підрозділяти на загальні та спеціальні. До загальних відносять ті, без яких не може обійтися представник, захищаючи інтереси своїх довірительів. Ними охоплюється право участі у дослідженні доказів, виступи в дебатах, право звертатися з клопотаннями про приєднання до справи доказів, заявляти відводи суду тощо. Ці повноваження детально не перераховуються до уповноважуючих документах або навіть не вказуються взагалі.

Спеціальні повноваження судового представника стосуються здійснення найбільш важливих дій, пов'язаних з розпорядженням об'єктом процесу, визначенням характеру судового захисту. Щоб між довірительом і представником не відбулося будь-яких непорозумінь з приводу таких дій, повноваження на їх вчинення повинні спеціально обумовлюватися у вповноважуючому документі (наприклад, зміна предмета позову, визнання позову, укладення мирової угоди, передача справи в третейський суд) [6].

Оформлення повноважень адвоката є одним із важливих елементів у його професійній діяльності, оскільки воно не тільки встановлює сутність взаємовідносин адвоката зі своїм клієнтом, але й визначає особливості його індивідуального правового статусу. Це зумовлено тим, що документами, якими оформляється статус адвоката, можуть визначатися і межі його процесуальної самостійності. Крім того, належне оформлення повноважень адвоката є гарантією не тільки успішної підготовчої та в подальшому і всієї його діяльності, але й кваліфікованого надання адвокатом професійної правової допомоги своєму клієнтові (зокрема, в аспекті реалізації клієнтом своїх вимог щодо неправомірної, на його думку, діяльності адвоката) [8].

Найперше, що потребує уточнення, це чи потрібно вказувати у тексті довіреності, що справа є малозначною чи такою, що виникає з трудових відносин.

Відповідно до ч. 6. ст. 19 Цивільного процесуального кодексу України та ч. 5 ст. 12 Господарського процесуального кодексу України малозначними справами є:

1) справи, у яких ціна позову не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб;

2) справи незначної складності, визнані судом малозначними, крім справ, які підлягають розгляду лише за правилами загального позовного провадження, та справ, ціна позову в яких перевищує п'ятсот розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб [1].

Постає питання, чи може нотаріус посвідчити довіреність на представництво інтересів у суді, де повіреною особою є фізична особа не адвокат, і чи правомірними будуть такі дії нотаріуса.

Відповідно до абзацу другого підпункту 2.1 пункту 2 статті 2 глави 4 Порядку вчинення нотаріальних дій у довіреності мають бути чітко визначені юридичні дії, які належить вчинити представнику [8]. Дії, які належить вчинити представнику, мають бути правомірними, конкретними та здійсненими.

Правомірні дії – це дії, що відповідають вимогам законів, інших правових актів та принципів права.

Звідси випливає, що довіреність на представництво інтересів у суді видана особі, яка не є адвокатом, щодо справ, які законодавство не відносить до малозначних, та яка не є законним представником, а є такою, яка не відповідає вимогам щодо змісту довіреності,

оскільки дії за такою довіреністю, по-перше, неправомірні, а по-друге, завідомо нездійсненні.

Проте варто зазначити, що у нотаріуса не передбачений чинним законодавством обов'язок перевіряти факт можливості представника виконати дії за довіреністю, відповідно нотаріус не зобов'язаний і не має можливості перевірити, чи дійсно справа, з приводу якої буде здійснюватися представництво, є малозначною чи незначної складності.

Нотаріус – це особа, яка зобов'язана сприяти громадянам, підприємствам, установам і організаціям у здійсненні їх прав та захисті законних інтересів, роз'яснювати права і обов'язки, попереджати про наслідки вчинюваних нотаріальних дій для того, щоб юридична необізнаність не могла бути використана їм на шкоду [9]. А тому нотаріус зобов'язаний роз'яснити особі про наслідки такої довіреності, крім того, якщо довіреність видається на ім'я фізичної особи, не помилковим буде, наприклад, таке формулювання «..... бути моїм представником і вести справи в судових органах усіх інстанцій у справах, що є малозначними, незначної складності чи такими, що виникають з трудових відносин, з питання захисту моїх прав та інтересів, з правом вчинення усіх процесуальних дій, наданих мені чинним законодавством».

Зазначене дає можливість дійти висновку, що на сьогодні довіреність на представництво інтересів у суді набула неабиякого значення для здійснення процесуального представництва, а тому потребують глибокого аналізу вимоги до її форми та змісту. Вона є основним документом, який посвідчує статус адвоката під час здійснення його непроцесуальної форми діяльності.

З огляду на вищезазначене варто наголосити на обов'язковому врахуванні при видачі таких довіреностей, що з метою усунення будь-яких перешкод для її реалізації в майбутньому потрібно зазначити, хто є повіреним за такою довіреністю, у разі необхідності категорії справ з яких буде здійснюватися представництво, а також намагатися якомога точніше визначити та конкретизувати обсяг повноважень представника, залежно від того загальна це довіреність чи спеціальна.

Оскільки процесуальні кодекси не характеризуються наявністю єдиного підходу щодо порядку посвідчення довіреностей від імені фізичної особи, вважаємо за необхідне рекомендувати нотаріусам розробити такий підхід, який максимально допоможе громадянам у реалізації їхнього права на участь у судовому процесі через представника, зокрема шляхом роз'яснення основних змін, які відбулися, та встановленням обставин справи з метою уникнення невідповідності та порушення норм процесуального законодавства України під час складання, оформлення та нотаріального посвідчення довіреностей на представництво інтересів у суді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 / Офіційний вебсайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 15.07.2020).

2. Чуєва О. Представництво в нотаріальній практиці. Актуальні питання посвідчення довіреності. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2017. № 4(9). С. 111–112.

3. Ухвала Донецького апеляційного господарського суду від 05.05.2018, справа № 908/1101/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73792983> (дата звернення: 15.07.2020).
4. Постанова Верховного Суду від 12.10.2018, справа № 908/1101/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77397730> (дата звернення: 17.07.2020).
5. Зуєвич Л., Вітюк Р. Представництво в судах. Огляд практики Верховного Суду. Схеми, кейси та практичні поради. Київ: Видавничий дім «АртЕК», 2019. 200 с.
6. Єфіменко М. Ю. Оформлення повноважень адвоката в цивільному процесі. *Вісник Маріупольського державного університету*. Сер.: Право. 2014. № 7. С. 181–188.
7. Заборовський В.В. Довіреність як документ, що посвідчує повноваження адвоката. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 6. С. 270–272.
8. Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затверджений наказом Міністерства юстиції України 22.02.2012 № 296/5 / Офіційний вебсайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12> (дата звернення: 19.07.2020).
9. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 № 3425-XII Офіційний вебсайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12> (дата звернення: 23.07.2020).

REFERENCES

1. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 18.03.2004 / Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (data zvernennia: 15.07.2020).
2. Chuieva O. Predstavnytstvo v notarialnii praktytsi. Aktualni pytannia posvidchennia dovirenosti. *Mala entsyklopediia notariusa*. 2017. № 4(9). S. 111–112.
3. Ukhvala Donetskoho apeliatsiinoho hospodarskoho sudu vid 05.05.2018, sprava № 908/1101/17 // Yedyni derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73792983> (data zvernennia: 15.07.2020).
4. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 12.10.2018, sprava № 908/1101/17 // Yedyni derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77397730> (data zvernennia: 17.07.2020).
5. Zuiievych L., Vitiuk R. Predstavnytstvo v sudakh. Ohliad praktyky Verkhovnoho Sudu. Skhemy, keisy ta praktychni porady. Kyiv: Vydavnychy dim «ArtEK», 2019. 200 s.
6. Yefimenko M.Iu. Ofornlennia povnovazhen advokata v tsyvilnomu protsesi. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu*. Ser.: Pravo. 2014. № 7. S. 181–188.
7. Zaborovskiy V.V. Dovirenist yak dokument, shcho posvidchuie povnovazhennia advokata. *Porivnialno-analitychne pravo*. 2016. № 6. S. 270–272.
8. Poriadok vchynennia notarialnykh dii notariusamy Ukrainy, zatverdzhenyi Nakazom Ministerstva yustytzii Ukrainy 22.02.2012 № 296/5 / Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12> (data zvernennia: 19.07.2020).
9. Pro notariat: Zakon Ukrainy 02.09.1993 № 3425-XII / Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12> (data zvernennia: 23.07.2020).

A. A. Milevska. Features of drafting, documentation and notarizing a power of attorney for representation interests in court

Features of drafting of the powers attorney at law in the aspect of using the power of attorney as a document certifying his authority were the subject of a research by a number of scholars. However, most research are characterized by a certain fragmentary nature, and therefore there is still a sufficient number of controversial and non-regulated details in this area.

At the moment, the power of attorney to represent the interests of the court has become of paramount significance for the implementation of procedural representation, and therefore require a thorough analysis of the requirement for its form and content. Moreover, it is the main document that certifies the status of a lawyer when implementing his non-procedural form of activity.

Since procedural codes are not characterized by the existence of a single approach to the procedure for the certification of power of attorney on behalf of an individual, we consider it necessary to recommend to the notaries to develop such an approach that as much as possible helps citizens in the exercise of their right to participate in the trial through the representative, in particular by explaining the main changes, which took place and establishment of the circumstances of the case in order to avoid inaccuracies and violation of the norms of the procedural legislation of Ukraine during the drafting, documentation and notarizing a power of attorney for representation interests in court.

Key words: power of attorney, representation of interests in court, lawyer monopoly, lawyer, notary, powers.

Стаття надійшла до редколегії 25 січня 2021 року

Господарське право; господарсько-процесуальне право

УДК 341.24:339.92

DOI 10.33244/2617-4154.1(5).2021.49-59

Aliyev Amir Ibrahim oglu,*Doctor of Law, Professor**e-mail: amir.aliyev@gmail.com***ORCID ID 0000-0003-2702-0063;****Chiragli Mammad Anar oglu,***Doctoral student (PhD candidate),**the Department of International Law,**Faculty of Law,**Baku State University**e-mail: chiraglimammad@gmail.com***ORCID ID 0000-0001-6774-298X**

ON THE ISSUES OF INTERNATIONAL LEGAL PERSONALITY OF TRANSNATIONAL CORPORATIONS

The article examines the issues of international legal personality of transnational or multinational corporations. The author refers to the opinion of a number of scientists, as well as international organizations specializing in the study of this area, to determine the possible prospects for the transformation of TNCs into a subject of international law. At the same time, the practice of international tribunals and courts, especially the International Court of Justice, was mentioned. The analysis of the theoretical essence of the subjects of international law is given. In addition, an analysis of the activities of TNCs as an active participant in international relations was carried out. The author gave various practical examples of regulating the activities of TNCs at the universal, bilateral and national levels. The author investigated the international legal personality of transnational companies and its relationship with the regulation of their activities by international legal norms. The difficulties associated with bringing these participants in international economic relations to international legal responsibility are noted. The article provides a number of arguments in favor of the fact that such differentiation at the present stage of development of international law seems impossible for objective legal reasons. In this context, the analysis of international legal personality, which refers to the ability to accept international rights and obligations, was given in connection with the need for theoretical approval of the thesis. The author substantiates the complexity of regulating the activities of such subjects within the framework of international law due to their lack of international legal personality. In addition, the article examines the legal definition of TNC, the author refers to the opinion of researchers in this area, as well as specialized international organizations. The article examines the forms of economic activity of TNCs and their impact on the economies of various states, including states that receive investments, as well as the complexity of the legal regulation of their

activities caused by such participation. Various areas of law that are affected by the activities of multinational corporations have been studied.

Key words: law, international law, transnational corporations, international legal personality, subject of international law, globalization.

А. І. Алієв, М. А. Чирагли. Про питання міжнародної правосуб'єктності транснаціональних корпорацій

У статті досліджуються питання міжнародної правосуб'єктності транснаціональних або багатонаціональних корпорацій. Автори посилаються на думку ряду вчених, а також співробітників міжнародних організацій, що спеціалізуються на вивченні даної області, для визначення можливих перспектив перетворення ТНК в суб'єкт міжнародного права. При цьому використовується практика міжнародних трибуналів і судів, особливо Міжнародного Суду ООН. Проведено аналіз теоретичних аспектів сутності суб'єктів міжнародного права. Крім того, було проведено аналіз діяльності ТНК як активного учасника міжнародних відносин. Автори привели різні практичні приклади регулювання діяльності ТНК на універсальному, двосторонньому і національному рівнях. Автори досліджували міжнародну правосуб'єктність транснаціональних компаній і її зв'язок з регулюванням їх діяльності міжнародними правовими нормами. Відзначено труднощі, пов'язані із залученням цих учасників міжнародних економічних відносин до міжнародно-правової відповідальності. У статті наводиться ряд аргументів на користь того, що така диференціація на сучасному етапі розвитку міжнародного права видається неможливою з об'єктивних юридичних причин. У цьому контексті аналіз міжнародної правосуб'єктності, який відноситься до здатності приймати міжнародні права і нести обов'язки, був розглянутий в зв'язку з необхідністю теоретичного осмислення проблеми. Автори обґрунтовують складність регулювання діяльності таких суб'єктів в рамках міжнародного права через відсутність у них міжнародної правосуб'єктності. Крім того, в статті досліджується правове визначення ТНК, автори посилаються на думку дослідників в цій області, а також спеціалізованих міжнародних організацій. У статті були вивчені форми господарської діяльності ТНК і їх впливу на економіку різних держав, включаючи держави, які беруть інвестиції, а також пов'язані з цим труднощі правового регулювання їх діяльності. Були вивчені різні галузі права, що стосуються діяльності багатонаціональних корпорацій.

Ключові слова: право, міжнародне право, транснаціональні корпорації, міжнародна правосуб'єктність, суб'єкт міжнародного права, глобалізація.

Introduction. The twentieth century marked the beginning of the general globalization process of the entire world economy. These processes have received an impetus in Europe since the middle of the last century. Economic integration turned into political integration and changed the situation on the European continent for many years. Today, the processes of economic globalization are taking place all over the world. Directly states, as well as their individuals and legal entities, international organizations of various public interests actively cooperate with each other in certain areas of economic activity.

Apart from the processes of European integration, the establishment of the «New International Economic Order» also played an important role in this. The emergence of such a concept was due to decolonization and the emergence of new independent states, which necessitated the

introduction of new international legal mechanisms into international economic relations. The developing countries have put forward demands for the restructuring of the existing world economic system. The concept of the New International Economic Order (NIEO) expressed the demands of developing countries to establish a more equitable international economic order from their point of view, to abandon the policy of absolute liberalism in international trade relations, which is beneficial to the «rich North», but leads to an even greater lag behind it for the «poor South» [1, p. 915]. All these requirements were reflected in two universal documents adopted within the UN: in the Declaration on the Establishment of a New International Economic Order [14] and in the Charter of Economic Rights and Duties of States [15], which was included in the Program of Action for the Establishment of a New International Economic Order. In the same vein, the International Development Strategy for the Second United Nations Development Decade [16] was adopted even earlier.

Thus, the above processes served as an impetus for the creation of new mechanisms of a different nature in international economic relations. The NIEO concept contained some principles that became the basis of these mechanisms. Among these principles, the following can be distinguished: the principle of inalienable sovereignty of states over their wealth and resources, the principle of freedom to choose the forms of organizing foreign economic relations, the principle of non-discrimination, the principle of mutual benefit, most favored nation (MFN) regime, national treatment, and preferential treatment. These principles are contained in the above documents [1, p. 915–917].

Transnational corporations (TNCs) have become one of such mechanisms requiring their own international legal regulation. The phenomenon of transnational corporations has become widespread in today's international economic relations. However, it is worth noting that this economic substance was known to mankind long before the present era: back in the 17th century, East India companies of various powers conducted their active economic activities in various colonies and countries of the world: British (founded in 1600), Dutch (founded in 1602), Danish (founded in 1616), Portuguese (founded in 1628), French (founded in 1664). Industrialization began in Russia the second half of the 19th century. An important role in this was played by the entry of the city of Baku, which was rich in oil fields, into the Russian Empire. In order to increase the efficiency of oil production, the tsarist government decided to abolish the monopoly on oil production, and thus allowed private enterprises to enter the oil sector of the Russian Empire. The oil companies of the Nobel brothers and the Rothschild family, which can also be considered as early forms of TNCs, began their successful activities.

Core part. In the era of globalization of the world economy, the role of TNCs is growing even more. At the moment, transnational corporations are rightfully considered the leading subjects of international economic activity. Modern international economic relations between states are often formed taking into account the interests of certain transnational corporations, which indicates the increased role of the latter in world processes. The budgets of some transnational corporations can exceed the budgets of entire countries at times. Very often, the interests of TNCs do not coincide with the economic policies of a particular state or an international financial institution. Such cases lead to unlawful, including corruption, mechanisms of influence on the part of transnational corporations. This can lead to undesirable consequences for the world economy. In addition, TNCs sometimes allow themselves to interfere in the internal affairs of the state, in its foreign policy in order to exert their influence on the course of economic processes. After all, one of the reasons why transnational corporations currently do not have

legal personality in international law is that they were created solely to make a profit. Of course, developing countries, whose economies are almost entirely dependent on these corporations, have little to oppose this.

In the modern period, TNCs have already taken strong positions in the international arena, and, as can be seen from practice, not only in the economic sphere, but sometimes in the field of politics. In some cases, they can be used as leverage on economically less developed countries. In the able hands TNCs can turn into a dangerous weapon of manipulation of entire states by influencing their economies. It is for this reason that the need for a unified international legal regulation of the activities of TNCs seems important.

Today transnational corporations are rightfully considered the leading subjects of international economic activity. Modern international economic relations between states are often formed taking into account the interests of certain transnational corporations, which indicates the increased role of the latter in world processes. Studies of TNCs from the point of view of economics are quite extensive and allow learning about the history of the formation of this phenomenon, the prerequisites for their occurrence, areas of activity, as well as the definition of their characteristics as subjects of international economic activity. At the same time, there is a need for a legal study of this phenomenon within the framework of the international legal field.

To address the issues of a unified international legal regulation of the activities of TNCs, the most appropriate is the adoption of an appropriate international legal document within the framework of the UN bodies, as well as the adoption of relevant documents that do not contradict the universal act at regional levels. In this regard, it is worth referring to the universal and regional attempts to codify the norms for regulating the activities of TNCs and the definitions given in these documents.

To consider the issue of international legal personality of TNCs as a whole, first of all, it is worth turning to the concept of subjects of international law. The concept of a «subject of international law» was disclosed by the International Court of Justice in the Reparations case [19], in which the Court indicated «the ability to acquire international rights and obligations, as well as the ability to exercise one's rights by presenting international requirements» as a criterion.

As is known from theory of international law, the subjects of international law are states and international organizations. International law, first of all, regulates relations between states, which are considered to be primary subjects in the doctrine of international law, while international organizations that are created on the initiative of states are allocated to the category of secondary or derived subjects, since they are endowed with the ability to possess rights and obligations under international law at the will of the primary subjects - states.

In particular, the presence in the international legal field of such a subject as a TNC would cause an urgent need to create coercive mechanisms, which is not at all typical of modern international law. Transnational corporations are created directly by individuals (or, in some cases, legal entities) of a particular state. They have the status of legal entities and can bear rights and obligations in accordance with the domestic legislation of the state. It will be enough that their activities will be regulated within the framework of branches of international law, such as international economic law, as well as international law to protect and promote foreign investment. In addition, TNCs are subject to the study of such a branch of law as private international law (since they take part in civil law relations, and often act as a foreign element themselves).

It is noted that the use of the word «transnational» in the terminology mainly before «international» speaks of the desire to prevent the interests of these enterprises from being put above the interests of the state. The difference in the goals that the subjects of international law and TNCs pursue in their activities is also important. The main goal of creating a TNC is to generate profits on an international scale; other goals for TNCs are secondary.

Of course, TNCs are subjects of the national law of their state. But due to the peculiarities of their organizational structure and activities, they do not fall under the legal regulation of a particular state. This is due to the fact that states do not independently have the mechanisms that could regulate the entire multiplicity of TNC activities outside the state, and also for the reason that TNCs can often have greater economic power and financial strength than the states themselves. For example, if the state adopts such norms of domestic legislation that may affect the profits of TNCs, such an entity can quite successfully transfer its activities to subdivisions on the territory of other states, thus preventing negative consequences for itself. The activities of TNCs can give rise to certain problems that would not be able to cope with an individual state.

The above reasons determine the need for international legal regulation of the activities of TNCs. At the same time, the lack of international legal personality in these entities complicates this process. Various aspects of the activities of TNCs are regulated by a variety of international legal acts in this area – both bilateral and multilateral agreements. However, the legal regulation of the activities of TNCs as a special structure is currently carried out in rather scattered documents, which, moreover, are generally not legally binding. This means that the rights and obligations enshrined in such documents are not directly binding on TNCs.

With regard to the international legal personality of transnational corporations, Lukashuk rejects the possibility of such recognition for TNCs, motivating it as follows: «Transnational corporations are interested in creating a special right that would be formed by them and implemented with the help of a mechanism created by them. The activity of TNCs can and should be regulated through the interaction of international and national law» [3, 27]. Velyaminov believes that transnational corporations should be considered not as a subject, but as a subject of regulation by international law [4, p. 127].

As noted by D. K. Labin, the main goal that underlies TNCs is the desire to obtain the maximum savings in transaction costs in doing business by using the advantages of the division of labor at the international level and manipulating the disadvantages of markets in different countries [2, 48]. Transfer pricing is one of the methods used by TNCs to achieve their goals. Transfer pricing is the influence of non-market relations on the formation of the cost of products. Transnational corporations operate mainly in the most profitable sectors of the country's economy, which are usually controlled by the state with the help of natural monopolies. Usually, TNCs start their activities either through joint ventures or companies with foreign investment.

D. K. Labin agrees that transnational corporations lack proper international legal personality. However, at the same time, TNCs became active players in the world arena: under the influence of their activities, the doctrine of internationalization of investment contracts arose, the parties to which are a private investor and the state, as well as the theory of extending the action of such a principle as *pacta sunt servanda* [18, Article 26] to investment contracts; moreover, disputes arising from such contracts will be settled in international arbitration courts [2, 49–50].

Foreign doctrine, in particular American, is more inclined to recognize individuals and corporations as subjects of international law. For example, the American Institute of Law notes the following: «Although individuals and corporations enjoy some independent status

internationally, the basic relationship between individuals and international law still runs through the state» [9, 71].

Nevertheless, one cannot fail to recognize the role that transnational corporations play in the global economy. TNCs have linked world trade with international manufacturing [1]. They have enormous potential, realized through financial and human resources. Transnational corporations are capable of exerting a decisive influence not only on the market of a particular country, but also on the global market, shaping its development trends, as well as on the daily life of people. In the early 70s of the twentieth century, when the UN began to take decisive steps to comprehensively study transnational corporations as important participants in international relations, there were already about seven thousands of them around the world. The power of TNCs is indicated, in particular, by the following indicators: today they control approximately 2/3 of world trade; half of the world's industrial production is in their hands, TNCs provide colossal employment for the world population, providing jobs for about 10 % of all unemployed in agricultural production; most of the world's patents, licenses and know-how are controlled by transnational corporations [2]. By the beginning of the XXI century, their number reached to more than 60 thousand. The annual production cost of all transnational corporations in the world was in the order of 12 trillion US dollars, which is equal to about 40 % of the total world GDP [8]. Such impressive data is another reminder of the influence that large TNCs have.

Transnational corporations can have both positive and negative impacts. Among the positive aspects, one can note the creation of new jobs, the promotion of economic growth in developing countries, research in the field of medicine, and the creation of high-quality products for human consumption. The negative influences, in addition to the above interference in the internal affairs and foreign policy of the state, the impact on economic processes in the world in their own interests, include the abuse of financial power, the exploitation of forced and child labor, violation of human rights, damage to the environment, corruption impact on government officials and international organizations to please the interests of the corporation, etc. For example, there are suspicions of the involvement of the oil-producing transnational corporation Royal Dutch Shell plc in the execution of nine citizens of Nigeria by the military junta, which was in power at that time. These citizens actively opposed environmental pollution in the conduct of their business activities by the company. In addition, activists demanded that some of the oil revenues be provided to the local indigenous population. Thus, there is also a violation of the rights of indigenous peoples, as another negative impact of transnational corporations. The activists were arrested and executed by the military junta, with which the TNK allegedly had active ties. These factors make it even more necessary and urgent to have a unified legal regulation of the activities of transnational corporations, whose main task is to make a profit abroad.

It should also be noted the impact that transnational corporations can have on jurisprudence. First of all, the emergence of such legal entities has become the reason for the emergence of various theories of their origin. It became necessary to determine the nationality of a legal entity. As noted by D. K. Labin, «the recognition by states of nationality of foreign or transnational corporations is necessary due to the lack of the latter of proper international legal personality» [2, 40]. In practice, there are several theories of determining the «nationality» of a legal entity: the theory of incorporation, based on the definition of the state of registration of a legal entity, regardless of where its main activity is conducted; the theory of the location of the governing body, which takes as a basis the location of the main governing body of a legal entity; the theory of the center of the main activity gives priority to the state on the territory of

which the legal entity conducts its main economic activity and where it receives the main profit for its operation; the theory of ownership and control determines the nationality of a legal entity by the citizenship of its participants. In some cases, a combination of the above theories is also possible for the most accurate determination of the nationality of a legal entity. For example, in the famous Barcelona Traction case, the International Court of Justice used the incorporation criterion in conjunction with the theory of the location of the governing body [13].

Thus, the emergence of transnational corporations has an impact on jurisprudence in general. Considering all the problems of recognizing the international legal personality of transnational corporations, the complexity of regulating their activities by the domestic legislation of states due to their economic activities in several countries at the same time, the lack of a single universal document on regulation, we can say that transnational corporations will serve as a basis for creating a common legal field.

Speaking about what can serve as the creation of such a field, N. S. Vereshchetin in his article «The General Legal Field of the Modern World» points to such a factor as «interdependence» [6]. He argues that in the process of world globalization, everything becomes interdependent, leading to the emergence of a «common legal field». It is in this field that the interaction of national and international legal systems, as well as national legal systems, takes place [5, 87]. N. S. Vereshchetin characterizes the «general legal field» not as a «super-system» that will stand at the head of the hierarchy of national and international legal systems. On the contrary, they retain their independence, and this legal field serves as a platform for their interaction. It is this approach that seems most appropriate for the international legal regulation of the activities of TNCs. This will help not only to create a unified mechanism of legal regulation of their activities, but also to adopt all the positive experience from the domestic legislation of various states and to abandon unsuccessful examples of regulation.

In addition to the «general legal field», such a concept as «global law» also appeared. Its author Shumilov speaks of the process of globalization as the main factor in the emergence of such a concept [7]. Through their activities, transnational corporations can also serve as a catalyst for the improvement and practical application of «global law». According to Shumilov, it is the «international economic system», of which TNCs are a part, that is most susceptible to the process of globalization in the modern era. This, in turn, leads to similar processes in law, since there is a need for a unified legal regulation of these processes. From this picture emerges such a new concept as «global law». It represents the strengthening of the relationship between national legal systems and international law. Shumilov includes two more phenomena in the «global law»: «supranational law» and «transnational law». He characterizes «supranational law» as regional integration and international organizations (that is, what can stand above the internal law of the state). In this context, the most applicable to the activities of transnational corporations is seen precisely the second element – «transnational law». It includes rules that, on the one hand, are not part of international law, and on the other hand, are not enshrined in the domestic legislation of states. However, these rules are used in various kinds of agreements and contracts, and their violation can be considered as bad faith and violation of obligations under the agreement. Shumilov believes, and one cannot but agree with this, that these very rules regulate precisely those relations that do not fall under the scope of regulation of either international or national law. At the same time, these rules are permissible and protected by national or international law (or both) and are an integral part of them. It is these rules in the aggregate that are meant as transnational law. As an example, Shumilov in his article cites the codification acts

of the International Chamber of Commerce on the interpretation of trade terms («Incoterms»). As you can see, transnational law, filling in the legal gaps, regulates those relations that are somewhere between international and domestic law. Thus, it is precisely such a regulation that is most acceptable for transnational corporations: they, too, as subjects, are somewhere between international and national law.

Conclusion. Among the world powers, the United States continues to maintain its dominant position in terms of the number of bases of the largest transnational corporations in the world, as well as in terms of the volume of capital export abroad in the form of foreign direct investment. It should be noted that these indicators only increase from year to year. Of course, such a turnover, which is ensured through the activities of large TNCs, will bring tremendous benefits not only to the companies themselves, but also to the state of their nationality - the United States (as already noted, many speak of US TNCs as a «second economy»). In addition, transnational corporations often play the role of political levers for the US government, which is achieved through economic pressure. For example, in Great Britain, US TNCs have taken such a strong position that, as the well-known leader of the Labor Party A. Benn puts it, «the British government is narrowing the ability to make decisions in many areas.» Such a statement may seem an exaggeration, but the fact that this mechanism still works in developing countries is undeniable.

An analysis of the essence of TNCs and attempts to regulate their activities leads to a fairly clear conclusion. Achieving the best conditions for conducting their activities with minimal violation of any principles of international law, or the prevention of unjustified interference of states in the sphere of jurisdiction of TNCs should be based on international legal documents that can be developed by the relevant mechanisms of international law and further supported with inalienable rights on the economic activity of TNCs and taking into account respect for the principles of sovereignty and non-interference in the internal affairs of states. This is their general obligation without current possibility of obtaining an international legal personality due to different factors mentioned in this research.

Solving these problems in a fair manner is the most important condition for stabilizing international economic relations and increasing confidence in investments made by TNCs from mainly developing countries.

The UN remains the leading force in the world community, capable of consolidating a unified approach to any sphere of its activity. It is also important that the occurrence of such situations allows one to widely investigate and interpret the activities of the UN structural divisions, as well as the institutions of certain regional associations in the relevant field, and to identify their shortcomings, gaps and contradictions.

REFERENCES

1. International law: textbook / maj. ed. A. N. Vylegzhanin. M.: Higher Education, Yurayt-Publishing, 2009 (In Russian).
2. International law for the protection and promotion of foreign investment / D. K. Labin. M.: Walters Kluver, 2008 (In Russian).
3. Lukashuk I. I. International law. A common part. 2nd ed. M., 2001 (In Russian).
4. Velyaminov, G. M. International economic law and process: Acad. course: textbook. M.: WaltersKlover, 2004 (In Russian).

5. Rubanov A. A. Theoretical foundations of international interaction of national legal systems. M., 1984. (In Russian).
6. Article N. S. Vereshchetin, «General legal field of the modern world», Soviet Journal of International Law, 3–4, 1991 (In Russian).
7. Article by V. M. Shumilov «On global law as an emerging supersystem», Moscow Journal of International Law, No. 4, 2015 (In Russian).
8. Article by A. G. Kalashnikova «Transnational corporations: who are they?», Legal culture 2013 No. 2 (In Russian).
9. Restatement of the Law. Third Edition. The Foreign Relations Law of the United States. Vol. 1.
10. Encyclopedia Krugosvet (Electronic resource). Transnational corporations, TNK <http://www.krugosvet.ru> (In Russian).
11. Legal problems of Codes of Conduct for Multinational Enterprises / Ed. Horn H. L., 1980; Metaxas S. Enterprises transnationales et codes de conduite.
12. Regulating Transnational Corporations: A Duty under International Human Rights Law Contribution of the Special Rapporteur on the right to food, Mr. Olivier De Schutter, to the workshop «Human Rights and Transnational Corporations: Paving the way for a legally binding instrument» convened by Ecuador, 11–12 March 2014, during the 25th session of the Human Rights Council.
13. Barcelona Traction, Lights and Power Co. case. Belgium v. Spain. 1970 ICK Rep 4.
14. UN GA Resolution 3201 (S-VI) dated 01.05.1974, adopted on the report of the ad hoc committee of the sixth special session.
15. UN General Assembly Resolution 3202 (S-VI) dated 01.05.1974, adopted on the report of the ad hoc committee of the sixth special session.
16. UN General Assembly Resolution 2626 of 10.24.1970, adopted at the 1883rd plenary meeting.
17. UN GA Resolution 3514 of 12/15/1975.
18. Vienna Convention on the Law of Treaties. Adopted on May 23, 1969.
19. Reparation for Injuries Suffered in the Service of the United Nations Advisory Opinion. ICJ Rep. 1949.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. International law: textbook / maj. ed. A. N. Vylegzhanin. M.: Higher Education, Yurayt-Publishing, 2009 (In Russian).
2. International law for the protection and promotion of foreign investment / D. K. Labin. M.: Walters Kluver, 2008 (In Russian).
3. Lukashuk I. I. International law. A common part. 2nd ed. M., 2001. (In Russian).
4. Velyaminov, G. M. International economic law and process: Acad. course: textbook. M.: WaltersKlover, 2004 (In Russian).
5. Rubanov A. A. Theoretical foundations of international interaction of national legal systems M., 1984 (In Russian).
6. Article N. S. Vereshchetin, «General legal field of the modern world», Soviet Journal of International Law, 3–4, 1991 (In Russian).

7. Article by V. M. Shumilov «On global law as an emerging supersystem», Moscow Journal of International Law, No. 4, 2015 (In Russian).
8. Article by A. G. Kalashnikova «Transnational corporations: who are they?», Legal culture 2013 No. 2 (In Russian).
9. Restatement of the Law. Third Edition. The Foreign Relations Law of the United States. Vol. 1.
10. Encyclopedia Krugosvet (Electronic resource) // Transnational corporations, TNK <http://www.krugosvet.ru> (In Russian).
11. Legal problems of Codes of Conduct for Multinational Enterprises / Ed. Horn H. L., 1980; Metaxas S. Enterprises transnationales et codes de conduite.
12. Regulating Transnational Corporations: A Duty under International Human Rights Law Contribution of the Special Rapporteur on the right to food, Mr. Olivier De Schutter, to the workshop “Human Rights and Transnational Corporations: Paving the way for a legally binding instrument” convened by Ecuador, 11–12 March 2014, during the 25th session of the Human Rights Council
13. Barcelona Traction, Lights and Power Co. case. Belgium v. Spain. 1970 ICK Rep 4.
14. UN GA Resolution 3201 (S-VI) dated 01.05.1974, adopted on the report of the ad hoc committee of the sixth special session.
15. UN General Assembly Resolution 3202 (S-VI) dated 01.05.1974, adopted on the report of the ad hoc committee of the sixth special session.
16. UN General Assembly Resolution 2626 of 10.24.1970, adopted at the 1883rd plenary meeting
17. UN GA Resolution 3514 of 12/15/1975
18. Vienna Convention on the Law of Treaties. Adopted on May 23, 1969.
19. Reparation for Injuries Suffered in the Service of the United Nations Advisory Opinion. ICJ Rep. 1949.

А. И. Алиев, М. А. Чыраглы. О вопросах международной правосубъектности транснациональных корпораций

В статье исследуются вопросы международной правосубъектности транснациональных или многонациональных корпораций. Авторы ссылаются на мнение ряда ученых, а также сотрудников международных организаций, специализирующихся на изучении данной области для определения возможных перспектив превращения ТНК в субъект международного права. При этом используется практика международных трибуналов и судов, особенно Международного Суда ООН. Проведен анализ теоретических аспектов сущности субъектов международного права. Кроме того, был проведен анализ деятельности ТНК как активного участника международных отношений. Авторы привели различные практические примеры регулирования деятельности ТНК на универсальном, двустороннем и национальном уровнях. Авторы исследовали международную правосубъектность транснациональных компаний и ее связь с регулированием их деятельности международными правовыми нормами. Отмечены трудности, связанные с привлечением этих участников международных экономических отношений к международно-правовой ответственности. В статье приводится ряд аргументов в пользу того, что такая дифференциация на современном этапе развития международного права представляется невозможной по объективным юридическим

причинам. В этом контексте анализ международной правосубъектности, который относится к способности принимать международные права и нести обязанности, был дан в связи с необходимостью теоретического осмысления проблемы. Авторы обосновывают сложность регулирования деятельности таких субъектов в рамках международного права из-за отсутствия у них международной правосубъектности. Кроме того, в статье исследуется правовое определение ТНК, авторы ссылаются на мнение исследователей в этой области, а также специализированных международных организаций. В статье были изучены формы хозяйственной деятельности ТНК и их влияния на экономику различных государств, включая государства, принимающие инвестиции, а также вызванные подобным участием сложности правового регулирования их деятельности. Были изучены различные области права, которые затрагиваются деятельностью многонациональных корпораций.

Ключевые слова: право, международное право, транснациональные корпорации, международная правосубъектность, субъект международного права, глобализация.

Стаття надійшла до редколегії 2 лютого 2021 року

УДК 347.2

DOI 10.33244/2617-4154.1(5).2021.60-68

А. М. Новицький,
д.ю.н., професор,
Університет ДФС України
e-mail: izipg@ukr.net
ORCID ID 0000-0001-6860-9654

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКСПЕРТНОГО ОБСТЕЖЕННЯ РЕЗЕРВУАРІВ ДЛЯ НАФТОПРОДУКТІВ НА ПІДПРИЄМСТВАХ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО РЕЗЕРВУ

У статті розглядається організація та правове регулювання контролю технічного стану резервуарів для нафтопродуктів, що зберігаються у державному резерві. Здійснивши аналіз чинних нормативно правових актів автором відзначається, що експертне обстеження виконується з метою: перевірки відповідності параметрів резервуару вимогам технічної документації; визначення якості виготовлення, монтажу, ремонту, реконструкції, модернізації резервуарів; визначення технічного стану резервуару, його складових частин, деталей або елементів; визначення виду та оцінки поточного технічного стану резервуару, умов та строку подальшої безпечної експлуатації резервуару з урахуванням режимів роботи резервуару; визначення потреби у проведенні ремонту, модернізації, реконструкції або необхідності виведення резервуару з експлуатації за технічним станом.

Зроблено висновок що сьогодні нормативно-правове забезпечення діяльності щодо експертного діагностування резервуарного парку для зберігання нафтопродуктів у системі держрезерву потребує вдосконалення. Належне підтримання якісного стану резервуарного парку забезпечуватиме і відповідні умови для зберігання нафтопродуктів, при цьому слід відзначити, що зазвичай, таке зберігання є довготривалим, відмінним від комерційного (короткострокового) зберігання.

Експертне дослідження резервуарів для зберігання нафтопродуктів має багатоаспектне значення, адже воно дає можливість гарантування належного зберігання певних видів матеріальних цінностей довготривалий час, дає можливість недопущення втрат, пов'язаних із можливістю технологічних аварійних ситуацій в системі резервуарного парку, та одним із шляхів подовження гарантійного терміну експлуатації резервуарів для зберігання нафтопродуктів, які знаходяться в належному робочому експлуатаційному стані, та можуть забезпечити належне функціонування. Тому, регулярне та належне експертне діагностування резервів системи держрезерву це не тільки технологічна необхідність, а і економічна доцільність, яка забезпечує раціональне використання державних коштів.

Ключові слова: державний резерв, експертне дослідження, правове регулювання контролю технічного стану, резервуари нафтопродуктів, підприємства системи державного резерву.

А. Н. Новицкий. Организационно-правовое обеспечение экспертного обследования резервуаров для нефтепродуктов на предприятиях системы государственного резерва

В статье рассматривается организация и правовое регулирование контроля технического состояния резервуаров для нефтепродуктов, хранящихся в государственном резерве. Осуществив анализ действующих нормативно-правовых актов автором отмечается, что экспертное обследование выполняется с целью: проверки соответствия параметров резервуара требованиям технической документации определения качества изготовления, монтажа, ремонта, реконструкции, модернизации резервуаров определение технического состояния резервуара, его составных частей, деталей или элементов; определение вида и оценки текущего технического состояния резервуара, условий и срока дальнейшей безопасной эксплуатации резервуара с учетом режимов работы резервуара; определение потребности в проведении ремонта, модернизации, реконструкции или необходимости вывода резервуара с эксплуатации по техническому состоянию.

Сделан вывод что сегодня нормативно-правовое обеспечение деятельности по экспертному диагностированию резервуарного парка для хранения нефтепродуктов в системе госрезерва нуждается в совершенствовании. Должное поддержание качественного состояния резервуарного парка должно обеспечивать и соответствующие условия для хранения нефтепродуктов, при этом следует отметить, что обычно такое хранение является долговременным, отличным от коммерческого (краткосрочного) хранения.

Экспертное исследование резервуаров для хранения нефтепродуктов имеет многоаспектное значение, ведь оно дает возможность обеспечения надлежащего хранения определенных видов материальных ценностей длительное время, дает возможность недопущения потерь, связанных с возможностью технологических аварийных ситуаций в системе резервуарного парка, и одним из путей продления гарантийного срока эксплуатации резервуаров для хранения нефтепродуктов, находящихся в надлежащем рабочем эксплуатационном состоянии и могут обеспечить нормальную работу. Поэтому, регулярное и правильное экспертное диагностирование резервов системы госрезерва это не только технологическая необходимость, а и экономическая целесообразность, которая обеспечивает рациональное использование государственных средств.

Ключевые слова. *государственный резерв, экспертное исследование, правовое регулирование контроля технического состояния, резервуары нефтепродуктов, предприятия системы государственного резерва.*

Неможливість передбачити катаклізми, що відбуваються у природі чи суспільстві, створюють необхідність формування різних видів мінімізації ризиків. Один із таких видів мінімізації є створення запасів ресурсів, які допоможуть унеможливити критичні наслідки від непередбачуваних ситуаційних можливостей, пов'язаних із природними явищами або різними соціальними потрясіннями. В Україні існує спеціальна державна інституція, яка забезпечує накопичення, зберігання та належне використання запасів матеріальних цінностей – це Державне агентство резерву України.

Державний резерв є особливим державним запасом матеріальних цінностей, призначених для використання в цілях і в порядку, передбачених Законом України «Про державний матеріальний резерв», зазначеним нормативним документом передбачено, що Державний резерв призначається для забезпечення потреб України в особливий період; надання державної підтримки окремим галузям народного господарства, підприємствам,

установам і організаціям з метою стабілізації економіки у разі тимчасових порушень термінів постачання важливих видів сировини і паливно-енергетичних ресурсів, продовольства, виникнення диспропорції між попитом і пропонуванням на внутрішньому ринку та участь у виконанні міждержавних договорів [1].

Виконання цих заходів насамперед залежить від забезпечення нафтопродуктами, якістю яких досягається, зокрема, належними умовами їх зберігання та технічним станом резервуарів, де вони зберігаються, адже належний стан резервуарного парку – це один із найважливіших аспектів дотримання умов зберігання, забезпечення належного зберігання із забезпеченням належного якісного стану нафтопродуктів.

Експертне дослідження технічного стану резервуарного парку підприємств, що здійснюють зберігання нафтопродуктів державного резерву, визначення їх реального стану та спроможності виконання завдання щодо приймання, зберігання та видачі нафтопродуктів – це складний та тривалий процес, який потребує зваженого грамотного підходу до його вирішення та значного фінансування як за рахунок бюджетних коштів, так і за кошти самих підприємств. Є різні наукові підходи щодо понятійного апарату визначення сутності експертної діяльності. Так, під експертною діяльністю, що включає судову та несудову експертизу, потрібно розуміти здійснення уповноваженими суб'єктами на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо досліджень об'єктів, явищ і процесів з метою надання науково обґрунтованих висновків з різнопланових питань, що виникають у процесі життєдіяльності суспільства [2].

Сучасні наукові дослідження та практика підтверджують, що експертна діяльність набула ознак суспільно значущої діяльності з надання публічних послуг. Наразі нас цікавить питання щодо несудової експертизи, а саме планової діяльності, яка здійснюється уповноваженим суб'єктом. У досліджуваних відносинах таким провідним суб'єктом визначено УкрНДІ «Ресурс», фахівцями якого здійснюються експертні дослідження резервуарів держрезерву, а у разі необхідності проведення спеціальних досліджень залучаються експертні установи, що акредитовані на проведення таких досліджень. Суб'єктами зберігання нафтопродуктів можуть залучатись акредитовані лабораторії, що здійснюють свою експертну діяльність у сфері досліджень резервуарів для зберігання нафтопродуктів.

Відповідно до класифікації видів експертної діяльності, запропонованої О. Івановою [9], експертизи поділяють за формою призначення на три види: судові; ті, що регламентуються відомчими нормативними актами; ті, що не регламентовані нормативними актами. Відповідно, експертне дослідження резервуарів для зберігання нафтопродуктів у системі держрезерву належить до другої групи експертиз – ті, що регламентуються відомчими нормативними документами.

Розглянемо нормативне забезпечення порядку проведення експертного діагностування резервуарів для зберігання нафтопродуктів у системі держрезерву.

Наразі сформований єдиний підхід до технічного діагностування резервуарів, які знаходяться на підприємствах системи державного резерву та зберігають нафтопродукти.

Резервуари, які призначені для зберігання нафтопродуктів, належать до об'єктів підвищеної безпеки та підлягають періодичному технічному діагностуванню (експертному обстеженню). Основними керівними документами щодо проведення технічного діагностування (експертного обстеження) резервуарів є постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення огляду, випробування та експертного обстеження (технічного діагностування) машин, механізмів, устаткування

підвищеної небезпеки» від 26 травня 2004 № 687 [3] та ДСТУ Н Б А.3.1-10:2008 «Настанова з проведення технічного діагностування вертикальних сталевих резервуарів» (далі – ДСТУ) [4].

Роботи з експертного обстеження виконуються спеціально уповноваженими суб'єктами – експертними організаціями, які акредитовані на проведення експертного обстеження (технічного діагностування) устаткування та для яких такий вид діяльності передбачений їхнім статутом, які мають у своєму розпорядженні необхідні засоби технічного діагностування, відповідну нормативно-технічну документацію, а також мають навчених і атестованих в установленому порядку фахівців. Допускається можливість залучення співвиконавців з інших організацій, які мають право (уповноважені) на виконання окремих видів робіт з експертного обстеження (технічного діагностування).

До таких суб'єктів встановлюються спеціальні вимоги, зокрема суб'єкт експертного діагностування, з яким встановлені договірні відносини на проведення експертних досліджень, повинні мати у штаті не менше двох фахівців не нижче II-го рівня кваліфікації з кожного методу неруйнівного контролю, визначеного організаційно-методичними документами з експертного обстеження та/або технічного огляду резервуарів і нормативно-правовими актами з охорони праці, атестованих згідно з «Порядком атестації фахівців, які мають право проводити технічний огляд та/або експертне обстеження устаткування підвищеної небезпеки» [5] та які працюють на постійних засадах. Суб'єкт, який виконує експертне обстеження, повинен забезпечити проведення ультразвукового методу неруйнівного контролю (УТ) металоконструкцій резервуара та зварювальних швів без руйнування лакофарбового покриття металоконструкцій резервуара, що передбачається умовами договору.

Експертне обстеження виконується з метою:

а) перевірки відповідності параметрів резервуара вимогам технічної документації (проектної документації, нормативно-технічної документації, за якою споруджений (відремонтований) резервуар);

б) визначення якості виготовлення, монтажу, ремонту, реконструкції, модернізації резервуарів (при позачерговому обстеженні після завершення їх ремонту, реконструкції, модернізації);

в) визначення технічного стану резервуара, його складових частин, деталей або елементів;

г) визначення виду та оцінки поточного технічного стану резервуара, умов та строку подальшої безпечної експлуатації його з урахуванням режимів роботи резервуара;

д) визначення потреби у проведенні ремонту, модернізації, реконструкції або необхідності виведення резервуара з експлуатації за технічним станом.

Під час експертного обстеження виконується комплекс робіт з контролю технічного стану резервуарів, достатній для того, щоб:

а) оцінити придатність резервуарів та елементів їх металоконструкцій до подальшої експлуатації;

б) виявити ділянки, вузли, з'єднання або елементи металоконструкцій, які не відповідають проектним рішенням, вимогам нормативних документів, потребують ремонту або заміни, та надати рекомендації щодо їх ремонту;

в) визначити умови, строки та режими подальшої безпечної експлуатації.

Порядок проведення експертного обстеження (технічного діагностування) резервуарів визначається відповідно до видів резервуарного парку.

Експертне обстеження вертикальних сталевих резервуарів проводиться за такими програмами:

- часткове;
- повне;
- повне з дефектоскопією зварних з'єднань;
- спеціальний вид обстеження.

Часткове діагностування проводиться без спорожнення резервуара і передбачає виконання таких операцій:

- ознайомлення з технічною документацією;
- візуальний огляд резервуара;
- вимірювання геометричної форми стінки;
- вимірювання товщини окрасів днища, уторної зони та поясів стінки, настилу покрівлі;
- нівелювання зовнішнього виступу днища;
- оцінка стану основи та вимощення;
- розрахункова оцінка міцності та стійкості циліндричної стінки резервуара;
- складання висновку за результатами обстеження.

Повне діагностування на додаток до перерахованих операцій з часткового діагностування передбачає:

- візуальний огляд внутрішньої поверхні уторної зони та поясів циліндричної стінки, окрайок і листів центральної частини днища;
- вимірювання товщини листів днища;
- часткове або, у разі необхідності, повне вакуумування зварних днищ.

Повне діагностування з дефектоскопією зварних з'єднань на додаток до перерахованих операцій з повного обстеження передбачає проведення контролю зварних з'єднань неруйнівними методами.

Спеціальний вид обстеження проводиться у випадках повної відсутності технічної документації, а також при часткових або повних руйнуваннях резервуарів. Види, методи та обсяги контрольних операцій при проведенні спеціальних обстежень визначаються спеціалістами, які проводять обстеження.

Технічне діагностування горизонтальних сталевих резервуарів передбачає:

- ознайомлення з технічною документацією;
- візуальний огляд резервуара;
- заміри геометричної форми стінки;
- заміри товщини корпусу та торцевих днищ;
- розрахункову оцінку міцності конструктивних елементів резервуара (якщо це необхідно);
- складання висновку за результатами обстеження.

Для виконання повного обстеження резервуар виводиться з експлуатації та підготовлюється до проведення обстеження. Підготовка резервуара до обстеження включає опорожнення, дегазацію та його зачистку з наданням актів про виконанні роботи.

Для виконання часткового обстеження виведення резервуара з експлуатації та підготовка його до обстеження не потрібні.

Термін експлуатації резервуара між суміжними обстеженнями, що встановлюються експертною/уповноваженою організацією, не повинен перевищувати максимально допустимого терміну виконання чергового обстеження, встановленого у п. 4.1.4.2 ДСТУ, який становить:

Термін експлуатації резервуара	Повне обстеження не рідше ніж через, років	Часткове обстеження не рідше ніж через, років
До 20 років включно	10	5
Понад 20 років	8	4

При збігу термінів виконання чергового повного та часткового обстеження резервуара виконується повне обстеження, що містить і часткове.

На підставі визначених термінів майбутніх експертних обстежень складається річний план-графік повних і часткових обстежень резервуарів, який затверджується головним інженером підприємства. Зазначений план-графік є підставою для укладання двосторонніх договорів (контрактів) з експертною/уповноваженою організацією (виконавцем).

Показником експлуатаційної придатності резервуара (придатності до використання за призначенням) є вид технічного стану.

Встановлено два види технічного стану резервуара: допустимий і недопустимий в експлуатації. Технічний стан резервуара, визначений під час технічного діагностування, повинен відноситись до одного із двох зазначених видів.

За допустимого технічного стану не потрібне виконання відновлювального ремонту з виведенням резервуара з експлуатації. Можливе виконання підтримуючого ремонту без виведення резервуара з експлуатації, а також виконання заходів з обмеження технологічних навантажень.

Технічний стан недопустимого виду характеризується наявністю значних відступів від вимог проекту, чинних норм і стандартів. За недопустимого технічного стану експлуатація резервуара припиняється до виконання відновлювального ремонту або демонтажу.

Недопустимий вид технічного стану може бути поділений на незадовільний (або непрацездатний) і аварійний технічний стан резервуара.

Незадовільний (або непрацездатний) технічний стан характеризується наявністю таких відступів від вимог проекту, норм і стандартів, за яких виникає відмова резервуара в експлуатації, що не створює аварійної ситуації.

Аварійний технічний стан характеризується наявністю таких відступів від вимог проекту, норм і стандартів, за яких виникає аварійна ситуація, що передусь аварії резервуара в експлуатації.

Програма робіт з експертного обстеження, яка є складовою частиною висновку експертизи, розробляється експертною організацією.

У перелік робіт з експертного обстеження сталевих резервуарів для зберігання нафтопродуктів включаються роботи за типовою програмою згідно з п. 25 «Порядком проведення огляду, випробування та експертного обстеження (технічного діагностування) машин, механізмів, устаткування підвищеної небезпеки» [3], ДСТУ-Н Б А.3.1-10:2008 [4], розділу 10 РД 39-0147103-385-87 та п.14.3 СОУ 60.3-31570412-036:2010 [8].

Роботи, пов'язані з руйнівними випробуваннями, та дослідження, які можуть негативно вплинути на фізико-механічні властивості конструктивних елементів резервуара, а також механічні випробування та металографічні дослідження основного металу та зварних з'єднань металоконструкцій виконуються за наявності відповідного технічного обґрунтування, розробленого технічним експертом та за умови письмового погодження виконання таких робіт з експлуатуючою організацією. Проведення додаткових механічних випробувань та металографічних досліджень проводяться згідно з вимогами розділу 14

СОУ 60.3-31570412-036:2010 [8] та діючих в Україні стандартів на такі види випробувань та досліджень.

Роботи з експертного обстеження (технічного діагностування) резервуарів проводяться після проходження інструктажу з охорони праці, промислової та протипожежної безпеки, в умовах діючого підприємства, під час експлуатації об'єктів підвищеної небезпеки.

За результатами експертного обстеження (технічного діагностування) машин, механізмів, устаткування підвищеної небезпеки, до яких відносять резервуари для зберігання нафтопродуктів у системі держрезерву, готується один із таких висновків експертизи про:

а) продовження експлуатації резервуара згідно з встановленими в проєктній та/або експлуатаційній документації параметрами на визначений строк;

б) продовження експлуатації резервуара з обмеженням експлуатаційних параметрів на визначений строк (за умови підтвердження такого висновку відповідними розрахунками);

в) необхідність проведення ремонту резервуара із зазначенням основних напрямів ремонту;

г) необхідність проведення модернізації або реконструкції резервуара із зазначенням напрямів модернізації або реконструкції;

д) виведення резервуара з експлуатації як такого, що не підлягає подальшій безпечній експлуатації без подальшого відновлення справного технічного стану або як такого, що підлягає демонтажу через неможливість відновлення справного технічного стану.

Оцінка технічного стану резервуара, а також склад Звіту з експертного обстеження (технічного діагностування) та висновку експертизи складається відповідно до положень ДСТУ-Н Б А.3.1-10:2008 [4] та СОУ 60.3-31570412-036:2010 [8].

Усі матеріали з експертного обстеження (протоколи з результатами контролю та вимірювань, графічні матеріали, розрахунки, висновок експертизи тощо) документуються і формуються у Звіті, який затверджується виконавцями робіт, висновок з експертного обстеження (технічного діагностування) – технічним експертом. Звіт затверджується керівником організації, яка проводила експертне обстеження. Графічні матеріали відображення результатів дефектоскопії обов'язково додаються до Звіту.

Результати експертного обстеження оформлюються відповідним записом у паспорті резервуара. Звіт з висновком експертизи за результатами експертного обстеження (технічного діагностування) резервуара передається відповідному замовнику такого діагностування.

У разі отримання негативного висновку експертного обстеження із зазначенням порушень вимог нормативно-правових актів, а також виявлених дефектів, пошкоджень експлуатація резервуара припиняється.

Періодичне проведення експертного обстеження резервуарів для нафтопродуктів, які розміщені на підприємствах системи державного резерву, сприяє своєчасному виявленню резервуарів, які за своїм технічним станом потребують поточного або капітального ремонту та, у разі недоцільності їх проведення за технічним станом, виведення з експлуатації.

Таким чином можемо говорити про створення належного нормативно-правового забезпечення діяльності щодо експертного діагностування резервуарного парку для зберігання нафтопродуктів у системі держрезерву. Належне підтримання якісного стану резервуарного парку забезпечуватиме і відповідні умови для зберігання нафтопродуктів, при цьому потрібно зазначити, що зазвичай таке зберігання є довготривалим, відмінним від комерційного (короткострокового) зберігання.

Експертне дослідження резервуарів для зберігання нафтопродуктів має багатоаспектне значення, адже воно дає можливість гарантування належного зберігання певних видів матеріальних цінностей довготривалий час, дає можливість недопущення втрат, пов'язаних із можливістю технологічних аварійних ситуацій у системі резервуарного парку, та є одним із шляхів подовження гарантійного терміну експлуатації резервуарів для зберігання нафтопродуктів, які перебувають у належному робочому експлуатаційному стані та можуть забезпечити належне функціонування. Тому регулярне та належне експертне діагностування резервів системи держрезерву – це не тільки технологічна необхідність, а і економічна доцільність, яка забезпечує раціональне використання державних коштів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про державний матеріальний резерв: Закон України від 24 січня 1997 року № 51/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/51/97-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Корнієнко С. М. Зміст та система експертної діяльності у сфері комп'ютерних технологій: проблеми визначення. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2019. № 4. С. 158–162.
3. Порядок проведення огляду, випробування та експертного обстеження (технічного діагностування) машин, механізмів, устаткування підвищеної небезпеки: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.05.2004 № 687. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
4. ДСТУ-Н Б А.3.1-10:2008 «Настанова з проведення технічного діагностування вертикальних сталевих резервуарів».
5. Порядок атестації фахівців, які мають право проводити технічний огляд та/або експертне обстеження устаткування підвищеної небезпеки: Наказ Держгірпромнагляду від 20.12.2006 № 16, зареєстрований у Міністерстві юстиції України 07.02.2007 за № 103/13370. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
6. РД 39-30-1284-85 «Руководство по обследованию и дефектоскопии вертикальных стальных резервуаров».
7. РД 39-0147103-385-87 «Правила технической эксплуатации резервуаров магистральных нефтепроводов», раздел 10.
8. СОУ 60.3-31570412-036:2010 «Магістральні нафтопроводи. Резервуари сталеві для зберігання нафти. Правила експлуатування».
9. Иванова Е. В. Использование в уголовном процессе данных несудебных экспертиз. URL: <http://kraspubl.ru/content/view/115/36/>

REFERENCES

1. Pro derzhavnyi materialnyi rezerv / Zakon Ukrainy vid 24 sichnia 1997 roku № 51/97-VR // Elektronnyi resurs. – Rezhym dostupu : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/51/97-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Korniienko S. M. Zmist ta systema ekspertnoi diialnosti u sferi kompiuternykh tekhnolohii: problemy vyznachennia // Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii 2019. № 4. S. 158–162.
3. Poriadok provedennia ohliadu, vyprobuвання ta ekspertnoho obstezhennia (tekhnichnoho diahnostuvannia) mashyn, mekhanizmv, ustatkuvannia pidvyshchenoi nebezpeky // Postanova Kabinetu ministriv Ukrainy vid 26.05.2004 № 687 // Elektronnyi resurs. Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua>

4. DSTU-N B A.3.1-10:2008 «Nastanova z provedennia tekhnichnoho diahnostuvannia vertykalnykh stalevykh rezervuariv».
5. Poriadok atestatsii fakhivtsiv, yaki maiut pravo provodyty tekhnichniy ohliad ta/abo ekspertne obstezhennia ustatkuvannia pidvyshchenoi nebezpeky // Nakaz Derzhirpromnahliadu № 16 vid 20.12.2006, zareiestrovanyi u Ministerstvi yustytzii Ukrainy 07.02.2007 za № 103/13370 // Elektronnyi resurs. – Rezhym dostupu : <https://zakon.rada.gov.ua>
6. RD 39-30-1284-85 «Rukovodstvo po obsledovaniyu y defektoskopyy vertykalnykh stalnykh rezervuarov».
7. RD39-0147103-385-87 «Pravyla tekhnicheskoi ekspluatatsiy rezervuarov mahystralnykh nefteprovodov», rozdil 10.
8. SOU 60.3-31570412-036:2010 «Mahystralni naftoprovody. Rezervuary stalevi dlia zberihannia nafty. Pravyla ekspluatuvannia».
9. Yvanova E. V. Yspolzovanye v uholovnom protsesse dannykh nesudebnykh ekspertyz. URL: <http://kraspubl.ru/content/view/115/36/>

A. N. Novitsky. Organizational and legal support of expert inspection of tanks for petroleum products at the enterprises of the state reserve system

The article considers the organization and legal regulation of control over the technical condition of tanks for petroleum products stored in the state reserve. Having analyzed the current regulations, the author notes that the expert examination is performed in order to: check the compliance of the parameters of the tank to the requirements of technical documentation; determining the quality of manufacture, installation, repair, reconstruction, modernization of tanks; determination of the technical condition of the tank, its components, parts or elements; determination of the type and assessment of the current technical condition of the tank, conditions and term of further safe operation of the tank, taking into account the modes of operation of the tank; determining the need for repair, modernization, reconstruction or the need to decommission the tank according to the technical condition.

It is concluded that today the regulatory and legal support of activities related to the expert diagnosis of the tank farm for storage of petroleum products in the state reserve system needs to be improved. Proper maintenance of the quality of the tank farm will provide appropriate conditions for storage of petroleum products, it should be noted that usually such storage is long-term, different from commercial (short-term) storage.

Expert research of oil storage tanks is of multifaceted importance, as it allows to ensure proper storage of certain types of property for a long time, allows to prevent losses associated with the possibility of technological emergencies in the tank system, and one way to extend the warranty period. tanks for storage of oil products, which are in proper working condition and can ensure proper functioning. Therefore, regular and proper expert diagnosis of the reserves of the state reserve system is not only a technological necessity but also an economic feasibility that ensures the rational use of public funds.

Key words: state reserve, expert research, legal regulation of technical condition control, reservoirs of oil products, enterprises of the state reserve system.

Стаття надійшла до редколегії 12 лютого 2021 року

Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право

УДК 347.73

DOI 10.33244/2617-4154.1(5).2021.69-76

А. В. Гарбінська-Руденко,
к.ю.н., доцент,
Університет ДФС України
e-mail: prokyror.irpin@i.ua
ORCID ID 0000-0002-0971-1234

ПРАВОВІ АСПЕКТИ КАТЕГОРІЇ ВАЛЮТНОГО РИЗИКУ

У статті розглянуті та проаналізовані наукові категорії «ризик» та «валютного ризику», досліджено стан правового регулювання термінології ризиків у законодавстві. Особливу увагу приділено аналізу останніх змін у чинному валютному законодавстві, надані пропозиції щодо доповнення Закону України «Про валюту і валютні операції» категорією «валютний ризик». Доведена необхідність виокремлення правового змісту валютного ризику.

Ключові слова: ризик, валютний ризик, валютне законодавство, валютна система, валютний курс, валютний нагляд, ризик-орієнтований підхід.

А. В. Гарбинская-Руденко. Правовые аспекты валютных рисков

В статье рассмотрены и проанализированы научные категории «риска» и «валютного риска», исследовано состояние правового регулирования терминологии рисков в законодательстве. Особое внимание уделено анализу последних изменений в действующем валютном законодательстве, представлены предложения о дополнении Закона Украины «О валюте и валютных операциях» категорией «валютный риск». Доказана необходимость выделения правового содержания валютного риска.

Ключевые слова: риск, валютный риск, валютное законодательство, валютная система, валютный курс, валютный надзор, риск-ориентированный подход.

Мета статті – розглянути та проаналізувати категорію валютного ризику з правової точки зору, дослідити стан законодавчого регулювання термінології ризиків у валютному законодавстві.

Постановка проблеми. В умовах глобального впливу всесвітньої пандемії на фінансову систему, зокрема і на валютну систему, ефективність заходів валютної політики потребує особливої уваги. Заходи держави, що обираються на подолання кризових явищ на валютному ринку, прямо впливають на поточний валютний курс та фінансову стабільність держави.

Особливого аналізу потребує зростання ступеня впливу фінансових та валютних ризиків на валютну систему, фінансову стабільність, особливо тоді, коли це пов'язано зі швидкою

мінливістю економічної ситуації та законодавства в нашій країні, а також системою інших факторів. Тому аналіз правової сутності валютних ризиків, а також встановлення форм їх впливу на валютну систему є одним з актуальних завдань у системі управління валютною системою. Проблема ефективності управління валютними ризиками, з якими зустрічається фінансова система держави, набуває особливої актуальності і під час впливу світових фінансових криз.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній науці питаннями категорії та сутності валютних ризиків займаються переважно вчені-економісти. Зокрема, значний внесок у дослідження економічної сутності валютних ризиків, їх причин та наслідків зробили такі науковці, як О. Бутук, О. Дзюблюк, В. Вітлінський, А. Гальчинський, О. Криклій, О. Кириченко, Л. Примостка, І. Сало, К. Свешнікова, І. Москвіченко, В. Міщенко, Л. Крисюк та інші.

У правовій літературі питання правової природи валютних ризиків, їх класифікації, правового регулювання захисту від валютних ризиків практично не розглядаються. З правової точки зору категорія валютного ризику у вітчизняній правовій науці вивчається лише О. Ю. Шереметьєвою, активні наукові дослідження якої в цій сфері датуються 2003–2011 роками, що, звичайно, вже втратили гостроту актуальності у зв'язку з кардинальними змінами у валютному законодавстві, що відбулися за останні роки. Окремі аспекти валютного ризику останнім часом розглядалися в дослідженні відповідальності за порушення валютного законодавства (Т. Боднар «Адміністративна відповідальність за порушення порядку здійснення валютних операцій», 2020 р.). З огляду на зазначене, варто наголосити, що без сучасного осмислення правової природи валютних ризиків можливості управління ними виглядатимуть доволі обмежено.

Виклад основного матеріалу. Дослідження категорії валютного ризику знайшли своє відображення у комплексних економічних дослідженнях окремих вітчизняних науковців. Наприклад, О. Дзюблюк окреслює валютний ризик як «можливість грошових втрат суб'єктів валютного ринку через коливання валютних курсів» [1, с. 566].

Л. Примостка зазначає, що валютний ризик «відображає ймовірність фінансових втрат унаслідок того, що курс однієї валюти щодо іншої зміниться протягом певного часу» [2, с. 315].

О. Кириченко, В. Гіленко та С. Роголь під валютним ризиком розглядають «небезпеку валютних (курсових) збитків, пов'язаних зі зміною курсів іноземних валют стосовно національної валюти» [3, с. 172].

Ю. Деркач зауважує, що «основний теоретичний підхід багатьох вчених та економістів-практиків до визначення цієї категорії полягає у розумінні валютного ризику перш за все як ймовірність грошових втрат у результаті коливання валютних курсів» [4, с. 131].

У правовій науці, на жаль, було зроблено лише поодинокі спроби визначити категорію валютного ризику.

О. Шереметьєва вперше запропонувала розглядати категорію валютного ризику як правову категорію, під якою розуміє «ситуативну характеристику стану валютних правовідносин і валютних систем внаслідок загострення та стихійного вирішення притаманних їм валютних протиріч, що відображає можливість настання несприятливих наслідків – грошових втрат суб'єктів валютних правовідносин, власників та інших утримувачів валюти в результаті коливань валютних курсів на національному та світовому рівнях» [5]. Також вчена трактує правове регулювання валютних ризиків як «діяльність

держави, уповноважених нею органів, об'єднань держав та міжнародних організацій, спрямовану на правову регламентацію валютного правопорядку та способів розв'язання протиріч, притаманних валютним правовідносинам та валютним системам з метою попередження або мінімізації матеріальних втрат суб'єктів валютних правовідносин» [5].

У словнику фінансово-правових термінів за редакцією Л. Воронової термін валютного ризику розглядається як «небезпека зазнати матеріальних втрат (неотримання запланованої матеріальної вигоди) у результаті несприятливих змін валютних курсів між купівлею і продажем позицій у валюті» [6, с. 87].

Чинне валютне законодавство, зокрема, і ключовий нормативно-правовий документ у цій сфері – Закон України «Про валюту і валютні операції» [7] – не закріплює категорії валютного ризику. Загальні законодавчі поняття «ризик» та «ризик-орієнтованого підходу» можна знайти в таких нормативно-правових документах як:

– у Положенні про здійснення банками фінансового моніторингу, що затверджене Постановою Правління НБУ від 26.06.2015 № 417 [8];

– у Законі України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 06.12.2019 № 361-IX [9];

– у Законі України «Про Бюро економічної безпеки» від 28.01.2021 № 1150-IX [10].

Зокрема, Положення про здійснення банками фінансового моніторингу, що затверджене Постановою Правління НБУ від 26.06.2015 № 417, виокремлює різновиди категорії «ризик», а саме [8]:

- ризик за типом клієнта;
- ризик за географічним розташуванням держави реєстрації клієнта або установи;
- ризик клієнта;
- ризики легалізації кримінальних доходів/фінансування тероризму;
- ризик-орієнтований підхід;
- ризик послуги;
- ризик репутації;
- ризик юридичний;
- середній рівень ризику клієнта.

Нашої особливої уваги заслуговує законодавче закріплення категорії ризик юридичний як «наявний чи потенційний ризик для надходжень чи капіталу банку, який виникає через порушення або недотримання банком вимог законів, нормативно-правових актів та може призвести банк до фінансових втрат, зловживань, притягнення банку та/або його керівників до адміністративної, цивільної або кримінальної відповідальності» [8]. Вважаємо, що саме законодавча сутність цієї категорії може слугувати базою для правової категорії валютного ризику.

Також правова категорія «ризик» досить вдало розкривається в новому Законі України «Про Бюро економічної безпеки» [10]. Він найбільш повно розкриває її у трьох таких аспектах:

– ризик як загроза, що ідентифікується в бюджетній, податковій, митній, грошово-кредитній або інвестиційній сфері, вплив якої призводить до тінізації економіки та послаблення економічної безпеки держави;

– ризик-орієнтований підхід як виявлення, оцінювання та визначення ризиків вчинення кримінальних правопорушень у сфері економіки, а також вжиття відповідних

заходів щодо управління ризиками у спосіб та в обсязі, що забезпечують мінімізацію таких ризиків залежно від їх рівня;

– управління ризиками як розроблення на основі оцінювання ризиків та реалізація управлінських рішень, спрямованих на мінімізацію таких ризиків, а також на підвищення спроможності державних інституцій щодо нейтралізації загроз економічній безпеці [10].

На нашу думку, категорію валютного ризику необхідно розглядати у двох площинах – економічній та юридичній. Економічний зміст валютного ризику відображає можливість фінансових втрат учасників валютних операцій. Юридичний зміст категорії валютного ризику відображає фактичні чи умовні загрози в системі валютних правовідносин, що впливають на стабільність валютного ринку та валютної системи держави.

Щодо виокремлення різновидів валютних ризиків, варто зазначити, що єдиної точки зору вчених з цього приводу немає. Так, В. Міщенко, О. Дзюблюк, Г. Кірейцева, В. Сироткина поділяють валютний ризик банків на:

– операційний (транзакційний) – ризик, пов'язаний з торговельними операціями, а також з грошовими угодами з фінансового інвестування та дивідендних платежів або отримання коштів в іноземній валюті у майбутньому;

– трансляційний (бухгалтерський) – ризик, пов'язаний з відображенням на бухгалтерських рахунках активів, пасивів та прибутків у національній валюті;

– економічний – ризик, пов'язаний з можливістю втрати доходів за майбутніми контрактами через зміну загального економічного стану країн-партнерів [11, с. 204].

В. Міщенко, Г. Кірейцев також поділяють валютний ризик на прямий та опосередкований [11, с. 203]. О. Дзюблюк виокремлює такий різновид банківського валютного ризику, як валютно-депозитний, що пов'язаний з можливістю дострокового вилучення валютних депозитів при тимчасовому стрімкому зростанні курсу іноземної валюти [1, с. 568].

Ю. Деркач вдало зазначає, що «тривалий строк проведення валютної операції збільшує невизначеність та ускладнює визначення валютного ризику» [4, с. 132]. На думку науковця, валютні ризики варто поділяти залежно від фактора часу на потенційні й реалізовані. Варто погодитись з твердженням, що «на початковому періоді здійснення валютної операції потенційний ризик дорівнює максимальному значенню – 100 %, а реалізований – 0 %. Протягом терміну дії операції значення реалізованого ризику зростає до максимуму (100 %), а потенційного – знижується та наприкінці терміну дії операції наближається до нуля» [4, с. 132].

Ю. Момот, С. Дунайчук поділяють валютні ризики за характером і місцем виникнення на:

– ризики щодо країни;

– валютно-курсіві ризики, що включають до свого складу операційні (транзакційні), трансляційні (бухгалтерські), валютно-економічні та приховані ризики [12, с. 383].

У словнику фінансово-правових термінів авторами наводиться така класифікація валютних ризиків [6, с. 88]:

1) «операційний (транзакційний) – являє собою можливість зменшення очікуваного потоку коштів у ході здійснення конкретної операції (при реалізації зовнішньоекономічного контракту). Він пов'язаний з можливою зміною валютного курсу в період з моменту підписання угоди до отримання платежу або в період між наданням позики та її поверненням;

2) бухгалтерський (трансляційний, балансовий, розрахунковий або консолідований) – ризик втрат можливий при перерахунку статей балансу в національну валюту, при складанні фінансової звітності;

3) економічний – відбиває негативний вплив зміни валютного курсу на економічне становище підприємств, показники діяльності компанії та її ринкову вартість (унаслідок загострення конкуренції);

4) конвертований – виражається в неспроможності здійснити обмін однієї валюти на іншу через негативну політичну або економічну ситуацію у країні» [6, с. 88].

Враховуючи зміст вище наведених класифікаційних характеристик, вважаємо, що вони відображають лише економічний аспект категорії, що досліджується. В правовій площині, на нашу думку, валютні ризики варто поділяти на:

- валютні ризики, що пов'язані зі змінами в чинному законодавстві;
- валютні ризики, що пов'язані з прогалинами в чинному законодавстві;
- валютні ризики, що пов'язані із суперечностями норм законодавства.

Однією із основних причин настання валютних ризиків варто розглядати постійні зміни в чинному законодавстві. Так, у зв'язку з черговим етапом лібералізації валютного законодавства 15 січня 2021 року була прийнята постанова Правління Національного банку України «Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України» № 3 [13], якою були внесені зміни до ключових підзаконних нормативно-правових актів валютного законодавства:

1) Положення про структуру валютного ринку України, умови та порядок торгівлі іноземною валютою та банківськими металами на валютному ринку України, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 2 січня 2019 року № 1;

2) Положення про здійснення операцій із валютними цінностями, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 2 січня 2019 року № 2;

3) Положення про заходи захисту та визначення порядку здійснення окремих операцій в іноземній валюті, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 2 січня 2019 року № 5;

4) Положення про валютний нагляд, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 3 січня 2019 року № 13.

Особливої уваги заслуговують зміни до розділу 1 пункту 7 Положення про валютний нагляд, оскільки розширюють повноваження агентів валютного контролю для здійснення валютного нагляду з урахуванням ризик-орієнтованого підходу. Таким чином, на уповноважені установи як агентів валютного нагляду уповноважено для здійснення валютного нагляду визначати у розроблених та затверджених уповноваженою особою/уповноваженим органом внутрішніх документах (процедурах, програмах, положеннях, процесгах) порядок організації здійснення валютних операцій з урахуванням ризик-орієнтованого підходу, що має містити:

1) порядок прийняття рішень про необхідність подання клієнтами документів/інформації (уключаючи додаткові документи/інформацію про валютні операції);

2) порядок виявлення сумнівних валютних операцій клієнтів/валютних операцій клієнтів, які не відповідають вимогам валютного законодавства;

3) порядок прийняття рішень щодо запобігання проведенню клієнтами через уповноважені установи валютних операцій, що не відповідають вимогам валютного законодавства/відмови у проведенні таких валютних операцій;

4) інші заходи (на власний розсуд уповноваженої установи), спрямовані на забезпечення дотримання клієнтами валютного законодавства [13].

Вказані зміни зобов'язують уповноважені установи як агентів валютного нагляду для здійснення валютного нагляду забезпечити приведення внутрішніх документів (процедур, програм, положень, процесів) відповідно до цих вимог не пізніше 1 квітня 2021 року. Безперечно, вказані законодавчі зміни необхідні для розвитку процесу валютної лібералізації, але вони, так чи інакше, створюють підставу для такого валютного ризику, як неналежного виконання функцій агента валютного нагляду. Тут варто також зазначити, що валютні ризики, пов'язані зі змінами в чинному законодавстві, мають переважно ситуативний характер і, за належно організованої правової роботи, на агента валютного нагляду такий ризик фактично не вплине.

Висновки. Отже, на нашу думку, категорія валютного ризику має бути закріплена в чинному валютному законодавстві, а саме шляхом внесення змін до чинного Закону України «Про валюту і валютні операції». Пропонуємо доповнити статтю 1 вказаного Закону наступною категорією «валютний ризик – це фактичні чи умовні загрози в системі валютних правовідносин, що впливають на стабільність валютного ринку та валютної системи держави». Вважаємо, що Національному банку України та законодавцю потрібно обов'язково враховувати те, що стрімкі зміни в чинному законодавстві є одним із факторів, що провокують настання валютних ризиків, тому такі зміни не повинні мати хаотичний та несистемний характер, оскільки це все впливає на стан валютної системи, а в підсумку і на фінансову стабільність держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дзюблук О. В. Банківські операції. Тернопіль: Економічна думка, 2009. 696 с.
2. Примостка Л. О., Чуб П. М., Карчева Г. Т. та ін. Управління банківськими ризиками. К.: КНЕУ, 2007. 600 с.
3. Кириченко О. А. Банківський менеджмент. К.: Знання-Прес, 2002. 438 с.
4. Деркач Ю. Б. Управління валютними ризиками в банках України. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Випуск 14. Ч. 2., 2015. С. 130–133
5. Шереметьєва О. Ю. Правові основи регулювання валютних ризиків: автореф. дис. канд. юр. наук. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/24066/07.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
6. Воронова Л. К. Словник фінансово-правових термінів. К.: Алерта, 2011. 558 с.
7. Про валюту і валютні операції: Закон України від 21.06.2018 № 2473-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19#Text>
8. Положення про здійснення банками фінансового моніторингу: Постанова Правління НБУ від 26.06.2015 № 417. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0417500-15/ed20170531#n958>
9. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 06.12.2019 № 361-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text>
10. Про Бюро економічної безпеки: Закон України від 28.01.2021 № 1150-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text>

11. Кірейцев Г. Г. Фінансовий менеджмент. Житомир: ЖІТІ, 2001. 440 с.
12. Момот Ю. Г., Дунайчук С. М. Стратегія хеджування валютних ризиків у зовнішньоекономічній діяльності підприємств. *Гроші, фінанси і кредит*. Випуск 17, 2018. С. 382–385.
13. Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України: Постанова Правління Національного банку України від 15.01.2021 № 3. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003500-21#n2>

REFERENCES

1. Dzyublyuk O. V. Banking operations. Ternopil: Economic Thought, 2009. 696 p.
2. Primostka L. O., Chub P. M., Karcheva G. T. etc. Banking risk management. K.: KHEY, 2007. 600 p.
3. Kirichenko O. A. Banking management. K.: Znannia-Pres, 2002. 438 p.
4. Derkach Yu. B. Currency risk management in Ukrainian banks. *Scientific Bulletin of Kherson State University*. Issue 14. Part 2., 2015. P. 130 -133
5. Sheremetyeva O. Yu. Legal bases of regulation of currency risks: author's ref. dis. kand. jur. science. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/24066/07.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
6. Voronova L. K. Dictionary of financial and legal terms. K.: Alerta, 2011. 558 p.
7. About currency and currency transactions. Law of Ukraine of June 21, 2018 № 2473-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19#Text>
8. Regulations on financial monitoring by banks: Resolution of the NBU Board dated June 26, 2015 № 417. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0417500-15/ed20170531#n958>
9. On prevention and counteraction to legalization (laundering) of proceeds from crime, financing of terrorism and financing of proliferation of weapons of mass destruction. Law of Ukraine of December 6, 2019 № 361-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text>
10. About the Bureau of Economic Security. Law of Ukraine of January 28, 2021 № 1150-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text>
11. Kireitsev G. G. Financial management. Zhytomyr: ZHITI, 2001. 440 p.
12. Momot Yu. G., Dunaychuk SM Currency risk hedging strategy in foreign economic activity of enterprises. *Money, finance and credit*. Issue 17, 2018. Pp. 382–385
13. On amendments to some normative legal acts of the National Bank of Ukraine: Resolution of the Board of the National Bank of Ukraine of January 15, 2021 № 3. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003500-21#n2>

A. Harbinska-Rudenko. Legal aspects of the currency risk category

The article considers and analyzes the scientific categories of «risk» and «currency risk», examines the state of legal regulation of risk terminology. The analysis of the legal essence of currency risks showed that the establishment of forms of their impact on the currency system is one of the urgent tasks in the management system of the currency system. It is proposed to consider the category of currency risk in two planes - economic and legal. It is established that the economic content of currency risk reflects the possibility of financial losses of participants in foreign exchange transactions, and the legal content of the category of currency risk reflects

actual or conditional threats in the system of currency relations affecting the stability of the foreign exchange market.

The author suggests that currency risks should be divided into those related to changes in current legislation; related to gaps in current legislation; currency risks associated with inconsistencies in the law. One of the main reasons for the occurrence of currency risks is considered to be constant changes in current legislation.

Particular attention is paid to the analysis of recent changes in the current currency legislation, proposals are made to supplement the Law of Ukraine «On Currency and Currency Transactions» with the category «currency risk». It is proposed to enshrine the category of currency risk in the current currency legislation by amending the current Law of Ukraine «On Currency and Currency Transactions».

The category of currency risk is defined as actual or conditional threats in the system of currency legal relations that affect the stability of the currency market and the currency system of the state. It is concluded that the National Bank of Ukraine and the legislator must take into account that rapid changes in current legislation are one of the factors provoking the emergence of currency risks, so such changes should not be chaotic and non-systemic, as it all affects the state monetary system, and ultimately the financial stability of the state.

Key words: *risk, currency risk, currency legislation, currency system, exchange rate, currency supervision, risk-oriented approach.*

Стаття надійшла до редколегії 18 грудня 2020 року

УДК 347.994(477)

DOI 10.33244/2617-4154.1(5).2021.77-88

О. В. Драган,
д.ю.н., доцент
e-mail: ovdrgan2020@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-5696-6360;
О. О. Таможня,
Університет ДФС України
e-mail: sea0803@ukr.net
ORCID ID 0000-0003-0995-0523

СУЧАСНІ ПИТАННЯ ПРЕДСТАВНИЦТВА ПРОКУРОРОМ ІНТЕРЕСІВ ДЕРЖАВИ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Окреслено актуальні питання представництва прокурором інтересів держави в адміністративному судочинстві в Україні.

Визначено правовий статус органів прокуратури відповідно до положень чинного законодавства. Зосереджено увагу на тому, що представництво прокурором інтересів держави в суді є на сьогодні одним з найефективніших видів адміністративних юрисдикційних проваджень у діяльності органів прокуратури України.

Вказано особливості представництва як виду юрисдикційної діяльності прокуратури. Зокрема, це наявність державного (суспільного) інтересу; здійснення уповноваженим державним органом на підставі закону; правоохоронний характер представництва.

Наведено відмінності прокурорського представництва та інших видів представництва: за характером, колом осіб, чиї інтереси прокурор представляє, сукупністю прав і формами їхньої реалізації.

Акцентовано увагу на правових аспектах, які позбавляють прокурора права на представництво інтересів у суді. Підкреслено складність з концептуальної точки зору визначення правового статусу прокурора у сфері адміністративного судочинства.

Ключові слова: інтереси держави, представництво в адміністративному судочинстві, прокурор, органи прокуратури України.

Е. В. Драган, Е. А. Таможня. Современные вопросы представительства прокурором интересов государства в административном судопроизводстве

Определены актуальные вопросы представительства прокурором интересов государства в административном судопроизводстве в Украине.

Определен правовой статус органов прокуратуры в соответствии с положениями действующего законодательства. Сосредоточено внимание на том, что представительство прокурором интересов государства в суде является на сегодня одним из самых эффективных видов административных юрисдикционных производств в деятельности органов прокуратуры Украины.

Указано особенности представительства как вида юрисдикционной деятельности прокуратуры. В частности, это наличие государственного (общественного) интереса; осуществление уполномоченным государственным органом на основании закона; правоохранительный характер представительства.

Приведены отличия прокурорского представительства от других видов представительства: по характеру, кругу лиц, чьи интересы прокурор представляет, совокупностью прав и формами их реализации.

Акцентируется внимание на правовых аспектах, которые лишают прокурора права на представительство интересов в суде. Указано на сложность с концептуальной точки зрения определения правового статуса прокурора в сфере административного судопроизводства.

Ключевые слова: *интересы государства, представительство в административном судопроизводстве, прокурор, органы прокуратуры Украины.*

Метою статті є з'ясування змісту та характеристика адміністративно-юрисдикційних проваджень у діяльності прокуратури України, визначення їхньої правової природи встановлення особливостей.

Постановка проблеми. Останнім часом питання представництва прокурором інтересів держави у сфері адміністративного процесу набуває все більшої актуальності, оскільки зростає кількість правових спорів у сфері діяльності органів публічної адміністрації, а інтереси держави є недостатньо захищеними. Усе більшої гостроти набувають питання практичного характеру, які пов'язані із забезпеченням законності, незалежності, реалізації процесуальної самостійності в адміністративно-юрисдикційній діяльності органів прокуратури.

Представництво прокурором інтересів держави в суді є одним з найефективніших видів адміністративних юрисдикційних проваджень у діяльності органів прокуратури України. Це обумовлюється тим, що захист інтересів держави та захист прав і свобод людини і громадянина як складової конституційного інтересу держави реалізується прокуратурою саме через функцію представництва, а наразі відбуваються реформування, переформатування та суттєве звуження функцій і повноважень прокуратури, зокрема позбавлення органів прокуратури функції «загального нагляду».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблемних аспектів представництва інтересів держави в суді займалися О. Агеєв, О. Ангілогов, Ю. Дьомін, В. Кравчук, О. Колотило, О. Іщук, В. Перепелюк, М. Руденко, М. Якимчук та інші.

Особливу увагу звертають такі наукові доробки монографічного рівня, які виконані О. Шемякінін («Прокурор в адміністративно-юрисдикційних провадженнях: питання теорії та практики», 2012 р.), М. Стефанчук («Теоретико-методологічні та організаційно-правові засади реалізації прокуратурою України представницької функції», 2018 р.), Б. Васильчуком («Прокуратура як суб'єкт адміністративного права України», 2019 р.), О. Драган («Теоретико-методологічні та організаційно-правові засади участі прокурора у виконавчому провадженні», 2019 р.) та іншими авторами.

Виклад основного матеріалу. Особливістю представництва як різновиду адміністративних юрисдикційних проваджень у діяльності прокуратури є те, що кінцевим результатом цього виду проваджень є прийняття прокурором рішення про наявність чи відсутності підстав для вжиття заходів представницького характеру та внесення

відповідного процесуального документа або акта реагування (подання позовної заяви до суду, внесення апеляційної скарги, подання до суду заяви про вступ у справу тощо), що зі свого боку не є кінцевим результатом для вирішення справи в цілому та поновлення інтересу держави, оскільки рішення у справі приймається судом на підставі норм матеріального та процесуального права, оцінки поданих доказів сторонами, однією з яких є прокурор, який діє в інтересах держави [1].

У літературі виділяється кілька видів представництва: законне, офіційне, добровільне (договірне), громадське [2, с. 140]. Стосовно прокурорського представництва вказується, що таким представництвом є представництво за законом [3, с. 265], а прокурор – такий само представник у процесі, як і всі інші представники, що діють на підставі закону [4, с. 68–70].

Відповідаючи основним ознакам процесуального представництва, представництво прокурором інтересів держави в суді має певні особливості, серед яких основним є те, що воно ґрунтується безпосередньо на Конституції України, тоді як інші види представництва ґрунтуються на дорученні, адміністративному акті, законі. При цьому, незважаючи на подібність із представництвом за законом, необхідно зазначити, що ця подібність не є абсолютною, оскільки Конституція – це закон, що має найвищу юридичну силу і її не можна ставити на один рівень зі звичайним законом. Крім того, прокурорське представництво відрізняється і за іншими істотними ознаками: за своїм характером, колами осіб, чий інтереси прокурор представляє, за сукупністю прав і формами їхньої реалізації. Свою функцію органи прокуратури здійснюють самостійно, підкоряючись тільки закону та керуючись наказами і вказівками Генерального прокурора.

Представництво як особливий вид юрисдикційної діяльності прокуратури має особливості, зберігаючи водночас спільні основоположні ознаки, характерні для всіх різновидів юрисдикції в цілому:

- представництво прокурором інтересів держави в суді передбачає юрисдикційний захист суспільних відносин, обов'язковою складовою яких є державний (суспільний) інтерес;
- представництво інтересів держави здійснюється уповноваженим державним органом на підставі закону;
- правозастосовний та правоохоронний характер представництва, що передбачає відповідні чинні норми права, спрямовані на захист інтересів держави у певній сфері [1].

До специфічних особливостей цього виду юрисдикційної діяльності необхідно віднести:

- умови та підстави її здійснення, зокрема застосування повноважень та здійснення юрисдикції можливе у разі наявності порушень або загрози порушень інтересів держави та за умови, що захист цих державних інтересів не здійснює відповідний уповноважений орган (або такий орган відсутній);
- особливий процесуальний регламент вирішення питання наявності підстав для представництва інтересів держави в суді, тобто встановлений нормами законодавства порядок збирання, дослідження доказів, що підтверджують факт порушення інтересу держави, вжитих уповноваженим органом заходів, спрямованих на їх захист, дослідження доказів та їх оцінки;
- прийняття рішення про вжиття заходів представницького характеру, визначення виду акту реагування з урахуванням форм представництва, визначених ч. 6 ст. 23 Закону

України «Про прокуратуру» [5] та наказом Генерального прокурора України від 21.08.2020 № 389 [6], його підготовка та внесення [1].

Так, функція представництва інтересів держави в суді органами прокуратури України законодавчо закріплена у ст. 131-1 Конституції України [7] та ст.ст. 2, 23–24 Закону України «Про прокуратуру» [5]. При цьому у зв'язку із внесенням змін до Конституції України на підставі Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» [8] Конституція України та Закон України «Про прокуратуру» містить різні формулювання цієї функції органів прокуратури. Зокрема, Конституцією України встановлено, що прокуратура здійснює «представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом», а Законом України «Про прокуратуру» зазначено, що «представництво інтересів громадянина або держави в суді вказується у випадках, визначених цим Законом». При цьому законодавчо не визначено, що означає поняття «у виключних випадках» та за наявності яких обставин чи підстав прокурор має право представляти інтереси держави в суді.

Статтею 23 Закону України «Про прокуратуру» визначено підстави представництва держави в суді. Відповідно до ч. 3 цієї статті «прокурор здійснює представництво в суді законних інтересів держави у разі порушення або загрози порушення інтересів держави, якщо захист цих інтересів не здійснює або неналежним чином здійснює орган державної влади, орган місцевого самоврядування чи інший суб'єкт владних повноважень, до компетенції якого віднесені відповідні повноваження, а також у разі відсутності такого органу» [5; 1].

Наразі чинним Кодексом про адміністративне судочинство України, а саме з ч. 4 ст. 53 та ч. 1 ст. 54 передбачено: «Прокурор, який звертається до суду в інтересах держави, в позовній чи іншій заяві, скарзі обґрунтовує, в чому полягає порушення інтересів держави, необхідність їх захисту, визначені законом підстави для звернення до суду прокурора, а також зазначає орган, уповноважений державою здійснювати відповідні функції у спірних правовідносинах. Органи та особи, які визначені у статті 53 цього Кодексу і звертаються до адміністративного суду в інтересах інших осіб, мають процесуальні права й обов'язки особи, в інтересах якої вони діють, за винятком права закінчувати справу примиренням» [9].

Прокурор користується таким самим правом з метою вирішення питання про вступ у справу за позовом (заявою) іншої особи. Крім того, Законом України «Про прокуратуру» визначено повноваження прокурора на стадії встановлення підстав представництва інтересів держави.

Так, відповідно до ч. 4 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру»: «Виключно з метою встановлення наявності підстав для представництва інтересів держави в суді у випадку, якщо захист законних інтересів держави не здійснює або неналежним чином здійснює суб'єкт владних повноважень, до компетенції якого віднесені відповідні повноваження, прокурор має право отримувати інформацію, яка на законних підставах належить цьому суб'єкту, витребувати та отримувати від нього матеріали та їх копії» [5].

Цікавою є з цього приводу думка І. Діткевича, який зауважує, що «звернення прокурора від імені держави до адміністративного суду з позовом або позовною заявою на захист прав, свобод та інтересів інших осіб не може розглядатися представництвом ні стосовно громадянина, ні державних органів чи юридичних осіб, на користь яких прокурор заявляє вимоги в адміністративному позові, оскільки діє він у процесі, по суті, не від їх імені, а від імені держави в процесі виконання своїх службових повноважень» [10, с. 121].

Тому органи прокуратури в адміністративних провадженнях щодо представництва інтересів держави можуть виступати учасниками цих правовідносин у різних правових формах: як представник інтересів держави в особі суб'єкта владних повноважень, як позивач в інтересах держави у разі відсутності суб'єкта владних повноважень.

Існують деякі правові аспекти, які позбавляють прокурора права на представництво інтересів у суді. Особливо складним з концептуальної точки зору є визначення правового статусу прокурора у сфері адміністративного судочинства.

Верховний Суд у постанові від 06.02.2019 у справі № 927/246/18 зазначив, що «обставини дотримання прокурором установлені частинами третьою, четвертою статті 23 Закону України «Про прокуратуру» процедури, яка повинна передувати зверненню до суду з відповідним позовом, підлягають з'ясуванню судом незалежно від того, чи має місце факт порушення інтересів держави у конкретних правовідносинах, оскільки, відповідно до приписів статей 53, 174 Господарського процесуального кодексу України, недотримання такої процедури унеможливає розгляд заявленого прокурором позову за сутністю. А відсутність у такому випадку законних підстав для представництва інтересів держави свідчить про заявлення позову особою, яка не має процесуальної дієздатності, та є підставою для залишення позову без розгляду» [11].

Питання процесуальної дієздатності прокурора під час здійснення представницьких повноважень було предметом розгляду Великої Палати Верховного Суду. Зокрема, у постанові від 26.05.2020 у справі № 912/2385/18 Суд дійшов висновку, що «процесуальна дієздатність – це здатність особисто здійснювати процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді. У випадку звернення прокурора з позовом до суду в інтересах держави в особі компетентного органу фактичним позивачем є держава, і саме вона набуває процесуальної дієздатності та є учасником справи. Для цілей залишення позову без розгляду процесуальна дієздатність має бути відсутня саме в учасника справи (позивача або третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору), а не його представника. З огляду на вказане помилковим є залишення без розгляду на підставі цього припису позову, поданого прокурором в особі компетентного органу в інтересах держави, через відсутність у прокурора як представника держави процесуальної дієздатності або через відсутність у нього підстав для звернення до суду» [12].

Отже, для набуття адміністративної процесуальної правосуб'єктності у відповідному провадженні прокурор першочергово має обґрунтувати (підтвердити) підстави представництва інтересів держави і, як наслідок, після їх підтвердження судом набуває процесуальні права й обов'язки особи, в інтересах якої він діє в інтересах держави в особі відповідного уповноваженого органу або в інтересах держави самостійно як позивач.

Системний аналіз нормативного регулювання цього виду проваджень та правовозагосовної практики свідчить про існування ряду ключових проблем, які потребують подальших наукових досліджень та законодавчого врегулювання. Зокрема, аналіз статистичних даних органів прокуратури, а саме даних звітів про роботу прокурора форми № П Офісу Генерального прокурора (Генеральної прокуратури України) за 2015–2020 роки [13–18], щодо провадження з представництва інтересів держави в адміністративному судочинстві засвідчив, що за останні п'ять років кількість проваджень цього виду суттєво зменшилась, тобто спостерігається тенденція до спаду кількісних показників на цьому напрямі роботи.

Особливо відчутно спад спостерігається як у кількості справ в адміністративному судочинстві, у яких забезпечено участь прокурора, так і у кількості задоволених позовів,

розглянутих у порядку адміністративного судочинства, так і у сумі коштів, що надходять до бюджету від вирішення цих справ.

Так, кількість справ в адміністративному судочинстві, у яких прокурорами забезпечено участь, 2015 року становила – 4 342, 2016 р. – 2 108, 2017 р. – 1 514, 2018 р. – 1 059, 2019 р. – 611, 2020 р. – 270. Кількість задоволених позовів прокурорів в адміністративному судочинстві 2015 року становила – 2 576, 2016 р. – 995, 2017 р. – 728, 2018 р. – 632, 2019 р. – 466, 2020 р. – 469. Загальна сума за задоволеними позовами прокурора в адміністративному судочинстві 2015 року становила – 873 756 грн, 2016 р. – 558 631 грн, 2017 р. – 1 101 227 грн, 2018 р. – 562 631 грн, 2019 р. – 303 703 грн, 2020 р. – 337 598 грн [13–18].

Основними причинами такого значного спаду кількісних показників адміністративних юрисдикційних проваджень щодо представництва інтересів держави в адміністративному судочинстві вважаємо стали: 1) зміни, внесені до Основного закону щодо виключних випадків представництва інтересів держав; 2) реформування законодавства в частині позбавлення прокурорів повноважень щодо представництва інтересів громадян у суді; 3) складність у правозастосуванні колізійних норм адміністративно-процесуального законодавства щодо обґрунтування підстав представництва інтересів держави в суді у виняткових випадках; 4) проблематика вступу прокурора в адміністративну справу до моменту закінчення стадії підготовчого провадження; 5) ускладнення процедури отримання доказів для встановлення наявності підстав для здійснення представницьких повноважень прокурорами; 6) розширення повноважень прокурора саме у кримінальній юстиції і звуження правового статусу в адміністративно-правових відносинах, що і спричинило обмеження представницьких функцій.

У науковій літературі частим є питання щодо прирівнювання, процесуального статусу прокурора з реалізації функцій представництва інтересів держави в суді до процесуального статусу сторони у процесі. Серед аргументів є те, що прокурор, який заявив позов або вступив у справу, є насамперед суб'єктом доказування, який володіє такими самими процесуальними правами, що і суб'єкти спірних правовідносин, а також обов'язками щодо правильного визначення предмета спору та доказування своєї позиції. Як зазначає І. Озерський, під представництвом варто розуміти процесуальний спосіб реалізації державою (у цьому разі – прокуратурою) гарантованого Конституцією права на судовий захист від посягань на честь, гідність, життя, здоров'я, собисту свободу та майно, а також оспорюваних інтересів держави [19, с. 16]. Здійснюючи заходи представницької діяльності, прокурори обстоюють у судових процесах інтереси держави [20, с. 36]. Вступаючи в процес, прокурор стає його учасником і підпорядковується правилам, які регулюють права та обов'язки суб'єктів цього процесу, але цей факт є внутрішнім стосовно того, що прокурор – це насамперед представник державного органу, який виконує правозахисну функцію [21, с. 93].

На думку І. Оксенчук, «завдання прокурора при здійсненні представницької функції потребують деякої конкретизації, інакше вони збігатимуться із завданнями його участі у кримінальному провадженні, наглядку за виконанням судових рішень у кримінальних справах тощо, хоча ці функції мають зовсім іншу правову природу і предметну спрямованість, ніж представництво. З огляду на це заслуговують на увагу погляди вчених, згідно з якими завдання прокурора при здійсненні функції представництва спрямовані на: 1) сприяння суду у виконанні вимог закону про всебічний, повний та об'єктивний розгляд справ і поставлених судових рішень, що ґрунтуються на законі; 2) захист прав і законних

інтересів громадян та інтересів держави; 3) своєчасне вжиття заходів до усунення порушень закону, від кого б вони не виходили, керуючись принципами законності, незалежності суддів, рівності фізичних та юридичних осіб перед законом і судом» [22, с. 179].

Повністю підтримуємо думку В. Шавінського, який зазначає, «що з точки зору сучасного розвитку адміністративного судочинства, керуючись актуальністю розгляду держави як учасника адміністративного процесу, видається за важливе акцентувати увагу на органах прокуратури як державній структурі, яка, відповідно до вимог чинного законодавства, наділена повноваженнями здійснення представництва інтересів держави в адміністративному суді.

Необхідність саме такого підходу обумовлена рядом факторів, ключовими з яких є такі:

- прокуратура є поліфункціональною державною інституцією, яка, відповідно до Конституції, здійснює ряд важливих загальнодержавних та загальносуспільних функцій;
- прокуратура є один з небагатьох державних органів, які, крім процесуальної можливості захисту прав, свобод та законних інтересів громадян, також захищають інтереси держави;
- реформування прокуратури, яке останнім часом активно здійснюється у державі, обумовлює необхідність підвищеної уваги до ролі та значення цього органу як учасника адміністративного судочинства;
- поєднання правоохоронної та правозахисної спрямованості в діяльності органів прокуратури» [23, с. 156].

Європейський суд з прав людини неодноразово звертав увагу на участь прокурора в суді на боці однієї зі сторін як обставину, що може впливати на дотримання принципу рівності сторін. Оскільки прокурор або посадова особа з аналогічними функціями, пропонуючи задовольнити або відхилити ... скаргу, стає противником або союзником сторін у справі, його участь може викликати в однієї зі сторін відчуття нерівності (рішення у справі «Ф.В. проти Франції» (F.W. v. France) від 31.03.2005, заява 61517/00, пункт 27).

У Рекомендаціях Парламентської Асамблеї Ради Європи від 27.05.2003 № 1604 (2003) «Про роль прокуратури в демократичному суспільстві, заснованому на верховенстві закону» [24] щодо функцій органів прокуратури, які не належать до сфери кримінального права, передбачено «важливість забезпечити, щоб повноваження і функції прокурорів обмежувалися сферою переслідування осіб, винних у скоєнні кримінальних правопорушень, і вирішення загальних завдань щодо захисту інтересів держави через систему відправлення кримінального правосуддя, а для виконання будь-яких інших функцій були засновані окремі, належно розміщені й ефективні органи».

Враховуючи викладене, з урахуванням ролі прокуратури в демократичному суспільстві та необхідності дотримання справедливого балансу у питанні рівноправності сторін судового провадження зміст пункту 3 частини першої статті 131-1 Конституції України щодо підстав представництва прокурора інтересів держави в судах не може тлумачитися розширено.

Варто погодитись з позицією В. Шавінського, відповідно до якої «реформування прокуратури України є проблемою, яку не відкидає переважна більшість науковців, що переймаються цією проблематикою, та практиків, що обізнані з функціонуванням прокуратури та правоохоронної системи держави в цілому».

У науковій фаховій літературі є багато досліджень, автори яких відстоюють точку зору, що прокуратура має бути не тільки незалежною і діяти неупереджено відповідно до точних

приписів і правил, встановлених законодавством, але й не входить до жодної з гілок влади, оскільки вона є достатньо впливовим інститутом, здатним самостійно істотно впливати на функціонування органів державної влади з метою недопущення ними порушень закону та захищати права й інтереси громадян, суспільства і держави. Одночасно всією своєю діяльністю прокуратура сприяє взаємодії гілок влади, їх узгодженому функціонуванню як єдиної державної влади. Тільки при такому підході, з таким статусом прокуратура зможе належно виконувати покладені на неї обов'язки [25; 26].

Як зазначає В. Устименко, «прокурор, який звертається до суду в інтересах держави, в позовній заяві самостійно визначає, в чому полягає порушення інтересів держави, й обґрунтовує необхідність їх захисту, а також зазначає орган, уповноважений державою здійснювати відповідні функції у спірних правовідносинах. Під час підготовки процесуальних документів прокурор повинен забезпечувати їх повноту та доцільність, додержуватися вимог закону щодо форми і змісту, підвідомчості та підсудності спорів. Посилатися на норми матеріального й процесуального права, якими регулюються відповідні правовідносини, а також долучати до позовів (заяв, подань) належні та допустимі докази. Проте він не має права укладати мирові угоди. Якщо позивачем у справі є прокурор, то в разі задоволення позову стягнення здійснюється або вчиняються інші дії на користь зазначеного прокурором стягувача, а наказ про таке стягнення видається прокурору на підставі поданої ним до суду відповідної письмової заяви або згідно з такою ж заявою прокурора надсилається стягувачу рекомендованим чи цінним листом за адресою, зазначеною в позовній заяві, або іншою адресою, вказаною прокурором» [27, с. 67].

Висновки. Згідно зі статтями 4 і 23 Закону України «Про прокуратуру» організація та діяльність прокуратури України, статус прокурорів визначаються Конституцією України, цим та іншими законами України, чинними міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України. Представництво прокурором інтересів держави в суді полягає у здійсненні процесуальних та інших дій, спрямованих на захист інтересів держави, у випадках та порядку, встановлених законом.

Аналіз положень чинного законодавства дав підстави стверджувати те, що прокурор належить до осіб, яким надано законом захищати права та інтереси інших осіб (ст. 43 та 56 ЦПК України), бути учасником процесу (ст. 53 ГПК України) та захищати інтереси інших осіб (ст. 53 КАСУ). Тому під час здійснення функцій представництва прокурор набуває процесуального статусу учасника судового процесу.

У процесі ініціювання прокурором розгляду адміністративної справи використання заходів щодо забезпечення позову та доказів є складовою успішної реалізації функцій представництва. Тому до пред'явлення позову за наявності підстав, відповідно до вимог законодавства, необхідно заявляти до суду вимоги щодо вчинення процесуальних дій щодо допиту свідків, призначення експертизи, витребування та огляду письмових або речових доказів, а у разі пред'явлення позову – про вжиття заходів забезпечення адміністративного позову шляхом зупинення дії рішення суб'єкта владних повноважень чи його окремих положень, що оскаржуються, заборони вчиняти певні дії та належним способом обґрунтовувати необхідність їх застосування.

Підбиваючи підсумки проведеного дослідження, наголошуємо, що реалізація органами прокуратури функції представництва інтересів держави в суді обумовлена визначеними КАС України повноваженнями прокурора та має на меті забезпечення законності, захисту законних інтересів осіб та держави у сфері публічно-правових відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анпілогов О. В. Правове регулювання участі прокурора в адміністративному судочинстві щодо захисту прав та свобод громадянина: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к.ю.н. 12.00.07. К., 2008. 20 с.
2. Чечот Д.М. Участники гражданского процесса. Москва: Госюриздат, 1960. 189 с.
3. Суботін Є.А., Черв'якова О.Б. Представницька функція прокурора. *Ідеологія державотворення в Україні: історія і сучасність*: мат-ли наук.-практ. конф., 22–23 листопада 1996 року. Київ: Генеза, 1997. С. 265–266.
4. Хаманева Н.Ю. Место и роль института омбудсмана в системе правового контроля. *Правоведение*. 1992. № 2. С. 68–70.
5. Про прокуратуру: Закон України від 03.12.2014. URL: www.zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 12.01.2021).
6. Про організацію діяльності прокурорів щодо представництва інтересів держави в суді: наказ Генерального прокурора від 21.08.2020 № 389. URL: www.zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 12.01.2021).
7. Конституція України: Закон України від 28.06.2004. URL: www.zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 12.01.2021).
8. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України. URL: www.zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 12.01.2021).
9. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України. URL: www.zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 12.01.2021).
10. Діткевич І. І. Адміністративна процесуальна правосуб'єктність прокурора в адміністративному судочинстві. *Право і безпека*. 2010. № 5. С. 120–124.
11. Постанова Верховного Суду від 06.02.2019 у справі № 927/246/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79687723> (дата звернення: 12.01.2021).
12. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 26.05.2020 у справі № 912/2385/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90458902> (дата звернення: 12.01.2021).
13. Статистична інформація 2015 рік. Звіт про роботу прокурора за січень-грудень 2015 року. Форма № П. Електронний ресурс. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=114137&libid=100820&c=edit&_c=fo# (дата звернення: 12.01.2021).
14. Статистична інформація 2016 рік. Звіт про роботу прокурора за січень-грудень 2016 року. Форма № П. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=114137&libid=100820&c=edit&_c=fo# (дата звернення: 12.01.2021).
15. Статистична інформація 2017 рік. Звіт про роботу прокурора за січень-грудень 2017 року. Форма № П. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=114137&libid=100820&c=edit&_c=fo# (дата звернення: 12.01.2021).
16. Статистична інформація 2018 рік. Звіт про роботу прокурора за січень-грудень 2018 року. Форма № П. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=114137&libid=100820&c=edit&_c=fo# (дата звернення: 12.01.2021).
17. Статистична інформація 2019 рік. Звіт про роботу прокурора за січень-грудень 2019 року. Форма № П. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=114137&libid=100820&c=edit&_c=fo# (дата звернення: 12.01.2021).
18. Статистична інформація 2020 рік. Звіт про роботу прокурора за січень-грудень 2020 року. Форма № П. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=114137&libid=100820&c=edit&_c=fo (дата звернення: 12.01.2021).

19. Озерський І. Представництво прокурором інтересів громадян та держави в суді (психолого-правовий аспект). *Віче*. 2010. № 6. С. 15–18.
20. Василевський А. Обстоювання інтересів держави в судових процесах. *Вісник прокуратури*. 2008. № 12. С. 36–41.
21. Руденко М. Представництво прокурора в адміністративному судочинстві – новий напрям прокурорської діяльності. *Вісник прокуратури*. 2007. № 4. С. 89–96.
22. Оксенчук І. Завдання прокуратури у цивільному судочинстві: історія та перспективи розвитку. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 9. С. 175–179.
23. Щавінський В. Р. Прокуратура України як представник інтересів держави в адміністративному процесі. *Право*. 2015. Випуск 30. С. 154–160.
24. Про роль прокуратури в демократичному суспільстві, заснованому на верховенстві закону: рекомендації Парламентської Асамблеї Ради Європи від 27.05.2003 № 1604. URL: [https://www.coe.int/T/r/Parliamentary_Assembly/\[Russian_documents\]/\[2003\]/Rec1604.asp](https://www.coe.int/T/r/Parliamentary_Assembly/[Russian_documents]/[2003]/Rec1604.asp) (дата звернення: 30.11.2020).
25. Грицаєнко Л. Р. Прокуратура в країнах Європи: навч. посіб. Київ: Біноватор, 2006. 130 с.
26. Морозов Е. Підстави для представництва прокурором інтересів держави в суді. URL: <https://blog.liga.net/user/emorozov/article/31299> (дата звернення: 21.08.2021).
27. Устименко В. Правова основа представництва прокурором інтересів громадянина або держави в суді. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2013. № 5. С. 65–68.

REFERENCES

1. Anpilohov O. V. Pravove rehuliuвання uchasti prokurora v administratyvnomu sudochynstvi shchodo zakhystu prav ta svobod hromadianyna: avtoreferat dys. k.i.u.n. 12.00.07. K. 2008. 20 s.
2. Chehot D. M. Uchastnyky hrazhdanskoho protsessa. Moskva: Hosiuryzdat, 1960. 189 s.
3. Subotin Ye. A., Chervyakova O.B. Predstavnytska funktsiia prokurora. Ideolohiia derzhavotvorennia v Ukraini: istoriia i suchasnist: Mat-ly nauk.-prakt. konf. 22–23 lystopada 1996 roku. Kyiv: Heneza, 1997. S. 265–266.
4. Khamaneva N.Iu. Mesto y rol ynstytuta ombudsmena v systeme pravovoho kontroliia. Pravovedenye. 1992. № 2. S. 68–70.
5. Pro prokuraturu: Zakon Ukrainy vid 03.12.2014. Elektronnyi resurs. URL: www.zakon.rada.gov.ua (data zvernennia: 12.01.2021 r.)
6. Pro orhanizatsiiu diialnosti prokuroriv shchodo predstavnytstva interesiv derzhavy v sudi. Nakaz Heneralnoho prokurora vid 21.08.2020 № 389. Elektronnyi resurs. URL: www.zakon.rada.gov.ua (data zvernennia: 12.01.2021).
7. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.2004. Elektronnyi resurs. URL: www.zakon.rada.gov.ua (data zvernennia: 12.01.2021).
8. Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy (shchodo pravosuddia)». Elektronnyi resurs. URL: www.zakon.rada.gov.ua (data zvernennia: 12.01.2021).
9. Kodeks administratyvnogo sudochynstva Ukrainy: Zakon Ukrainy. Elektronnyi resurs. URL: www.zakon.rada.gov.ua (data zvernennia: 12.01.2021).

10. Ditkevych I. I. Administratyvna protsesualna pravosubiektnist prokurora v administratyvnomu sudochynstvi. Pravo i bezpeka. 2010. № 5. S. 120–124.
11. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 06.02.2019 u spravi № 927/246/18. Elektronnyi resurs. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79687723> (data zvernennia: 12.01.2021).
12. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 26.05.2020 u spravi № 912/2385/18. Elektronnyi resurs. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90458902> (data zvernennia: 12.01.2021).
13. Statystychna informatsiia 2015 rik. Zvit Pro robotu prokurora za sichen-hruden 2015 roku. Forma № P. Elektronnyi resurs. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=114137&libid=100820&c=edit&_c=fo# (data zvernennia: 12.01.2021).
14. Statystychna informatsiia 2016 rik. Zvit Pro robotu prokurora za sichen-hruden 2016 roku. Forma № P. Elektronnyi resurs. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=114137&libid=100820&c=edit&_c=fo# (data zvernennia: 12.01.2021).
15. Statystychna informatsiia 2017 rik. Zvit Pro robotu prokurora za sichen-hruden 2017 roku. Forma № P. Elektronnyi resurs. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=114137&libid=100820&c=edit&_c=fo# (data zvernennia: 12.01.2021).
16. Statystychna informatsiia 2018 rik. Zvit Pro robotu prokurora za sichen-hruden 2018 roku. Forma № P. Elektronnyi resurs. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=114137&libid=100820&c=edit&_c=fo# (data zvernennia: 12.01.2021).
17. Statystychna informatsiia 2019 rik. Zvit Pro robotu prokurora za sichen-hruden 2019 roku. Forma № P. Elektronnyi resurs. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=114137&libid=100820&c=edit&_c=fo# (data zvernennia: 12.01.2021).
18. Statystychna informatsiia 2020 rik. Zvit Pro robotu prokurora za sichen-hruden 2020 roku. Forma № P. Elektronnyi resurs. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=114137&libid=100820&c=edit&_c=fo (data zvernennia: 12.01.2021).
19. Ozerskyi I. Predstavnytstvo prokurorom interesiv hromadian ta derzhavy v sudi (psykholoho-pravovyi aspekt). Viche. 2010. № 6. S. 15–18.
20. Vasylevskyi A. Obstoiuvannia interesiv derzhavy v sudovykh protsesakh. Visnyk prokuratury. 2008. № 12. S. 36–41.
21. Rudenko M. Predstavnytstvo prokurora v administratyvnomu sudochynstvi – novyi napriam prokurorskoï diialnosti. Visnyk prokuratury. 2007. № 4. S. 89–96.
22. Oksenchuk I. Zavdannia prokuratury u tsyvilnomu sudochynstvi: istoriia ta perspektyvy rozvytku. Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo. 2008. № 9. S. 175–179.
23. Shchavinskyi V. R. Prokuratura Ukrainy yak predstavnyk interesiv derzhavy v administratyvnomu protsesi. Pravo. Vypusk 30, 2015. S. 154–160.
24. Rekomendatsii Parlamentskoi Asamblei Rady Yevropy «Pro rol prokuratury v demokratychnomu suspilstvi, zasnovanomu na verkhovenstvi zakonu» vid 27.05.2003 № 1604. Elektronnyi resurs. URL: [https://www.coe.int/T/r/Parliamentary_Assembly/\[Russian_documents\]/\[2003\]/Rec1604.asp](https://www.coe.int/T/r/Parliamentary_Assembly/[Russian_documents]/[2003]/Rec1604.asp) (data zvernennia: 30.11.2020).
25. Hrytsaienko L. R. Prokuratura v krainakh Yevropy: navch. posib. Kyiv: Binovator, 2006. 130 s.
26. Morozov E. Pidstavy dlia predstavnytstva prokurorom interesiv derzhavy v sudi. Elektronnyi resurs. URL: <https://blog.liga.net/user/emorozov/article/31299> (data zvernennia: 21.08.2021).

27. Ustymenko V. Pravova osnova predstavnytstva prokurorom interesiv hromadianyna abo derzhavy v sudi. Visnyk Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy. 2013. № 5. S. 65–68.

E. V. Dragan, E. A. Tamozhnia. Current issues of representation of the state interests by the prosecutor in administrative judiciary

The prosecution bodies is a state structure, which in accordance with the requirements of current legislation is empowered to represent the interests of the state in the administrative court.

The issue of representation by the prosecutor of the interests of the state in the administrative process is very relevant today. The number of legal disputes in the sphere of activity of public administration bodies is growing, and the interests of the state are insufficiently protected. Representation of the state's interests in court by a prosecutor is currently one of the most effective types of the administrative jurisdictional proceedings in the activities of the prosecution bodies of Ukraine.

Representation as a special type of jurisdictional activity of the prosecutor's office has peculiarities. In particular, it is the presence of state (public) interest; implementation by an authorized state body on the basis of law; law enforcement nature of the mission.

Prosecutorial representation differs from other types of representation in essential features: In its nature, in the circles of persons whose interests the prosecutor represents, in the set of rights and forms of their implementation. The prosecution bodies perform its function independently, obeying only the law and following the orders and instructions of the Prosecutor General.

The prosecution bodies in administrative proceedings as for representing the interests of the state may act as participants in these legal relations in various legal forms: As a representative of the interests of the state in the person of the subject of power, as a plaintiff in the interests of the state in the absence of the subject of power.

There are some legal aspects that deprive the prosecutor of the right to represent interests in court. Determining the legal status of a prosecutor in the field of administrative proceedings is particularly difficult from a conceptual point of view.

In order to acquire administrative procedural legal personality in the relevant proceedings, the prosecutor must firstly substantiate (confirm) the grounds for representing the interests of the state and as a result, after confirmation by the court, acquires procedural rights and obligations of the person in whose interests he acts (as the person of the relevant authorized body or in the interests of the state independently as a plaintiff).

Key words: interests of the state, representation in administrative proceedings, prosecutor, prosecution bodies of Ukraine.

Стаття надійшла до редколегії 1 березня 2021 року

УДК 347.73

DOI 10.33244/2617-4154.1(5).2021.89-96

Л. М. Касьяненко,
д.ю.н., професор
e-mail: kasyanenko_l@ukr.net
ORCID ID 0000-0003-1742-7580;
І. В. Вовкочин,
Університет ДФС України
e-mail: inna.vovkochin@ukr.net
ORCID ID 0000-0002-1534-6376

ДЕРЖАВНИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ВИДАТКАМИ БЮДЖЕТУ НА СЕКТОР БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ

У статті доведено, що видатки бюджету на сектор безпеки та оборони є вагомою складовою фінансової системи України; розглянуто особливості державного контролю за видатками бюджету на досліджуваний сектор; запропоновано відповідні шляхи удосконалення фінансового законодавства, зокрема в частині забезпечення прозорості основних напрямів видатків бюджету, спрямованих на національну безпеку і оборону, розробки комплексу законодавчих та нормативних заходів щодо контролю за використанням коштів Державного бюджету України, що виділяються на потреби національної безпеки та оборони, а також запровадження дієвого механізму здійснення контролю за видатками бюджету та проведення розслідувань діяльності сектору безпеки і оборони.

Ключові слова: бюджетні правоотносини, державний контроль, видатки, Державний бюджет України, національна безпека, сектор безпеки та оборони.

Л. М. Касьяненко, И. В. Вовкочин. Государственный контроль за бюджетными расходами на сектор безопасности и обороны

В статье доказано, что расходы бюджета на сектор безопасности и обороны являются весомой составляющей финансовой системы Украины; рассмотрены особенности государственного контроля за расходами бюджета на исследуемый сектор; предложены соответствующие пути усовершенствования финансового законодательства, в частности в части обеспечения прозрачности основных направлений расходов бюджета, направленных на национальную безопасность и оборону, разработки комплекса законодательных и нормативных мероприятий по контролю за использованием средств Государственного бюджета Украины, выделяемые на нужды национальной безопасности и обороны, а также введение действенного механизма осуществления контроля за расходами бюджета и проведения расследований деятельности сектора безопасности и обороны.

Ключевые слова: бюджетные правоотношения, государственный контроль, расходы, Государственный бюджет Украины, национальная безопасность, сектор безопасности и обороны.

Метою статті є з'ясування особливостей державного контролю за видатками бюджету на сектор безпеки та оборони, а також формування відповідних шляхів удосконалення фінансового законодавства.

Постановка проблеми. Загальновідомо, що на шляху побудови відкритого демократичного суспільства однією з найголовніших умов економічного, соціального та культурного прогресів, ключовим елементом підтримання конституційного порядку і реального забезпечення прав та свобод кожного окремого громадянина в Україні виступає сектор безпеки та оборони. Видатки бюджету на національну безпеку та оборону – вагома складова національної фінансової системи. Із метою подальшого реформування системи та задля зміцнення національної безпеки України повинна бути чітко сформована правова позиція держави із урахуванням фінансово-правового регулювання видатків бюджету на сектор національної безпеки та оборони. Як єдина і неподільна категорія, державний контроль у досліджуваній сфері повинен ґрунтуватися на певному фундаменті, який визначає його сутність. В аспектах організації ефективного державного контролю, зокрема в сфері національної безпеки та оборони, на сучасному етапі державотворення значний інтерес належить дослідженню та вивченню досвіду зарубіжних контролюючих органів із одночасним урахуванням історичного досвіду розвитку державного фінансового контролю в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що сьогодні існує нагальна потреба консолідації зусиль науковців щодо запровадження ефективних механізмів здійснення державного контролю за видатками бюджету на сектор безпеки і оборони України.

Характеризуючи стан наукового опрацювання проблеми, зазначимо, що особливості видатків бюджету на забезпечення національної безпеки були предметом досліджень таких відомих науковців: В. Білоуса, О. Бодрука, О. Бригінця, Л. Воронової, В. Горбуліна, О. Дзьобаня, О. Дмитрик, В. Картавцева, М. Кучерявенко, Т. Латковської, В. Ліпкана, О. Лукашева, Н. Нижник, О. Орлюк, Н. Пришви, В. Чернадчука, Н. Якимчук та інших.

Однак проблеми забезпечення державного контролю у сфері національної безпеки та оборони України потребують подальшого поглибленого дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, бюджетні показники відіграють основне значення в оцінюванні загального стану національної безпеки країни та її обороноздатності, а збільшення обсягів доходів та збільшення ефективності видатків є доказом загального розвитку держави. Враховуючи викладене, бюджетна система становить фінансовий сектор, який потребує особливої уваги. Через бюджет країни перерозподіляється частина національного доходу, що зумовлює необхідність створення централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів для забезпечення суспільних потреб та повного виконання державою своїх функцій. Саме тому надзвичайно важливим є питання побудови ефективної системи забезпечення бюджетної безпеки країни.

Між складовими національної безпеки спостерігається певний взаємозв'язок і взаємозалежність. Подвійна природа категорії «бюджетна безпека» виявляється у тому, що здебільшого складові національної безпеки залежать від рівня безпеки бюджетної системи в цілому, водночас рівень самої бюджетної безпеки значною мірою залежить від рівня інших складових національної безпеки. Вплив фінансово-бюджетної складової на елементи національної безпеки полягає у тому, що дефіцит фінансових ресурсів призводить до недофінансування нагальних проблем у різних сферах життя – соціальне

забезпечення, економіка, освіта, охорона здоров'я тощо, породжуючи та спричиняючи певні загрози в названих галузях.

Взаємозв'язок між бюджетною безпекою та іншими складовими національної безпеки дає можливість своєчасно розробляти та впроваджувати заходи, пов'язані із попередженням та подоланням загроз національних інтересів країни в бюджетній сфері.

Отже, бюджетна безпека є фундаментальною складовою всієї системи безпеки держави, а відмова в її забезпеченні призведе до позбавлення коштів щодо організації та функціонування системи убезпечення безпеки держави в цілому [1, с. 20].

Відповідно до статті 2 Бюджетного кодексу України (далі – БК України) видатками бюджету є кошти, спрямовані на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом. Зокрема, до видатків бюджету не належать: погашення боргу; надання кредитів з бюджету; розміщення бюджетних коштів на депозитах; придбання цінних паперів; повернення надміру сплачених до бюджету сум податків і зборів та інших доходів бюджету, проведення їх бюджетного відшкодування; компенсація частини суми штрафних (фінансових) санкцій, що перераховується покупцям (споживачам) за рахунок штрафних (фінансових) санкцій, застосованих органами, що контролюють справляння надходжень бюджету, за наслідками проведеної перевірки за зверненням або скаргою покупця (споживача) про порушення платником податків установленого порядку проведення розрахункових операцій [2].

Таємні видатки становлять окрему частину видатків держави. Так, статтею 31 БК України визначено, що Державний бюджет України повинен містити пояснення всіх видатків, за винятком видатків, пов'язаних з державною таємницею. Таємні видатки, передбачені на діяльність органів державної влади, в інтересах національної безпеки включаються до Державного бюджету України без деталізації. Водночас контроль за проведенням таємних видатків здійснюється Рахунковою палатою та Міністерством фінансів України. Надані звіти про проведені таємні видатки попередньо розглядаються на засіданнях комітетів Верховної Ради України з питань бюджету, з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності, з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією, а також з питань національної безпеки і оборони. Підтверджуючі документи про проведені таємні видатки розглядаються Верховною Радою України на закритому пленарному засіданні [3, с. 109].

У преамбулі до БК України визначено невід'ємну та вкрай важливу складову бюджетної системи та бюджетного процесу – контроль. Крім того, засади контролю знайшли своє відображення у загальній частині БК України, зокрема в розділі 1 «Загальні положення», в якому зазначено, що БК України регулює відносини, які виникають у процесі контролю за виконанням як Державного бюджету України, так і місцевих бюджетів (ст. 1 БКУ). Із метою чіткого й однозначного виконання контрольних функцій визначаються основні терміни та поняття (ст. 2 БКУ). У БК України визначені принципи, на яких ґрунтується бюджетна система України, і які впливають на формування гармонійної системи бюджетного контролю. Принцип відповідальності учасників бюджетного процесу – одна із найголовніших основоположних ідей та керівних засад, що здійснює вплив на організацію контролю в бюджетному процесі.

Варто зазначити, що контроль за виконанням бюджетів визначається й іншою нормою БК України. Відтак, згідно з п. 11 ст. 2 БК України, бюджетний процес – це діяльність, регламентована нормами права, пов'язана із складанням, розглядом, затвердженням

бюджетів, їх виконанням і контролем за їх виконанням, розглядом звітів про виконання бюджетів, що становлять бюджетну систему України [2]. Вбачається, що поліпшення контролю за бюджетним процесом на всіх рівнях державного регулювання можна досягти, базуючи його організацію і здійснення на сучасних наукових засадах, дотримання яких надасть змогу з'ясувати дійсну сутність існуючих бюджетних проблем, запровадити конкретні заходи щодо вдосконалення контролю у державно-бюджетній сфері, обґрунтувати стратегію подолання наявних недоліків.

У системі державного фінансового контролю виокремлюють органи, для яких контроль є основною функцією у зв'язку із закріпленням пріоритету контрольної діяльності над іншими видами діяльності у відповідних нормативно-правових актах. Основними повноваженнями контролюючих органів у сфері здійснення контролю щодо правомірного процесу виконання бюджету та складання достовірної фінансової звітності наділені такі органи, як Рахункова палата, Міністерство фінансів України, Державна казначейська служба України, Державна аудиторська служба України та Державна фіскальна служба України.

Чільне місце в системі органів, які здійснюють контроль за процесом виконання бюджету та складання звітності, відводиться Рахунковій палаті, яка є спеціалізованим органом державної влади у цій сфері. Відповідно до Закону України «Про Рахункову палату» № 576-VIII від 02.07.2015 її головним завданням є організація і здійснення контролю за своєчасним виконанням видаткової частини Державного бюджету України, а також головною функцією є контроль за виконанням названого бюджету [4].

Зауважимо, що провідну роль у здійсненні процедур контролю за використанням коштів Державного бюджету України, що виділяються на потреби національної безпеки та оборони України, відіграє Рахункова палата, яка, відповідно до чинного законодавства, зобов'язана щоквартально подавати парламенту, його комітетам оперативний звіт про хід виконання Державного бюджету України у зазначеній сфері, аналіз цього звіту і пропозиції щодо усунення виявлених відхилень та порушень. Результатами здійснення контрольних процедур є виявлення відповідності або невідповідності використання бюджетних коштів нормам контролю, якими і є державний бюджет [5, с. 74]. У випадках невідповідностей можуть мати місце недостовірність, неповнота фактичної інформації, яка віддзеркалює стан використання бюджетних коштів, порушення чинного законодавства, недотримання показників державного бюджету як норм контролю тощо. На нашу думку, відхилення, виявлені в результаті здійснення досліджених контрольних процедур, мають фіксуватися контролюючими суб'єктами за допомогою спеціально призначених для цього документів та оприлюднюватися в засобах масової інформації.

Важливою складовою частиною контролю будь-якої держави є фінансовий контроль, суть якого полягає у забезпеченні своєчасності та точності фінансового планування, використання коштів державного бюджету за їх цільовим призначенням, а також наповнення дохідної частини бюджету.

Оскільки головне значення щодо правильного ведення, виконання бюджету та складання фінансової звітності відводиться процесу контролю у цій сфері, вважаємо за необхідне зосередити особливу увагу на комплексній реалізації заходів, яка забезпечить можливість підвищити ефективність діяльності Рахункової палати України та дозволить їй зайняти належне місце в системі органів бюджетного контролю, що позитивно позначиться на бюджетній дисципліні в державі в цілому. Щодо перспектив подальших досліджень,

доцільно працювати над удосконаленням міжнародних фінансово-правових стандартів Рахунковою палатою України. Відтак, Закон України «Про Рахункову палату» в частині більш повного узгодження з Конституцією України, урахування стандартів і досвіду роботи провідних країн світу, а також механізмів і гарантій реалізації її повноважень у повному обсязі вимагає доопрацювання. Беззаперечно, прийняття Верховною Радою України Закону України «Про Рахункову палату» стало важливим кроком в її інституційному розвитку, однак факти порушень бюджетного законодавства і нині мають місце в соціально-економічному житті України. Із метою ефективного виконання своїх функцій Рахункова палата має користуватися довірою Верховної Ради, громадськості й інших зацікавлених сторін, що можливо за умов забезпечення високої якості контролю. Крім того, вона зобов'язана надавати достовірну й зрозумілу інформацію. Переконані, що важливо надавати інформацію щодо реагування на виявлення Рахунковою палатою порушень і фактів неефективного використання державних ресурсів, рекомендації щодо подолання причин, які зумовлюють зловживання та порушення у фінансово-бюджетній системі країни. На сьогодні, за словами фахівців Рахункової палати України, значна кількість матеріалів залишаються поза увагою громадськості та правоохоронних органів.

На жаль, перешкодою для здійснення ефективного, об'єктивного, неупередженого контролю за використанням коштів на національну безпеку є корупція. У результаті проведених досліджень міжнародною громадською організацією по боротьбі з корупцією та дослідженню питань корупції у світі «Transparency International» було встановлено, що до найбільш корумпованих сфер діяльності належать нафтогазовидобувна промисловість, будівництво та сфера безпеки і оборони. Світовий досвід свідчить, що сприятливі умови для корупційної діяльності часто виникають саме в секторі безпеки та оборони, де панують секретність та безкарність, які унеможливають здійснення суворого нагляду та контролю [6].

Як відомо, фінансування сектору національної безпеки і оборони здійснюється винятково за рахунок коштів Державного бюджету України в розмірі, який визначається щорічно Законом України «Про Державний бюджет України». Маємо змогу простежити, що на цьому етапі становлення держави сектор безпеки і оборони належить до найбільш фінансованих, оскільки країна змушена захищати свою незалежність та відстоювати територіальну цілісність. Однак контроль за використанням коштів, які виділяються на вказану сферу, здійснюється не в повному обсязі та з приховуванням реальних даних.

Із огляду на вказане було простежено основні аспекти фінансування досліджуваного сектору в зарубіжних країнах, а також виявлено існуючі відмінності щодо здійснення державного контролю за видатками бюджету на національну безпеку і оборону. Державні органи влади у світовій практиці, здійснюючи зовнішній фінансовий контроль за видатками з бюджету, мають єдину назву – Вищі органи фінансового контролю. Проте у кожній країні такий орган називається по-своєму: у Німеччині і Франції – Рахункова палата, Великобританії – Національне контрольно-ревізійне управління, Швеції – Національне Ревізійне Бюро [7, с. 97]. Загалом Вищий орган фінансового контролю є незалежним, колегіальним органом державної влади, який відповідає за здійснення зовнішнього фінансового контролю, за своєчасним та цільовим та ефективним використанням бюджетних коштів, зокрема й тих, що виділяються на потреби сектору національної безпеки і оборони. Отже, у процесі дослідження було встановлено, що в світовій практиці спільними функціями органів державного фінансового контролю за видатками бюджету на сектор

безпеки та оборони є такі: контроль дохідних джерел бюджету; контроль за бюджетними видатками; недопущення здійснення фінансових зловживань завдяки вдосконаленню законодавства.

Із метою запобігання та протидії корупції як негативному явищу в державі були прийняті такі законодавчі акти: 1) Закон України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 № 1700-VII, який визначає правові та організаційні засади функціонування системи запобігання корупції в Україні, зміст та порядок застосування превентивних антикорупційних механізмів, а також встановлює правила щодо усунення наслідків корупційних правопорушень, зокрема й у секторі безпеки та оборони [8]; 2) Закон України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 № 2469-VIII, який визначає та розмежовує повноваження державних органів у сферах національної безпеки і оборони, запроваджує всеосяжний підхід до планування у сферах національної безпеки і оборони, забезпечуючи у такий спосіб демократичний цивільний контроль над органами та формуваннями сектору безпеки і оборони [9]; 3) Закон України «Про оборонні закупівлі» від 17.07.2020 № 808-IX, який визначає загальні правові засади планування, порядок формування обсягів та особливостей здійснення закупівель товарів, робіт і послуг оборонного призначення для забезпечення потреб сектору безпеки і оборони, а також інших товарів, робіт і послуг для гарантованого забезпечення потреб безпеки і оборони, а також порядок здійснення державного і демократичного цивільного контролю у сфері оборонних закупівель [10]. Завдяки прийняттю цього Закону бюджетні кошти на закупівлю товарів, робіт і послуг оборонного призначення мають використовуватися більш ефективно.

Отже, набрання чинності переліченими законами стало визначальним досягненням у державному нормотворенні. Вказані Закони повинні мінімізувати корупційні ризики у секторі безпеки та оборони, а також забезпечити дієвий громадський та демократичний цивільний контроль.

Із метою вдосконалення державного контролю за процесом планування та фінансування сектору безпеки і оборони пропонуємо здійснити такі перетворення: 1) дотримуватися системного підходу під час визначення функцій, завдань, чисельності, структури сектору безпеки і оборони та обсягу його фінансування; 2) забезпечити прозорість основних напрямів видатків бюджету, спрямованих на національну безпеку і оборону; 3) визначити в процесі реформування сектору безпеки і оборони пріоритетні програми та напрями, здійснювати контроль за їх реалізацією; 4) розробити комплекс законодавчих та нормативних заходів щодо контролю за використанням коштів Державного бюджету України, що виділяються на потреби національної безпеки та оборони; 5) запровадити дієвий механізм здійснення контролю за видатками бюджету та проведення розслідувань діяльності сектору безпеки і оборони.

Висновки. Видатки бюджету на сектор безпеки та оборони є вагомим складовим фінансової системи України, а забезпечення державного контролю за видатками на вказану сферу є одним із найбільших викликів, що постав перед Україною. Вбачається, що першочерговими завданнями, які потребують нагального вирішення, є забезпечення прозорості основних напрямів видатків бюджету, спрямованих на національну безпеку і оборону, розробка комплексу законодавчих та нормативних заходів щодо контролю за використанням коштів Державного бюджету України, що виділяються на потреби національної безпеки та оборони, а також запровадження дієвого механізму здійснення

контролю за видатками бюджету та проведення розслідувань діяльності сектору безпеки і оборони.

Варто констатувати, що державний контроль за видатками бюджету на сектор безпеки та оборони являє як науковий, так і практичний інтерес для подальшого дослідження та удосконалення законодавства у зазначеній сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Косевцов В. О., Бінько І. Ф. Національна безпека України: проблеми та шляхи реалізації пріоритетних національних інтересів: монографія. Київ: Нац. ін-т стратег. досліджень, 2016. 253 с.
2. Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 № 2456-VI (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (дата звернення: 19.01.2021).
3. Науково-практичний коментар Бюджетного кодексу України. Станом на 20 травня 2020 року / за заг. ред. Мацюка В. Я. Київ: Видавничий дім «Професіонал», 2020. 312 с.
4. Про Рахункову палату: Закон України від 02.07.2015 № 576-VIII. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-19#doc_info (дата звернення: 19.01.2021).
5. Гриценко О. І. Рахункова палата: державно-правова природа, сучасний стан, перспективи розвитку. Запоріжжя: Видавництво БАТ «Мотор Січ», 2004. 138 с.
6. Корупція знищує українську армію. Ukrnews: вебсайт. URL: https://www.rbc.ua/ukr/news/korruptsiya-unichtozhaet-ukrainskuyu-armiyu-151913_2153.html (дата звернення: 19.01.2021).
7. Телюк К. Ф. Фінансування національної оборони у зарубіжних країнах. Київ, 2015. С. 96–102.
8. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 19.01.2021).
9. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19?lang=en> (дата звернення: 19.01.2021).
10. Про оборонні закупівлі: Закон України від 17.07.2020 № 808-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808-20#Text> (дата звернення: 19.01.2021).

REFERENCES

1. Kosevtsov V. O., & Binko I. F. (2016). Natsionalna bezpeka Ukrainy: problemy ta shliakhy realizatsii priorytetnykh natsionalnykh interesiv: monohrafiia. Kyiv: Nats. in-t strateh. doslidzhen [in Ukrainian].
2. Biudzhetni kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 08.07.2010 № 2456-VI. (2010). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>
3. Naukovo-praktychnyi komentar Biudzhethnoho kodeksu Ukrainy (2020). Matsiuk V. Ya. (Ed.). Kyiv: Vydavnychiy dim «Profesional» [in Ukrainian].
4. Pro Rakhunkovu palatu: Zakon Ukrainy vid 02.07.2015 №576-VIII. (2015). URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-19#doc_info
5. Hrytsenko O. I. (2004). Rakhunkova palata: derzhavno-pravova pryroda, suchasnyi stan, perspektyvy rozvytku. Zaporizhzhia: Vydavnytstvo VAT «Motor Sich» [in Ukrainian].

6. Koruptsiia znyshchuie ukrainsku armiiu. Ukrnews: veb-sait. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/korruptsiya-unichtozhaet-ukrainskuyu-armiyu-1519132153.html> [in Ukrainian].
7. Teliuk, K. F. (2015). Finansuvannia natsionalnoi oborony u zarubizhnykh krainakh. Kyiv [in Ukrainian].
8. Pro zapobihannia koruptsii: Zakon Ukrainy vid 14.10.2014 № 1700-VII. Data onovlennia: 12.03.2017. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/page>
9. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 21.06.2018 № 2469-VIII. (2018). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19?lang=en>
10. Pro oboronni zakupivli: Zakon Ukrainy vid 17.07.2020 № 808-IX. (2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808-20#Text>

L. M. Kasyanenko, I. V. Vovkochyn. State control over budget expenditures on the security and defence sector

The article states that one of the most important conditions for economic, social and cultural progress, a key element in maintaining the constitutional order and real rights and freedoms of every individual citizen in Ukraine is the security and defense sector. The paper proves that budget expenditures on the security and defense sector are an important component of the financial system of Ukraine. In particular, budget expenditures are funds directed to the implementation of programs and activities provided for in the relevant budget. The focus is on secret expenditures, which are a separate part of state expenditures. In addition, the features of state control over budget expenditures on the studied sector are considered. It is established that the improvement of control over budget expenditures at all levels of state regulation can be achieved by basing its organization and implementation on modern scientific principles, compliance with which will clarify the true nature of existing budget problems, introduce specific measures to improve control in the state budget sphere. , justify the strategy to overcome existing shortcomings. The article traces the main aspects of financing the studied sector in foreign countries, identifies existing differences in state control over budget expenditures on national security and defense, and suggests appropriate ways to improve financial legislation, in particular to ensure transparency of the main areas of budget expenditures aimed at national security and defense, development of a set of legislative and regulatory measures to control the use of the State Budget of Ukraine allocated for national security and defense, as well as the introduction of an effective mechanism for controlling budget expenditures and investigations of the security and defense sector. It is proved that the state control over budget expenditures for the security and defense sector is of both scientific and practical interest for further research and improvement of legislation in this area.

Key words: budgetary relations, state control, expenses, State budget of Ukraine, national security, security and defense sector.

Стаття надійшла до редколегії 10 лютого 2021 року

УДК 343.3

DOI 10.33244/2617-4154.1(5).2021.97-105

А. В. Кравзюк,
Університет ДФС України
e-mail: e.post2018@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-6082-7224

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПОДАТКУ НА ПРИБУТОК ПІДПРИЄМСТВ ТА СПРОЩЕНОЇ СИСТЕМИ ОПОДАТКУВАННЯ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ

У статті проведено порівняльний аналіз оподаткування юридичних осіб податком на прибуток підприємств та третьої групи спрощеної системи оподаткування. Визначено відмінності між двома системами оподаткування на основі порівняння елементів правового механізму податку на прибуток та єдиного податку. Так, податок на прибуток підприємств має ширше коло платників податків, оскільки його зобов'язані сплачувати не тільки резиденти, а й нерезиденти. При цьому складність зовнішньоекономічних операцій та їх обсяг не дає можливості застосовувати при цьому спрощену звітність. Констатовано, що спрощена система оподаткування, яка сама зазнає ряд трансформацій щороку, все ж не дозволяє повною мірою враховувати особливості діяльності юридичних осіб для розумного їх оподаткування і може бути вигідною для започаткування та ведення дрібного бізнесу із малою диференціацією видів діяльності.

Ключові слова: спрощена система оподаткування, податок на прибуток підприємств, об'єкт оподаткування, юридична особа, прибуток компанії.

А. В. Кравзюк. Сравнительная характеристика правового регулирования налога на прибыль предприятий и упрощенной системы налогообложения юридических лиц

В статье проведен сравнительный анализ налогообложения юридических лиц налогом на прибыль предприятий и на 3 группе упрощенной системы налогообложения. Определены различия между двумя системами налогообложения на основе сравнения элементов правового механизма налога на прибыль и единого налога. Налог на прибыль предприятий имеет широкий круг налогоплательщиков, поскольку его обязаны платить только резиденты но и нерезиденты. При этом сложность внешнеэкономических операций и их объем не позволяет применять при этом упрощенную отчетность. Констатируется, что упрощенная система налогообложения, которая сама испытывает ряд трансформаций ежегодно, все же не позволяет в полной мере учитывать особенности деятельности юридических лиц для разумного их налогообложения и может быть выгодной для начала и ведения малого бизнеса с малой дифференциацией видов деятельности.

Ключевые слова: упрощенная система налогообложения, налог на прибыль предприятий, объект налогообложения, юридическое лицо, прибыль компании.

Метою статті є порівняти правові умови, у яких перебувають юридичні особи-платники податку на прибуток та платники, які обрали спрощену систему оподаткування.

Постановка проблеми. Оподаткування юридичних осіб завжди асоціювалося з податком на прибуток підприємств (далі – ПнПП). Проте не всі юридичні особи є платниками податку на прибуток підприємств, оскільки значна частина малого бізнесу обирає спрощену систему оподаткування. Останній режим оподаткування має ряд особливостей та обмежень, що, на жаль, не запобігає великому бізнесу подрібнюватися і використовувати цю схему для себе. Отже, спрощена система оподаткування для юридичних осіб є єдиною альтернативою оподаткуванню ПнПП. Наявність такого вибору теоретично повинна відображатися в економічній активності та ефективності бізнесу. Але водночас з тим, чи не призводить такий вибір до порушення прав тих суб'єктів, які сплачують ПнПП? Адже економічна вигода для суб'єкта за рахунок перебування на спрощеній системі створює переваги, не обумовлені рівною конкурентною боротьбою, учасники якої презентують кращі якості та організацію для отримання уваги споживача. А досягнення максимального порогу перебування на спрощеній системі оподаткування зі свого боку стає приводом для подрібнення бізнесу, підлаштування звітності під допорогові показники чи сповільнення економічної активності. Отже, для відповіді на поставлене запитання потрібно порівняти обов'язкові елементи обох податків і зробити висновок щодо відмінностей умов оподаткування юридичних осіб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний обсяг наукових публікацій щодо оподаткування податком на прибуток підприємств обумовлений його складністю та значним обсягом характеристик об'єкта оподаткування, платників цього податку та сфери їх діяльності. Для окреслення проблематики досліджуваного питання було враховано ряд напрацювань вітчизняних учених щодо особливостей ПнПП та спрощеної системи оподаткування, зокрема В. Андрущенко, Л. Воронової, С. Брехова [1], А. Новицького, Ю. Аністратенко, Л. Кемарської, та закордонних науковців і спеціалістів, зокрема Mihir A. Desai [2], D. Dharmapala, M. Bertrand [3], M. Bombardini та ін. Різновекторні погляди учених та практиків щодо оподаткування юридичних осіб податком на прибуток і перспектив існування спрощеної системи оподаткування додатково свідчать про наявність проблем у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. За даними Державної служби статистики, у реєстрі підприємств установ та організацій станом на листопад 2020 року зареєстровано 1,39 млн юридичних осіб, незначна частина з них належить до державних органів, установ та організацій (94,6 тис.) [4]. Також за відкритими даними ДПС на 3 групі спрощеної системи оподаткування наприкінці 2020 року перебувало 605 тис. платників податків (на частку юридичних осіб у цій кількості припадає близько 1/3). Отже, варто зазначити, що понад 15 % юридичних осіб перебувають на спрощеній системі оподаткування.

Слушним тут є висновок Ю. Аністратенко про те, що зміст оподаткування малого та середнього бізнесу в Україні розкривається через можливість використання двох систем оподаткування (загальної та спрощеної), які визначаються залежно від категорії платника, його правового статусу та зайняття певним видом бізнесу. Ефективність використання кожної системи оподаткування реалізується завдяки можливості платника визначати для себе переваги кожної з них при виборі зайняття бізнесом [5, с. 383].

Спеціальний режим оподаткування, який передбачав полегшення умов діяльності малого бізнесу, було запроваджено 1998 року Указом Президента України, проте сучасна

версія цього режиму була запроваджена відповідно до Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності». Отже, платники податків продовжили користуватися спрощеною системою обліку та звітності у новому форматі як альтернативою для сплати ПнПП. При цьому правові вимоги до платників, які можуть скористатися спрощеною системою оподаткування, не дозволяють більшій частині юридичних осіб перейти на цей режим оподаткування.

До переваг, що надає спрощена система оподаткування, науковці відносять такі: спрощена процедура і порядок реєстрації платника податку; можливість переходу на сплату єдиного податку з початку будь-якого кварталу; простота нарахування єдиного податку; спрощене ведення обліку, розрахунків, пов'язаних з визначенням сум податків, та відносно спрощення заповнення звітності, зокрема з урахуванням Положень бухгалтерського обліку; збільшення власних оборотних коштів платників за рахунок зменшення сум платежів за податками й зборами, наявність вибору щодо сплати ПДВ [6, с. 244; 7, с. 336].

Водночас обмеження, що стосуються платників єдиного податку, роблять таку систему не актуальною для середнього та великого бізнесу, хоча вітчизняний бізнес неодноразово демонстрував гнучкість щодо оптимізації податкового навантаження за рахунок дрібнення бізнесу за формальною ознакою (Фокстрот, Розетка та ін.). Тут також варто зазначити про неможливість відображення більш складних господарських процесів та операцій, для яких потрібно ведення бухгалтерського обліку та запровадження облікової політики на підприємстві для урахування особливостей його діяльності, що передбачено законодавством.

Зі свого боку зміст ПнПП визначається через поняття прибуток, що є абстрактною економічною категорією, за допомогою якої робиться теоретичне обґрунтування того, що економіка зародилася на основі прагнення зрозуміти принципи господарського механізму [8, с. 92]. Отже, юридичне вираження цього податку лежить у площині економічного змісту прибутку, що зі свого боку часто породжує невідповідність між змістом господарських операцій та формально-юридичним вираженням.

Економісти, неодностайні у визначенні змісту поняття прибуток, пропонують такі визначення: прибуток – загальна економічна категорія, яка властива товарно-грошовим відносинам і є частиною доходу конкретної компанії, на яку впливає внутрішнє та зовнішнє середовище і розвиток бізнесу [9, с. 83]; це різниця між доходом від усіх видів діяльності і витратами компанії, що виникли під час отримання цього доходу, здійсненням процесу розширеного відтворення та задоволенням інтересів власників бізнесу, працівників, інвесторів [10, с. 84]. Водночас у положенні про національні стандарти бухгалтерського обліку (Стандарт) 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» (далі – НСБО) прибуток згадується як «сума, на яку дохід перевищує пов'язані з цим витрати», а збиток – як «перевищення суми витрат над сумою доходів, за які ці витрати були понесені» [10].

З теорії відомо, що ПнПП за формою оподаткування є прямим податком, це означає, що він прямо залежить від розміру доходів платника та істотно впливає на діяльність господарюючих суб'єктів. Український учений В. Андрущенко звертає увагу на переважне використання його регулюючого потенціалу у західних державах [11, с. 242]. Регулюючий механізм ПнПП реалізується через диференціацію ставок оподаткування за різними видами діяльності платників і пільгове оподаткування виробництва пріоритетних

товарів. Тому в інших країнах не часто можна зустріти такий податковий режим, як спрощена система оподаткування для стимулювання розвитку малого та середнього бізнесу поза межами корпоративного податку. Для цього застосовуються інші податкові стимули та пільги: спрощена система обліку і звітності; нижчі ставки прибуткового податку; введення спеціальних податкових правил; стимулювання інвестицій в основний капітал; надання податкових канікул для стартапів; стимулювання витрат на дослідження і розробки; використання податків на розрахунковий дохід і мінімальних податків [12, с. 152; 13, с. 266].

У таблиці 1 висвітлено елементи, що характеризують основні відмінності між ПнПП і третьою і четвертою групами єдиного податку.

Одразу стає помітним те, що податок на прибуток підприємств має ширше коло платників податків, оскільки його зобов'язані сплачувати не тільки юридичні особи-резиденти, а й нерезиденти. Отже, наявність статусу податкового резидента, що для юридичної особи проявляється у державній реєстрації, є обов'язковою умовою для застосування спрощеної системи оподаткування. Адже мета запровадження спрощеної системи оподаткування та складність зовнішньоекономічних операції і їх обсяг не дають можливості застосовувати при цьому спрощену звітність. Окремою важливою ознакою правового статусу платника єдиного податку є обмеження щодо обсягу доходу та видів діяльності. Крім того, також існує обмеження щодо структури власників, оскільки не може бути платником єдиного податку юридична особа, якщо інша юридична особа володіє часткою у її статутному капіталі 25 % і більше відсотків. Фермерські господарства також мають значні обмеження щодо обсягу землі та доходу від сільськогосподарської діяльності для користування спрощеною системою оподаткування. Раніше також були обмеження щодо кількості працівників, що значно обмежувало можливість перебування на спрощеній системі оподаткування. На нашу думку, такі обмеження щодо платників єдиного податку пояснюються потребою мінімізувати зловживання, пов'язані з маніпуляціями та підлаштуванням під такі вимоги більших платників податків.

Об'єктом оподаткування єдиним податком є весь дохід юридичної особи, за винятком доходів, які не включаються через необхідність при цьому звітувати про сплату податку на прибуток за третіх осіб або отримувати від них доходи, що під час нарахування також оподатковуються ПнПП. Зі свого боку об'єкт оподаткування податком на прибуток підприємств враховує особливості діяльності платника податків та формування прибутку на основі фінансового результату.

Об'єкт оподаткування ПнПП у сучасному визначенні, відповідно до розділу III статті 134 ПКУ, є дохід з джерелом походження з України та за кордоном, який визначається шляхом коригування (збільшення або зменшення) результату до оподаткування, зазначеного в річній фінансовій звітності компанії, на податкові різниці. Доходом платника єдиного податку – юридичної особи, відповідно до пп. 2 п. 292.1 ПКУ, визначається будь-який дохід такої особи, отриманий упродовж податкового періоду в грошовій формі (III група).

Таблиця 1

Порівняння ПнПП та єдиного податку першої і четвертої груп

Критерій порівняння	ПнПП	Спрощена система оподаткування	
		третя група	четверта група
Платник податку	Юридична особа-резидент та прирівняний до неї нерезидент	Юридична особа-резидент, яка відповідає критеріям п. 291.4 ст. 291 ПКУ	Юридична особа-резидент, яка відповідає критеріям ст. 291 ПКУ
Об'єкт	Фінансовий результат +/- коригування × ставку податку / 100	Дохід × ставку податку / 100	Обсяг земельних ділянок у власності або користуванні × нормативну грошову оцінку землі × ставку податку
Ставки	У відсотках до бази оподаткування		
Резидент	18, 3, 0	3 % для платників ПДВ; 5 % для без ПДВ; 15 % (ст. 293.4 ПКУ)	0,95; 0,57; 0,19; 2,43; 6,33
Нерезидент	0, 4, 5, 6, 12, 15, 20	Не може бути платником (п. 291.5.7 ПКУ)	
Звітність	Декларація на вибір до 20 млн грн річна або поквартальна > 20 млн грн поквартально	Квартальна сплата податку поквартально, річна звітність	Річна, сплата податку поквартальна
Умови реєстрації	Державна реєстрація юр. особи	Під час реєстрації юр. особи або за заявою платника податків за умови відповідності ПКУ	Під час реєстрації юр. особи або за заявою платника податків за умови відповідності ПКУ
Особливості обліку	Бухгалтерський облік, МСФЗ	Спрощений фінансовий звіт суб'єкта малого підприємництва у складі Балансу	Книга обліку доходів і витрат в ел. кабінеті платника
Обсяг виручки на рік	Обмежень немає	7 млн грн	Площа фермерських угідь не менше 2 га і не більше 20 га, 75 % виручки від с/г діяльності
Кількість працівників	Обмежень немає	Обмежень немає	Обмежень немає

Джерело: складено автором.

Під доходами потрібно розуміти загальну суму доходу платника податку від усіх видів діяльності, отриманого (нарахованого) упродовж звітного періоду в грошовій, матеріальній або нематеріальній формах як на території України, її континентальному шельфі у виключній (морській) економічній зоні, так і за їх межами (пп. 14.1.54 ст. 14 ПКУ). На сьогодні порядок визначення об'єкта оподаткування під час справляння податку на прибуток, визначений законодавством України, вважається складним [14], а правові норми можуть мати різні тлумачення. Не випадково з'являються ідеї замінити ПнПП,

наприклад, на податок на виведений капітал. А податкова оптимізація може привести до того, що окремі платники податків не будуть обкладатися податком на належному рівні, перекладаючи таким способом тягар сплати податку на інших платників податків, адже значну частину податкових надходжень від ПнПП забезпечують усього 0,4 % усіх платників цього податку [15]. Також постійні зміни у системі оподаткування призводять до невідповідності податкової звітності ПКУ та неоднозначних ситуацій і податкових спорів [16].

Основна ставка ПнПП – 18 %, проте, на відміну від єдиного податку, ця ставка застосовується до прибутку, а не до доходу. Крім того, в межах податку на прибуток є інші ставки, які застосовуються до окремих об'єктів оподаткування, видів діяльності та платників податків (нерезидентів) (табл. 1), що робить його застосування більш гнучким. Отже, максимальна сума податку, яку сплатить юридична особа у граничних межах третьої групи спрощеної системи оподаткування, буде 210 тис. грн з ПДВ (3 %) і, відповідно, 350 тис. грн без ПДВ (5 %). При цьому ПнПП не має граничних меж доходу і дає можливість враховувати особливості діяльності та враховувати збитки попередніх періодів. Для юридичних осіб – платників єдиного податку третьої групи застосовується подвійний розмір ставки, визначеної пунктом 293.3 статті 293 (тобто 6 % з доходу платників ПДВ та 10 % з доходу тих, хто не є платником ПДВ): до суми перевищення граничного рівня річного доходу, визначеного для цієї групи платників у пп. 3 п. 291.4 статті 291 ПКУ; до доходу, отриманого у процесі застосування іншого способу розрахунків, ніж передбачено для платників єдиного податку; до доходу, отриманого від здійснення видів діяльності, які не дають права застосовувати спрощену систему оподаткування.

У випадку порушення умов перебування на спрощеній системі оподаткування юридична особа повинна буде перейти на загальну систему оподаткування, тобто ПнПП. Такими причинами для вимушеного переходу, відповідно до пп. 298.2.3 ПКУ, для юридичних осіб-платників єдиного податку третьої групи є: перевищення встановленого обсягу доходу; застосування негрошової форми розрахунків; провадження видів діяльності, які не дають права застосовувати спрощену систему оподаткування; здійснення видів діяльності, не зазначених у реєстрі платників єдиного податку; порушення вимог щодо складу статутного капіталу; наявність податкового боргу «на кожне перше число місяця упродовж двох послідовних кварталів».

Отже, спрощена система оподаткування, яка сама зазнає ряд трансформацій щороку, все ж не дозволяє повною мірою враховувати особливості діяльності юридичних осіб для розумного їх оподаткування і може бути вигідною для започаткування та ведення дрібного бізнесу з малою диференціацією видів діяльності, зокрема ІТ-бізнесу [17]. Тому потрібно і далі удосконалювати правове регулювання податку на прибуток підприємств для реалізації його регулюючого потенціалу та правової визначеності.

Висновки. Значні відмінності у правовому регулюванні податку на прибуток підприємств та податку спрощеної системи оподаткування для юридичних осіб призводять до неоднозначного вибору, який створює значний ризик оптимізації оподаткування з одного боку, а з іншого – стимули до розвитку. Водночас правовий статус юридичних осіб на спрощеній системі оподаткування містить значні обмеження, недотримання яких може призводити до вимушеного переходу на сплату податку на прибуток підприємств. Тому попри складність та недосконалість необхідно надалі розвивати правове регулювання ПнПП з урахуванням його регулюючого потенціалу для малого бізнесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Протидія агресивному податковому плануванню: світовий досвід та виклики для України: монографія / за заг. ред. С. С. Брехова та В. І. Коротуна. – К.: Алерта, 2017. 344 с.
2. Mihir A. Desai And Dhammika Dharmapala. Revisiting the uneasy case for corporate taxation in an uneasy World. *Journal Of The British Academy*, 6(S1), 247–284. DOI <https://doi.org/10.5871/jba/006s1.247>
3. Bertrand M., Bombardini M., Fisman R. & Trebbi F. (2018), 'Tax-exempt Lobbying: Corporate Philanthropy as a Tool for Political Influence', working paper 24451, *National Bureau of Economic Research, Cambridge, MA*. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0335.2009.00843.x>
4. Показники Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України (ЄДРПОУ). *Державна служба статистики*. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/edrpo/ukr/EDRPU_2020/ks_opfg/arh_ks_opfg_20.htm
5. Аністратенко Ю.І. Правове регулювання оподаткування малого та середнього бізнесу: дис. ... доктора юридичних наук: 12.00.07. Ірпінь: Університет державної фіскальної служби України, 2017. 461 с.
6. Козинець І. Г., Кравченко О. В. спрощена система оподаткування в Україні: переваги та недоліки. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3. С. 242–245. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-3/58>
7. Лега О. В. Оподаткування малого бізнесу як напрям розвитку підприємництва. *Сучасні технології менеджменту, інформаційне, фінансове та облікове забезпечення розвитку економіки в умовах євроінтеграції: збірник тез доповідей учасників Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції*, м. Черкаси, 16–17 квітня 2020 року. Черкаси, 2020. С. 333–336.
8. Янок Д. А. Економічний зміст фінансових результатів діяльності підприємств. *Економіка АПК*. 2003. № 11. С. 91–95.
9. Податкова система: навчальний посібник. Андрущенко В. Л., Осмятченко В. О., Ізмайлов Я. О., Тучак Т. В. та ін. – Ірпінь: Університет ДФС України, 2020. 492 с.
10. Кучеркова С. О. Сутність прибутку та методика визначення фінансового результату діяльності підприємств. *Економіка АПК*. 2005. № 5. С. 78–84.
11. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»: положення, затверджене наказом Міністерства фінансів України від 07.02.2013 № 73. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13>
12. Голобородько Т. В. Облік та оподаткування суб'єктів малого бізнесу у зарубіжних країнах в умовах застосування міжнародних стандартів фінансової звітності. *Причорноморські економічні студії*. 2016. Вип. 12 (2). С. 149–154.
13. Кміть В. М., Жук Ю. І., Чеботарь О. А. Зарубіжний досвід податкового стимулювання підприємництва. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. Дніпро, 2017. Вип. 3 (08). С. 265–269.
14. Удосконалення податкової системи України в контексті викликів та загроз, спричинених поширенням COVID-19 / за заг. ред. О. Драган, С. Брехова, О. Нагорічної. Ірпінь: НДІ фіскальної політики, 2020. 96 с. URL: http://ir.nusta.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/5593/1/4991_IR.pdf
15. Трансформація податку на прибуток підприємств у податок на виведений капітал. URL: http://www.radaprogram.org/sites/default/files/infocenter/publications/corporate_income_tax_transformation_into_distributed_profit_tax_1.pdf

16. Непочатенко О. О., Боровик П. М. Оподаткування прибутку підприємств в Україні. Економіка. Управління. Інновації. Вип. 1. URL: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui/2018/1/28>.

17. Кемарська Л. Г. Розвиток ІТ-сектору в Україні: перспективи та ризики, особливості оподаткування та обліку. *Економічний вісник Дніпровського державного технічного університету*. 2020). № 1(1). С. 104–114 DOI: [https://doi.org/10.31319/2709-2879.2020iss1\(1\).219906pp104-114](https://doi.org/10.31319/2709-2879.2020iss1(1).219906pp104-114)

REFERENCES

1. Protydiia ahresyynomu podatkovomu planuvanniu: svitovyi dosvid ta vyklyky dlia Ukrainy: monohrafiia / za zah. red. S. S. Brekhova ta V. I. Korotuna. K.: Alerta, 2017. 344 s.

2. Mihir A. Desai And Dhammika Dharmapala. Revisiting the uneasy case for corporate taxation in an uneasy World. *Journal Of The British Academy*, 6(S1), 247–284. DOI <https://doi.org/10.5871/jba/006s1.247>

3. Bertrand M., Bombardini M., Fisman R. & Trebbi F. (2018), «Tax-exempt Lobbying: Corporate Philanthropy as a Tool for Political Influence», working paper 24451, *National Bureau of Economic Research, Cambridge, MA*. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0335.2009.00843.x>

4. Pokaznyky Yedynoho derzhavnoho reiestru pidpriemstv ta orhanizatsii Ukrainy (IeDRPOU). *Derzhavna sluzhba statystyky*. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/edrpo/ukr/EDRPU_2020/ks_opfg/arh_ks_opfg_20.htm

5. Anistratenko Yu.I. Pravove rehuliuвання opodatkuvannya maloho ta serednoho biznesu dysertatsiia ... doktora yurydychnykh nauk: 12.00.07. Irpin: Universytet derzhavnoi fiskalnoi sluzhby Ukrainy, 2017. 461 s.

6. Kozynets I. H., Kravchenko O. V. sproshchena systema opodatkuvannya v Ukraini: perevahy ta nedoliky. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2020. № 3. S. 242–245. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-3/58>

7. Leha O. V. Opodatkuvannya maloho biznesu yak napriam rozvytku pidpriemnytstva. *Suchasni tekhnolohii menedzhmentu, informatsiine, finansove ta oblikove zabezpechennia rozvytku ekonomiky v umovakh yevrointehratsii*: zbirnyk tez dopovidei uchastnykiv Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii, m. Cherkasy, 16–17 kvitnia 2020 roku. Cherkasy, 2020. S. 333–336.

8. Yanok D. A. Ekonomichniy zmist finansovykh rezultativ diialnosti pidpriemstv. *Ekonomika APK*. 2003. № 11. S. 91–95.

9. Podatkova systema: navchalnyi posibnyk / Andrushchenko V. L., Osmiatchenko V. O., Izmailov Ya. O., Tuchak T. V. ta in. Irpin: Universytet DFS Ukrainy, 2020. 492 s.

10. Kucherkova S. O. Sutnist prybutku ta metodyka vyznachennia finansovoho rezultatu diialnosti pidpriemstv. *Ekonomika APK*. 2005. № 5. S. 78–84.

11. Natsionalne polozhennia (standart) bukhgalterskoho obliku 1 «Zahalni vymohy do finansovoi zvitnosti»: polozhennia, zatverdzhene nakazom Ministerstva finansiv Ukrainy vid 07.02.2013 № 73. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13>

12. Holoborodko T. V. Oblik ta opodatkuvannya sub'ektiv maloho biznesu u zarubizhnykh krainakh v umovakh zastosuvannya mizhnarodnykh standartiv finansovoi zvitnosti. *Prychornomorski ekonomichni studii*. 2016. Vyp. 12 (2). S. 149–154.

13. Kmit V. M., Zhuk Yu. I., Chebotar O. A. Zarubizhnyi dosvid podatkovoho stymuliuвання pidpriemnytstva. *Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia*. Dnipro, 2017. Vyp. 3 (08). S. 265–269.

14. Udoskonalennia podatkovoi systemy Ukrainy v konteksti vyklykiv ta zahroz, sprychynenykh poshyrenniam COVID-19 / avtorskyi kolektyv, za zah. red. O. Drahana, C. Brekhova, O. Nahorichnoi. Irpin: NDI fiskalnoi polityky, 2020. 96 s. URL: http://ir.nusta.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/5593/1/4991_IR.pdf

15. Transformatsiia podatku na prybutok pidpriemstv u podatok na vyvedenyi kapital. URL: http://www.radaprogram.org/sites/default/files/infocenter/publications/corporate_income_tax_transformation_into_distributed_profit_tax_1.pdf

16. Nepochatenko O. O. Borovyk P. M. Opodatkuvannia prybutku pidpriemstv v Ukraini. Ekonomika. Upravlinnia. Innovatsii, Vyp. 1. URL: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui/2018/1/28>

17. Kemarska L. H. Rozvytok IT-sektoru v Ukraini: perspektyvy ta ryzyky, osoblyvost i opodatkuvannia obliku. Ekonomichnyi visnyk Dniprovskoho derzhavnoho tekhnichnoho universytetu. 2020. Vyp. 1(1). S. 104–114. DOI [https://doi.org/10.31319/2709-2879.2020iss1\(1\).219906pp104-114](https://doi.org/10.31319/2709-2879.2020iss1(1).219906pp104-114)

A. V. Kravzyuk. Comparative analysis of legal regulation of corporate income tax and the simplified system of taxation of legal entities

Taxation of legal entities has always been associated with corporate income tax (CIT). However, not all legal entities are corporate income taxpayers, as many small businesses opt for a simplified taxation system. The latter tax regime has a number of features and limitations, which unfortunately does not prevent big business from dividing into small ones and use this scheme for themselves. Thus, a simplified system of taxation for legal entities is the only alternative to CIT. The existence of such a choice should theoretically be reflected in economic activity and business efficiency. But at the same time, does not such a choice lead to a violation of the rights of those entities that pay CIT? After all, the economic benefit for the entity on a simplified system creates advantages that are not due to equal competition, the participants of which should present the best qualities and organization to get the attention of the consumer. And achieving the maximum threshold of being on the simplified taxation system, in turn, becomes a reason to divide business into small ones, adjust reporting to sub-threshold indicators, or slow down economic activity. To answer this question, the article compares the legal conditions in which legal entities are payers of income tax and taxpayers who have chosen a simplified system of taxation.

It is immediately obvious that the corporate income tax has a wider range of taxpayers, as it is paid not only by residents but also by non-residents. At the same time, the complexity of foreign trade transactions and their volume does not allow the use of simplified reporting. The object of taxation of the single tax is the entire income of the legal entity, except for income that is not included due to the need to report on the payment of income tax for third parties or receive income from them which is also taxed by CIT. Accordingly, the object of corporate income tax takes into account the specifics of the taxpayer and the formation of profits based on financial results. Thus, the simplified taxation system, which itself undergoes a number of transformations each year, still does not fully take into account the specifics of legal entities for reasonable taxation and can be beneficial for starting and running a small business with little differentiation of spheres of activity. Therefore, it is necessary to further improve the legal regulation of corporate income tax to implement its regulatory potential and legal certainty.

Key words: *simplified taxation system, corporate income tax, object of taxation, legal entity, company profit.*

Стаття надійшла до редколегії 22 січня 2021 року

УДК 340.1

DOI 10.33244/2617-4154.1(5).2021.106-115

О. В. Попович,

Університет ДФС України

e-mail: popovych.work@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-1713-2689

ВИЗНАННЯ ТА ДІЯ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА У СФЕРІ ОПОДАТКУВАННЯ

Категорія принципів у податковій системі продовжує бути актуальною, незважаючи на тривале захоплення науковцями керівними засадами здійснення публічної фінансової діяльності. Принцип верховенства права є загальноправовим принципом, який знайшов своє закріплення в Основному Законі Української держави, у тому числі завдяки тому, що є історично знаковим у життєдіяльності особи, суспільства, держави. Основоположними та вирішальними у доктрині верховенства права є права і свободи людини.

Принципу верховенства права, що діє у податковій системі, характерні ознаки принципів права взагалі. Так, цей принцип: 1) має найвищий авторитет; 2) об'єктивно зумовлений соціальним середовищем; 3) є результатом розвитку правової свідомості суспільства; 4) є історико-практичним за походженням; 5) виражає сутність та соціальне призначення права; 6) виступає орієнтиром формування та вдосконалення правової системи, слугує її опорою; 7) акумулює світовий досвід розвитку права, втілює демократичні і гуманістичні традиції.

Цілями податкової системи, відданої принципу верховенства права, є законність, передбачуваність, справедливість. Часто потрібно знаходити баланс між потребами держави у надходженнях і не менш законними інтересами та правами платників податків зберегти зароблене /нажити. З одного боку, органи виконавчої влади мають правові підстави для застосування закону, а з іншого – існує необхідність реалізації принципу верховенства права, за яким законодавчий орган, а не податкова адміністрація встановлює податкове навантаження.

Взаємозв'язок політики, оподаткування та верховенства права є беззаперечним. Гарантування та повага до основних прав громадян, справедливість та довіра до влади ставлять перед оподаткуванням відповідні вимоги. Для податкової системи також принцип верховенства права основоположний. Його складові знайшли закріплення у Податковому кодексі України. Під час формування та реалізації податкової політики держави уповноважені суб'єкти неодмінно мають керуватися цим принципом, що закріплено у їх посадових обов'язках.

Дія принципу верховенства права у податковій системі є передумовою належного правового регулювання податкових відносин, одного із найнеобхідніших кроків у здійсненні соціально-економічних реалій, зокрема в умовах необхідності переходу від наглядово-каральної функції податкової служби до сервісної.

Ключові слова: оподаткування, податкова система, податкова політика, податкові правовідносини, верховенство права, принцип верховенства права.

Е. В. Попович. Признание и действие принципа верховенства права в сфере налогообложения

Категория принципов в налоговой системе продолжает быть актуальной несмотря на длительное увлечение учеными исследованиями руководящими принципами осуществления публичной финансовой деятельности. Принцип верховенства права является общеправовым принципом, который нашел свое закрепление в Основном Законе Украинского государства, в том числе благодаря тому, что является исторически знаковым в жизнедеятельности личности, общества, государства. Основопологающими и решающими в доктрине верховенства права есть права и свободы человека.

Для принципа верховенства права, который действует в налоговой системе, характерные признаки принципов права вообще. Этот принцип: 1) имеет самый высокий авторитет; 2) объективно обусловлен социальной средой; 3) является результатом развития правового сознания общества; 4) историко-практический по происхождению; 5) выражает сущность и социальное назначение права; 6) выступает ориентиром формирования и совершенствования правовой системы, служит ее опорой; 7) аккумулирует мировой опыт развития права, воплощает демократические и гуманистические традиции.

Целями налоговой системы, преданной принципу верховенства права, есть законность, предсказуемость, справедливость. Часто нужно находить баланс между потребностями государства в поступлениях и не менее законными интересами и правами налогоплательщиков сохранить заработанное / нажитое. С одной стороны, органы исполнительной власти имеют правовые основания для применения закона, а с другой – существует необходимость реализации принципа верховенства права, за которым законодательный орган, а не налоговая администрация устанавливает налоговую нагрузку.

Взаимосвязь политики, налогообложения и верховенства права есть бесспорным. Обеспечение и уважение основных прав граждан, справедливость и доверие к власти ставят перед налогообложением соответствующие требования. Для налоговой системы также принцип верховенства права основополагающий. Его составляющие нашли закрепление в Налоговом кодексе Украины. При формировании и реализации налоговой политики государства уполномоченные субъекты непременно должны руководствоваться данным принципом, что закреплено в их должностных обязанностях.

Действие принципа верховенства права в налоговой системе является предпосылкой надлежащего правового регулирования налоговых отношений, одного из самых необходимых шагов в сегодняшних социально-экономических реалиях, в частности в условиях необходимости перехода от наглядно-карательной функции налоговой службы в сервисную.

Ключевые слова: налогообложение, налоговая система, налоговая политика, налоговые правоотношения, верховенство права, принцип верховенства права.

Метою статті є визначення поняття та сутності принципу верховенства права, теоретичне обґрунтування необхідності визнання та реалізації у сфері оподаткування в Україні, аналіз правозастосовної практики на предмет дії принципу верховенства права у податкових правовідносинах, вироблення пропозицій щодо шляхів удосконалення механізму реалізації принципу верховенства права в Україні.

Постановка проблеми. Виникнення та розвиток податкових правовідносин відбувається завдяки дії відповідних норм права. Податково-правова норма є загальнообов'язковим формально визначеним правилом поведінки, що встановлене державою й охороняється нею, яка, діючи у системі з іншими податково-правовими нормами, закріплює за учасниками податкових відносин суб'єктивні податкові права і покладає на них юридичні обов'язки, пов'язані із оподаткуванням [1, с. 100]. Водночас ефективності правових норм у сфері оподаткування сприяє належна реалізація принципів (основ, засад, начал), оскільки принципи охоплюють і ідеї, і норми, і відносини; надають правовій системі логічності, послідовності, збалансованості [2, с. 195]. Не лише у юриспруденції, але й в економічній науці принципи закладають фундамент функціонування інституційної архітектури оподаткування, забезпечують її стійкість та архітектурну композиційність [3, с. 169]. Теоретично обґрунтовані принципи повинні давати практиці оподаткування, на думку І. Майбурова, чіткі відповіді (рекомендації) на головні питання: хто, як, скільки і з якого джерела відбувається сплата податку? [4, с. 243].

Незважаючи на тривале захоплення науковцями керівними засадами здійснення публічної фінансової діяльності, категорія принципів у сфері оподаткування продовжує бути актуальною. Принцип верховенства права є загальноправовим принципом, який знайшов своє закріплення в Основному Законі Української держави. Його значення для правової держави неоціненне, оскільки право – це прояв вищої справедливості, а правова держава – та, що контролювана правом. Визнання та дія принципу верховенства права в державі впливає на рівень корупції, забезпечення справедливого правосуддя, прийняття справедливих законів та ефективного їх застосування, належного узгодження вітчизняного законодавства з міжнародними нормами. Такий важіль впливу не може не стосуватися сфери оподаткування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про те, над чим верховодить право у соціальній реальності (це має відношення і до податкової сфери), розмірковують у своїх дослідженнях В. Авер'янов, С. Головатий, Є. Євграфова, О. Зайчук, М. Козюбра, П. Рабінович, Ю. Шемшученко та ін. У царині податкового права проблема принципів (оподаткування, податкової політики, податкової системи, податкового права) висвітлена у працях О. Дмитрик, М. Кармаліти, Л. Касьяненко, А. Котенка, М. Кучерявенка, О. Музики-Стефанчук, А. Полянчика, В. Форсюк, Є. Шаптали та Н. Шаптали. Незважаючи на проведені дослідження, у більшості здійснено загальну характеристику принципів права, у т.ч. податкового, або ж висвітлено окремі складові принципу верховенства права та їх прояв у сфері оподаткування в Україні.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення верховенства права у сфері оподаткування узгоджується із загальною стратегією розвитку Української держави, що має за основу визнання та дію принципу верховенства права (ст. 8 Конституції України [5]). Законність, гарантування та повага основних прав громадян, справедливість та довіра до влади ставлять перед оподаткуванням відповідні вимоги. Верховенство права передбачає систему цінностей, яка отримує забезпечення завдяки законодавчому закріпленню та механізму гарантування. На конституційному рівні закріплено положення про те, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність (ст. 3 Конституції України). Ця норма належним чином відображає панування принципу верховенства права у сфері оподаткування та зумовлює відповідність державної політики потребам реалізації та захисту прав і свобод людини.

Конституція України містить систему юридичних інститутів і механізмів, які за належної реалізації здатні забезпечити втілення в життя принципу верховенства права. Серед них особливо виокремлюють:

- положення, відповідно до якого органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи, зобов'язані діяти лише на підставі та у спосіб, що передбачений Конституцією та законами України (ч. 2 ст. 19 Конституції України). Фактично йдеться про визначення меж повноважень державних органів, органів місцевого самоврядування та посадових осіб за принципом «дозволено все, що прямо передбачено»;
- положення, згідно з яким закони та інші нормативні акти, що визначають права й обов'язки громадян, не доведені до відома населення у порядку, встановленому законом, є нечинними (ч. 3 ст. 57 Конституції України). Зазначене вказує на аксіоматичний правовий принцип «неопублікований нормативний акт не застосовується»;
- положення про те, що закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи (ст. 58 Конституції України);
- положення, згідно з якими юрисдикції судів підлягають всі правові спори, тому суд за наявності такого спору не може відмовити у правосудді (ч. 2 ст. 55 та ч. 2 ст. 124 Конституції України);
- положення, відповідно до якого неправовими, неконституційними визнаються (за рішенням Конституційного Суду України) закони та інші акти, якщо була порушена встановлена Конституцією процедура їх розгляду, ухвалення або набрання ними чинності (ч. 1 ст. 152 Конституції України) [6, с. 54].

Незважаючи на те, що особливого значення принцип верховенства права набуває саме у відносинах між людиною та державною владою, у податковій системі принципу верховенства права приділяється не так багато уваги. Чи відповідають національні податкові системи стандартам верховенства права: представники юриспруденції неодноразово задавалися цим питанням. Взаємозв'язок політики, оподаткування та верховенства права є беззаперечним. Оподаткування – історично один із найконфліктніших державно-правових процесів, воно залишило свій слід у більшості розвитку цивілізацій.

Відносини, що виникають між платниками податків і контролюючими органами, врегульовані нормами податкового права, мають характер владно-вольових, тобто йдеться про відносини влади та підпорядкування, де платники податків виконують роль зобов'язаної особи [7, с. 135]. Цілями податкової системи, відданої принципу верховенства права, є законність, передбачуваність, справедливість. Часто потрібно знаходити баланс між потребами держави у надходженнях і не менш законними інтересами та правами платників податків зберегти зароблене/нажите. З одного боку, органи виконавчої влади мають правові підстави для застосування закону, а з іншого – існує необхідність реалізації принципу верховенства права, за яким законодавчий орган, а не податкова адміністрація, встановлює податкове навантаження.

Податкова реформа вимагає режиму законності. Реалізація принципу верховенства права відбувається передусім органами державної влади та місцевого самоврядування (щодо встановлення, зміни чи скасування податків і зборів, формування та наступної реалізації податкової політики). Автори публікації щодо забезпечення принципу верховенства права у державному управлінні наголошують на особливій значущості, якої набувають проблеми наукового тлумачення та практичної реалізації цього принципу в

умовах впровадження Податкового кодексу України [8, с. 41]. Погоджуємося з тим, що оновлення сучасних уявлень про зміст і значення принципу верховенства права, а також вивчення можливостей покращення нормативно-правового його опосередкування є актуальним завданням для представників правової доктрини.

Крім того, що до нього апелюють під час тлумачення норм права, подолання колізій і прогалин у праві, принцип верховенства права є важливим правовим засобом судового правозастосування. Зокрема, Конституційний Суд України, діяльність якого відповідно до ст. 147 Конституції України і ґрунтується на принципі верховенства права, у ряді позицій вказує, що «верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Усі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України» [9]. Отже, право не отожднюється із законом, а справедливість є однією із основних засад права, вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, властивістю права, що виражена, зокрема, в рівному юридичному масштабі поведінки й у пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню. Для прикладу:

1) на думку суддів Конституційного Суду України, що викладена у Рішенні Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004, розмір податкової застави, виходячи із загальних принципів права, повинен відповідати сумі податкового зобов'язання, що забезпечувало б конституційну вимогу справедливості та розмірності. Розмірність як елемент принципу справедливості передбачає встановлення публічно-правового обмеження розпорядження активами платника податків за несплату чи несвоєчасну сплату податкового зобов'язання та диференціювання такого обмеження залежно від розміру несплати платником податкового боргу [10];

2) рішенням Конституційного Суду України від 27 лютого 2018 року № 1-р/2018 позиціонується, що особи розраховують на стабільність та усталеність юридичного регулювання, тому часті та непередбачувані зміни законодавства перешкоджають ефективній реалізації ними прав і свобод, а також підривають довіру до органів державної влади, їх посадових і службових осіб. Принцип верховенства права передбачає внесення законодавчих змін із визначенням певного перехідного періоду (розумного часового проміжку між офіційним оприлюдненням закону і набранням ним чинності), який дасть особам час для адаптації до нових обставин. Тривалість перехідного періоду при зміні правового регулювання суспільних відносин має визначати законодавець у кожній конкретній ситуації з урахуванням таких критеріїв: мети закону в межах правової системи і характеру суспільних відносин, що ним регулюються; кола осіб, до яких застосовуватиметься закон, і їх здатності підготуватися до набрання ним (його новими положеннями) чинності; інших важливих обставин, зокрема тих, що визначають час, необхідний для набрання чинності таким законом [11];

3) у рішенні від 5 червня 2019 року № 3-р(І)/2019 Конституційний Суд України апелює до принципу верховенства права та його складової – принципу правової визначеності з метою врегулювання конфліктних податкових правовідносин, що склалися: «В Україні

визнається і діє принцип верховенства права; Конституція України має найвищу юридичну силу; закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй ... Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України ... Неодмінним елементом принципу верховенства права є юридична визначеність, яка вимагає від законодавця чіткості, зрозумілості, однозначності правових норм, їх передбачуваності (прогнозованості) для забезпечення стабільного правового становища людини. Внесення змін до Податкового кодексу України у частині скасування права на повернення платникам податків сум плати за землю, нарахованих та сплачених за період, зазначений у підпункті 38.7 пункту 38 підрозділу 10 розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України, ... суперечать конституційному принципу верховенства права» [12].

Верховенство права, будучи одним з основних принципів демократичного суспільства, передбачає судовий контроль над втручанням у право кожної людини на свободу. Вказує на те, що суддя, здійснюючи правосуддя, керується верховенством права у ст. 129 Конституції України. Стаття 6 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС), яка має відповідну назву «Верховенство права», закріплює таке: «Суд при вирішенні справи керується принципом верховенства права, відповідно до якого, зокрема, людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави» [13]. Далі зазначається, що суд застосовує принцип верховенства права з урахуванням судової практики Європейського суду з прав людини. Захист прав, свобод та законних інтересів платників податків (учасників податкових правовідносин) є складовою механізму захисту прав, свобод та законних інтересів людини. Відповідно до ст. 2 КАС завданням адміністративного судочинства є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень. Серед засад (принципів) адміністративного судочинства принцип верховенства права значиться першим. Саме ж рішення суду повинно ґрунтуватися на засадах верховенства права, бути законним і обґрунтованим (ст. 242 КАС).

Щодо застосування національними судами принципу верховенства права з урахуванням практики Європейського суду з прав людини, то необхідно вказати, що принцип верховенства права у рішеннях Європейського Суду з прав людини еволюціонує, оскільки «Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод є живим документом, і з огляду на це «її слід тлумачити у світлі сучасних умов та у світлі ідей, що переважають у демократичному суспільстві сьогодні» [6, с. 74].

Щодо справедливого, неупередженого та своєчасного вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень, то, за даними Державної податкової служби України (ДПС), протягом січня-грудня 2020 року (станом на 01.01.2021) на розгляді у судах різних інстанцій перебувало 93,9 тис. справ на суму 335,45 млрд грн. Розглянуто 26,9 тис. справ на суму 89,15 млрд грн, з них: на користь органів ДПС – 16,36 тис. справ (у т.ч. немайнові спори) на суму 57,1 млрд грн, та на користь платників податків – 10,55 тис. справ на 32,05 млрд гривень [14]. Зазначаємо, що Єдиний державний реєстр судових рішень України, який налічує

величезну систему актів, близько 2 % від загальної кількості відводить тим, що містять пряме посилання на принцип верховенства права. Не можемо наполягати на тому, що таке втілення принципу верховенства права у правозастосовній практиці відбувається не через формальне його використання (з метою підсилення обґрунтування позиції), а шляхом змістовної його характеристики. Ефективне застосування принципу верховенства права при здійсненні правосуддя можливе лише при вирішенні справи по суті.

Висновки. Державотворчі процеси в Україні є складними та такими, що обумовлені одночасним проведенням правових, економічних, політичних, соціальних реформ. Для сфери оподаткування принцип верховенства права є основоположним. Його складові знайшли закріплення у Податковому кодексі України. Під час формування та реалізації податкової політики держави не лише уповноважені суб'єкти мають керуватися цим принципом (це закріплено у їх посадових обов'язках), а й усі учасники податкових правовідносин – відповідально здійснювати свої права та обов'язки. Права вітчизняних платників податків охороняються на трьох інституційних рівнях: наднаціональному (наприклад ЄСПЛ), конституційному (Конституційний Суд України) та нормативно-правовому (система адміністративного судочинства).

Дія принципу верховенства права у податковій системі є передумовою належного правового регулювання податкових відносин, одного із найнеобхідніших кроків у сьогоденних соціально-економічних реаліях, зокрема в умовах необхідності переходу від наглядово-каральної функції податкової служби до сервісної, що допомагає в нарахуванні та проведенні податкових платежів, а не має на меті наповнення бюджету за рахунок фінансових санкцій та переоплат.

Поглиблення розуміння змісту та значення принципу верховенства права, а також вивчення можливостей покращення нормативно-правового його опосередкування є актуальним завданням як для представників правової доктрини, так і практиків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кучерявенко М. П. Податкове право: підручник. Харків: Право. 2013. 536 с.
2. Лившиц Р. З. Теория права: учебник. Москва: БЕК, 1994. 224 с.
3. Сидорович О. Ю. Діалектика оподаткування: інституціональні консенсуси і конфлікти. Тернопіль: Економічна думка ТНЕУ, 2015. 432 с.
4. Майбуров И. А. Теория и история налогообложения. Москва: Юнити-Дана, 2007. 495 с.
5. Конституція України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 12.01.2021).
6. Верховенство права та права людини у світлі Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод: науково-методичний посібник викладача. Київ, 2016. 860 с. URL: https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2018/05/curriculum_rule_of_law_cd.pdf (дата звернення: 02.02.2021).
7. Касьяненко Л., Попович О. Застосування принципу верховенства права при розв'язанні податкових конфліктів. II Міжнародна науково-практична конференція: «Судовий розгляд податкових і митних спорів: проблеми, виклики, пріоритети» (м. Київ, 4–5 липня 2019 року): Збірник матеріалів. Київ, 2019. 354 с.

8. Діхтієвський П. В., Лісовська В. С. Забезпечення принципу верховенства права у державному управлінні та його особливості у сфері управління податковими правовідносинами. *Юридичний вісник*. 2010. № 4 (17). С. 41–45.

9. Каталог юридичних позицій Конституційного Суду України (1997–2020). URL: <http://ccu.gov.ua/storinka-knygy/katalog-yurydychnyh-pozyciy-konstytucijnogo-sudu-ukrayiny-1997-2020-roku> (дата звернення: 12.01.2021).

10. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 02.11.2004 № 15-рп/2004 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text> (дата звернення: 12.01.2021).

11. Рішення Великої палати Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців тринадцятого, чотирнадцятого пункту 32 розділу I Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» та Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення абзацу першого підпункту 164.2.19 пункту 164.2 статті 164 Податкового кодексу України (справа про оподаткування пенсій і щомісячного довічного грошового утримання) від 27.02.2018 № 1-р/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-18#Text> (дата звернення: 12.01.2021).

12. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою товариства з обмеженою відповідальністю «МЕТРО КЕШ ЕНД КЕРІ Україна» щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців двадцять четвертого, двадцять п'ятого, двадцять шостого розділу I Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо уточнення деяких положень та усунення суперечностей, що виникли при прийнятті Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні» від 23 березня 2017 року № 1989-VIII від 05 червня 2019 року № 3-р(І)/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va03p710-19#Text> (дата звернення: 18.11.2020).

13. Кодекс адміністративного судочинства від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T05_2747.html (дата звернення: 02.02.2021).

14. Державна податкова служба України. Офіційний портал. URL: <https://tax.gov.ua/diyalnist-rezalt/449094.html> (дата звернення: 02.02.2021).

REFERENCES

1. Kucheriavenko M. P. Podatkove pravo: pidruchnyk. Kharkiv: Pravo. 2013. 536 s.
2. Lyvshyts R. Z. Teoriya prava: uchebnyk. Moskva: BEK, 1994. 224 s.
3. Sydorovych O. Yu. Dialektyka opodatkuvannia: instytutsionalni konsensusy i konflikty. Ternopil: Ekonomichna dumka TNEU, 2015. 432 s.
4. Maiburov Y. A. Teoriya y ystoryia naloohooblozheniya. Moskva: Yunyty-Dana, 2007. 495 s.
5. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (data zvernennia: 12.01.2021).

6. Verkhovenstvo prava ta prava liudyny u svitli Konventsii pro zakhyst prav liudyny ta osnovopolozhnykh svobod: naukovo-metodychnyi posibnyk vykladacha. Kyiv, 2016. 860 s. URL: https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2018/05/curriculum_rule_of_law_cd.pdf (data zvernennia: 02.02.2021).
7. Kasianenko L., Popovych O. Zastosuvannia pryntsypu verkhovenstva prava pry rozviazanni podatkovykh konfliktiv. II Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia: «*Sudovy rozghliad podatkovykh i mytnykh sporiv: problemy, vyklyky, priorytety*» (m. Kyiv, 4–5 lypnia 2019 roku): Zbirnyk materialiv. Kyiv, 2019. 354 s.
8. Dikhtiiievskiy P. V., Lisovska V. S. Zabezpechennia pryntsypu verkhovenstva prava u derzhavnomu upravlinni ta yoho osoblyvosti u sferi upravlinnia podatkovymy pravovidnosynamy. Yurydychnyi visnyk. 2010. № 4 (17). S. 41–45.
9. Kataloh yurydychnykh pozytsii Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy (1997–2020). URL: <http://ccu.gov.ua/storinka-knygy/katalog-yurydychnykh-pozyciy-konstytutsiynogo-sudu-ukrainy-1997-2020-roky> (data zvernennia: 12.01.2021).
10. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam Verkhovnoho Sudu Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen statti 69 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy (sprava pro pryznachennia sudom bilsh miakoho pokarannia) vid 02.11.2004 № 15-rp/2004 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text> (data zvernennia: 12.01.2021).
11. Rishennia Velykoi palaty Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniamy 48 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen abzatsiv trynadtsiatoho, chotyrnadtsiatoho punktu 32 rozdlu I Zakonu Ukrainy „Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo podatkovoi reformy“ ta Verkhovnoho Sudu Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhennia abzatsu pershoho pidpunktu 164.2.19 punktu 164.2 statti 164 Podatkovoho kodeksu Ukrainy (sprava pro opodatkuvannia pensii i shchomisiachnoho dovichnoho hroshovoho utrymannia) vid 27.02.2018 № 1-r/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-18#Text> (data zvernennia: 12.01.2021).
12. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinoiu skarhoiu tovarystva z obmezhenoiu vidpovidalnistiu «METRO KESh END KERI Ukraina» shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen abzatsiv dvadtsiat chetvertoho, dvadtsiat piatoho, dvadtsiat shostoho rozdlu I Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy shchodo utochnennia deiakykh polozhen ta usunennia superechnosteï, shcho vynyky pry pryiniatti Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy shchodo pokrashchennia investytsiinoho klimatu v Ukraini» vid 23 bereznia 2017 roku № 1989-VIII vid 05 chervnia 2019 roku № 3-r(I)/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va03p710-19#Text> (data zvernennia: 18.11.2020).
13. Kodeks administratyvnoho sudochynstva vid 06.07.2005 № 2747-IV. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T05_2747.html (data zvernennia: 02.02.2021).
14. Derzhavna podatкова sluzhba Ukrainy. Ofitsiinyi portal. URL: <https://tax.gov.ua/diyalnist/-rezalt/449094.html> (data zvernennia: 02.02.2021).

O. V. Popovych. Recognition and operation of the principle recognition and operation of the principle of the rule of law in taxation

The category of principles in the tax system continues to be relevant, despite the long period of research by scientists on this topic. The principle of the rule of law is a general legal principle, which was enshrined in the Basic Law of the Ukrainian state. It is historically significant in the life of an individual, society and the state. Fundamental and decisive in the doctrine of the rule of law are human rights and freedoms.

The principle of the rule of law, which operates in the tax system, is characterized by the features of the principles of law in general. Thus, this principle: 1) has the highest authority; 2) is objectively conditioned by the social environment; 3) is the result of development of legal consciousness of the society; 4) is historical and practical in origin; 5) expresses the essence and social purpose of law; 6) acts as a reference point for formation and perfection of legal system, serves its support; 7) accumulates the world experience of law development, embodies democratic and humanistic traditions.

The objectives of the tax system, corresponding to the principle of the rule of law, are legality, predictability, fairness. It is often necessary to find a balance between the needs of the state in revenues and no less legitimate interests and rights of taxpayers to keep what they have earned/earned. On the one hand, the executive branch has a legal basis for applying the law, and on the other hand, there is a need to implement the rule of law, for which the legislature, not the tax administration, sets the tax burden.

The interrelation of politics, taxation and the rule of law is indisputable. Ensuring and respecting the fundamental rights of citizens, fairness and trust in government are requirements for taxation. The principle of the rule of law is also fundamental to the tax system. Its components are enshrined in the Tax Code of Ukraine (2010). In the formation and implementation of the tax policy of the state the authorized subjects must necessarily be guided by this principle, which is enshrined in their official duties.

Operation of the rule of law in the tax system is a prerequisite for proper legal regulation of tax relations, one of the most necessary steps in today's socio-economic realities, in particular in the transition from the visually punitive function of the tax service in the service.

Key words: taxation, tax system, tax policy, tax relation, rule of law, principles of law.

Стаття надійшла до редколегії 8 грудня 2020 року

УДК 336.1(477)(063)

DOI 10.33244/2617-4154.1(5).2021.116-122

О. О. Сластьоненко,
к.ю.н., доцент, с.н.с.,
Університет ДФС України
e-mail: k_o_s2006@ukr.net
ORCID 0000-0002-7582-574X

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

У статті проаналізовано основні принципи, які враховуються при формуванні основних елементів правового забезпечення фінансової безпеки держави. Зроблено висновок, що з метою практичного застосування реалізація фінансової безпеки держави повинна базуватися на таких принципах: дотримання національного законодавства; виконання міжнародних зобов'язань, які взяла на себе Україна; проведення державного аудиту за всіма сферами фінансової безпеки; відкритість інформації про державну політику у фінансовій сфері; прозорість застосування фінансових ресурсів; підзвітність використання фінансових ресурсів; системність планування у сфері фінансової безпеки; своєчасність прийняття рішень; врахування впливу глобалізаційних факторів на фінансову сферу; відповідність прийнятих рішень захисту національних інтересів України.

Ключові слова: національна безпека; економічна безпека; фінансова безпека; фінансова політика; безпека

О. А. Сластененко. Теоретические основы реализации финансовой безопасности государства

В статье проанализированы основные принципы, которые учитываются при формировании основных элементов правового обеспечения финансовой безопасности государства. Сделан вывод, что с целью практического применения реализация финансовой безопасности государства должна базироваться на следующих принципах: соблюдение национального законодательства; выполнение международных обязательств, которые взяла на себя Украина; проведения государственного аудита по всем сферам финансовой безопасности; открытость информации о государственной политике в финансовой сфере; прозрачность применения финансовых ресурсов; подотчетность использования финансовых ресурсов; системность планирования в сфере финансовой безопасности; своевременность принятия решений; учета влияния глобализационных факторов на финансовую сферу; соответствие принятых решений защиты национальных интересов Украины.

Ключевые слова: национальная безопасность; экономическая безопасность; финансовая безопасность; финансовая политика; безопасность.

Мета статті полягає у необхідності формування сучасних теоретичних підходів до реалізації фінансової безпеки.

Постановка проблеми. Важливою складовою сучасного життя є безпека. Закон України «Про національну безпеку України» визначає основи та принципи національної

безпеки і оборони, цілі та основні засади державної політики, що гарантуватимуть суспільству і кожному громадянину захист від загроз: «Національна безпека України – це захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів від реальних та потенційних загроз» [1]. Невід’ємною складовою національної безпеки є економічна безпека – «...захищеність життєво важливих інтересів особистості, суспільства, держави в економічній сфері від внутрішніх і зовнішніх загроз» [2]. В Основному Законі України – Конституції – визначено, що забезпечення економічної безпеки (поряд із захистом суверенітету і територіальної цілісності України) є найважливішою функцією держави і справою всього українського народу [3]. Важливою складовою економічної безпеки є фінансова безпека.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі багато вчених досліджували питання фінансової безпеки. Зокрема, О. Барановський досліджував принципи забезпечення фінансової безпеки; О. Бригінець проаналізував правове забезпечення фінансової безпеки України; М. Єрмошенко розглядав стратегію забезпечення фінансової безпеки; О. Василик та В. Геєць з економічної точки зору аналізували поняття фінансової безпеки; А. Ковальчук досліджував систему сучасних принципів механізму забезпечення фінансово-економічної безпеки держави; А. Полторак провів дослідження щодо законодавчого підходу до визначення понять «національна», «економічна» та «фінансова» безпека; В. Сухонос досліджував рівень фінансової безпеки, зокрема таких її елементів, як безпека грошового обігу, інфляційна, валютна, бюджетна, боргова та інвестиційна безпека і особливу увагу приділив регламентації процедури забезпечення економічної безпеки банку. Однак питання реалізації фінансової безпеки і надалі потребують додаткових досліджень.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку нашої держави особливої уваги потребує комплексний підхід щодо реалізації фінансової безпеки держави. Зокрема, особливу увагу необхідно зосередити на формуванні теоретичних підходів реалізації фінансової безпеки держави.

Фінансова політика держави забезпечує створення сприятливих умов для стійкого соціально-економічного розвитку держави, а реалізація фінансової політики передбачає певні етапи розвитку, визначення пріоритетних напрямів, стратегічних цілей та завдань. Серед основних завдань подальшого розвитку фінансової політики на перше місце виступає фінансове забезпечення пріоритетних напрямів соціально-економічного розвитку держави; удосконалення фінансових механізмів системи державної підтримки; державне фінансове забезпечення розвитку інфраструктури. Розвиток державної фінансової політики повинен відбуватися на підставі таких принципів:

- державне регулювання та управління у напрямі економічного зростання, яке здійснюється на основі реалізації взаємозалежних та взаємопов’язаних державної економічної та фінансової політик;
- визначення та реалізація пріоритетних проєктів соціально-економічного розвитку країни на основі комплексного та інтегрованого підходів;
- удосконалення механізмів взаємодії держави, бізнесу, науки, суспільства та населення, а також механізмів державно-приватного партнерства;
- оцінка результативності та ефективності напрацьованих організаційно-економічних і фінансових механізмів розвитку держави;

– здійснення моніторингу та контролю за реалізацією основних напрямів фінансової політики, своєчасне внесення змін та коректив [4].

На підставі проведення визначеної державної політики у фінансовій сфері формується фінансова безпека України. Вона базується на прийнятих в установленому порядку стратегічних документах фінансової сфери: стратегій, доктрин, концепцій, програм.

Поняття фінансової безпеки детально аналізують науковці різних напрямів досліджень. Зокрема, В. Гєсць визначав фінансову безпеку «як стабільний розвиток фінансової системи країни та її стійкість до потенційно негативного впливу зовнішніх і внутрішніх шоків» [5, с. 64]. М. Єрмошенко під поняттям фінансової безпеки розуміє такий стан фінансово-кредитної сфери держави, який характеризується збалансованістю та якістю системної сукупності фінансових інструментів, технологій і послуг, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних чинників, здатність цієї сфери забезпечувати захист національних фінансових інтересів – ефективне функціонування національної економічної системи і соціальний розвиток [6, с. 34]. О. Василик пропонує під поняттям фінансової безпеки розглянути такий динамічний стан фінансових відносин, за якого б створювались сприятливі умови та необхідні ресурси для розширеного відтворення економічного зростання та підвищення життєвого рівня населення, удосконалення національної фінансової системи для успішної протидії внутрішнім та зовнішнім факторам дестабілізації фінансового стану в державі [7, с. 364].

О. Бригінець до основних факторів забезпечення фінансової безпеки пропонує відносити: рівень фінансової незалежності, що визначається загальним розміром заборгованості за зовнішніми кредитами та масштабом впливу іноземного капіталу; особливості політичного стану у державі; напрям розвитку фінансово-кредитної політики уряду України; рівень розвитку фінансової інфраструктури та нормативно-правової бази функціонування фінансового сектору держави [8, с. 143].

Здійснення фінансової безпеки держави базується на таких нормативно-правових засадах: Конституція України, Бюджетний кодекс України, Податковий кодекс України, Митний кодекс України, Закон України «Про національну безпеку України», «Про Раду національної безпеки та оборони України» та «Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні» «Про Стратегію національної безпеки України», Концепція забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері та інші закони України з питань забезпечення фінансової безпеки та міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Відповідно до Закону України «Про національну безпеку України» державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямована на захист: людини і громадянина – їхніх життя і гідності, конституційних прав і свобод, безпечних умов життєдіяльності; суспільства – його демократичних цінностей, добробуту та умов для сталого розвитку; держави – її конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності; території, навколишнього природного середовища – від надзвичайних ситуацій [1].

О. Бригінець запропонував взаємозв'язок між усіма структурними елементами національної безпеки України. Основним елементом є економічна безпека, що стає базовою для забезпечення інших частин національної безпеки, а саме: військової, політичної, соціальної, екологічної, технологічної, інформаційної та інших. Економічна безпека України взаємодіє з іншими видами національної безпеки, проникаючи у них, акумулює в собі їх дію та залишається основою національної безпеки нашої держави. Також автор

пропонує розглядати економічну безпеку держави, як стан і здатність останньої протистояти різним небезпекам, а також забезпечувати перспективний розвиток економічної системи та добробуту населення. Доведено, що провідною складовою економічної безпеки України є фінансова безпека, від якої залежить реалізація національних інтересів та поступальний розвиток держави на основі відповідного нормативно-правового забезпечення фінансових та інвестиційних процесів як у внутрішньодержавних, так і у міжнародних правовідносинах [8, с. 27].

А. Полторак пропонує таку градацію щодо визначення понять «національна», «економічна» та «фінансова» безпека: національна безпека має спрямованість на досягнення стану захищеності національних інтересів України, дефініція «економічна безпека» має спрямованість на збалансоване та стале зростання, а поняття «фінансова безпека» включає в себе формулювання «стабільний соціально-економічний розвиток» [9 с. 28].

Закон України «Про національну безпеку України» визначає принципи державної політики у сферах національної безпеки і оборони. Зокрема, основними принципами, що визначають порядок формування державної політики у сферах національної безпеки і оборони, на першому місці є: верховенство права, підзвітність, законність, прозорість та дотримання засад демократичного цивільного контролю за функціонуванням сектору безпеки і оборони та застосування сили. На другому місці стоять принципи щодо дотримання норм міжнародного права, участь в інтересах України у міжнародних заходах щодо підтримання миру і безпеки, міждержавних системах та механізмах міжнародної колективної безпеки. І третьою складовою є принципи, що стосуються розвитку сектору безпеки і оборони як основного інструменту реалізації державної політики у сферах національної безпеки і оборони [1].

Особливу увагу сьогодні потрібно приділити формуванню системи національної безпеки, її економічної складової та ефективної фінансової безпеки держави. Задоволення потреб у фінансових ресурсах будь-яких суб'єктів держави є національними інтересами, які лежать у полі зору фінансової сфери держави.

О. Бригінець довів, що правовий механізм забезпечення економічної безпеки України повинен включати такі елементи: нормативно-правову основу; функціональний механізм публічної влади; систему суб'єктів господарювання; суспільно-політичну інфраструктуру [8, с. 27]. Суспільні відносини, які виникають у сфері «безпеки», регулюються певною системою правових засобів – механізмом правового забезпечення.

А. Ковальчук провів дослідження щодо виокремлення принципів механізму забезпечення фінансово-економічної безпеки. Він пропонує поділити принципи забезпечення фінансово-економічної безпеки на три групи: загальноправові, спеціальні, конкретно-галузеві (специфічні). При такому поділі автор пропонує під загальноправовими принципами розуміти такі правові принципи, які властиві кожному виду діяльності, що відбувається в різних сферах суспільних відносин. До таких принципів можна віднести: принцип пріоритету прав і свобод людини і громадянина та принцип верховенства права. До групи спеціальних принципів А. Ковальчук відносить ті, які властиві певній діяльності, що здійснюється у фінансовій сфері. До таких принципів доцільно віднести: державне регулювання діяльності у фінансовій сфері України; оптимальне поєднання адміністративних і економічних методів впливу на фінансову сферу держави; збалансованість фінансових інтересів усіх суб'єктів у державі; ефективність нормативно-правового регулювання фінансової сфери України; своєчасність і адекватність заходів

захисту національних фінансових інтересів реальним і потенційним загрозам; чітке розмежування повноважень і взаємодію органів державної влади в забезпеченні фінансової безпеки; використання в інтересах України міждержавних систем і механізмів глобальної фінансової безпеки; всебічна нормативно-правова урегульованість відносин, що виникають під час задоволення фінансових інтересів будь-якими суб'єктами та пов'язаних із ними суспільних відносин. До третьої групи конкретно-галузевих (специфічних) принципів автор пропонує віднести ті, які властиві основним сферам фінансової діяльності. Ця група матиме свою внутрішню класифікацію і складатиметься з бюджетної, податкової, кредитно-банківської та сфери валютного регулювання. Підводячи підсумок свого дослідження, А. Ковальчук наголошує на тому, що всі перераховані групи мають певні специфічні принципи, які властиві лише цій групі і містяться в спеціальних законах, які регулюють суспільні відносини у вказаних сферах. Ці принципи повинні бути покладені в основу під час кодифікації нормативно-правової бази у фінансовій сфері України [10, с. 67].

А. Полторак пропонує під поняттям «фінансова безпека держави» розглядати умови, в яких функціонує фінансова система країни, що кількісно оцінюється за допомогою узагальнення індикаторів стану грошово-кредитної, валютної, банківської, бюджетної, податкової, боргової безпеки та безпеки небанківського фінансового сектору, за яких дія внутрішніх та зовнішніх загроз не спричиняє негативних процесів у цій складній системі і не заважає створенню сприятливих фінансових умов для її сталого розвитку. Автор пропонує таку систему принципів державної політики у сфері фінансової безпеки України:

- верховенство права;
- законність;
- транспарентність;
- підзвітність;
- участь (в інтересах України) у міжнародних зусиллях з підтримання безпеки і миру, міждержавних механізмах та системах міжнародної колективної безпеки;
- розвиток сектору безпеки як основного інструменту реалізації державної політики у сфері національної безпеки;
- відповідність національним інтересам держави;
- дотримання норм міжнародного права [9, с. 29–30].

О. Бригінець вважає, що до основних принципів побудови, які враховуються при формуванні основних елементів правового забезпечення фінансової безпеки держави, доцільно віднести: сукупність взаємопов'язаних елементів; відкритість та ієрархічність; принцип самоорганізації та саморозвитку; множинність форми і структури; мінливість і варіабельність розвитку; стійкість у певний момент часу при досягненні нового рівня розвитку [8, с. 147].

Отже, вважаємо, що з метою практичного застосування реалізація фінансової безпеки держави повинна базуватися на принципах:

- дотримання національного законодавства;
- виконання міжнародних зобов'язань, які взяла на себе Україна;
- проведення державного аудиту за всіма сферами фінансової безпеки;
- відкритості інформації про державну політику у фінансовій сфері;
- прозорості застосування фінансових ресурсів;
- підзвітності використання фінансових ресурсів;
- системності планування у сфері фінансової безпеки;
- своєчасності прийняття рішень;

- врахування впливу глобалізаційних факторів на фінансову сферу;
- відповідності прийнятих рішень захисту національних інтересів України[11].

Висновки. Провівши дослідження, вважаємо, що перераховані принципи стануть тими теоретичними засадами, на яких має базуватися система фінансової безпеки держави. Сьогодні актуальними є дослідження щодо розгляду економічної сутності фінансової безпеки як складової національної безпеки. При цьому необхідно враховувати, що розкриття поняття «фінансова безпека» перебуває в постійному русі та дослідженні науковців. На сучасному етапі науковці розробили різні теоретичні підходи до поняття фінансової безпеки. Це дає можливість з наукової точки зору розкрити базові засади діяльності у фінансово-економічній сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_042 (дата звернення: 13.11.2020).
2. Евса О. Что скрывает экономическая безопасность? URL: http://www.psj.ru/saver_people/detail.php?ID=66766.
3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 13.11.2020).
4. Гордієнко Л. А. Перспективи розвитку державної фінансової політики. *Держава та регіони*. Серія: Державне управління. 2015. № 4 (52). С. 20–24.
5. Гєєць В. М. Концепція економічної безпеки України. *Економіст*. 1998. № 7–9. С. 63–82.
6. Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення. К.: КНТЕУ, 2001. 309 с.
7. Василик О. Д. Теорія фінансів: навчальний посібник. Вища школа, 2000. 364 с.
8. Бригинець О. О. Правове забезпечення фінансової безпеки України: дис.... д-ра юрид. наук. Ірпінь, 2017. 464 с.
9. Полторак А. С. Системна таксономія фінансової безпеки. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. Миколаїв, 2018. Вип. 3. С. 26–32.
10. Ковальчук А. Ю. Система сучасних принципів механізму забезпечення фінансово-економічної безпеки держави. *Вісник Запорізького національного університету*. Запоріжжя, 2017. № 1. С. 62–69.
11. Сластьоненко О. О. Особливості реалізації фінансової безпеки держави. *Фінансова безпека України: сучасний стан правового регулювання та перспективи розвитку*: матеріали VI Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції.

REFERENCES

1. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_042 (data zvernennia 13.11.2020)
2. Evsa O. Chto skryvaet ekonomicheskaja bezopasnost? URL: http://www.psj.ru/saver_people/detail.php?ID=66766.
3. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 № 254k/96-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (data zvernennia 13.11.2020).
4. Hordiienko L. A. Perspektivy rozvytku derzhavnoi finansovoi polityky. Derzhava ta rehiony. Serii: Derzhavne upravlinnia. 2015. № 4 (52). S. 20–24.

5. Heiets V. M. Kontseptsiiia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy. *Ekonomist*. 1998. № 7–9. S. 63–82.
6. Yermoshenko M. M. Finansova bezpeka derzhavy: natsionalni interesy, realni zahrozy, stratehiia zabezpechennia / M. M. Yermoshenko. K.: KNTEU, 2001. 309 c.
7. Vasylyk O. D. Teoriia finansiv / O. D. Vasylyk; navchalnyi posibnyk. Vyscha shkola, 2000. 364 s.
8. Bryhynets O. O. Pravove zabezpechennia finansovoi bezpeky Ukrainy: dys.... d-ra yuryd. nauk. Irpin, 2017. 464 s.
9. Poltorak A. S., Systemna taksonomiia finansovoi bezpeky. *Visnyk ahrarnoi nauky Prychornomia*. Mykolaiv. 2018. Vyp. 3. S. 26–32.
10. Kovalchuk A. Yu. Systema suchasnykh pryntsyviv mekhanizmu zabezpechennia finansovo-ekonomichnoi bezpeky derzhavy. *Visnyk Zaporizoho natsionalnoho universytetu. Zaporizhzhia*. 2017. № 1. S. 62–69.
11. Slastonenko O. O. Osoblyvosti realizatsii finansovoi bezpeky derzhavy. *Finansova bezpeka Ukrainy: suchasnyi stan pravovoho rehuliuвання ta perspektvy rozvytku: materialy VI Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii, prysviachenoї naukovi shkoli*.

O. A. Slastonenko. Theoretical bases of realization of financial security of the state

The article is devoted to an important topic of modern life and development of our country – security. Particular attention is paid to ensuring economic security, which is the most important function of the state, and an important component of economic security of the state is financial security.

The article notes that at the present stage of development of our state needs special attention to a comprehensive approach to the implementation of financial security of the state, and special attention should be focused on the formation of theoretical approaches to the implementation of financial security of the state. The concept of financial security is analyzed in detail by scientists in various fields. In particular, the research of scientists who considered the definition of financial security was analyzed. However, issues of financial security implementation still need further research.

Legislation that ensures the implementation of financial security of the state is based on the following legal principles: the Constitution of Ukraine, the Budget Code of Ukraine, the Tax Code of Ukraine, the Customs Code of Ukraine, the Laws of Ukraine «On National Security of Ukraine», «On National Security and Defense Council of Ukraine» and «On Prevention of Financial Catastrophe and Creation of Preconditions for Economic Growth in Ukraine» «On the National Security Strategy of Ukraine», the Concept of National Security in the Financial Sphere and other laws of Ukraine on financial security, and international treaties approved The Verkhovna Rada of Ukraine.

As a result of the study, it was determined that the implementation of financial security of the state should be based on the proposed principles. We believe that the principles listed in the article will become the theoretical foundations on which the system of financial security of the state should be based.

Key words: national security; economic security; financial security; financial policy; security.

Стаття надійшла до редколегії 16 лютого 2021 року

УДК 35:172.4(477)

DOI 10.33244/2617-4154.1(5).2021.123-135

Т. В. Субіна,

к.ю.н.,

Університет ДФС України

e-mail: subinatv@ukr.net

ORCID ID 0000-0001-7806-7828

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ПИТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ В ОРГАНАХ ДФС УКРАЇНИ

Формування інформаційного права як науки створює базис для формування у майбутньому комплексної галузі інформаційного права, тим самим формуючи новий рівень правового регулювання суспільних відносин в інформаційній сфері із забезпеченням інформаційної безпеки суспільства і держави.

У статті проаналізовано генезис наукових думок щодо аналізу правового регулювання інформаційних відносин та ряду основоположних методичних, принципів положень інформаційного законодавства, яке є публічно-правовою основою такої юридичної інституції, як інформаційне право.

Актуальним для цього дослідження є застосування синергетичного методу до визначених передумов, що утворюють і розвивають систему інформаційної безпеки органів ДФС України.

Під час дослідження особливо звертали увагу на системний підхід дослідження, що полягає у з'ясуванні організації ДФС України як цілісної системи, яка має своїх суб'єктів, об'єктів, форми, методи, цілі, завдання, функції. При дослідженні системних ознак ДФС України окрема увага зверталася на статистичні, структурні, динамічні компоненти та властивості, їх внутрішні та зовнішні прояви, функціональні зв'язки, взаємодію з середовищем. При цьому також застосовано методи аналізу, синтезу та інші.

На нашу думку, одним із найголовніших методів дослідження інформаційної безпеки органів ДФС України є кібернетичний. Він розглядає правові реальності з позиції соціального управління. У межах кібернетичного підходу важливу роль відіграють знання законів та ін. Предмет дослідження у межах кібернетичного підходу окреслюється проблемами системності дії права, механізму правотворчості та правозастосування.

Досліджено природу фінансового та адміністративного права, що ґрунтується на методі кібернетики – на владному (управлінському) методі. Природа цивільного права базується переважно на методі енергетики – самоорганізації, періоджерела якої формуються у приватному праві.

Визначено методи евристики: формально-евристичного та інтуїтивно-евристичного. Домінуюче положення серед цих методів займають такі: експертних оцінок і оцінки критичної маси інформації. За допомогою цих методів, зокрема, здійснюється оцінка функціонування систем інформаційної безпеки, когнітології – науки про знання та морально-етичні методи.

У статті досліджено організацію інформаційного забезпечення управлінської діяльності, яка базується на принципах логістичного підходу та герменевтичного підходу, зазначено найбільш поширений підхід дослідження – історичний, що дозволяє дослідити еволюцію розвитку та змін органів ДФС України, формально-логічний метод передбачає вивчення функціонування органів ДФС України як окремого інституту державної служби за допомогою законів формальної логіки через використання понять, суджень, висновків, аналізу, синтезу, індукції, дедукції та інших засобів формальної логіки та нормативно-логічний аналіз, який дозволяє оцінювати ефективність нормативно-правового забезпечення органів ДФС України.

Експеримент передбачає можливість перевірки обґрунтованості й доцільності будь-яких структурних змін в органах ДФС України.

Метод показників дозволяє отримувати інформацію на основі аналізу показників у різних типах документів.

Важливим є також використання методів економічного аналізу (балансовий, нормативний, програмно-цільовий); економіко-математичні методи (лінійного програмування, кореляційно-регресивний тощо); методи моделювання (планування, матричні, економіко-статистичні); метод історичних аналогій; метод експертних оцінок.

Ключові слова: інформаційне право, інформаційна безпека, забезпечення інформаційної безпеки, методологія, методи.

Т. В. Субіна. Методические подходы к изучению вопроса информационной безопасности в органах ДФС Украины

Формирование информационного права как науки создает базис для формирования в будущем комплексной области информационного права, тем самым формируя новый уровень правового регулирования общественных отношений в информационной сфере с обеспечением информационной безопасности общества и государства. В статье проанализированы генезис научных мнений относительно анализа правового регулирования информационных отношений и ряда основополагающих методических, принципиальных положений информационного законодательства, выступает публично-правовой основой такого юридического института, как информационное право. Актуальным для данного исследования является применение синергетического метода к определенным предпосылкам, образующих и развивающих систему информационной безопасности органов ДФС Украины. В ходе исследования мы особое внимание обращали на системный подход исследования, который заключается в выяснении организации ДФС Украины как целостной системы имеющей своих субъектов, объектов, формы, методы, цели, задачи, функции. При исследовании системных признаков ДФС Украины особое внимание обращалось на статистические, структурные, динамические компоненты и свойства, их внутренние и внешние проявления, функциональные связи, взаимодействие со средой. При этом также применены методы анализа, синтеза и другие. По нашему мнению, одним из главных методов исследования информационной безопасности органов ДФС Украины является кибернетический. Он рассматривает правовые реальности с позиции социального управления. В рамках кибернетического подхода важную роль играют знания законов и др. Предмет исследования в рамках кибернетического подхода определяется проблемами системности действия права, механизма правотворчества

и правоприменения. Исследована природа финансового и административного права, основанный на методе кибернетики - на владном (управленческом) методе. Гражданское право базируется преимущественно на методе энергетики – самоорганизации, первоисточника которой формируются в частном праве. Определены методы эвристики: формально-эвристического и интуитивно-эвристического. Доминирующее положение среди этих методов занимают следующие: экспертных оценок и оценки критической массы информации. С помощью этих методов, в частности, осуществляется оценка функционирования систем информационной безопасности, когнитологии - науки о знаниях и морально этические методами. В статье исследованы организацию информационного обеспечения управленческой деятельности базируется на принципах логистического подхода и герменевтического подхода, указано наиболее распространенным подход исследования – исторический, что позволяет исследовать эволюцию развития и изменений органов ДФС Украины, формально-логический метод предполагает изучение функционирования органов ДФС Украины как отдельного института государственной службы с помощью законов формальной логики через использование понятий, суждений, выводов, анализа, синтеза, индукции, дедукции и других средств формальной логики и нормативно-логический анализ дающий право оценивать эффективность нормативно-правового обеспечения органов ДФС Украины. Эксперимент предусматривает возможность проверки обоснованности и целесообразности каких-либо структурных изменений в органах ДФС Украины. Метод показателей позволяет получать информацию на основе анализа показателей в различных типах документов. Важным является также применение методов экономического анализа (балансовый, нормативный, программ-целевой) экономико-математические методы (линейного программирования, корреляционно-регрессивный и т.п.); методы моделирования (планирование, матричные, экономико-статистические) метод исторических аналогий; метод экспертных оценок.

Ключевые слова: информационное право, информационная безопасность, обеспечение информационной безопасности, методология, методы.

Стрімке впровадження інформатизації в усі сфери соціального життя, зокрема у сферу оподаткування, викликало нагальну потребу у визначенні методичних підходів щодо з'ясування сутності інформаційної безпеки в органах ДФС України, а також у формуванні інформаційного права, що регулює відносини в інформаційній сфері.

Формування інформаційного права в Україні як сукупності норм різних галузей права, що регулюють відносини, пов'язано з інформацією, інформаційними технологіями та комунікаціями, появи яких повинна активно сприяти держава [1].

Актуальність цієї теми є безперечною, 1 травня 2014 року виконуючий обов'язки Президента України, голова Верховної Ради України Олександр Турчинов підписав Указ № 449/2014 про рішення РНБО від 28 квітня 2014 року «Про заходи щодо вдосконалення формування та реалізації державної політики у сфері інформаційної безпеки України» [2].

Основні теоретичні напрями досліджували такі відомі українські вчені, як І. В. Арістова, О. М. Бандурка, О. О. Бандурка, К. І. Белякова, А. І. Берlach, В. М. Брижко, В. Д. Гавловський, В. О. Глушков, Р. А. Калюжний, Б. А. Кормич, О. В. Логінов, В. М. Росоловський, А. М. Новицький, Н. Б. Новицька, О. В. Олійник, С. П. Ріппа, Л. В. Трофімова, Д. Я. Семир'янов, І. С. Стаценко-Сургучова, В. С. Цимбалюк, М. Я. Швець та інші.

Дослідники В. Шкарупа і В. Цимбалюк зазначають, що правове регулювання суспільних відносин в інформаційному середовищі вимагає кореляції співвідношення методів адміністративного правового регулювання з методами цивільного та кримінального права і формування державної інформаційної політики, яку можна розглядати як державну політику інтелектуального розвитку людини, суспільства і держави [3, с. 51]. Поділяємо думку вчених про те, що формування інформатизаційного права як науки створює базис для формування у майбутньому комплексної галузі інформаційного права, тим самим формуючи новий рівень правового регулювання суспільних відносин в інформаційній сфері із забезпеченням інформаційної безпеки суспільства і держави.

Р. А. Калюжний, В. Д. Гавловський, В. С. Цимбалюк, М. В. Гуцалюк наголошують, що аналіз правового регулювання інформаційних відносин в Україні та міжнародної практики дозволяє визначити ряд основоположних методичних, принципів положень інформаційного законодавства, яке є публічно-правовою основою такої юридичної інституції, як інформаційне право:

- основний об'єкт регулювання – суспільні інформаційні відносини;
- основний предмет суспільних відносин – інформація (відомості, дані, знання, таємниця тощо);
- метод правового регулювання – системне, комплексне використання методів адміністративного, конституційного, цивільного, трудового та кримінального права (що визначає міжгалузевий характер публічно-правового регулювання) та застосування методів приватноправового регулювання (на рівні правочинів, угод, звичаїв, традицій, норм суспільної моралі, професійної, ділової етики) [4, с. 18–19].

За правовою природою походження комплексна галузь «інформаційне право України» має приватно-правову і публічно-правову природу. Через предмет суспільних відносин інформаційне право має зв'язок з різними міжгалузевими інститутами права: авторським правом, правом власності, правом інтелектуальної власності тощо, та утворює з ними складну, велику, агреговану гіперсистему права.

Теорією гіперсистеми висувається теза про існування права у вигляді великих, складних, ієрархічних порядкових підсистем, що формуються з галузевих інституцій права. Ця категорія вводиться в теорію права України на засадах юридичної концепції існування і формування правових субінституцій – автономних, міжгалузевих, комплексних інститутів права, щодо яких галузеві інститути виступають у ролі агрегуючих підсистем [5, с. 88].

Аналізуючи галузеві ознаки інформаційних правовідносин, окремі дослідники пропонують сформулювати визначення інформаційного права як галузі, як системи норм та інститутів, що регулюються комплексним методом правового впливу на певну самостійну сферу суспільних відносин, що виникають (формуються) щодо реалізації сторонами цих відносин права на інформацію, здійснення інформаційної діяльності та щодо руху інформації у соціальному обігу. При цьому саме право на інформацію (у широкому розумінні) – це право на пошук і отримання, виготовлення, використання і зберігання, поширення та захист інформації будь-яким вільнообраним способом і незалежно від державних кордонів [6, с. 60–61].

Система інформаційного права може бути подана чотирма напрямками: комунікація (галузь засобами масової інформації); інформатика (галузь науки й освіти), інформатизація (галузь автоматизованих систем, мереж, інформаційних ресурсів, що створюються на базі комп'ютерної і комунікаційної техніки) та засоби інформаційної безпеки.

Функціями інформаційного права на основі побудованих загальних функцій права можна визначити такі:

- нормативна – визначення норм, правил поведінки суб'єктів інформаційних відносин (правового поля);
- комунікативна – зазначення в окремих статтях посилань на законодавчі акти, які є системоутворюючими різних міжгалузевих інститутів права;
- регулятивна – визначення прав та обов'язків, зобов'язань суб'єктів щодо регулювання суспільних інформаційних відносин;
- охоронна – визначення гарантій та меж правомірної поведінки суб'єктів, які здійснюють заходи щодо недопущення та профілактики правопорушень, а також контроль за дотриманням правомірної поведінки;
- захисна – визначення правових умов, процедур та суб'єктів, які здійснюють захист від вчинених правопорушень (поведінки, за якою діяння утворюють делікти), та відповідальності за них згідно з нормами цивільного, адміністративного, трудового, кримінального права;
- інтегративна – системне поєднання комплексу визначених юридичних норм, які регулюють інформаційні відносини в Україні у різних підсистемах права (щодо інформаційного права – вона є посднувальною ланкою між провідними традиційними галузями [7, с. 451].

Г. Виноградов наголошує, що під методом правового регулювання в інформаційному праві розуміють способи впливу галузі на інформаційні відносини. Різноманітність видів інформації призводить до необхідності використовувати методи регулювання інформаційних відносин залежно від виду інформації та її призначення.

Методи права використовують для аналізу інформаційно-правових норм, що забезпечують регулювання відносин, пов'язаних зі створенням такої інформації, як нормативно-правові акти, статистична інформація. Тут йдеться про метод встановлення (який полягає у визначенні у відповідних нормативних актах повноважень певних суб'єктів), а також про методи зобов'язання, дозволу та заборони.

При створенні інформації, що є результатом творчості, комерційної таємниці чи відкритих, доступних даних, використовують методи цивільного права. Нагадаємо, що цивільно-правовий метод визначається юридичною рівністю учасників відносин, диспозитивністю сторін, особливим способом вирішення майнових спорів між учасниками цивільних правовідносин і наявністю майнової відповідальності сторін. У процесі регулювання відносин, пов'язаних із передачею та поширенням інформації, використовуються методи конституційного, адміністративного та цивільного права [8, с. 14].

Природа адміністративного права ґрунтується на методі кібернетики – на владному (управлінському) методі. Природа цивільного права базується переважно на методі енергетики – самоорганізації, першоджерела якої формуються у приватному праві. Зазначене не виключає того, що певні суспільні відносини з приватноправового простору визначаються спочатку в публічному праві через адміністративне, а потім – відображають (закріплюються) у цивільному праві. Саме так з приватного права (через правочинні угоди, добрі звичаї, норми суспільної моралі та ділову етику) у публічне право потрапили суспільні відносини щодо інформації [9, с. 38].

Можна зазначити, що інформаційне право в Україні як комплексна галузь наукових знань тісно пов'язана з інформаційною безпекою.

Інформаційна безпека в інформаційному суспільстві з погляду методів інформаційного права ґрунтується насамперед на недостатній увазі з боку держави до науково-освітньої сфери, особливо до сфери фундаментальної науки як основного виробника доброякісного інформаційного ресурсу. Саме без інтенсивного розвитку науки й освіти сьогодні не можна позитивно сприйняти і ефективно використати потужні хвилі глобалізації, а отже, фактично не можна побудувати інформаційне суспільство і, навіть, реалізувати вже проголошену урядом, але системно не обґрунтовану політику інноваційного розвитку. Така політика для нашої держави є одночасно ризикованою, тому що на сьогодні вона повинна мати глобально найвпливовіший інформаційний вимір та світову конкурентоспроможність [10, с. 67].

На загальнотеоретичному рівні визначимо такі ключові для потреб практики проблеми інформаційної безпеки України.

Основну групу утворюють такі проблемні інститути: 1) проблеми доступу до даних (відомостей, повідомлень, сигналів); 2) проблеми цілісності даних щодо загроз, які можуть спричинити порушення життєдіяльності суб'єкта інформаційних правовідносин; 3) проблеми організації комплексного контролю за потоками сигналів у відповідному середовищі їх функціонування (циркуляції інформаційних ресурсів), відповідно до матеріальних носіїв (людських – соціальних, антропологічних, людино-машинних – людино-технічних, соціотехнічних та технологічних); 4) проблеми організації інформаційної сумісності систем (зокрема автоматизованих (комп'ютеризованих) систем) з іншими системами відповідної організаційної структури; 5) проблеми виявлення можливих каналів витоку інформації (фізичних, соціотехнічних, соціальних); 6) проблеми блокування (протидії) несанкціонованого витоку інформації; 7) проблеми організації виявлення, кваліфікації, документування порушень інформаційної безпеки (як фактів щодо визначення стану: у визначеному просторі, часі і колі осіб), а також правове формування адміністративної відповідальності за порушення інформаційної безпеки.

Сутність інформаційної безпеки український вчений В. Цимбалюк умовно розділяє на три рівні. В основу поділу покладено такий метод, як «зрізи середовища», в якому перебуває інформація (дані, відомості): 1) соціальне (окрема людина, спільноти людей, держава, міжнародне співтовариство); 2) інженерно-технологічне (машинне, апаратно-програмне, автоматичне, автоматизоване); 3) соціотехнічне (людино-машинне) [11, с. 178–179].

Об'єктом інформаційної безпеки є інформаційні процеси в соціальних і соціально-технічних системах, предметом дослідження – механізми інформаційного впливу на особистість, суспільство і державу, а також способи, методи, засоби і канали реалізації загроз національним інтересам на інформаційному рівні. Основним завданням методології інформаційної безпеки є створення науково-методичних основ своєчасного виявлення потенційних інформаційних загроз у різних сферах діяльності та шляхи їх реалізації, а також запобігання, попередження, нейтралізації чи усунення наслідків небезпек. На нашу думку, ядром методики інформаційної безпеки органів ДФС України є інформаційна протидія, триєдина сутність якої полягає у таких взаємопов'язаних змістах:

- інформаційна протидія – це об'єктивно існуюча форма прояву відносин між суб'єктами при вирішенні ними завдань, що містять елементи конфліктності різної природи інтересів в інформаційному середовищі;

- інформаційна протидія – це наука чи мистецтво про механізми, прийоми, методи і засоби протиборств в інформаційній сфері;

– інформаційна протидія – це комплекс заходів, спрямованих на вирішення завдань, що стоять перед суб'єктом, методами і засобами боротьби, змагань, пов'язаних з інформаційними впливами різної природи.

Існування інформаційної протидії, як боротьби сторін, обумовлене як існуванням інформації, так і природністю процесу її використання, її властивостей для вирішення різних завдань. Із визначень інформаційної боротьби як протидії видно, що вона, на відміну від інформаційної війни, по суті, менш агресивна за масштабами наслідків. До її методів і засобів вдаються, наприклад, з метою обґрунтування доцільності впровадження у виробництво певних технологічних рішень. Як об'єктивно існуючий феномен інформаційна боротьба має свої цілі, завдання, закономірності, способи, методи і засоби її ведення. При цьому не ставить за мету знищення фізичного противника.

Інформаційне законодавство у безпекологічному вимірі повинно визначити процедури та умови, за яких здійснюють доступ щодо зберігання, поширення інформації державних органів, органів ДФС України та комерційних структур [1]. Вирішити це можна за допомогою методів та підходів адміністративного та фінансового права.

Сферою дослідження теорії правового регулювання у сфері інформаційної безпеки є практика охорони і захисту інформації в автоматизованих (комп'ютерних) системах: її закономірності, принципи, різного рівня проблеми і завдання їх вирішення. На сьогодні формалізація проблем і завдань здійснюється переважно за допомогою методів евристики: формально-евристичного та інтуїтивно-евристичного. Домінуюче положення серед цих методів займають такі: експертних оцінок і оцінки критичної маси інформації. За допомогою цих методів, зокрема, здійснюється оцінка функціонування систем інформаційної безпеки. Проте ці методи мають і свої недоліки: наявність людського фактора – суб'єктивізм експерта та потенційне обмеження інформації у вигляді знань, якими володіє експерт.

Подолати ці недоліки допомагає когнітологія – наука про знання. Відповідно до положень цієї науки в загальній теорії інформаційної безпеки визначаються як аксіоми когнітологічні положення про рівень і відносність ентропії (невизначеності) системи пізнання (людини, спільноти тощо) та її вплив на формування теоретичних положень, їх відносну істинність (у часі та колі осіб). Відносність істини визначається кількісними і якісними ознаками множини знань, якими володіє той чи інший суб'єкт відносин, навичками їх застосування, інтелектуальним потенціалом і швидкістю розумових реакцій на відповідні ситуації. Відносність інформаційної безпеки визначається відносністю знань суб'єкта щодо захисту та безпеки знань зловмисника. У контексті визначення об'єктивності експертної оцінки організації інформаційної безпеки, подолання суб'єктивізму, наприклад при визначенні стану інформаційної безпеки об'єкта, використовується метод залучення кількох експертів [12, с. 53].

Безпека підтримується і морально етичними методами. Морально-етичний метод складається із норм, які сформулювалися традиційно або формуються в міру розповсюдження обчислювальної техніки і засобів зв'язку в суспільстві. Так, у США існує Кодекс професійної поведінки членів Асоціації користувачів ЕВМ США [13, с. 70].

Ще одним із способів, який визначається в глобальній цивілізації, є міжнародно-правовий – аспект теорії інформаційної безпеки, що вивчає законодавство європейських країн у порівнянні – проведенні порівняльного аналізу. Це значно прискорює адаптацію інформаційного права і правової інформатики в різних країнах до узгоджених міжнародних

стандартів щодо правовідносин і забезпечує їх відповідність нормативів у різних країнах. До форм порівняльного методу відносять порівняльно-логічний, порівняльно-історичний тощо.

Організація інформаційного забезпечення управлінської діяльності базується на принципах логістичного підходу. Його основними вимогами до організації інформаційної системи, соціальних структур є: цілеспрямованість, цілісність, динамічність, гнучкість щодо соціальної структури в середовищі її функціонування та актуальність, ефективність, повнота реалізації завдань у просторі часі, колі осіб.

Наступним методом дослідження інформаційної безпеки є герменевтичний підхід, який ґрунтується на звичаях – застосування понять, що формують поведінку суспільства. Одним із напрямів використання герменевтичного підходу у соціальних системах управління можна визначити юридично-герменевтичний підхід. Це множина принципів тлумачення й інтерпретації юридичних текстів, письмових праць учених, що застосовуються під час аналізу формування інформаційної безпеки, зокрема в органах ДФС України.

Найбільш поширеним підходом дослідження є історичний, що дозволяє дослідити еволюцію розвитку та змін органів ДФС України.

Формально-логічний метод передбачає вивчення функціонування органів ДФС України як окремого інституту державної служби за допомогою законів формальної логіки через використання понять, суджень, висновків, аналізу, синтезу, індукції, дедукції та інших засобів формальної логіки.

Нормативно-логічний аналіз дозволяє оцінювати ефективність нормативно-правового забезпечення органів ДФС України. Цей метод передбачає дослідження не тільки юридичних сторін діяльності органів ДФС України, а й вивчення політичних, соціальних, психологічних, економічних аспектів роботи в органах ДФС України.

Метод соціологічних досліджень передбачає використання загально-соціологічних прийомів, які характеризуються застосуванням способів і засобів матеріалістичної діалектики, та конкретно-соціологічних прийомів, які дозволяють вивчати громадську думку щодо тих змін, які відбуваються під час розвитку та модернізації органів ДФС України.

Експеримент передбачає можливість перевірки обґрунтованості й доцільності будь-яких структурних змін в органах ДФС України.

Метод показників дозволяє отримувати інформацію на основі аналізу показників у різних типах документів, що формує певну картину про тенденції функціонування державної установи чи організації. Метод термінологічного і лексичного аналізу дозволяє виявити інноваційні підходи в управлінській діяльності й оцінити можливості їх ефективного запровадження в практику [14, с. 21, 227].

Важливим є також використання методів економічного аналізу (балансовий, нормативний, програмно-цільовий); економіко-математичних методів (лінійного програмування, кореляційно-регресивний тощо); методів моделювання (планування, матричні, економіко-статистичні); методу історичних аналогій; методу експертних оцінок. Прогнозування у дослідженні розвитку органів ДФС України має на меті сукупність заходів та способів мислення, які дають змогу на підставі аналізу ретроспективних даних та об'єкта прогнозування зробити висновки з первинною ймовірністю щодо майбутнього його розвитку [15, с. 342]. Завдяки цим методам можна передбачити потенційні результати застосування сучасної системи інформаційної безпеки в органах ДФС України.

Зазначимо, що інформаційну безпеку органів ДФС України визначають значні глобалізаційні процеси, пов'язані із самоорганізацією у суспільстві. Тому актуальним для цього дослідження є застосування синергетичного методу до визначених передумов, що утворюють і розвивають систему інформаційної безпеки органів ДФС України. Синергетичний метод досліджує державно-правові явища як системи, виникнення і зміна яких ґрунтується на випадкових процесах оточуючого їх середовища, особливо в їх кризових, не стабільних періодах. Понятійний апарат цього методу формують такі терміни, як: нерівновага, криза, еволюція, відхилення, імовірності випадку, самоорганізація, непередбачуваності чинника порядку.

Під час дослідження особливу увагу звертали на системний підхід дослідження, що полягає у з'ясуванні організації ДФС України як цілісної системи, яка має своїх суб'єктів, об'єктів, форми, методи, цілі, завдання, функції. Під час дослідження системних ознак ДФС України окрема увага зверталася на статистичні, структурні, динамічні компоненти та властивості, їх внутрішні та зовнішні прояви, функціональні зв'язки, взаємодію з середовищем. При цьому також вжито методи аналізу, синтезу та інші.

Головними категоріями, які визначають системність дослідження, є: елемент, частина, ціле, внутрішнє – зовнішнє, аналіз – синтез; статика – динаміка; склад – структура; зв'язки – відносини; властивості тощо. Юридичний аспект системності явища визначається такими категоріями, як: правова система, система органів держави, система права. До важливих методів дослідження інформаційної безпеки в органах ДФС України можна віднести системно-функціональний підхід, що поєднує в собі системні та функціональні ознаки, розкриває державно-правові явища як певних систем, так і визначення функціональних зв'язків (функцій) елементів і підсистем певної системи між іншим системами у навоколишньому їх середовищі.

Статистичне спостереження розглядається як перший етап статистичного дослідження суспільних явищ і процесів. Сутність його полягає у збиранні масових первинних даних про кількісну сторону суспільного життя, що досліджується.

При цьому визначено, що статистичне спостереження повинно задовольняти такі вимоги:

- мати цілком конкретне значення, наукову та практичну цінність;
- забезпечувати збирання масових даних, в яких відображається уся множинність явища; неповні дані, які недостатньо описують явища, можуть призвести при здійсненні їх аналізу до помилкового результату;
- бути орієнтованими на збирання не тільки тих даних, які безпосередньо визначають об'єкт, що вивчається, а також урахувувати факти і події, під впливом яких здійснюється зміна стану об'єкта;
- забезпечувати достовірність інформації, що збирається. Це досягається ретельною перевіркою якості зібраних даних – як одна з найважливіших ознак статистичного спостереження;
- проводитися на науковій основі за заздалегідь розробленим планом, програмою, що забезпечує наукове вирішення усіх питань [16, с. 26–27].

На нашу думку, одним із найголовніших методів дослідження інформаційної безпеки органів ДФС України є кібернетичний. Він розглядає правові реальності з позицій соціального управління. У межах кібернетичного підходу важливу роль відіграють

знання законів та ін. Предмет дослідження у межах кібернетичного підходу окреслюється проблемами системності дії права, механізму правотворчості та правозастосування.

Відновлений у новій якості кібернетичний підхід до розвитку інформаційного суспільства (кіберцивілізації) відкриває широкі можливості для впливу на людину, суспільство, народи та владу у глобальному просторі.

Приєднання України до глобальної кіберцивілізації – наступного рівня розвитку інформаційного суспільства людства, має тенденцією до зростання ефективності життєдіяльності його складових, що визначається за новими здобутками науково-технічного прогресу.

Отже, комплексне застосування методів під час обґрунтування правового забезпечення інформаційної безпеки в сфері оподаткування дозволить вирішити проблеми щодо врегулювання суспільних відносин у процесі обігу інформації в органах ДФС України, а також буде сприяти попередженню, виявленню та нейтралізації інформаційних загроз.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Субіна Т. В. Адміністративно-правове забезпечення інформаційної безпеки в органах ДПС України: дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Національний університет ДПС України. Ірпінь, 2010. 219 с.
2. Заходи щодо вдосконалення формування та реалізації державної політики у сфері інформаційної безпеки України: Указ Президента України про рішення РНБО від 28 квітня 2014 р. № 449/2014. *Офіційний вісник України*. 2014. 16 трав. (37). С. 29.
3. Шкарупа В., Цимбалюк В. Застосування положень права щодо формування основ теорії інформаційного права. *Правова інформатика*. 2006. № 3 (11). С. 51–60.
4. Калюжний Р., Гавлоський В., Цимбалюк В., Гуцалюк М. Питання концепції реформування інформаційного законодавства України. *Правове, нормативне та методологічне забезпечення системи захисту інформації в Україні*. 2000. № 1. С. 18–19.
5. Швець М. Я., Калюжний Р. А., Гавловський В. Д., Цимбалюк В. С. Інформаційне законодавство України: концептуальні основи формування. *Право України*. 2001. № 7. С. 80–88.
6. Письменницький А. А. Стан втілення в Україні інформаційно-правового навчання в процес підготовки фахівців у ВНЗ: теоретико-правові аспекти. *Інформаційне суспільство в Україні: інформаційно-правова культура, освіта, наука: матеріали між нар. наук-практ. конфер., м. Суми, 16–17 трав. 2008 р.* Суми, 2008. С. 60–61.
7. Швець М. Я. Системна інформатизації законотворчої та правоохоронної діяльності: навч. книга. / за ред. В. В. Дурдинця та ін. Київ: 2005. 639 с.
8. Виноградов Г. В. Інформаційне право України. Київ: МАУП, 2006. 144 с.
9. Цимбалюк В. Адміністративно-правові джерела методології інформаційного права (синергетичний та кібернетичний аспекти). *Правова інформатика*. 2004. № 3. С. 34–39.
10. Скаленко О. Глобальна інформаційна стратегія України. Момент істини. *Віче*. 2004. № 9 (150). С. 63–68.
11. Цимбалюк В. Сутність інформаційної безпеки в умовах входження України до глобальної кіберцивілізації. *Національний вісник академії ДПС України*. 2004. № 4 (26). С. 178–179.

12. Швеця М. Я., Калюжного Р. А. Вступ до інформаційної культури та інформаційного права. Ужгород: ІВА, 2003. 240 с.
13. Мельников В. П., Петраков А. М. Информационная безопасность: учеб. пособие для сред. проф. образования / под. ред. С. А. Клейменова. Москва: Издательный центр «Академия», 2005. 336 с.
14. Желюк Т. Л. Державна служба: навчальний посібник. Київ: ВД Професіонал, 2005. 576 с.
15. Азаров М. Я. Ярошенко Ф. О., Єфременко Т. І. та ін. Державна фінансова політика та прогнозування доходів бюджету України: монографія. К.: НДФІ, 2004. 712 с.
16. Лугінін О. Є., Фомішин С. В. Статистика національної економіки та світового господарства: навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 502 с.

REFERENCES

1. Cubina T. V. Administratyvno-pravove zabezpechennia informatsiinoi bezpeky v orhanakh DPS Ukrainy: dys... kond. yuryd. nauk : 12.00.07 / Natsionalnyi universytet DPS Ukrainy. Irpin, 2010. 219 s.
2. Zakhody shchodo vdoskonalennia formuvannia ta realizatsii derzhavnoi polityky u sferi informatsiinoi bezpeky Ukrainy: Ukaz Prezydenta Ukrainy pro rishennia RNBO vid 28 kvitnia 2014 r. № 449/2014. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. 2014. 16 trav. (37). S. 29.
3. Shkarupa V., Tsymbaliuk V. Zastosuvannia polozhen prava shchodo formuvannia osnov teorii informatsiinoho prava. *Pravova informatyka*. 2006. № 3 (11). S. 51–60.
4. Kaliuzhnyi R., Havloskyi V., Tsymbaliuk V., Hutsaliuk M. Pytannia kontseptsii reformuvannia informatsiinoho zakonodavstva Ukrainy. *Pravove, normatyvne ta metodolohichne zabezpechennia systemy zakhystu informatsii v Ukraini*. 2000. № 1. S. 18–19.
5. Shvets M. Ia., Kaliuzhnyi R. A., Havlovskiy V. D., Tsymbaliuk V. S. Informatsiine zakonodavstvo Ukrainy : kontseptualni osnovy formuvannia. *Pravo Ukrainy*. 2001. № 7. S. 80–88.
6. Pysmennytskyi A. A. Stan vtilennia v Ukraini informatsiino-pravovoho navchannia v protses pidhotovky fakhivtsiv u VNZ: teoretyko-pravovi aspekty. *Informatsiine suspilstvo v Ukraini: informatsiino-pravova kultura, osvita, nauka: materialy mizh nar. nauk-prakt. konfe. m. Sumy, 16–17 trav. 2008 r. Sumy, 2008*. S. 60–61.
7. Shvets M. Ya. Systemna informatyzatsii zakonotvorchoi ta pravookhoronnoi diialnosti: navch. knyha / za red. V. V. Durdyntsia ta in. Kyiv: 2005. 639 s.
8. Vynohradov H. V. Informatsiine pravo Ukrainy. Kyiv. MAUP, 2006. 144 s.
9. Tsymbaliuk V. Administratyvno-pravovi dzherela metodolohii informatsiinoho prava (synerhetychnyi ta kibernetychnyi aspekty). *Pravova informatyka*. 2004. № 3. S. 34–39.
10. Skalenko O. Hlobalna informatsiina stratehiia Ukrainy. Moment istyny. *Viche*. 2004. № 9 (150). C. 63–68.
11. Tsymbaliuk V. Sutnist informatsiinoi bezpeky v umovakh vkhodzhennia Ukrainy do hlobalnoi kibertsyvilizatsii. *Natsionalnyi visnyk akademii DPS Ukrainy*. 2004. № 4 (26). S. 178–179.
12. Shvetsia M. Ya., Kaliuzhnoho R. A. Vstup do informatsiinoi kultury ta informatsiinoho prava. Uzhhorod: IVA, 2003. 240 с.

13. Melnykov V. P., Petrakov A. M. Ynformatsyonnaia bezopasnost : ucheb. posobyе dlia sred. prof. obrazovaniya / pod. red. S. A. Kleimenova. Moskva: Yzdatelnyi tsentr «Akademyia», 2005. 336 s.
14. Zheliuk T. L. Derzhavna sluzhba : navchalnyi posibnyk. Kyiv: VD Profesional, 2005. 576 s.
15. Azarov M. Ya. Yaroshenko F. O., Yefremenko T. I. ta in. Derzhavna finansova polityka ta prohnzuvannia dokhodiv biudzhetu Ukrainy: monohrafiia, Kyiv: K.: NDFI, 2004. 712 s.
16. Luhinin O. Ye., Fomishyn S. V. Statystyka natsionalnoi ekonomiky ta svitovoho hospodarstva : navchalnyi posibnyk. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury, 2006. 502 s.

T. V. Subina. Methodological approaches to the study of the issue of information security in the Ukraine SFS authorities

The formation of Information Law as a science creates the basis for the formation of a complex area of Information Law in the future, thereby forming a new level of legal regulation of public relations in the information sphere with ensuring the information security of society and the state.

The article analyzes the genesis of scientific opinions regarding the analysis of legal regulation of information relations and a number of fundamental methodological, fundamental provisions of information legislation, acts as a public legal basis for such a legal institution as Information Law.

Relevant for this research is the application of the synergistic method to certain preconditions that form and develop the information security system of the Ukraine SFS authorities.

In the course of the study we paid special attention to the systematic approach of the study, which consists in clarifying the organization of the SFS of Ukraine as an integral system that has its subjects, objects, forms, methods, goals, objectives, functions. When studying the systemic signs of SFS of Ukraine, special attention was paid to the statistical, structural, dynamic components and properties, their internal and external manifestations, functional connections, interaction with the environment. At the same time, methods of analysis, synthesis and others were also applied.

In our opinion, one of the main methods of researching the information security of the SFS of Ukraine is cybernetic one. He examines legal realities from the perspective of social management. Within the framework of the cybernetic approach, knowledge of laws, etc. plays an important role. The subject of research within the framework of the cybernetic approach is determined by the problems of the systemic nature of the operation of law, the mechanism of lawmaking and law enforcement.

The nature of Financial Law and Administrative Law, based on the method of cybernetics – on the authoritative (managerial) method, has been investigated. Civil Law is based primarily on the method of energy – self-organization, the primary sources of which are formed in private law.

Methods of heuristics are determined: formal-heuristic and intuitive-heuristic. The dominant position among these methods is occupied by the following: expert assessments and assessments of the critical mass of information. With the help of these methods, in particular, the functioning of information security systems, cognitology – the science of knowledge and moral ethical methods, are assessed.

The article examines the organization of information support for management activities based on the principles of the logistic approach and the hermeneutic approach, the most common

research approach is indicated – the historical one, which allows us to study the evolution of development and changes in the Ukraine SFS authorities, the formal-logical method involves the study of the functioning of the Ukraine SFS authorities as a separate institution of civil service, using the laws of formal logic through the use of concepts, judgments, conclusions, analysis, synthesis, induction, deduction and other means of formal logic and normative-logical analysis giving the right to assess the effectiveness of the regulatory and legal support of the Ukraine SFS authorities.

The experiment provides the possibility of checking the validity and expediency of any structural changes in the Ukraine SFS authorities.

The method of indicators allows obtaining information based on the analysis of indicators in various types of documents.

It is also important to use the methods of economic analysis (balance, normative, program-target) economic and mathematical methods (linear programming, correlation-regressive, etc.); modeling methods (planning, matrix, economic and statistical) method of historical analogies; method of expert assessments.

Key words: *Information Law, information security, information security provision, methodology, methods.*

Стаття надійшла до редколегії 16 грудня 2020 року

УДК 347.73:336.22

DOI 10.33244/2617-4154.1(5).2021.136-144

Н. М. Корінна,
Університет ДФС України
e-mail: advocate.nnk@gmail.com
ORCID ID 0000-0003-3105-1938

ОСНОВНІ АСПЕКТИ ОПОДАТКУВАННЯ ДОХОДІВ ВІД ІНДИВІДУАЛЬНОЇ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Ця стаття присвячена науковому аналізу особливостей оподаткування адвокатів, які здійснюють адвокатську діяльність індивідуально, тобто є самозайнятими особами, які провадять незалежну професійну діяльність. У статті розкривається питання щодо взяття на облік таких фізичних осіб та підстави для відмови у взятті їх на облік, а також засади виникнення прав та обов'язків на сплату податків, зборів та внесків адвокатів, які здійснюють адвокатську діяльність індивідуально, зокрема і співмірність податкового навантаження на адвокатів. Автором робляться висновки про недотримання на сьогодні таких принципів податкового законодавства, як рівність та нейтральність щодо оподаткування адвоката як самозайнятої особи, та робляться пропозиції щодо вирішення цього питання.

Ключові слова: оподаткування адвокатів, самозайняті особи, незалежна професійна діяльність, контролюючі органи, податкове навантаження.

Н. Н. Коренна. Основные аспекты налогообложения доходов от индивидуальной адвокатской деятельности

Данная статья посвящена научному анализу особенностей налогообложения адвокатов, осуществляющих адвокатскую деятельность индивидуально, то есть самозанятыми лицами, осуществляющими независимую профессиональную деятельность. В статье раскрывается вопрос о постановке на учет таких физических лиц и основания для отказа во взятии их на учет, а также основы возникновения прав и обязанностей на уплату налогов, сборов и взносов адвокатов, осуществляющих адвокатскую деятельность индивидуально, в том числе и соразмерность налоговой нагрузки на адвокатов. Автором делаются выводы о несоблюдении сегодня таких принципов налогового законодательства, как равенство и нейтральность по отношению к налогообложению адвоката как самозанятого лица, и делаются предложения по решению данного вопроса.

Ключевые слова: налогообложение адвокатов, самозанятые лица, независимая профессиональная деятельность, контролирующие органы, налоговую нагрузку.

Мета статті. На основі аналізу законодавства та практики його застосування сформувані пропозиції та рекомендації щодо усунення прогалин і колізій в українському законодавстві для його однозначного розуміння та застосування у сфері оподаткування доходів від індивідуальної адвокатської діяльності.

Постановка проблеми. Адвокат може здійснювати адвокатську діяльність індивідуально або в організаційно-правових формах адвокатського бюро чи адвокатського об'єднання. Але переважна кількість адвокатів України здійснюють свою адвокатську діяльність індивідуально. Водночас, беручи до уваги велике податкове навантаження на адвоката, що здійснює адвокатську діяльність індивідуально, такі фізичні особи перед постановкою на облік як самозайнятої особи вимушені реєструватися як фізичні особи-підприємці. Тобто фактично такі фізичні особи обліковуються у контролюючих органах, як фізична особа-підприємець з ознакою провадження незалежної професійної діяльності, що порушує саму сутність адвокатської діяльності, мету та принципи її здійснення. Це вже стало системою та певною «традицією» в Україні, але не є вирішенням проблемного питання. На сьогодні питання значного податкового навантаження на адвокатську діяльність повною мірою не відповідає вимогам європейського (міжнародного) законодавства в цій галузі. Досліджуючи саме цю тематику та ті висновки, що будуть зроблені у ході дослідження, можуть допомогти законодавцю вирішити це проблемне питання.

Дослідженню оподаткування осіб, що провадять незалежну професійну діяльність, приділяли увагу у своїх працях чимало науковців. Проте, беручи до уваги, що, відповідно до положень чинного законодавства, на сьогодні так і не вирішена проблема порушення принципів податкового законодавства, а саме рівності та нейтральності, адвокати вимушені шукати шляхи оптимізації податкового тягаря, який нині становить 15 %, та розбиратися зі складною системою звітування на загальній системі оподаткування, інші особи, які є дійсно підприємцями, мають привілеї працювати на спрощеній системі оподаткування, обліку та звітності. Дослідженню питань оподаткування присвятили свої праці такі вчені, як Д. О. Гетманцев, О. О. Головашевич, С. Ф. Кечекьян, І. Є. Криницький, Ю. О. Крохіна, М. П. Кучерявенко, Т. А. Латковська, А. В. Малько, Ю. В. Оніщик, О. П. Орлюк, безпосередньо оподаткуванню адвокатської діяльності такі вчені, як О. Скребець, В. Козіна у статті «Оподаткування доходів адвокатів – «індивідуалів», І. Садовська у дисертаційному дослідженні «Адвокатська діяльність як об'єкт податково-правового регулювання», Л. В. Товкун «Правове регулювання та особливості оподаткування самозайнятих осіб», С. Іванова, Н. Бакаянова.

Проте поза увагою науковців так і залишилося недослідженим питання щодо шляхів вирішення зменшення навантаження на оподаткування адвокатської діяльності, наближення такого оподаткування до законодавства країн ЄС, враховуючи той факт, що Україна є пріоритетним партнером для Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до пунктів 1 та 2 частини 1 статті 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (далі Закон № 5076-VI) адвокат-фізична особа, яка здійснює адвокатську діяльність на підставах та в порядку, що передбачені цим Законом, а адвокатська діяльність – незалежна професійна діяльність адвоката щодо здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги клієнту. Згідно із частиною 3 статті 4 вказаного Закону 5076-VI адвокат може здійснювати адвокатську діяльність індивідуально або в організаційно-правових формах адвокатського бюро чи адвокатського об'єднання [1].

Станом на 11 листопада 2020 року в Єдиному реєстрі адвокатів України (далі – ЄРАУ) зареєстровано 58 776 адвокатів. З них – 44 177 реально діючих. Це офіційні дані, оприлюднені заступником Голови Національної асоціації адвокатів України, Ради

адвокатів України (далі – РАУ) Валентином Гвоздієм на засіданні Ради адвокатів України 17 листопада 2020 року, приуроченому до 8-ої річниці створення Національної асоціації адвокатів України [2]. Більшість адвокатів України здійснюють адвокатську діяльність індивідуально, а отже, для них актуальне питання саме оподаткування фізичної особи, яка провадить незалежну професійну діяльність, про яку і йтиметься у цій статті.

Насамперед варто зазначити, що оподаткування як у цілому, так і індивідуальної адвокатської діяльності, тобто незалежної професійної діяльності в Україні, регламентоване Конституцією України [3] та Податковим кодексом України (далі – ПКУ) [4].

Статтею 67 Конституції України закріплений обов'язок кожного сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом [3]. Порядок нарахування та сплати податків і зборів, надання податкової звітності тощо від здійснення незалежної професійної діяльності (індивідуальної адвокатської діяльності) визначений ПКУ [4], Законом України від 8 липня 2010 року № 2464-VI «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» (далі – Закон 2464-VI) [5] і Порядком формування та подання страхувальниками звіту щодо сум нарахованого єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 14 квітня 2015 року № 435 (далі – Наказ № 435) [6]. Проте варто зазначити, що перш ніж розпочати сплачувати податки і збори та надавати податкову та іншу звітність адвокату – фізичній особі, яка здійснює адвокатську діяльність, необхідно стати на облік у контролюючих органах. Згідно із Законом 5076-VI адвокатська діяльність може здійснюватися, зокрема, фізичною особою індивідуально. Інформація про організаційну форму адвокатської діяльності вноситься до ЄРАУ, ведення якого забезпечується РАУ [1]. Відповідно до підпункту 14.1.226 пункту 14.1 статті 14 ПКУ адвокат, який здійснює адвокатську діяльність, є самозайнятою особою, яка провадить незалежну професійну діяльність [4]. Тобто самозайнятою особою, згідно із нормами підпункту 14.1.226 пункту 14.1 статті 14 ПКУ, є платник податку, який є фізичною особою – підприємцем (далі – ФОП) або провадить незалежну професійну діяльність за умови, що така особа не є працівником у межах такої підприємницької чи незалежної професійної діяльності [7].

Незалежна професійна діяльність – це, зокрема, діяльність адвокатів за умови, що така особа не є працівником або фізичною особою – підприємцем та використовує найману працю не більш ніж чотирьох фізичних осіб [7]. Такі роз'яснення офіційно надають і територіальні органи Державної податкової служби на своїх офіційних порталах [8; 9; 10].

Отже, порядок взяття на облік платників податків врегульований ПКУ [4] та Порядком обліку платників податків і зборів, затвердженим наказом Міністерства фінансів України від 9 грудня 2011 року № 1588 (далі – Порядок № 1588) [7]. Порядок взяття на облік платників єдиного внеску врегульований Законом 2464-VI [5], Порядком обліку платників єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (далі – Наказ № 1162) [11] та Положенням про реєстр страхувальників, затвердженим наказом Міністерства фінансів України від 24 листопада 2014 року № 1162 [12]. Відповідно до пункту 63.2 статті 63 ПКУ [4] та пункту 1.3 розділу I Порядку № 1588 взяттю на облік або реєстрації у контролюючих органах підлягають усі платники податків [7]. Згідно із статтею 65 ПКУ адвокат після отримання свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю повинен стати на облік у територіальних органах Державної податкової служби за місцем свого проживання упродовж 10 календарних днів. Для цього необхідно подати до контролюючого органу за

місцем своєї реєстрації заяву за формою 5-ОПП із зазначенням КВЕДу діяльності; копії паспорта та ідентифікаційного коду; копію свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю [4]. Отримуючи довідку про взяття на облік, адвокат – самозайнята особа, відповідно до положень статті 65 ПКУ, фактично отримує документ, який надає право адвокату, що провадить незалежну професійну діяльність, під час визначення об'єкта оподаткування враховувати витрати, пов'язані з адвокатською діяльністю, а податковим агентам, що виплачують доходи, не утримувати податок на доходи фізичних осіб під час виплати доходу адвокату, що передбачено статтею 178 ПКУ [4].

Фактично, відповідно до пункту 65.2. ПКУ, облік самозайнятих осіб здійснюється шляхом внесення до Державного реєстру фізичних осіб – платників податків записів про державну реєстрацію або припинення підприємницької діяльності, незалежної професійної діяльності, перереєстрацію, постановку на облік, зняття з обліку, внесення змін стосовно самозайнятої особи [4], а також вчинення інших дій, які передбачені Порядком № 1588 [7]. Згідно із пунктом 65.3. ПКУ для взяття на облік фізичної особи, яка має намір провадити незалежну професійну діяльність, така особа повинна подати заяву та документи особисто (надіслати рекомендованим листом з описом вкладення) або через уповноважену особу до контролюючого органу за місцем постійного проживання [4]. Крім того, Головне управління Державної податкової служби у Дніпропетровській області під час розгляду основних аспектів оподаткування адвокатської діяльності на семінарі для адвокатів Дніпропетровської області звернуло увагу на те [9], що, відповідно до норм Закону [1] та ПКУ [4], для фізичної особи, яка провадить незалежну адвокатську діяльність, не передбачено обмежень щодо одночасного здійснення підприємницької (відмінної від адвокатської) діяльності, не забороненої законом, у разі реєстрації такої особи підприємцем [9]. Варто звернути увагу на те, що, згідно із пунктом 63.2 статті 63 ПКУ, взяття на облік у контролюючих органах самозайнятих осіб здійснюється незалежно від наявності обов'язку щодо сплати певного податку та збору [4].

Водночас подача адвокатом після отримання свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю до контролюючого органу за місцем своєї реєстрації заяви за формою 5-ОПП із зазначенням КВЕДу діяльності, копії паспорта та ідентифікаційного коду, копії свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю не є безумовною та беззастережною умовою для взяття його на облік платників податків та платників єдиного внеску. Так, ПКУ [4] та Порядком № 1588 передбачено наявність підстав для відмови в розгляді документів, поданих для взяття на облік особи, яка здійснює адвокатську діяльність [7].

Відповідно до пункту 65.4. ПКУ контролюючий орган відмовляє в розгляді документів, поданих для взяття на облік особи, яка здійснює незалежну професійну діяльність, у разі [4]:

- наявності обмежень на провадження адвокатської діяльності, встановлених законодавством;
- коли документи подані за неналежним місцем обліку;
- коли документи не відповідають встановленим вимогам, подані не повним обсягом або зазначені в різних документах відомості є взаємно невідповідними;
- коли фізична особа вже взята на облік як самозайнята особа;
- неподання для реєстрації особою, яка має намір провадити адвокатську діяльність, свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю.

Після усунення причин, що були підставою для відмови у взятті на облік такої самозайнятої особи, фізична особа може повторно подати документи для взяття на облік.

Взяття на облік фізичних осіб, які провадять незалежну професійну діяльність, здійснюється у день отримання від них заяви за формою № 5-ОПП, як платника єдиного внеску – у день отримання заяви 1-ЄСВ [9].

Підтвердженням реєстрації у контролюючому органі фізичних осіб, які провадять незалежну професійну діяльність, є довідка про взяття на облік платника податків за формою № 34-ОПП, повідомлення про взяття їх на облік за формою № 2-ЄСВ [9].

У довідці про взяття на облік фізичної особи, яка провадить незалежну професійну діяльність (форма 34-ОПП), перед прізвищем, ім'ям та по батькові обов'язково вказується вид професійної діяльності, зокрема «Адвокат» [9]. Якщо фізична особа вже зареєстрована як підприємець та при цьому вона провадить незалежну професійну діяльність, така фізична особа обліковується у контролюючих органах як фізична особа – підприємець з ознакою провадження незалежної професійної діяльності [9].

У довідці про взяття на облік фізичної особи, яка зареєстрована як підприємець та при цьому провадить незалежну професійну діяльність, перед прізвищем, ім'ям та по батькові обов'язково вказується: «Фізична особа-підприємець» та зазначається вид професійної діяльності, наприклад, «Фізична особа-підприємець, адвокат» [9].

Видача та заміна довідки про взяття на облік платника податків здійснюються безоплатно. Самозайняті особи зобов'язані подавати до контролюючих органів за місцем свого обліку відомості про зміну облікових даних протягом місяця з дня виникнення таких змін. Зміни до відомостей про самозайняту особу, які містяться у Державному реєстрі фізичних осіб платників податків, на підставі статі 68 Податкового кодексу України набирають чинності з дня внесення відповідного запису до такого реєстру [4]. Отже, після взяття на облік платників податків та платників єдиного внеску адвоката, який здійснює адвокатську діяльність, як самозайнята особа, яка провадить незалежну професійну діяльність, у нього виникає право та обов'язок на сплату податків, зборів та внесків.

Але в даному випадку виникає питання нерівності закріплених та наданих чинним законодавством прав до адвокатів – самозайнятих осіб, які здійснюють адвокатську діяльність індивідуально, а саме те, що адвокат, який здійснює адвокатську діяльність індивідуально, у випадку постановлення на облік фізична особа, яка провадить незалежну професійну діяльність, вже не зможе стати на облік у контролюючому органі як фізична особа – підприємець з ознакою провадження незалежної професійної діяльності, а відтак не зможе мінімізувати податкове навантаження, яке, в свою чергу, як правило, ляже на плечі його клієнтів. А якщо захоче знятися з обліку як самозайнята особа, йому прийдеться анулювати своє адвокатське свідоцтво відповідно до Положення. Крім того, відповідно до пункту 65.1 статті 65 ПКУ взяття на облік фізичних осіб – підприємців у контролюючих органах здійснюється за податковою адресою на підставі відомостей з Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань, наданих державним реєстратором згідно із Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» [4]. Разом з тим, згідно із пунктом 65.2 статті 65 ПКУ, облік самозайнятих осіб здійснюється шляхом внесення до Державного реєстру фізичних осіб – платників податків записів про державну реєстрацію або припинення підприємницької діяльності, незалежної професійної діяльності, перереєстрацію, постановку на облік, зняття з обліку,

внесення змін стосовно самозайнятої особи, а також вчинення інших дій, які передбачені Порядком обліку платників податків, зборів [4]. При цьому, відповідно до підпункту 65.4.4 пункту 65.4 статті 65 ПКУ, контролюючий орган відмовляє в розгляді документів, поданих для взяття на облік особи, яка здійснює незалежну професійну діяльність, у разі, коли фізична особа вже взята на облік як самозайнята особа [4]. Отже, враховуючи викладені вимоги закону, фактично виключена можливість подвійного взяття на облік особи, яка здійснює незалежну професійну діяльність, у разі коли фізична особа вже перебуває на обліку як самозайнята особа. Тому такі адвокати потрапляють в замкнуте коло і вимушені знаходитись на загальній системі оподаткування і платити 15 % з доходів від своєї діяльності та всі інші платежі, такі як єдиний соціальний внесок у розмірі 22 %, і це становить надмірне повноваження на протигагу тому, якщо б адвокат – самозайнята особа міг працювати за спрощеною системою оподаткування обліку і звітності і користуватись всіма привілеями такої системи, в тому числі і спрощення податкової звітності.

Висновок. Беручи до уваги, що адвокатська діяльність не є підприємницькою, а відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» є незалежною професійною діяльністю адвоката щодо здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги клієнту, однозначно необхідно запроваджувати зміни у чинному податковому законодавстві щодо оподаткування адвокатської діяльності та приводити їх до міжнародної практики з цього питання, зокрема і шляхом нівелювання ототожнення діяльності адвоката із підприємницькою діяльністю, водночас зменшуючи податкове навантаження на адвоката в цілому.

Для вирішення вищевказаної проблеми пропонуємо внести зміни до статті 291 глави 1 «Спрощена система оподаткування обліку та звітності» розділу XIV «Спеціальні податкові режими» та в інші нормативно-правові акти, що регулюють ці правовідносини, а саме: надати право адвокату – самозайнятій особі, яка провадить незалежну професійну діяльність, перебувати на спрощеній системі оподаткування, обліку та звітності, без повторного взяття на облік, без створення додаткового суб'єкта «фізичної особи–підприємця» з ознаками незалежної професійної діяльності. Оскільки на сьогодні на спрощеній системі мають право працювати виключно фізичні особи-підприємці, якими не є адвокати, що ставить адвокатів в нерівні, гірші умови, ніж інших суб'єктів, та порушує, на нашу думку, принцип рівності та нейтральності, що закріплені в ст. 4 Податкового кодексу України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>
2. Кількість адвокатів сягнула майже 60 тисяч – Валентин Гвоздій / Офіційний портал Національної асоціації адвокатів України, 17 листопада 2020 р. URL: <https://unba.org.ua/news/6027-kil-kist-advokativ-syagnula-majzhe-60-tisyach--valentin-gvozdij.html>
3. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-вр. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254>
4. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

5. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 08.07.2010 № 2464-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2464-17>

6. Порядок формування та подання страхувальниками звіту щодо сум нарахованого єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, затверджений наказом Міністерства фінансів України: від 14.04.2015 № 435. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0460-15>

7. Порядок обліку платників податків і зборів, затверджений наказом Міністерства фінансів України: від 09.12.2011 № 1588. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1562-11>

8. Адвокати, внесені до реєстру адвокатів, зобов'язані стати на облік в органах ДФС / Офіційний портал Державної податкової служби України, 8 лютого 2019 р. URL: <http://ifs.gov.ua/media-ark/news-ark/367366.html>

9. Основні аспекти оподаткування адвокатської діяльності, що розглядались на семінарі для адвокатів Дніпропетровської області, організованому ГУ ДФС у Дніпропетровській області / Офіційний портал Державної податкової служби України, 3 листопада 2017 р. URL: <http://dp.sfs.gov.ua/media-ark/news-ark/315413.html>

10. Чи потрібно адвокату ставати на облік в контролюючому органі, як особі що здійснює незалежну професійну діяльність / Офіційний портал Державної податкової служби України, 4 жовтня 2019 р. URL: <https://kyivobl.tax.gov.ua/media-ark/local-news/393773.html>

11. Порядок обліку платників єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, затверджений наказом Міністерства фінансів України від 11.2014 № 1162. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1553-14>

12. Положення про реєстр страхувальників, затверджене наказом Міністерства фінансів України від 24.11.2014 № 1162. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1553-14>

13. Оподаткування діяльності адвоката під час зупинення права на зайняття адвокатською діяльністю / Офіційний портал Адвокатури Вінниччини, серпень 2017 р. URL: http://osav.vn.ua/images/files_pdf/03_09_2015/3.pdf

14. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України: Закон України від 31.07.2014 № 1621-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1621-18>

15. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи: Закон України від 28.12.2014 № 71-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/71-19>

16. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування щодо усунення дискримінації за колом платників: Закон України від 13.05.2020 № 592-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/592-20>

17. Про затвердження Узагальноючої податкової консультації щодо деяких питань оподаткування фізичних осіб, які провадять незалежну професійну діяльність (приватних нотаріусів, адвокатів), затверджено наказом Державної податкової служби України від 24.12.2012 № 1185. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va185837-12>

REFERENCES

1. Pro advokaturu ta advokatsku diialnist: Zakon Ukrainy vid 05.07.2012 № 5076-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>
2. Kil'kist advokativ shahnula maizhe 60 tysiach – Valentyn Hvozdi / Ofitsiyni portal Natsionalnoi asotsiatsii advokativ Ukrainy, 17 lystopada 2020 r. URL: <https://unba.org.ua/news/6027-kil-kist-advokativ-syagnula-majzhe-60-tisyach--valentin-gvozdij.html>
3. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 № 254k/96-vr. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254>
4. Podatkovi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
5. Pro zbir ta oblik yedynoho vnesku na zahalnooboviazkove derzhavne sotsialne strakhuvannia: Zakon Ukrainy vid 08.07.2010 № 2464-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2464-17>
6. Poriadok formuvannia ta podannia strakhuvannykamy zvituv shchodo sum narakhovanoho yedynoho vnesku na zahalnooboviazkove derzhavne sotsialne strakhuvannia, zatverdzhenyi nakazom Ministerstva finansiv Ukrainy: vid 14.04.2015 № 435. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0460-15>
7. Poriadok obliku platnykiv podatkov i zboryv, zatverdzhenyi nakazom Ministerstva finansiv Ukrainy: vid 09.12.2011 № 1588. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1562-11>
8. Advokaty, vneseni do reiestru advokativ, zoboviazani staty na oblik v orhanakh DFS / Ofitsiyni portal Derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy, 8 liutoho 2019r. URL: <http://if.sfs.gov.ua/media-ark/news-ark/367366.html>
9. Osnovni aspekty opodatkovannia advokatskoi diialnosti, shcho rozghliadals na seminarii dlia advokativ Dnipropetrovskoi oblasti, orhanizovanomu HU DFS u Dnipropetrovskii oblasti / Ofitsiyni portal Derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy, 3 lystopada 2017 r. URL: <http://dp.sfs.gov.ua/media-ark/news-ark/315413.html>
10. Chy potribno advokatu stavaty na oblik v kontroliuiuchomu orhani, yak osobi shcho zdiisniuie nezalezhnu profesiinu diialnist / Ofitsiyni portal Derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy, 4 zhovtnia 2019 r. URL: <https://kyivobl.tax.gov.ua/media-ark/local-news/393773.html>
11. Poriadok obliku platnykiv yedynoho vnesku na zahalnooboviazkove derzhavne sotsialne strakhuvannia, zatverdzhenyi nakazom Ministerstva finansiv Ukrainy vid 24.11.2014 № 1162. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1553-14>
12. Polozhennia pro reiestr strakhuvannykiv, zatverdzhene nakazom Ministerstva finansiv Ukrainy vid 24.11.2014 № 1162. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1553-14>
13. Opodatkovannia diialnosti advokata pid chas zupynennia prava na zainiattia advokatskoiu diialnistiu / Ofitsiyni portal Advokatury Vinnychchyny, serpen 2017 r. URL: http://osav.vn.ua/images/files_pdf/03_09_2015/3.pdf
14. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 31.07.2014 № 1621-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1621-18>
15. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo podatkovoi reformy: Zakon Ukrainy vid 28.12.2014 № 71-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/71-19>

16. Pro zbir ta oblik yedynoho vnesku na zahalnooboviazkove derzhavne sotsialne strakhuvannya shchodo usunennia dyskryminatsii za kolom platnykiv: Zakon Ukrainy vid 13.05.2020 № 592-IKh. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/592-20>

17. Pro zatverdzhennia Uzahalniuiuchoi podatkovoi konsultatsii shchodo deiakykh pytan opodatkovannia fizychnykh osib, yaki provadiat nezalezhnu profesiinu diialnist (pryvatnykh notariusiv, advokativ), zatverdzheno nakazom Derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy vid 24.12.2012 № 1185. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va185837-12>

N. Korinna. Main aspects of taxation of income from individual lawyering

This article is devoted to the scientific analysis of the peculiarities of taxation of lawyers who practice law individually, ie are self-employed persons who conduct independent professional activity. The article, in particular, reveals the issue of registration of such individuals and the grounds for refusal to register them, as well as the principles of rights and obligations to pay taxes, fees and contributions of lawyers who practice law individually, including and the proportionality of the tax burden on lawyers.

The purpose of the article is based on the analysis of legislation and practice of its application, to form proposals and recommendations for eliminating gaps and conflicts in Ukrainian legislation for its unambiguous understanding and application in the field of personal income taxation.

The problem is that a lawyer can practice law individually or in the organizational and legal form of a law firm or bar association, but the vast majority of Ukrainian lawyers practice law individually. At the same time, taking into account the high tax burden on a lawyer practicing law individually, such individuals are registered as entrepreneurs before being registered as self-employed. That is, in fact, such individuals are registered in the supervisory authorities as a natural person – an entrepreneur with a sign of independent professional activity. This has already become a system and a certain «tradition» in Ukraine, but it is not a solution to the problem, ie the issue of significant tax burden on advocacy and does not fully meet the requirements of European (international) legislation in this area. Researching this topic is a direct way to solve this problem.

To solve the above problem, we propose to amend Article 291 of Chapter 1. «Simplified system of taxation of accounting and reporting» of Section XIV «Special tax regimes» and other regulations governing this relationship, namely: to grant the right to a lawyer – a self-employed person, who carries out independent professional activity, to be on the simplified system of taxation, accounting and reporting, without re-registration, without creation of additional subject «individual-entrepreneur» with signs of independent professional activity, because today the simplified system has the right to work only natural persons-entrepreneurs who are not lawyers, which puts lawyers in unequal, worse conditions than other entities and violates, in our opinion, the principle of equality and neutrality, enshrined in Art. 4 of the Tax Code of Ukraine.

Key words: taxation of lawyers, self-employed persons, independent professional activity, controlling bodies, tax burden.

Стаття надійшла до редколегії 23 лютого 2021 року

**Кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право**

УДК 343.1

DOI 10.33244/2617-4154.1(5).2021.145-153

О. Ю. Трепет,
Університет ДФС України
e-mail: olya.trepet@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-0162-059X

ДО ПИТАННЯ ФОРМ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ЩОДО УХИЛЕННЯ ВІД СПЛАТИ МИТНИХ ПЛАТЕЖІВ

У статті вказано на відсутність у кримінальному законодавстві України окремого складу злочину «ухилення від сплати митних платежів», поняття «ухилення від сплати митних платежів» та переліку кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від сплати митних платежів, а також комплексно розробленої методики розслідування цих злочинів. Окреслено місце кримінальних правопорушень щодо ухилення від сплати митних платежів у системі Кримінального кодексу України. Вказано, що злочинні дії, пов'язані з ухиленням від сплати митних платежів, варто кваліфікувати як ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) відповідно до ст. 212 Кримінального кодексу України.

Проаналізовано особливості застосування окремих форм міжнародного співробітництва під час розслідування кримінальних правопорушень щодо ухилення від сплати митних платежів. Наведено авторське розуміння міжнародного співробітництва під час розслідування кримінальних правопорушень щодо ухилення від сплати митних платежів як складової міжнародного правоохоронного співробітництва держав, що регламентовано нормами міжнародного та національного права і здійснюване з метою реалізації завдань кримінального провадження під час розслідування ухилення від сплати митних платежів як взаємодію уповноважених, зокрема митних органів (їх посадових осіб) з уповноваженими органами (їх посадовими особами) зарубіжних держав, а також з міжнародними організаціями.

Звернено увагу на можливість реалізації видачі (екстрадиції) осіб, які вчинили досліджуваний вид кримінальних правопорушень, за умови відповідності поставлення у вину особам взаємопов'язаних злочинів та у разі дотримання меж, визначених ст. 576 Кримінального процесуального кодексу України. Запропоновано передбачити такий вид покарання, як позбавлення волі з відповідною градацією за умисне ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), передбачені чч. 2–3 ст. 212 Кримінального

кодексу України (ухилення, вчинені за попередньою змовою групою осіб, або якщо вони призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у великих розмірах, вчинені особою, раніше судимою за ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), або якщо вони призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів в особливо великих розмірах), що дозволить застосовувати екстрадиційну процедуру у досліджуваних провадженнях не лише у випадку вчинення взаємопов'язаних кримінальних правопорушень.

Окреслено, що увагу варто приділити не тільки унормуванню видачі осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, пов'язані з ухиленням від сплати митних платежів, а також напрацюванню та посиленню таких форм співпраці, як організація та проведення міжнародних правоохоронних операцій, зокрема, контрольованих поставок; ведення спільної аналітичної роботи, спільне планування діяльності уповноважених органів різних держав, спрямованої на попередження, припинення та розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленнями від сплати митних платежів, тощо.

Ключові слова: ухилення від сплати митних платежів, розслідування, міжнародне співробітництво, кримінальне правопорушення, видача (екстрадиція).

О. Ю. Трепет. К вопросу форм международного сотрудничества при расследовании уголовных правонарушений по уклонению от уплаты таможенных платежей

В статье указано на отсутствие в уголовном законодательстве Украины отдельного состава преступления «уклонение от уплаты таможенных платежей», понятие «уклонение от уплаты таможенных платежей» и перечня уголовных преступлений, связанных с уклонением от уплаты таможенных платежей, а также комплексно разработанной методики расследования этих преступлений. Определено место уголовных преступлений по уклонению от уплаты таможенных платежей в системе Уголовного кодекса Украины. Указано, что преступные действия, связанные с уклонением от уплаты таможенных платежей, следует квалифицировать как уклонение от уплаты налогов, сборов (обязательных платежей) в соответствии ст. 212 Уголовного кодекса Украины.

Проанализированы особенности применения отдельных форм международного сотрудничества при расследовании уголовных преступлений по уклонению от уплаты таможенных платежей. Приведено авторское понимание международного сотрудничества при расследовании уголовных преступлений по уклонению от уплаты таможенных платежей как составляющей международного правоохранительного сотрудничества государств, которое регламентировано нормами международного и национального права и осуществляемое в целях реализации задач уголовного судопроизводства при расследовании уклонения от уплаты таможенных платежей, в частности как взаимодействие уполномоченных, в том числе таможенных органов (их должностных лиц) с уполномоченными органами (их должностными лицами) зарубежных государств, а также с международными организациями.

Обращено внимание на возможность реализации выдачи (экстрадиции) лиц, совершивших исследуемый вид уголовных преступлений, при условии соответствия постановки в вину лицам взаимосвязанных преступлений и при соблюдении границ, определенных ст. 576 Уголовно-процессуального кодекса Украины. Предложено предусмотреть такой вид наказания, как лишение свободы с соответствующей градацией за умышленное уклонение от уплаты налогов, сборов (обязательных

платежей), предусмотренных чч. 2–3 ст. 212 Уголовного кодекса Украины (уклонения, совершенные по предварительному сговору группой лиц, или если они привели к фактическому непоступлению в бюджеты или государственные целевые фонды средств в крупных размерах, совершенные лицом, ранее судимым за уклонение от уплаты налогов, сборов (обязательных платежей), или если они привели к фактическому непоступлению в бюджеты или государственные целевые фонды средств в особо крупных размерах), что позволит применять экстрадиционную процедуру в исследуемых процессах не только в случае совершения взаимосвязанных уголовных правонарушений.

Определены, что внимание стоит уделить не только нормированию выдачи лиц, совершивших уголовные преступления, связанные с уклонением от уплаты таможенных платежей, а также наработке и усилению таких форм сотрудничества как организация и проведение международных правоохранительных операций, в частности, контролируемых поставок; ведения совместной аналитической работы, совместное планирование деятельности уполномоченных органов различных государств, направленной на предупреждение, пресечение и расследование уголовных преступлений, связанных с уклонением от уплаты таможенных платежей и т.д.

Ключевые слова: уклонение от уплаты таможенных платежей, расследование, международное сотрудничество, уголовное преступление, выдача (экстрадиция).

Метою статті є визначити особливості реалізації окремих форм міжнародного співробітництва під час розслідування кримінальних правопорушень щодо ухилення від сплати митних платежів.

Постановка проблеми. Ефективність виявлення та розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від сплати митних платежів, перебуває на низькому рівні, зокрема, через відсутність в Кримінальному кодексі України окремого складу злочину «ухилення від сплати митних платежів», поняття «ухилення від сплати митних платежів» та переліку кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від сплати митних платежів, методики розслідування цих злочинів, складністю застосування норм митного та податкового законодавства у межах єдиного юридичного поля під час справляння митних платежів, недосконалістю законодавства у сфері митної справи, корумпованістю працівників уповноважених державних органів тощо. Вказане зумовлює також недоліки, з якими доводиться стикатися у слідчій практиці у разі виникнення потреби проведення процесуальних дій або використання інших форм міжнародного співробітництва під час розслідування досліджуваної категорії кримінальних правопорушень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зауважити, що проблемі розслідування кримінальних правопорушень транснаціонального характеру, пов'язаних із ухиленням від сплати податків, останніми роками у наукових дискусіях почали приділяти увагу, зокрема у працях О. Я. Смолянінової, О. В. Вязовченка тощо. Однак питання міжнародного співробітництва під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від сплати митних платежів, не були предметом окремого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до п. 14.1.113. Податкового кодексу України митними платежами є податки, що, відповідно до Податкового кодексу України або митного законодавства, справляються під час переміщення або у зв'язку з переміщенням товарів через митний кордон України та контроль, за справлянням яких покладено на контролюючі органи [9]. Поряд з цим положення Митного кодексу України визначають, що до митних

платежів належать мито, акцизний податок із ввезених на митну територію України підакцизних товарів (продукції), податок на додану вартість із ввезених на митну територію України товарів (продукції). Зокрема, щодо мита, то ст. 271 МК України регламентує, що мито – це загальнодержавний податок, встановлений ПК України та МК України, який нараховується та сплачується відповідно до МК України, законів України та міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Нині в Україні застосовні такі види мита, як ввізне, вивізне, сезонне мито, а також особливі види мита, серед яких спеціальне, антидемпінгове, компенсаційне, додатковий імпорتنний збір [5].

Такий огляд положень Податкового та Митного кодексів України дозволяє дійти висновку, що злочинні дії, пов'язані з ухиленням від сплати митних платежів, як правило, варто кваліфікувати як ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) відповідно до ст. 212 КК України, тобто як умисне ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), що входять до системи оподаткування, якщо такі діяння призвели до фактичного ненадходження коштів до бюджетів чи державних цільових фондів у визначених розмірах [3].

Варто звернути увагу на точку зору Ю. В. Оніщика, який зауважує, що «інститут митних платежів займає особливе місце в системі українського права, оскільки це обумовлено міжгалузевим характером правових норм, що регулюють відносини, пов'язані із їх функціонуванням... Категорія «митні платежі» являє собою комплексний (міжгалузевий) правовий інститут, який об'єднує в собі норми різних галузей права. Основна особливість цих обов'язкових платежів полягає у тому, що всі вони справляються під час переміщення товарів через митний кордон. З огляду на з галузеву належність правових норм, що впливають на такі відносини, їх варто визнати правовими інститутами, але простими, що перебувають у складі комплексного інституту митних платежів. Складний взаємозв'язок суспільних відносин, пов'язаних з митними платежами, об'єктивно зумовило до виникнення такого нормативного утворення [7, с. 64].

Отже, погоджуємося із О. Я. Смоляніною, що злочин, передбачений у ст. 212 КК України, є пов'язаним з ухиленням від сплати митних платежів у разі, коли таке ухилення здійснюється із порушенням правил переміщення товару через митний кордон України. Так, обов'язковою умовою переміщення товарів через митний кордон України та розпорядження ними, згідно з заявленим режимом, є сплата митних платежів [10, с. 42].

До особливих форми міжнародного співробітництва у податковій сфері серед наукової спільноти пропонується відносити: 1) обмін інформацією про порушення податкового законодавства юридичними та фізичними особами; 2) взаємодія з питань проведення заходів, які направлені на попередження, виявлення та розслідування податкових злочинів і правопорушень; 3) надання відповідно завірених копій документів, пов'язаних із оподаткуванням юридичних і фізичних осіб; 4) обмін інформацією про національні податкові системи, зміни і доповнення податкового законодавства, а також методичними рекомендаціями щодо боротьби з податковими правопорушеннями; 5) обмін досвідом зі створення і функціонування інформаційних систем, які використовуються у боротьбі з податковими правопорушеннями; 6) здійснення координації діяльності з питань, які виникають у процесі співробітництва; 7) проведення науково-практичних конференцій і семінарів з питань боротьби з податковими правопорушеннями [11, с. 160].

Перед тим, як визначити особливості реалізації окремих форм міжнародного співробітництва під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з

ухиленням від сплати митних платежів, що визначаються правовою природою цих діянь, існуючою кримінальною процесуальною формою та положенням чинних міжнародних актів та договорів, ратифікованих Україною, наведемо авторське розуміння міжнародного співробітництва під час розслідування кримінальних правопорушень щодо ухилень від сплати митних платежів. Таке співробітництво варто розуміти як складову міжнародного правоохоронного співробітництва держав, що регламентовано нормами міжнародного та національного права і здійснюване з метою реалізації завдань кримінального провадження під час розслідування ухилень від сплати митних платежів як взаємодію уповноважених, зокрема митних органів (їх посадових осіб) з уповноваженими органами (їх посадовими особами) зарубіжних держав, а також з міжнародними організаціями.

Так, згідно зі ст. 5 Європейської конвенції про видачу правопорушників екстрадиція можлива за правопорушення, пов'язані з податками, зборами, митом та валютою, тільки якщо Договірні Сторони ухвалили таке рішення стосовно будь-якого такого правопорушення або категорії правопорушень [2]. Відповідно до ст. 2 Другого додаткового протоколу до Конвенції від 17 березня 1978 року ст. 5 було змінено і зафіксовано, що «за правопорушення, пов'язані з податками, зборами, митом та валютою, видача здійснюється між Договірними Сторонами відповідно до положень цієї Конвенції, якщо правопорушення, за законодавством запитуваної Сторони, відповідає правопорушенню такого самого характеру. При цьому у видачі правопорушника не може бути відмовлено на підставі того, що законодавство запитуваної Сторони не передбачає таких самих податків чи зборів або не регулює податки, збори, мито або валюту так само, як законодавство запитуючої Сторони» [1].

Варто також звернути увагу на ст. 13 Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму від 9 грудня 1999 року, де зазначено, що жодний із злочинів, пов'язаний з фінансуванням тероризму, не розглядається для цілей екстрадиції або взаємної правової допомоги як злочин, пов'язаний з податками. А держави-учасники не можуть відхиляти прохання про екстрадицію або взаємну правову допомогу тільки на тій підставі, що вона стосується злочину, пов'язаного з податками [6]. Згідно із ст. 16 Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 року держави-учасники не можуть відмовляти у виконанні прохання про екстрадицію лише на тій підставі, що злочин вважається також пов'язаним з податковими питаннями.

Поряд з цим маємо положення міжнародних актів, що виключають на цьому етапі екстрадицію за досліджуваними нами кримінальними провадженнями. Так, відповідно до ч. 1 ст. 2 Європейської конвенції про видачу правопорушників видача правопорушників здійснюється у зв'язку із правопорушеннями, які караються за законами запитуючої Сторони та запитуваної Сторони позбавленням волі на мінімальний строк не менше одного року. Якщо особу визнано винною на території запитуючої Сторони, термін призначеного покарання має становити не менше чотирьох місяців [2]. Звернувшись до тексту ст. 212 КК України, не важко визначити, що такий вид покарання за ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) не передбачено українським законодавством.

При цьому, згідно з ч. 1 ст. 573 КПК України, запит про видачу особи (екстрадицію) направляється за умови, якщо за законом України хоча б за один із злочинів, у зв'язку з якими запитується видача, передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на максимальний строк не менше одного року або особу засуджено до покарання у вигляді позбавлення волі і невідбутий строк становить не менше чотирьох місяців [4].

Дослідники цієї проблеми відмічали, що виключення можливі, коли ухилення від сплати податків буде пов'язане з іншими злочинами, санкції яких передбачають покарання у вигляді позбавлення волі (наприклад, якщо ухилення від сплати податків буде передувати легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом) [8, с. 104].

Вважаємо, що цю можливість варто обумовити положеннями ст. 576 КПК України, відповідно до якої видана в Україну особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності або щодо неї може бути виконано вирок суду лише за ті злочини, за які здійснена видача (екстрадиція). У разі вчинення особою до її видачі (екстрадиції) іншого злочину, не зазначеного у запиті про видачу, притягти таку особу до кримінальної відповідальності або виконати вирок суду за цей злочин можна лише після отримання згоди компетентного органу іноземної держави, що видала особу. Запит про надання такої згоди готується та надсилається в порядку, передбаченому для запиту про видачу особи (екстрадицію). Положення цієї статті не застосовуються у разі, якщо компетентний орган іноземної держави повідомив, що видана в Україну особа надала згоду на її видачу (екстрадицію) та відмовилася від застосування спеціального правила щодо меж кримінальної відповідальності [4].

Вважаємо за доцільне вивчити питання щодо передбачення такого виду покарання, як позбавлення волі з відповідною градацією за умисне ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), передбачені чч. 2–3 ст. 212 КК України (ухилення, вчинені за попередньою змовою групою осіб, або якщо вони призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у великих розмірах, вчинені особою, раніше судимою за ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), або якщо вони призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів в особливо великих розмірах).

На обґрунтування такої пропозиції наведемо такі аргументи. По-перше, враховуючи, що йдеться про посягання на надходження до бюджету коштів, які є одним із засобів забезпечення економічної стабільності та безпеки країни, таке посилення відповідальності можна оцінювати як відповідне рівню суспільної небезпечності вказаних злочинів. По-друге, такий підхід дозволить розширити процесуальні можливості слідчих підрозділів щодо застосування механізму екстрадиції до осіб, які вчинили ухилення від сплати, зокрема, митних платежів, що покращить можливості виконання завдання стосовно забезпечення притягнення до кримінальної відповідальності осіб, винних у вчиненні кримінальних правопорушень.

Висновки. У сучасних умовах посилення транснаціональності кримінальних правопорушень, зокрема ухиленнь від сплати митних платежів, відповідне удосконалення кримінального та кримінального процесуального законодавства України з метою створення умов для розширення процесуального інструментарію органів досудового розслідування відповідає тим викликам, які несуть у собі досліджувані кримінальні правопорушення. При цьому вважаємо, що увагу варто приділити не тільки унормуванню видачі осіб, які вчинили такі правопорушення, а також напрацювання та посилення таким формам співпраці, як організація та проведення міжнародних правоохоронних операцій, зокрема контрольованих поставок; ведення спільної аналітичної роботи, спільне планування діяльності уповноважених органів різних держав, спрямованої на попередження, припинення та розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленнями від сплати митних платежів, тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Другий додатковий протокол до Європейської конвенції про видачу правопорушників від 17 березня 1978 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_035
2. Європейська конвенція про видачу правопорушників від 13 грудня 1957 року. *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/995_033
3. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
4. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон від 13.04.2012 № 4651-VI. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-175>
5. Митний кодекс України: Закон від 13.03.2012 № 4495-VI. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text>
6. Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму від 9 грудня 1999 року. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_518
7. Оніщик Ю. В. Інститут митних платежів: особливості правового регулювання. *Митна справа*. 2012. № 5 (83). С. 61–66.
8. Оніщик Ю. В. Особливості застосування правових норм щодо екстрадиції осіб під час розслідування фінансових правопорушень транснаціонального характеру. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2016. № 2. С. 100–105.
9. Податковий кодекс України: Закон від 02.12.2010 № 2755-VI. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>
10. Смолянїнова О. Я. Розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням від сплати митних платежів: дис. ... канд. юрид. наук. за спец. 12.00.09. Київ, 2019. 193 с.
11. Цимбал Г. П. Взаємодія як умова забезпечення виявлення і розслідування податкових злочинів: дис. ... канд. юрид. наук за спец. 12.00.09. К., 2005.

REFERENCES

1. Druhyy dodatkovyy protokoldo Yevropeys'koyi konventsiyi pro vydachupravoporushnykiv vid 17 bereznya 1978 roku. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_035
2. Yevropeys'ka konventsiya pro vydachu pravoporushnykiv vid 13 hrudnya 1957 roku. *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrayiny»* / Verkhovna Rada Ukrayiny. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/995_033
3. Kryminal'nyy kodeks Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 5 kvitnya 2001 r. № 2341-III. *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrayiny»* / Verkhovna Rada Ukrayiny. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
4. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrayiny: Zakon vid 13.04.2012 № 4651-VI. *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrayiny»* / VR Ukrayiny. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-175>

5. Mytnyy kodeks Ukrainy: Zakon vid 13.03.2012 № 4495-VI. *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy»* / VR Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text>
6. Mizhnarodna konventsia pro borot'bu z finansuvanniam terorizmu vid 9 hrudnya 1999 roku. *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy»* / VR Ukrainy. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_518
7. Onishchuk YU. V. Instytut mytnykh platezhiv: osoblyvosti pravovoho rehulyuvannya. *Mytna sprava*. 2012. № 5 (83). S. 61–66.
8. Onishchuk YU. V. Osoblyvosti zastosuvannya pravovykh norm shchodo ekstradytsiyi osib pid chas rozsliduvannya finansovykh pravoporushen' transnatsional'noho kharakteru. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2016. № 2. S. 100–105.
9. Podatkovyy kodeks Ukrainy: Zakon vid 02.12.2010 № 2755-VI. *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy»* / VR Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>
10. Smolyaninova O. YA. Rozsliduvannya kryminal'nykh pravoporushen', pov'yazanykh z ukhylenniam vid splaty mytnykh platezhiv: dys. ... kand. yuryd. nauk. za spets. 12.00.09. Kyiv, 2019. 193 s.
11. Tsybal H. P. Vzeyemodiya yak umova zabezpechennya vyyavlennya i rozsliduvannya podatkovykh zlochyniv: dys. ... kand. yuryd. nauk za spets. 12.00.09. K., 2005.

O. U. Trepet. Considering the issues of international cooperation in the investigation of criminal offenses related to evasion of customs duties(tariffs)payments

It is noted out that there is a definite way to develop for criminal offences related with the evasion of customs duties (tariffs)payments in the Criminal Code of Ukraine. It is notified that guilty actions related with the evasion of customs duties(tariffs)payments shall be qualified and interpreted including evasion of taxes, duties or other compulsory payments under the Article 212 of the Criminal Code of Ukraine.

A number of themes are considered including separate types of international cooperation in the process of investigation of criminal offences related to evasion of customs duties payments.

An author outlines the novelty of the issue in the sphere of international cooperation in the investigation of criminal offences related to the evasion of customs duties payments as the main important stage of international law enforcement cooperation between the countries.

This process is prescribed under the international law and national law and is aimed to implement objectives of criminal proceedings in the process of investigation of tax payment evasion international cooperation in the criminal offences related to evasion of customs duties. In particular, to take into regard the cooperation of customs (their authorized person) with foreign authorized authorities including international organizations.

The article deals specifically with probability of extradition of a person who committed a crime of an examined type of criminal offence in regard to subject to the compliance of the indictment with persons of related crimes and criminal responsibility of an extradited person, including measures under the Article 576 of the Criminal Procedure Code of Ukraine.

It is justified to implement certain kind of penalty of imprisonment with definite classification for the intentional crime such as evasion of customs duties(tariffs)payments, interpreted in the parts 2–3 of the Article 212 of the Criminal Code of Ukraine(evasion committed by prior consent by a group of persons, or if they led to the actual non-receipt of funds in the budgets or state trust funds in large amounts / committed by a person previously convicted of evading taxes, fees

(mandatory payments), or if they led to the actual non-revenues to budgets or state trust funds of funds in especially large amounts), due to this factors we may apply the extradition procedure in the investigated processes not only in the case of committing interrelated criminal offenses.

It is taken into consideration that the author put emphasis not only on the rationing of the extradition of persons who have committed criminal offenses related to evasion of customs payments, but also to the development and strengthening of such forms of cooperation as the organization and conduct of international law enforcement operations, in particular, controlled deliveries; conducting joint analytical work, joint planning of the activities of the authorized bodies of various states aimed at preventing, suppressing and investigating criminal offenses related to evasion of customs payments.

Key words: *evasion of customs duties payments, investigation, international cooperation, criminal offence, extradition.*

Стаття надійшла до редколегії 25 грудня 2020 року

Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

УДК 343.352(477)

DOI 10.33244/2617-4154.1(5).2021.154-170

O. S. Bondarenko,*PhD in Law.,**Sumy State University**e-mail: o.bondarenko@yur.sumdu.edu.ua***ORCID ID 0000-0002-2288-1393**

THE ESSENCE OF THE CONCEPT OF «CORRUPTION»: LEGAL AND DOCTRINAL ASPECTS

The article is devoted to an important and relevant topic - the characteristics of the legal and doctrinal aspects of the formation of the concept of «corruption». The author emphasizes that the study of the concept should begin with semantic analysis. The existing legislative concept of corruption is highlighted and suggestions for its improvement are made. It was also found that each of sciences fills it with its own specific content. Formulating a universal definition of corruption is an extremely difficult, but at the same time important task. After all, the delineation and unification of concepts is the key to the implementation of the principle of legal certainty, which in turn is part of the constitutional principle of the rule of law.

Key words: *corruption, legal aspect, doctrinal aspect, corruption criminal offense, essence of concept.*

О. С. Бондаренко. Сутність поняття «корупція»: легальний та доктринальний аспекти

*Стаття присвячена важливій та актуальній темі – характеристиці легального та доктринального аспектів формування поняття «корупція». Автор наголошує, що вивчення концепції варто починати із семантичного аналізу. Наукові джерела розрізняють два можливі підходи до походження слова «корупція». Обидва наполягають на своєму давньоримському походженні. Відповідно до першого підходу «корупція» є поєднанням латинських слів *corruptio* та *onis*, тому похідна словесна фраза *corrumpere*, яка є сполученням слів *com* (разом) та *ruptere* (ламати), а згідно з іншим підходом слово «корупція» походить від слова *corruptio*, яке означало підкуп, продажність посадових осіб органів публічної влади, громадсько-політичних діячів.*

Водночас представники обох груп є одностайними стосовно негативного значення корупції, адже фактично слово означало спотворювати, спокушати, підкуповувати. На практиці виділяють два основні підходи до побудови юридичного поняття. Перший – це доктринальний, або науковий, заснований на дослідженнях вчених та фахівців у певній галузі. Другий – офіційний, або легальний, заснований на нормативних актах, міжнародних

документах та інших джерелах, що мають юридичну силу. Існування легального підходу є вираженням принципів верховенства права, законності та юридичної визначеності.

Визначення корупції сьогодні закріплено в частині 1 п. 1. 1 Закону України «Про запобігання корупції». Якщо буквально аналізувати це визначення, то справляється враження, що корупцією є лише діяння, предмет яких – це виключно неправомірна вигода. Однак, звернувшись до міжнародно-правових актів, можна виокремити й такі корупційні діяння, як підкуп національних державних посадових осіб; підкуп іноземних державних посадових осіб і посадових осіб міжурядових організацій; розкрадання, неправомірне привласнення або інше нецільове використання майна держави посадовою особою; зловживання впливом; зловживання службовим становищем тощо. Нині існує колізія між положеннями Закону України «Про запобігання корупції» та Кримінальним кодексом України. Адже останній фактично трактує корупцію та корупційні кримінальні правопорушення ширше, ніж відповідний закон. Тому існує об'єктивна потреба оновити значення поняття «корупція». Запропоновано з точки зору легального аспекту під корупцією розуміти навмисне порушення дисциплінарних, цивільних, адміністративних та кримінальних справ, спричинене незаконним використанням особи, зазначеної у статті 3 ч. 1 Закону України «Про запобігання корупції», висловити повноваження або пов'язані з ними можливості.

Відносно доктринального аспекту формування поняття «корупція» з'ясовано, що поняття корупції є міждисциплінарним і широко розповсюдженим, оскільки його вивчають не лише професіонали в галузі права, а й соціологія, політологія, економіка, державне управління та психологія. Кожна з цих наук наповнює її своїм специфічним змістом. Формулювання універсального визначення корупції є надзвичайно складним завданням. Нарешті, розмежування та стандартизація термінів є ключем до реалізації принципу правової визначеності, який зі свого боку є частиною конституційного принципу верховенства права. Водночас доведено, що формування єдиного доктринального уніфікованого поняття є неможливим у зв'язку з тим, що змістовне наповнення поняття «корупція» залежить від сфери, де його застосовують.

Ключові слова: корупція, легальний аспект, доктринальний аспект, корупційне кримінальне правопорушення, сутність поняття.

The purpose of the article is to characterize the legal and doctrinal aspect of the essence of the concept of «corruption».

Introduction. The problem of corruption and corruption criminal offences is one of the biggest for the modern Ukraine. At the same time, the selection of effective measures to prevent and combat this destructive phenomenon should take place in accordance with clearly and thoroughly formulated measures using effective methods. The formation of such measures and the choice of methods is impossible without clarifying the nature of corruption. In practice, there are two main approaches to the formation of a scientific concept. The first is doctrinal, based on research by scientists and specialists in a particular field. The second – official, legal, based on regulations, international instruments and other sources that have legal force [1, p. 183]. Of course, the basis for defining the essence of the concept is the legal definition. But the doctrinal aspect is also important, because it can contribute to the formation of a legal concept and it's amendment according to social needs. So we propose to focus on legal and doctrinal aspect.

Formulation of the problem. The study of any concept should begin with semantic analysis. Scientific sources distinguish two possible approaches to the origin of the word «corruption». Both of them believe that it has ancient Roman origins. Proponents of the first approach claim that the word «corruption» is a combination of the Latin words «corruptio» and onis. So the derived verbal phrase «corrumpere», which is a combination of the words com (together) and rumpere (break), allows us to understand the etymological implication of «corruption». as an act that changes the state of affairs through the complicity or joint action of two or more persons» [2, p. 341]. The meaning of this word was: to spoil, damage, waste, lead to decline, break, destroy, seduce, bribe, distort, falsify and disgrace.

Proponents of the second approach believe that the word «corruption» comes from the word corruptio, which meant bribery, corrupt officials of public authorities, public and political figures [3, p. 127]. At the same time, representatives of both groups are unanimous about the negative meaning of corruption, because in fact this word meant to distort, seduce, bribe.

Analysis of recent research and publications. Scientists such as M. Melnyk, V. Trepak, A. Savchenko, V. Sukhonos, A. Bereza, V. Solovyov, I. Kushnartov, M. Kamlyk, O. Tereshchuk and others have studied the nature of corruption.

The existence of a legal approach is a manifestation of the principles of the rule of law, legality and legal certainty. Currently, the definition of corruption is enshrined in Part 1 p. 1 of the Law of Ukraine «On Prevention of Corruption». According to this article, corruption is corruption of the use by a person referred to in part one of Article 3 of the Law of Ukraine «On Prevention of Corruption» of his official powers or related opportunities in order to obtain illegal benefits or accept such benefits or accept the promise / offer of such benefit to himself or others or, accordingly, a promise / offer or unlawful benefit to a person referred to in part one of Article 3 of the above Law, or at his request to other natural or legal persons in order to persuade that person to misuse his official powers or powers. opportunities associated with them [4]. If we literally analyze this definition, we get the impression that corruption is only an act, the subject of which is an exclusively illegal benefit. However, referring to international legal acts, it is possible to single out such corrupt acts as bribery of national state officials; bribery of foreign government officials and officials of intergovernmental organizations; theft, misappropriation or other misuse of property by a public official; abuse of influence; abuse of office, etc. [5]. Moreover, the domestic legislator singles out not only corruption offenses, but also offenses related to corruption. And does not limit the subject of corruption offenses only to illegal turnout, because the subjects of corruption offenses in accordance with Art. 45 of the Criminal Code of Ukraine there are also: someone else's property (Article 191 of the Criminal Code of Ukraine), budget funds included in state and local budgets regardless of the source of their formation in the appropriate amounts (Article 210 of the Criminal Code of Ukraine), firearms (except smooth-bore hunting), ammunition, explosives, explosive devices, radioactive materials (Article 262 of the Criminal Code of Ukraine); narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues (Article 308 of the Criminal Code of Ukraine), precursors (Article 312 of the Criminal Code of Ukraine), equipment intended for the manufacture of narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues (Article 313 of the Criminal Code of Ukraine), sleeping poppy and hemp, as well as psychotropic substances, their analogues and precursors intended for the production or manufacture of these drugs or substances (Article 320), documents, stamps, seals (Article 357 of the Criminal Code of Ukraine), assets in significant amounts, the legality of which has not been confirmed evidence (Article 368-2 of the Criminal Code of Ukraine), weapons, ammunition,

explosives, other weapons, means of transportation, military and special equipment, other military property (Article 410 of the Criminal Code of Ukraine). It is fair to say that illicit gain is indeed the subject of most corruption offenses, but not the only one.

In light of the above, we believe that the legal definition of the terms «corruption» and «undue advantage» is unjustified because they are related as general and specific. Offering, promising, receiving or providing an improper benefit is a manifestation of corruption. However, it is not the only one, because the acts, the subject of which is illegal profit, are only a certain part of corruption. Such actions are the worst for society, because they undermine the credibility of the state apparatus and generate the idea of the possibility of bribery to achieve the desired result [6, p. 118], however, even in this regard, the content of corruption cannot be limited to these destructive elements alone [7, p. 50]. That is, corruption is a special form of illegal activity that permeates all spheres of public life and has many manifestations, including acts the subject of which is undue advantage [8, p. 236].

In addition, the limited legislative approach to the interpretation of acts that constitute corruption is unclear. Thus, the definition clearly states that corruption is the receipt, acceptance, acceptance of a promise / offer of illegal benefit to oneself or others or, accordingly, a promise / offer or provision of illegal benefit to a person.

The receipt of an improper benefit is the intentional acceptance by an official of funds, benefits, privileges, services, intangible assets or any intangible or non-monetary benefits for the lawful or illegal use of power and / or official authority. An example of obtaining an illegal benefit is the actions of Person 1, the village head of Lozuvat village council of Shpola district of Cherkasy region, who acted intentionally, for selfish reasons, received from an individual entrepreneur Person 3 illegal benefit of 10,000 (ten thousand) hryvnias for granting permission to placement of outdoor advertising and the conclusion of an agreement on the lease of places located in the village. Lozuvatka, Shpola district, Cherkasy region, to accommodate special structures (advertising billboards). Shpola district court of Cherkasy region found Person 1 guilty of committing a criminal offense under Part 3.

Art. 368 of the Criminal Code of Ukraine and sentenced to imprisonment for a term of five years with deprivation of the right to perform the functions of government or local government, to hold in public authorities, local governments, state or municipal enterprises, institutions or organizations positions, related to the performance of organizational-administrative or administrative-economic functions for a period of two years with confiscation of all property belonging to him and deprivation on the basis of Art. 54 of the Criminal Code of Ukraine of the seventh rank of the official of local governments [9].

The terms «offer» and «promise» are evaluative and related, as there are no standardized requirements for determining whether a promise of illicit benefit has occurred or simply an offer. A. Bailov proposes a proposal for improper benefit to consider the obvious determination of the intention to receive a reward in violation of the established procedure. This intention must also be directed at a specific person – the subject of a criminal offense [10, p. 29]. For example, the Boryspil City District Court of the Kyiv Region convicted Person 1 of committing a criminal offense under Part 1 of Art. 369 of the Criminal Code of Ukraine, ie for offering an illegal benefit. Thus, Person 1 intentionally, being in the office of Boryspil International Airport (Terminal D), offered the Head of the First Passport Control Group of the Third Department of Border Service Inspectors of the Boryspil-1 Border Service Department of the 1st Category of the Kyiv State Traffic Police to Person 3, illegal benefit in the amount of 700 (seven hundred) US dollars for

a positive revision of the decision to refuse to cross the state border of Ukraine and further admission to the territory of Ukraine at the checkpoint «Boryspil», by affixing appropriate marks in his passport document on crossing the state border of Ukraine 'ride [11].

As for the promise of undue advantage, it is not just a declaration of readiness to provide undue benefit, but a real guarantee that it will be realized. According to A. Savchenko and Y. Shulyak, this form is more specific, as it may involve adjusting the amount, form or nature of the illegal execution, place, time, methods and recipients of future receipt, etc. [12, p. 288]. For example, when patrolled by the patrol police in Vinnytsia was stopped by a suspicious person who fell under the external signs indicated in the orientation. This person was Person 1, who was riding a gray bicycle with a red backpack on his shoulders. After the man was stopped, the platoon inspector of the 1st Company of the 4th Battalion of the Vinnytsia Oblast Patrol Police Department, Senior Police Lieutenant Person 3, asked to introduce himself, stating his personal data, and a patrol police officer later checked the internal base facts of bringing Person 1 to legal responsibility. Having received information that Person 1 has been repeatedly prosecuted, Person 3 in accordance with Art. 34 of the Law of Ukraine «On the National Police» a superficial inspection of the latter was conducted. During the inspection, Person 1 showed the contents of his briefcase, where a screwdriver, an adjustable wrench, an electric shocker with a flashlight, a balaclava, two pairs of cloth gloves and a fomka were found. These things and orientations raised reasonable suspicions in Person 3 that Person 1 was involved in the commission of a criminal offense, which Person 3 reported to Person 1. After that, the latter, acting intentionally, repeatedly, offered the police officer to leave with him in a car from the scene. checks to the place where he will provide Person 3 with funds in the amount of \$ 300 for not informing Person 3 of the immediate management, duty and other police officers about the fact of stopping and checking Person 1, as well as discovering the above things, thereby promising providing illegal benefits. For these actions Person 1, Vinnytsia City Court of Vinnytsia region was found guilty of committing a criminal offense under Part 1 of Art. 369 of the Criminal Code of Ukraine and imposed a fine of 500 (five hundred) non-taxable minimum incomes, which amounted to 8,500 (eight thousand five hundred) UAH [13].

The granting of an improper benefit is an act (action or omission) by a person that provides an improper benefit based on the direct or indirect transfer of tangible or intangible assets or the provision to a special entity of benefits, privileges, services or any other intangible or non-monetary nature (the results of which are the subject of improper benefit) for the performance or non-performance of certain actions in the interests of the person providing such improper benefit or third parties [14, p. 263]. An example of this is the actions of Person 2, who acted intentionally, for the purpose of his own illegal enrichment as a result of illegal movement of tobacco products across the state border of Ukraine in the area of responsibility of Person 3, who was a serviceman of a special law enforcement agency. from the staff of the Border Guard Service «Type C» of the Lviv Border Detachment of the Western Regional Department of the State Border Guard Service of Ukraine, provided the latter with an illegal benefit in the amount of 400 US dollars. Person 3 for this remuneration was to disclose official information on the time and location of mobile groups of the Border Guard Service type «C» in the area of the Border Guard Inspectors «Ambukiv» of the Lviv Border Detachment of the Western Regional Department of the State Border Guard Service of Ukraine. products outside the checkpoint across the state border from Ukraine to the Republic of Poland and for failure to take measures to stop its illegal activities. According to the results of the case, the Chervonohrad City Court

of Lviv region, Person 2 was convicted of a criminal offense under Part 1 of Art. 369 of the Criminal Code of Ukraine [15].

Given the above, there is a dissonance between the provisions of the Law of Ukraine «On Prevention of Corruption» and the Criminal Code of Ukraine. After all, the latter actually interprets corruption and corrupt criminal offenses more broadly than the relevant law itself. Therefore, there is an objective need to update the meaning of «corruption». S. Alferov proposes to consider corruption as the use by a person of his official powers and related opportunities for the purpose of obtaining an improper benefit or accepting / demanding a promise / offer of such benefit for himself or other persons at its request to other natural or legal persons in order to persuade that person to illegally use the official powers granted to him and the related opportunities» [16, p. 18]. In our opinion, such a definition does not eliminate the problem of conflict of laws and, again, explains the essence of corruption too narrowly.

Professor Z. Varnaliy notes that the definition of «corruption» requires a clear answer to at least four key questions regarding: the scope of corruption; the essence of the actions that form this phenomenon; the subject of corruption; motivation and purpose of corrupt behavior [17, p. 86].

A. Savchenko suggests two alternative ways to update the legislative concept of «corruption». The first way (in-depth qualitative approach): to fill the current definition of corruption with detailed descriptive categories that would expand and clarify the boundaries of its subject, actions, consequences, etc.; second way (specified quantitative approach): clearly list which violations of criminal, administrative or civil law, as well as disciplinary rules, will lead to corruption. After all, in any case, the concept of «corruption» should be comprehensive, and not gravitate to one or another type of offense, including criminal [18, p. 166].

In our opinion, the concept of «corruption» in the Law of Ukraine «On Prevention of Corruption» should be stated as follows: corruption – intentional violations of disciplinary, civil, administrative, criminal nature, manifested in the illegal use of a person specified in part one of Article 3 of this Law; the official powers granted to it or related opportunities.

As for the essence of the doctrinal aspect, V. Sukhonos proposes to study the content of corruption through an interdisciplinary prism. Because using of cognitive methods inherent in different branches of social science, provide an opportunity to identify a wider range of characteristics, which in turn will contribute more effectively to combating corruption [19, p. 16]. We share the position of the scientist and are convinced that to find out the level of influence of corruption on social, political and economic processes and its role for social development seems possible only with a comprehensive scientific approach. Therefore, we propose to analyze the essence of corruption from the standpoint of sociology, public administration, political science, sociology, economics and law.

First of all, let's look at the sociological understanding of corruption. Thus, the classical sociological tradition does not lead to the understanding of corruption as an independent theoretical problem. According to E. Durkheim, modern society is based on the division of labor. Corruption in this scheme is a parasitic, pathological phenomenon that exploits the shortcomings and omissions of the legal, political and economic system. Corruption can be associated with the activities of groups guided by the motives of illicit profit, groups on the social qualities of outdated, related to socio-profile status, with the fact that the position and monopoly on resources create a system of social dependence – subordination [20, p. 334].

The non-classical sociological tradition places a research emphasis on the identification of the subjective dimension of corruption, translating into the mode of researching practical feeling,

habituation of corruption schemes and defining corruption as a mass strategy in the context of individual and collective experience in conditions of weakness or variability of institutional regulators [21, p. 41].

V. Trepak proposes to recognize corruption as a form of social relations, provides for its analysis as a form of interaction between entities with different amounts of resources within various institutions as regulatory systems. The factor of corrupt relations is the situation related to the problem of limited set of resources of the subject. It can be caused by various factors, both objective, such as the imperfection of the regulatory system, and subjective, such as the lack of the subject for one reason or another desire to act within it, disagreement with it [1, p. 188–189].

T. Khabava calls corruption the social price that society pays for its violated rights and neglected interests, due to the exclusive perception of corruption and unwillingness to resist corruption. This is the price that society pays for its indifference and imposed stereotypes about the inevitability of corruption and the impossibility of realizing one's rights and fulfilling one's responsibilities legally [22, p. 25].

A. Zakalyuk formulates the general (social) concept of corruption as a socially unacceptable and mostly socially dangerous activity of people endowed with power or other public powers and related opportunities, or those who seek to use the latter to obtain any benefits (benefits, services, privileges, etc.) for themselves or others not on the basis of an officially defined procedure (grounds, norms), but on the basis of the realization of personal interest, which leads to the deformation of public relations [23, p. 141].

Regarding the interpretation of corruption by public administration experts, the opinions of these scientists, as well as those of sociological science, also differ. According to one of the most famous researchers of corruption A. Heidenheimer, the concept of «corruption» – the subject of scientific controversy. The classic study of corruption emphasizes the difference in attitudes towards corruption in developing countries, where the concept itself appeared abruptly, almost suddenly – in an era of economic and political transformation, along with collections of laws; and in developed western countries, where the concept has developed gradually, evolutionarily [24, p. 13].

O. Bereza is convinced that corruption in the sphere of public administration really acts as a deterrent to socio-economic reforms; undermines the work of the domestic system of social protection, which is characterized by a large number of different types of financial assistance and benefits, the procedure for applying for which is excessively bureaucratic and which are not supported by budget funding [25, p. 179].

V. Solovyov notes that corruption constantly and actively affects the consciousness of citizens and their personal views, forms selfish immoral values, determines the corruption subculture in society, destroys social relations, reduces resources and undermines trust in the state. It covers the elite, middle and grassroots levels of government, penetrating all spheres and subsystems of public life, violates rights, affects the interests of all social groups and strata of society, affects politics, economics, social sphere, culture, as it has led to corruption, which has become an alternative to moral and ethical norms in Ukraine. A corrupt country is the antithesis of a developed European state [26, p. 30].

According to L. Heveling, corruption is a destructive system of social relations in force in a given territory and the prevailing morality, which are characterized by the use of official powers to obtain material and (or) intangible benefits [27, p. 10].

We must agree with the position of A. Novak that from the standpoint of public administration, corruption poses a significant threat to society, and today the scale of its spread is a real threat to national security [28].

Political scientists during the formation of the concept of «corruption» emphasize the role of corruption for political processes in the state. For example, I. Kushnaryov defines corruption as a destructive kind of informal institutions of subversive particular character, which causes illegal use of political resources by self-motivated subjects of power in non-public interests, privatization of public resources in conditions of weakness of formal and constructive informal institutions [29, p. 10–11].

O. Stohova draws a clear correlation between corruption and the establishment of the type of political regime in the state. According to her, corruption is an informal institutional environment of economic, administrative and information resources, in which power elites interact with each other and other structures of society. The nature of the shadow exchange of resources between government and business and the outcome of the struggle between them actually determine the type of political regime in the newly independent and transforming countries. In the transforming political systems, the creation of a corruption network allows to establish a non-competitive political regime that promotes corruption at all levels of the political process [30, p. 169].

Kostenko O. explores the peculiarities of the concept of «corruption» in Ukraine. The author emphasizes that there is a crisis of corruption in our country, namely: it is caused by the crisis of modern Ukrainian society (and not only by the imperfection of criminal justice); able to deepen the crisis of society, having the ability to nullify any political, economic, legal, moral reforms: this is its threat to the national security of Ukraine. The peculiarity of crisis corruption is that society – due to the crisis of the social order – does not produce alternatives to corrupt means of lawful use of power in private interests. Citizens, in order to use the services of the government, have almost nothing left but to resort to corruption. It will be possible to correct the situation when the motivation of citizens to corruption will be eradicated through the development of political culture, and instead the motivation to non-corrupt means of using power in private interests will be formed [31, p. 49–50].

The narrowest definition of corruption is given by D. Ruden, according to him corruption is the behavior of elected officials called to perform state functions (for example, deputies), who deviate from the duties and rights (sometimes mandate) of public office in order to gain personal benefit [32, p. 119]. In our opinion, this meaning is too narrow, because it does not reflect the real essence of corruption as a phenomenon.

We believe that the most complete political definition should be the definition of M. Kamlyk and E. Nevmerzhytsky, according to which corruption is a socio-political phenomenon, the content of which is due to political, economic, social and psychological factors system of negative views, beliefs, attitudes and actions citizens, officials of government institutions, governmental and non-governmental organizations, political parties, public organizations aimed at satisfying personal selfish, group or corporate interests through bribery, abuse of power, granting benefits and advantages against public interests [33, p. 5].

Particular scientific interest is on study of the essence of corruption from the standpoint of psychology. After all, taking into account the psychological characteristics of society and the individual citizen, as well as the mentality of a civil society must be taken into account when developing national anti-corruption measures. Thus, V. Gladky notes that corruption is a kind of moral perversion (corruption) of a human being; a social phenomenon that exists only in the

assessment of some people of others everywhere the prism of the currently prevailing standard of morality [3, p. 127].

O. Akimov more meaningfully analyzes the concept of «corruption», calling it a psychological and moral phenomenon that cannot exist separately from people – their behavior, activities. The author notes that corruption is a way of thinking that determines the way of life. There are no moral and psychological obstacles that corrupt and mafia circles are not ready to cross, there are no social norms that they would not dare to violate [34, p. 181, 184].

Representatives of psychological science pay special attention to the personality of the corrupt. In particular, the generalization of scientific research R. Garifullin, A. Zhuravlyov, O. Vanovska allows us to outline the following generalized psychological portrait of a corrupt official. It is characterized by: lack of pity for victims of corruption; hidden aggression; communication with a limited number of people (he is very careful when establishing close relationships); cynicism; tolerance for corruption; distorted self-affirmation (through wealth, fame, power, authority); the predominance of material rather than spiritual values; external locus of control; undifferentiated structure of moral behavior; inability to overcome frustration and helplessness in the face of difficulties [35, p. 60].

From the standpoint of economics, corruption is also interpreted differently. The only thing scientists agree on is its detrimental effect on economic processes and economic development of states. Thus, V. Behlytsia and O. Tsypliska call corruption an evidence of chaos typical of the transition state and a «stumbling block» for the modernization of the domestic economy. This has become a hallmark of Ukrainian institutions and has spread to all areas of socio-economic and political activity. Corruption blocks the formation of free competition and open markets; hinders international economic expansion and political integration; hinders domestic economic development [36, p. 137].

A. Voloshenko interprets corruption as one of the most destructive phenomena and factors of a systemic nature that permanently affect all institutions of the state, distorting the basic principles of socio-economic reforms [37, p. 81].

S. Pyasetska-Ustykh notes that corruption causes inefficient distribution and expenditure of state resources, financial flows from the point of view of the country's economy; tax losses when tax authorities appropriate part of the taxes; ruin of private enterprises; reduction of investment in production, slowdown in economic growth; inefficient use of the abilities of individuals; growing social inequality; intensification of organized crime; the decline of the authority of the political legitimacy of power [38, p. 19].

L. Pidopryhora describes the peculiarities of corruption in the economy of Ukraine and notes that the latter as a systemic phenomenon in the economy of Ukraine contributes to the shadowing of the public sector of the economy. In the domestic economy, corruption takes the most dangerous forms. The interaction of corrupt bureaucracy, state-monopoly corporations and private-oligarchic holdings leads to the creation and implementation of various shadow schemes, thanks to which corrupt officials, oligarchs, managers of state monopolies steal huge sums of money. Such losses impoverish society and hinder the development of the country's economy [39, p. 31].

From the point of view of jurisprudence, corruption is the subject of research in many areas. In particular, most scholars interpret corruption based on a legal definition. In particular, S. Rogulsky defines the term «corruption» as the illegal acceptance of property and non-property services, goods and benefits by persons authorized to perform public functions, or persons of

the law are equated to them, using their legal status and related opportunities, as well as bribery of these persons by illegally providing them with natural and authorized representatives of legal entities of these goods, services and benefits in order to obtain from persons authorized to perform public functions, or persons equated to them, certain privileges [40, p. 10].

A similar definition is given by O. Tereshchuk, who believes that corruption includes illegal actions of officials aimed at personal enrichment, as well as a stable connection of government officials with the criminal environment and assisting him in carrying out illegal activities for due to the use of powers granted to them by the state [41, p. 14].

M. Melnyk believes that corruption, in general, should be considered as a kind of social corrosion, which erodes and destroys public authorities, the state and society as a whole. In addition, the author emphasizes that corruption is based on such age-old traditions of interaction in society as «service for service», «do ut des» («I give that you give») [42, p. 34].

We believe that it is necessary to support the position of V. Nonik, who distinguishes criminological and criminal legal definition of corruption. Thus, the scientist notes that the criminological significance of corruption is limited only by those aspects of its social and political-economic values that reflect its anti-social, socially dangerous and criminally illegal essence and content. In the criminological sense, corruption is an anti-social, socially dangerous phenomenon that threatens the economic and political security of the country. It permeates branches of government and is a set of criminal offenses committed by officials for personal gain at the expense of the state, commercial and other organizations or citizens. In the criminal legal sense, corruption is a socially dangerous act, the subject of which are officials defined by law, who use official powers with selfish interest and for personal gain [43, p. 42].

There are also comprehensive definitions based on the scientific achievements of several sciences, in particular. E. Khromov, reveals the essence of corruption on the basis of sociology and law. She emphasizes that corruption is characterized by: inseparable ties with the state authorities; one of the subjects of corrupt relations has the legal status of a civil servant authorized to make legally significant decisions; interactive nature of corruption influence on the power system; successful operation not only for personal gain, but also in the collective interests of different groups of people; informal nature of the activities of participants in corruption relations; the presence of a mandatory sign of abuse of power by officials [44, p. 22].

Given the large number of definitions of corruption, Professor M. Melnyk rightly points out that it is impossible to formulate a scientific definition that would universally satisfy different areas of knowledge. Indeed, the term is widely used, and scholars give it a variety of meanings, ranging from reducing corruption to such a corrupt criminal offense as misappropriation, to defining corruption using general wording that does not contain specific features of the offense [45, p. 76].

Conclusions. From the point of view of the legal aspect corruption should be understood as intentional violations of disciplinary, civil, administrative, criminal nature, manifested in the illegal use of the person referred to in part one of Article 3 of the Law of Ukraine «On Prevention of Corruption», his official powers or related opportunities. At the very end we'd like to sum up that the concept of corruption is interdisciplinary and widely used, as it is studied not only by experts in the field of law, but also scientists of sociology, political science, economics, public administration and psychology. Each of these sciences fills it with its own specific content. Formulating a universal definition of corruption is an extremely difficult, but at the same time important task. After all, the delineation and unification of concepts is the key to

the implementation of the principle of legal certainty, which in turn is part of the constitutional principle of the rule of law.

REFERENCES

1. Trepak V. M. (2015). Osoblyvosti definitsiyi ponyattya «koruptsiya» [Features of the definition of «corruption»]. *Naukovyy visnyk Natsional'noyi akademiyi vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 4. 181–196 [in Ukrainian].
2. Collao L. R. (2004). Delimitación del concepto penal de corrupción. *Revista de Derecho de la Pontificia Universidad Católica de Valparaíso*, 25. 339–359 [in English].
3. Hladkykh V. V. (2019). Sutnist' ta znachennya fenomenu koruptsiyi [The essence and significance of the phenomenon of corruption]. *Visnyk Pivdennoho rehional'noho tsentru Natsional'noyi akademiyi pravovykh nauk Ukrainy – Bulletin of the Southern Regional Center of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 18. 124–132 [in Ukrainian].
4. Pro zapobihannya koruptsiyi: Zakon Ukrainy vid 14 zhovt. 2014 r. № 1700-VII; red. stanom na 31 hrud. 2021 r. [On the prevention of corruption]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy (VVR) – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 49. St. 3186 [in Ukrainian].
5. Konventsyya Orhanizatsiyi Ob'yednanykh Natsiy proty koruptsiyi vid 31 zhovt. 2003 r. [UN Convention against Corruption]. Verkhovna Rada Ukrainy / Ofitsiynyy veb-sayt. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_c16 (data zvernennya: 30.11.2020) [in Ukrainian].
6. Kryshevych O. V. (2012). Kryminal'na vidpovidal'nist' za khabarnytstvo ta vidmezhuвання yoho vid shakhraystva [Criminal liability for bribery and distinguishing it from fraud.]. *Borot'ba z orhanizovanoyu zlochynnistyu i koruptsiyeyu (teoriya i praktyka) – Fight against organized crime and corruption (theory and practice)*, 1 (27). 117–126 [in Ukrainian].
7. Kryminal'no-pravovi ta kryminolohichni zasady protydyi koruptsiyi v Ukraini (2019) [Criminal law and criminological principles of anti-corruption in Ukraine]: materialy naukovo-praktychnoyi konferentsiyi (19 kvit. 2013 roku, m. Kharkiv). MVS Ukrainy, Kharkivs'kyi nats. un-t vnutr. sprav; Kryminolohichna asotsiatsiya Ukrainy. Kharkiv: Zolota mylya [materials of the scientific-practical conference (April 19, 2019, Kharkiv) / Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Kharkiv National University. University of Internal Affairs affairs; Criminological Association of Ukraine. Kharkiv: Golden Mile] [in Ukrainian].
8. Bondarenko O. S., Kryshevych O. V., Pakhomov V. V. (2019). Predmet zlochniv u sferi sluzhbovoyi diyal'nosti ta profesiynoyi diyal'nosti, pov'yazanoyi z nadannam publichnykh posluh [The subject of crimes in the sphere of official activity and professional activity related to the provision of public services]: nauk.-prakt. posib. Sumy: Sum. derzh. un-t. [in Ukrainian].
9. Vyrok Shpolyans'koho rayonnoho sudu Cherkas'koyi oblasti u spravi [The verdict of the Shpolyanskoho district court of Cherkasy region in the case] № 710/757/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/> [in Ukrainian].
10. Baylov A. V., Lantinov YA. O. (2012). Zlochny u sferi sluzhbovoyi diyal'nosti ta profesiynoyi diyal'nosti, pov'yazanoyi z nadannam publichnykh posluh. Osnovni skladky zlochniv za Rozdilom KHVII Osoblyvoyi chastyny KK [Crimes in the sphere of official activity and professional activity related to the provision of public services. The main components of crimes under Chapter XVII of the Special Part of the Criminal Code: an album of schemes]: al'bom skhem. Kharkiv: Kharkiv yurydychnyy [in Ukrainian].

11. Vyrok Boryspil's'koho mis'krayonnoho sudu Kyivs'koyi oblasti u spravi [Judgment of the Boryspil City District Court of the Kyiv Region in the case] № 359/4845/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/84043154> [in Ukrainian].

12. Savchenko A. V. Shulyak YU. L. (2015). Kryminal'ne pravo Ukrainy. Zahal'na ta Osoblyva chastyny (u skhematichnykh diahramakh) [Criminal law of Ukraine. General and Special parts (in schematic diagrams)]: navch. posib. Kyiv: «Tsentr uchbovoyi literatury» [in Ukrainian].

13. Vyrok Vinnyts'koho mis'k'koho sudu Vinnyts'koyi oblasti u spravi [Verdict of the Vinnytsia City Court of the Vinnytsia Region in the case of №] № 127/224/20. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88940964> [in Ukrainian].

14. Hrudzur O. M. (2010). Ob'yektivna storona provokatsiyi khabara [The objective side of bribery provocation.]. *Borot'ba z orhanizovanoyu zlochynnistyu i koruptsiyeyu (teoriya i praktyka) – Fight against organized crime and corruption (theory and practice)*, 22. 258–266 [in Ukrainian].

15. Vyrok Chervonohrads'koho mis'k'koho sudu L'vivs'koyi oblasti u spravi [Verdict of the Chervonohrad City Court of the Lviv Region in the case] № 459/1841/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/84314868> [in Ukrainian].

16. Alf'orov S. M. (2011). Nedoliky ta perevahy vyznachennya koruptsiyi v novomu antykoruptsiynomu Zakoni: analiz ponyattya [Disadvantages and advantages of defining corruption in the new anti-corruption law: analysis of the concept]. *Forum prava – Law Forum*, 2. 15–19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2011_2_4 [in Ukrainian].

17. Varnaliy Z. S., Burkalets'ka Z. S., Sayenko O. S. (2011). Ekonomichna bezpeka Ukrainy: problemy ta prioriteti zmitsnennya [Economic security of Ukraine: problems and priorities of strengthening]: monohrafiya. Kyiv: Znannya Ukrainy [in Ukrainian].

18. Savchenko A. V. (2017). Ponyattya «koruptsiya» u konteksti kryminal'noho prava [The concept of «corruption» in the context of criminal law. Criminal law and criminological principles of anti-corruption]. Kryminal'no-pravovi ta kryminolohichni zasady protydyi koruptsiyi: zb. tez dop. V Mizhnar. nauk.prakt. konf. (31 berez. 2017 r., m. Kharkiv / MVS Ukrainy,) Kharkiv. nats. unt vnutr. sprav; Kryminol. asots. Ukrainy. Kharkiv: KHNUVS [collection of abstracts ext. V International. scientific practice conf. (March 31, 2017, Kharkiv / Ministry of Internal Affairs of Ukraine,) Kharkiv. nat. unt vnutr. affairs; Criminol. assoc. Of Ukraine. Kharkiv: KhNUVS], 165–166 [in Ukrainian].

19. Sukhonos V. V. (2017). Pravovi zakhody protydyi koruptsiyi v Ukraini v suchasnykh umovakh: naukovy-teoretychni aspekty. Sumy [in Ukrainian].

20. Hyddens É. Ustrojenje obshchestva: Ocherk teoryi strukturatsyy (2005). Moskva: Akademicheskyy proekt [in Russian].

21. Chumachenko D. S. (2018). Koruptsiya yak sotsial'ne yavlyshche u vymiri sotsiolohichnoho analizu [Corruption as a social phenomenon in the dimension of sociological analysis.]. *Hrani – Faces*, 2. 37–43 [in Ukrainian].

22. Khabova T. V. (2017). Administrativno-protsesual'ni zasady zapobihannya koruptsiyi v Ukraini: dys. kandydata yuryd. nauk Khabova Tetyana Volodymyrivna. Kharkivs'kyy natsional'nyy universytet imeni V. N. Karazina, Kharkiv [Administrative and procedural principles of preventing corruption in Ukraine: dys. candidate of law. Science: Khabova Tetyana Volodymyrivna. Kharkiv National University named after V.N. Karazin, Kharkiv] [in Ukrainian].

23. Zakalyuk A. P. (2007). Kurs suchasnoyi ukrayins'koyi kryminolohiyi: teoriya i praktyka : [u 3 kn.] [Course of modern Ukrainian criminology: theory and practice]. Kyiv: In Yure [in Ukrainian].
24. Friedrich Carl J. Corruption Concepts in Historical Perspective (2017). Political Corruption: Concepts and Contexts. Third Edition. New York: Routledge [in English].
25. Bereza A. D. (2014). Koruptsiya u sferi derzhavnoho upravlinnya yak strymuyuchy faktor sotsial'no-ekonomichnykh reform [Corruption in public administration as a deterrent to socio-economic reforms]. *Derzhavne upravlinnya: teoriya ta praktyka – Public administration: theory and practice*, 1, 173–180 [in Ukrainian].
26. Solovyov V., Bereza O. (2012). Suchasnyy stan ta osoblyvosti koruptsiynykh proyaviv u pravookhoronnykh orhanakh Ukrayiny [The current state and features of corruption in law enforcement agencies of Ukraine]. *Visnyk Natsional'noyi akademiyi derzhavnoho upravlinnya pry Prezydentovi Ukrayiny – Bulletin of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine*, 3, 90–97 [in Ukrainian].
27. Hevelynh L. V. Kleptokratyya (2001). Sotsyal'no-polytycheskoe yzmerenye korruptsyy y nehatyvnoy ékonomyky. Bor'ba afrykansko ho sudarstva s destruktivnyymi formamy orhanyzatsyy vlasty [Socio-political dimension of corruption and negative economy. The struggle of the African state against destructive forms of government]. Moskva: Yzd-vo. «Humanytaryy» Akademyyi humanytarnykh yssledovanyy [in Russian].
28. Novak A. N. (2018). Fenomen koruptsiyi v systemi publichnoho upravlinnya: suchasnyy zmist ta metodolohichni zasady doslidzhennya [The phenomenon of corruption in the system of public administration: modern content and methodological principles of the study]. *Publichne administruvannya: teoriya ta praktyka – Public administration: theory and practice*, 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Patp_2018_1_5 [in Ukrainian].
29. Kushnar'ov I. V. (2018). Politychna koruptsiya: porivnyal'no-politolohichna kontseptualizatsiya: avtoref. dys. dokt. polit. nauk: 23.00.02 «Politychni instytutu ta protsesy» / I. V. Kushnar'ov. Kyiv [Political corruption: comparative political science conceptualization: author's ref. dis. Dr. flight. Sciences «Political Institute and Processes». Kiev] [in Ukrainian].
30. Stohova O. V. (2016). Lyustratsiya yak peredumova efektyvnoyi borot'by z koruptsiyeyu [Lustration as a prerequisite for an effective fight against corruption]. *Suchasne suspil'stvo – Modern society*, 1, 167–177 [in Ukrainian].
31. Kostenko O. (2009). Koruptsiya v Ukrayini u svitli politychnoyi kryminolohiyi [Corruption in Ukraine in the light of political criminology]. *Politychnyy menedzhment – Political management*, 1, 49–54 [in Ukrainian].
32. Ruden' D. M. (2017). Polityko-pravovi zasady zapobihannya politychnoyi koruptsiyi v Ukrayini [Political and legal principles of preventing political corruption in Ukraine.]. *Molodyy vchenyy – A young scientist*, 11, 118–123 [in Ukrainian].
33. Kamlyk M. I., YE. V. (1998). Nevmerzhyts'kyy. Koruptsiya v Ukrayini. Kyiv: Tovarystvo «Znannya», KOO [Corruption in Ukraine. Kyiv: Knowledge Society, KOO] [in Ukrainian].
34. Akimov O. O. (2014). Psykholohichni aspekty proyaviv koruptsiyi v derzhavnomu upravlinni [Psychological aspects of corruption in public administration]. *Derzhavne upravlinnya: teoriya ta praktyka – Public administration: theory and practice*, 1, 181–188 [in Ukrainian].
35. Psykholohichni zasady zapobihannya koruptsiynym pravoporushenniam v orhanakh derzhavnoyi vlady ta mistsevoho samovryaduvannya (2019): navch. posib. O. I. Kudermyna, L. I. Kazmirenko, V. H. Androsyuk, A. B. Fodchuk. Kyiv: Nats. akad. vnutr. Sprav [Psychological

principles of prevention of corruption offenses in public authorities and local governments: textbook. way. Kyiv] [in Ukrainian].

36. Beglytsia V. P., Tsyplitska O. O. (2018). Corruption and economic development: the role of state. *Naukovyy visnyk Polissya*, 1 (13). 135–141 [in English].

37. Voloshenko A. V. (2017). Ekonomichna koruptsiya yak instytut systemno-ruynivnoho kharakteru [Economic corruption as a systemically destructive institution]. *Aktual'ni problemy ekonomiky – Current economic problems*, 5. 78–88 [in Ukrainian].

38. P'yasets'ka-Ustych S. V. (2016). Koruptsiya v systemi tin'ovykh ekonomichnykh vidnosyn [Corruption in the system of shadow economic relations]. *Naukovyy visnyk Kherson's'koho derzhavnoho universytetu. Ser.: Ekonomichni nauky – Scientific Bulletin of Kherson State University. Ser.: Economic sciences*, 17(3). 16–20 [in Ukrainian].

39. Pidopryhora L. A. (2016). Vplyv koruptsiyi na tinizatsiyu derzhavnoho sektoru ekonomiky ukraïny [The impact of corruption on the shadowing of the public sector of Ukraine's economy]. *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky – Global and national economic problems*, 14. 32–35 [in Ukrainian].

40. Rohul's'kyi S. S. (2005). Administratyvno-pravovi zakhody borot'by zkoruptsiyeyu v Ukraïni: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: Kyiv's'kyi natsional'nyy un-t im. Tarasa Shevchenka. Kyiv: KNU [Administrative and legal measures to combat corruption in Ukraine: author's ref. dis ... cand. jurid. Science. Kyiv National University named after Taras Shevchenko. Kyiv: KNU] [in Ukrainian].

41. Tereshchuk O. V. (2000). Administratyvna vidpovidal'nist' za koruptsiyni pravoporushennya [Administrative liability for corruption offenses]. Odesa [in Ukrainian].

42. Mel'nyk M. I. (2000). Khabarnytstvo: zahal'na kharakterystyka, problemy kvalifikatsiyi, udoskonalennya zakonodavstva [Bribery: general characteristics, problems of qualification, improvement of legislation]. Kyiv: Parlament's'ke vyd-vo [in Ukrainian].

43. Nonik V. V. (2018). Moral'no-etychni zasoby znyzhennya masshtabnosti koruptsiynykh proyaviv v Ukraïni [Moral and ethical means of reducing the scale of corruption in Ukraine]. *East journal of security studies*, 1(3). URL: <http://repositc.nuczu.edu.ua/bitstream> [in Ukrainian].

44. Khromova E. Y. (2011). Korruptsiya kak sotsyal'no-pravovoy fenomen [Corruption as a social and legal phenomenon]. *Voprosy ekonomiky y prava – Issues of economics and law*, 5. 22–27 [in Russian].

45. Mel'nyk M. I. (2002). Kryminolohichni ta kryminal'no-pravovi problemy protydyi koruptsiyi dys. ... d-ra yuryd. Nauk. Natsional'na akademiya vnutrishnikh sprav Ukraïny [Criminological and criminal-legal problems of anti-corruption dis. Dr. Jurid. Sciences. National Academy of Internal Affairs of Ukraine, Kyiv, 2002. 502 p.], Kyiv [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Трепак В. М. Особливості дефініції поняття «корупція». *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 4. С. 181–196.

2. Collao L. R. Delimitación del concepto penal de corrupción. *Revista de Derecho de la Pontificia Universidad Católica de Valparaíso*. 2004. № 25. P. 339–359.

3. Гладких В. В. Сутність та значення феномену корупції. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2019. № 18. С. 124–132.

4. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1700-VII; ред. станом на 31 груд. 2021 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2014. № 49. Ст. 3186.
5. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31 жовт. 2003 р. Верховна Рада України / Офіційний вебсайт. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_c16 (дата звернення: 30.11.2020).
6. Кришевич О. В. Кримінальна відповідальність за хабарництво та відмежування його від шахрайства. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2012. № 1 (27). С. 117–126.
7. Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції в Україні: матеріали науково-практичної конференції, 19 квіт. 2013 року, м. Харків / МВС України, Харківський нац. ун-т внутр. справ; Кримінологічна асоціація України. Харків: Золота миля, 2013. 322 с.
8. Бондаренко О. С., Кришевич О. В., Пахомов В. В. Предмет злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг: наук.-практ. посіб. Суми: Сум. держ. ун-т, 2019. 312 с.
9. Вирок Шполянського районного суду Черкаської області у справі № 710/757/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/86896241> (дата звернення: 20.11.2020).
10. Байлов А. В., Лантінов Я. О. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Основні склади злочинів за Розділом XVII Особливої частини КК: альбом схем. Харків: Харків юридичний, 2012. 32 с.
11. Вирок Бориспільського міськрайонного суду Київської області у справі № 359/4845/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/84043154> (дата звернення: 20.11.2020).
12. Савченко А. В. Шуляк Ю. Л. Кримінальне право України. Загальна та Особлива частини (у схематичних діаграмах): навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2015. 312 с.
13. Вирок Вінницького міського суду Вінницької області у справі № 127/224/20. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88940964> (дата звернення: 20.11.2020).
14. Грудзур О. М. Об'єктивна сторона провокації хабара. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2010. № 22. С. 258–266.
15. Вирок Червоноградського міського суду Львівської області у справі № 459/1841/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/84314868> (дата звернення: 20.11.2020).
16. Алфьоров С. М. Недоліки та переваги визначення корупції в новому антикорупційному Законі: аналіз поняття. *Форум права*. 2011. № 2. С. 15–19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2011_2_4 (дата звернення: 12.03.2020).
17. Варналій З. С., Буркалецька З. С., Саєнко О. С. Економічна безпека України: проблеми та пріоритети зміцнення: монографія. Київ: Знання України, 2011. 299 с.
18. Савченко А. В. Поняття «корупція» у контексті кримінального права. Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції: зб. тез доп. V Міжнар. наук.-практ. конф., 31 берез. 2017 р., м. Харків / МВС України. Харків. нац. унт внутр. справ; Кримінол. асоц. України. Харків: ХНУВС, 2017. С. 165–166.
19. Сухонос В. В. Правові заходи протидії корупції в Україні в сучасних умовах: науково-теоретичні аспекти. Суми, 2017. 74 с.
20. Гидденс Э. Устроение общества: Очерк теории структуризации. Москва: Академический проект, 2005. 528 с.

21. Чумаченко Д. С. Корупція як соціальне явище у вимірі соціологічного аналізу. *Грані*. 2018. Т. 21, № 2. С. 37–43.
22. Хабова Т. В. Адміністративно-процесуальні засади запобігання корупції в Україні: дис. кандидата юрид. наук: 12.00.07. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків, 2017. 216 с.
23. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Київ: Ін Юре, 2007. 424 с.
24. Friedrich Carl J. Corruption Concepts in Historical Perspective / Edited by A. J. Heidenheimer, M. Johnston. Political Corruption: Concepts and Contexts. Third Edition. New York: Routledge, 2017. 850 p.
25. Береза А. Д. Корупція у сфері державного управління як стримуючий фактор соціально-економічних реформ. *Державне управління: теорія та практика*. 2014. № 1. С. 173–180.
26. Соловйов В., Береза О. Сучасний стан та особливості корупційних проявів у правоохоронних органах України. *Вісник Національної академії державного управління при Президенті України*. 2012. Вип. 3. С. 90–97.
27. Гевелинг Л. В. Клептократия. Социально-политическое измерение коррупции и негативной экономики. Борьба африканского государства с деструктивными формами организации власти. Москва: Изд-во. «Гуманитарий» Академии гуманитарных исследований, 2001. 592 с.
28. Новак А. Н. Феномен корупції в системі публічного управління: сучасний зміст та методологічні засади дослідження. *Публічне адміністрування: теорія та практика*. 2018. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Patp_2018_1_5 (дата звернення: 20.09.2020).
29. Кушнарьов І. В. Політична корупція: порівняльно-політологічна концептуалізація: автореф. дис. на здоб. наук. ст. докт. політ. наук: 23.00.02 «Політичні інститути та процеси». Київ, 2018. 39 с.
30. Стогова О. В. Люстрація як передумова ефективної боротьби з корупцією. *Сучасне суспільство*. 2016. Вип. 1. С. 167–177.
31. Костенко О. Корупція в Україні у світлі політичної кримінології. *Політичний менеджмент*. 2009. № 1. С. 49–54.
32. Рудень Д. М. Політико-правові засади запобігання політичної корупції в Україні. *Молодий вчений*. 2017. № 11. С. 118–123.
33. Камлик М. І., Невмержицький Є. В. Корупція в Україні. Київ: Товариство «Знання», КОО, 1998. 179 с.
34. Акімов О. О. Психологічні аспекти проявів корупції в державному управлінні. *Державне управління: теорія та практика*. 2014. № 1. С. 181–188.
35. Психологічні засади запобігання корупційним правопорушенням в органах державної влади та місцевого самоврядування: навч. посіб. / О. І. Кудерміна, Л. І. Казміренко, В. Г. Андросюк, А. Б. Фодчук. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2019. 168 с.
36. Beglytsia V. P., Tsyplitska O. O. Corruption and economic development: the role of state. *Науковий вісник Полісся*. 2018. № 1 (13), ч. 1. С. 135–141.
37. Волощенко А. В. Економічна корупція як інституція системно-руйнівного характеру. *Актуальні проблеми економіки*. 2017. № 5. С. 78–88.

38. П'ясецька-Устич С. В. Корупція в системі тіньових економічних відносин. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Сер.: Економічні науки. 2016. Вип. 17(3). С. 16–20.
39. Підпригора Л. А. Вплив корупції на тінізацію державного сектору економіки України. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Вип. 14. С. 32–35.
40. Рогульський С. С. Адміністративно-правові заходи боротьби з корупцією в Україні: автореф. дис. на здоб наук. ст. канд. юрид. наук: 12.00.07. Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка. Київ: КНУ, 2005. 19 с.
41. Терещук О. В. Адміністративна відповідальність за корупційні правопорушення. Одеса, 2000. 177 с.
42. Мельник М. І. Хабарництво: загальна характеристика, проблеми кваліфікації, удосконалення законодавства. Київ: Парламентське вид-во, 2000. 256 с.
43. Нонік В. В. Морально-етичні засоби зниження масштабності корупційних проявів в Україні. *East journal of security studies*. 2018. Вип. 1(3). URL: <http://repositc.nuczu.edu.ua/bitstream> (дата звернення: 30.11.2020).
44. Хромова Е. И. Коррупция как социально-правовой феномен. *Вопросы экономики и права*. 2011. № 5. С. 22–27.
45. Мельник М. І. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми протидії корупції: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 2002. 502 с.

О. С. Бондаренко. Сущность понятия «коррупция»: легальный и доктринальный аспекты

Статья посвящена важной и актуальной теме – характеристике правовых и доктринальных аспектов формирования понятия «коррупция». Автор подчеркивает, что изучение понятия следует начинать с семантического анализа. Охарактеризовано существующее законодательное определение коррупции и внесены предложения по ее совершенствованию. Также было обнаружено, что каждая из наук наполняет понятия «коррупция» своим специфическим содержанием. Сформулировать универсальное определение коррупции – чрезвычайно сложная, но в то же время важная задача. В конце концов, разграничение и объединение понятий – это ключ к реализации принципа правовой определенности, который, в свою очередь, является частью конституционного принципа верховенства права.

Ключевые слова: коррупция, правовой аспект, доктринальный аспект, коррупционное уголовное правонарушение, сущность понятия.

Стаття надійшла до редколегії 1 лютого 2021 року

УДК 343.3

DOI 10.33244/2617-4154.1(5).2021.171-177

А. А. Гмирін,

к.ю.н.,

Університет ДФС України

e-mail: galynadid@gmail.com

ORCID ID 0000-0003-3488-7693

ОКРЕМІ ЕЛЕМЕНТИ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИННОСТІ У СФЕРІ ОПОДАТКУВАННЯ

У цій статті зазначається, що сучасна злочинність набула більшої мобільності, гнучкості, а самі злочинці демонструють більшу досвідченість і активність у запровадженні нових форм, видів і способів здійснення злочинної діяльності. Завдяки сучасним технологіям щодо розширення інформаційного простору зазначається суцільна професіоналізація злочинної діяльності. З огляду на цю ситуацію, геополітичну обстановку, недосконалість національної системи та правової політики запобігання злочинності наша держава перетворюється на зону, сприятливу для протиправної діяльності представників злочинного світу.

Зазначається, що злочинність у податковій системі у загальній системі злочинності потребує окремого дослідження. Кожну частину системи необхідно розглядати як окрему систему, а кожний компонент системи є однією складовою більш широкої системи. Такий підхід можна застосувати і до податкової системи. Податкову систему вважають як сукупність податків, зборів, інших платежів та внесків до бюджету і державних цільових фондів, платників податків та органів, що здійснюють контроль за правильністю обчислення, повнотою і вчасністю сплати їх у встановленому законом порядку.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, злочинність у сфері оподаткування, безпека, кримінологічні фактори.

А. А. Гмырин. Отдельные элементы криминологической характеристики преступности в сфере налогообложения

В данной статье отмечается, что современная преступность приобрела большей мобильности, гибкости, а сами преступники демонстрируют большую опытность и активность во внедрении новых форм, видов и способов осуществления преступной деятельности. Благодаря современным технологиям по расширению информационного пространства отмечается сплошная профессионализация преступной деятельности. Учитывая данную ситуацию, геополитическую обстановку, несовершенство национальной системы и правовой политики предупреждения преступности, наше государство превращается в зону, благоприятную для противоправной деятельности представителей преступного мира.

Отмечается, что преступность в налоговой системе в общей системе преступности требует отдельного исследования. Каждую часть системы необходимо рассматривать как отдельную систему, а каждый компонент системы является одной составляющей более широкой системы. Такой подход можно применить и к налоговой системе. Налоговую систему считают как совокупность налогов, сборов, других платежей и взносов в бюджет и государственные целевые фонды, налогоплательщиков и органов, осуществляющих контроль за правильностью исчисления, полнотой и своевременностью уплаты в установленном законом порядке.

Ключевые слова: уголовное преступление, преступность в сфере налогообложения, безопасность, криминологические факторы.

Аналізуючи злочинність та її окремі види, можна констатувати, що вона робить виклик для національної безпеки України, суттєво знижуючи безпеку нашого суспільства в цілому. Доволі серйозна проблема злочинності простежується особливо на рівні прикордонних територій країни, тих, що межують з кордонами інших держав. Так, за останній період загострюється не лише ситуація зі злочинністю, але і її трансформація у нові форми і види; збільшується ступінь суспільної небезпеки загальної злочинності; злочинці почали частіше застосовувати зброю; під час вчинення кримінальних правопорушень набуло поширення застосування сучасних технологічних процесів, найефективніших досягнень науки і технічного прогресу; вже давно прослідковується тенденція до виникнення такого явища, як спеціалізована злочинність окремого регіону; простежуються міграційні процеси злочинності в межах країни, з одних регіонів до інших; укорінюються та поширюються транснаціональні співробітництва між злочинними угрупованнями, інші види трансформації злочинності. Злочинність становить собою загрозу для безпеки всіх сфер життєдіяльності суспільства, завдає шкоду правопорядку, негативно впливає на соціальний, культурний та економічний розвиток, істотно підсилює рівень соціальної напруги в країні і її регіонах. Найбільшою актуальною проблемою сучасності для нашої держави є суспільний стан злочинності, яка загрожує економічній безпеці держави. На сучасному етапі розвитку українського суспільства відбуваються кординальні реформи, що охоплюють євроінтеграційні та децентралізаційні процеси. Правоохоронні органи запроваджують нові стандарти у своїй діяльності. У таких умовах перетворень і реформаций найбільш ефективними заходами запобігання злочинності стають регіональні програми [1].

Отже, як бачимо, на сучасному етапі розвитку Україна зіштовхнулася з новими геополітичними і криминологічними проблемами, що пов'язують з військовою агресією, порушеннями територіальної цілісності країни; посяганнями на недоторканість її державних кордонів; зростаннями загального рівня злочинності; поширеннями терористичної загрози, вбивства, значного рівня контрабанди, неконтрольованого обігу зброї, наркотиків, торгівля людьми. Іншими словами, відбувається своєрідна мутація злочинності. Змінюються кількісні та якісні показники стану злочинності. Діяльність сучасної злочинності розповсюджується на всю територію України та за її межі. Сучасна злочинність набула більшої мобільності, гнучкості, а самі злочинці демонструють більшу досвідченість і активність у запровадженні нових форм, видів і способів здійснення злочинної діяльності. Завдяки сучасним технологіям щодо розширення інформаційного простору зазначається суцільна професіоналізація злочинної діяльності. З огляду на цю

ситуацію, геополітичну обстановку, недосконалість національної системи та правової політики запобігання злочинності наша держава перетворюється на зону, сприятливу для протиправної діяльності представників злочинного світу [1].

Враховуючи вищезазначене, варто відмітити, що злочинність у податковій системі у загальній системі злочинності потребує окремого дослідження. Керуючись філософською концепцією про систему як «сукупність елементів, які перебувають у відношеннях і зв'язках один з одним, що утворює цілісність, єдність», та беручи до уваги, що кожна частина системи зі свого боку розглядається як окрема система, а кожний компонент системи є однією складовою більш широкої системи. Такий підхід можна застосовувати і до податкової системи. Податкову систему вважають як сукупність податків, зборів, інших платежів та внесків до бюджету і державних цільових фондів, платників податків та органів, що здійснюють контроль за правильністю обчислення, повнотою і вчасністю сплати їх у встановленому законом порядку [2].

Сутність, структура і роль системи оподаткування визначаються податковою політикою, що є виключним правом держави, яка проводить її в країні самостійно, відповідно до завдань соціально-економічного розвитку. Через податки, пільги і фінансові санкції, а також обов'язки і відповідальність, які виступають невід'ємною частиною системи оподаткування, держава ставить єдині вимоги до ефективного ведення господарства в країні.

За оцінками фахівців, система оподаткування тим ефективніша, чим вона зручніша як для того, хто сплачує податки, так і для того, хто здійснює контрольні функції [2].

Здійснюючи кримінологічну характеристику злочинності у податковій сфері, варто звернутися спочатку до кримінального правопорушення щодо ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів. Юридичні ознаки вказаного виду кримінального правопорушення визначені ст. 212 КК України. Об'єктом злочинного посягання цього виду є суспільні відносини у сфері оподаткування, що виникають у процесі економічної діяльності і покликані сприяти нормальному функціонуванню податкової системи держави.

Під податком, збором, іншим обов'язковим платежем розуміють обов'язковий внесок до бюджету відповідного рівня або державного цільового фонду, що здійснюється платниками у порядку і на умовах, визначених законодавчими актами.

Згідно з чинним законодавством до об'єктів оподаткування входять доходи (прибутки), додана вартість продукції (робіт, послуг), вартість продукції (робіт, послуг), майно юридичних і фізичних осіб та інші об'єкти, визначені законодавчою базою України.

Ухилення від сплати податків як корисливе кримінальне правопорушення характеризується взаємопов'язаними ознаками: діяннями у вигляді ухилення від сплати податків; наслідком у вигляді спричинення шкоди державним інтересам значних, великих та особливо великих збитків; наявними ознаками обов'язкового причинного зв'язку між діянням і наслідками, що настали.

Згідно із законодавством саме платники податків відповідають за правильне обчислення, своєчасність сплати податків і дотримання приписів про оподаткування, за порушення якого, залежно від ступеня суспільної небезпечності і суми коштів у вигляді матеріальних збитків, передбачено адміністративну відповідальність згідно із ст. 1641 КпАП «Ухилення від подання декларації про доходи», ст. 1651 КпАП «Ухилення від реєстрації в органах Пенсійного фонду України, Фонду соціального страхування України

платників обов'язкових страхових внесків та порушення порядку обчислення і сплати внесків на соціальне страхування» або кримінальну відповідальність відповідно до статті 212 КК України [3].

У системі елементів кримінологічної характеристики виділяють і способи ухилення від сплати податків. У кримінально-правовій практиці та наукових публікаціях визначають понад п'ятдесят способів вчинення таких кримінальних правопорушень. Однак вони недостатньо систематизовані за видами оподаткування, суб'єктами кримінального правопорушення та іншими підставами, які необхідні для більш правильної кваліфікації діяння.

Податковим законодавством визначається порядок і строки перерахунку відповідного податкового зобов'язання. Діяннями, що характеризують кримінальне правопорушення з ухилення від сплати податків є неподання податкових декларацій, приховування об'єктів оподаткування, заниження вартості об'єктів оподаткування. Не подаючи податкові декларації, службові особи суб'єкта підприємницької діяльності та фізичні особи характеризуються тим, що у встановлений законом строк не подають до територіальних податкових адміністрацій відповідні податкові декларації та розрахунки, маючи за мету ухилитися від оподаткування. Діяння з приховання об'єктів оподаткування полягають у тому, що посадовими особами суб'єктів підприємницької діяльності та фізичними особами не сплачуються податки й інші неподаткові платежі, які вони, відповідно до чинного законодавства, повинні були сплатити державі. Заниження вартості об'єктів оподаткування характеризується частковою несплатою податків та неподаткових платежів.

У разі ухилення від сплати податків кримінальній відповідальності підлягають службові особи суб'єктів підприємницької діяльності підприємств, організацій, установ незалежно від форм власності, на які, згідно із законодавством, покладено обов'язок ведення бухгалтерського обліку та складання звітів про фінансово-господарську діяльність, подання податкових декларацій та інших документів, пов'язаних з обчисленням і сплатою податків до бюджету. Це можуть бути керівники підприємств, їх заступники, головні бухгалтери та виконуючі їх обов'язки. Суб'єктами кримінального правопорушення у сфері оподаткування можуть бути також і інші особи [3].

Щодо основних детермінантів кримінальних правопорушень, у сфері оподаткування є причини та умови, які розподіляють за їх походженням як внутрішньодержавні, так і міжнародні за механізмами детермінації як формуючі, провокуючі та сприяючі соціально-економічним і морально-психологічним походженням та тим, що походять від права. Рекомендації конгресів ООН підкреслюють важливість такого підходу класифікацій, керуючись провідним міжнародним досвідом щодо запобігання кримінальним правопорушенням. Характеризуючи соціально-економічні, організаційні, морально-психологічні та правові причини та умови кримінальних правопорушень у сфері оподаткування, визначають їх значимість у конкретних обставинах під час детермінації. До першої групи детермінантів відносять зростання державного боргу, кризовий стан економіки та тінізацію, зuboжіння населення, прорахунки податкової реформи.

До детермінантів другої групи належать: правовий нігілізм, культ накопичення грошей у будь-який спосіб, прорахунки державної інформаційної політики, недовіра громадян до органів з оподаткування, відсутність розуміння суспільством важливого значення податків. У науковій фаховій літературі вказують на невідповідність незначних розмірів штрафів і великої економічної вигоди від податкових кримінальних правопорушень, що

також можна віднести до детермінантів податкових кримінальних правопорушень, навіть усвідомлюючи про притягнення до кримінальної відповідальності [4].

Розуміючи ситуацію щодо злочинності у сфері оподаткування, державою розробляються та впроваджуються заходи запобігання. Розробляються програми, що стосуються як усієї злочинності загалом, так і податкової сфери зокрема. На рівні держави проваджуються програми протидії бідності й безробіттю, підтримки підприємництва, культурно-виховного характеру щодо підвищення рівня моральної свідомості та відповідальності громадян, нейтралізація криміногенного впливу засобів інформації та розвиток правової свідомості у населення.

Однією з важливих причин зростання ухилень від сплати податків, а разом з тим і податкових кримінальних правопорушень в Україні називають нестабільність та недосконалість податкового законодавства. Постійне очікування підвищення оподаткування змушує платників податків заздалегідь занижувати обсяг своїх податкових зобов'язань, та і в цілому кожна зміна податкового законодавства спонукає бути обережним, якщо платник, звичайно, зацікавлений у тому, щоб заплатити менше. Недосконалий механізм оподаткування та його окремі складові дозволяють шукати та застосовувати різні способи ухилення від сплати податків і зборів. Також недостатньо продуманий механізм обчислення і сплати податків дає можливість використовувати різні схеми здійснення правопорушень у сфері оподаткування [5].

До першочергових заходів, які необхідно застосувати, відносять оптимізацію податкового тиску, удосконалення податкового законодавства і забезпечення законності та збалансованого підходу до користування податковими пільгами. Вказують також на необхідність посилення роботи з роз'яснення норм законодавства, його регулятивної та охоронної складових. На сьогодні виникає потреба у провадженні заходів стимулювання законослухняності платників податків, також варто переглянути ідеологію взаємовідносин бізнесу й органів з оподаткування. Залишається відкритим питання вдосконалення механізмів протидії корупції у податковій сфері. Окремої уваги заслуговують правові заходи, зокрема кримінально-правового характеру [4].

Варто звернути увагу на специфічність податкових кримінальних правопорушень. Ця особливість проявляється в тому, що їх виявлення можливе тільки за допомогою податкових перевірок, ревізій, експертиз. Та і сам факт, що таке кримінальне правопорушення було вчинено, може бути виявлений з плином часу. На це знадобляться місяці, іноді й роки. Саме це має спонукати до необхідності оптимізації способів виявлення податкових кримінальних правопорушень. Серед них можна виділити аналіз податкової та бухгалтерської документації. Оскільки варто від такого кримінального правопорушення його вчинення, сам факт і результат злочинних дій обов'язково знаходять відображення в податкових, бухгалтерських чи фінансових документах як основних носіях інформації про податкове кримінальне правопорушення, механізм його здійснення та коло причетних осіб [6].

Висновок. Отже, як свідчить практика, однією з найпроблемніших сфер для запобігання злочинності є злочинність у сфері оподаткування. Для зниження злочинності у сфері оподаткування варто продовжувати вдосконалення системи оподаткування, визначаючи наявні криміногенні фактори щодо подальшого їх усунення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабенко А. М. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинності у прикордонних регіонах причорномор'я материкової України. URL: <http://dspace.oduvs.edu.ua/bitstream/1234589/1234/202019.pdf> (дата звернення: 04.03.2021).
2. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/law/9272/> (дата звернення: 23.02.2021).
3. URL: <https://buklib.net/books/30913/> (дата звернення: 03.03.2021).
4. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/9394/1/Ivanov_2015.pdf (дата звернення: 23.02.2021).
5. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/25985/1/%d0%a1%d0%bb%d0%b0%d0%b1%d0%b8%d0%ba%20%d0%90.%d0%9f.pdf> (дата звернення: 23.02.2021).
6. Типові слідчі ситуації та особливості методики розслідування. URL: https://studme.com.ua/167304267541/pravo/tipove_sledstvennye_situatsii_osobennosti_metodiki_rassledovaniya.htm#44 (дата звернення: 23.02.2021).

REFERENCES

1. Babenko A. M. Kryminologichna kharakterystyka ta zapobihannia zlochynnosti u prykordonnykh rehionakh prychornomoria materykovoi ukrainy URL:<http://dspace.oduvs.edu.ua/bitstream/1234589/1234/202019.pdf> (data zvernennia: 04.03.2021).
2. URL:<https://osvita.ua/vnz/reports/law/9272/> (data zvernennia: 23.02.2021).
3. URL:<https://buklib.net/books/30913/> (data zvernennia: 03.03.2021).
4. URL:https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/9394/1/Ivanov_2015.pdf (data zvernennia: 23.02.2021).
5. URL:<http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/25985/1/%d0%a1%d0%bb%d0%b0%d0%b1%d0%b8%d0%ba%20%d0%90.%d0%9f.pdf> (data zvernennia: 23.02.2021).
6. Tipovi slidchi sytuatsii ta osoblyvosti metodyky rozsliduvannia. URL:https://studme.com.ua/167304267541/pravo/tipove_sledstvennye_situatsii_osobennosti_metodiki_rassledovaniya.htm#44 (data zvernennia: 23.02.2021).

A. A. Gmirin. Selected elements of criminological characterization of crime in taxation

This article notes that modern crime has become more mobile, flexible, and criminals themselves are more experienced and active in introducing new forms, types and methods of criminal activity. Thanks to modern technologies for the expansion of the information space, there is a continuous professionalization of criminal activity. Given this situation, the geopolitical situation, the imperfection of the national system and legal policy to prevent crime, our state is becoming a zone conducive to the illegal activities of the underworld. It is noted that crime in the tax system in the general crime system requires a separate study. Each part of the system must be considered as a separate system, and each component of the system is one component of a broader system. This approach can be applied to the tax system.

Crime and its separate types are analyzed, it can be stated that it poses a challenge to the national security of Ukraine, significantly reducing the security of our society as a whole. It is noted that a rather serious problem of crime can be traced especially at the level of the country's border areas, those bordering on the borders of other states. Thus, in recent years, not only the situation with crime has worsened, but also its transformation into new forms and types; the degree of public danger of general crime increases; criminals began to use weapons more

often; during the commission of criminal offenses, the use of modern technological processes, the most effective achievements of science and technological progress has become widespread; there has long been a tendency to the emergence of such a phenomenon as specialized crime in a particular region; migration processes of crime are traced, within the country, from one region to another; transnational cooperation between criminal groups and other types of crime transformation are taking root and spreading. Crime poses a threat to the security of all spheres of society, harms the rule of law, negatively affects social, cultural and economic development, significantly increases the level of social tension in the country and its regions. It is noted that the most pressing problem of our time for our state is the social state of crime that threatens the economic security of the state.

Key words: *criminal offense, tax crime, security, criminological factors.*

Стаття надійшла до редколегії 4 березня 2021 року

УДК 343.3

DOI 10.33244/2617-4154.1(5).2021.178-183

Г. В. Дідківська,
д.ю.н., доцент,
Університет ДФС України
e-mail: galynadid@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-3545-0429

АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ

У цій статті проаналізовано нормативне закріплення охорони таємниці у кримінальному законодавстві України та країн ЄС, зазначено, що положення більшості кримінального законодавства має, порівняно із законодавством України, ряд як спільних, так і відмінних ознак. До спільних належать такі, як відсутність законодавчого визначення поняття таємниці та однозначності її тлумачення, закріплення норм про охорону окремих видів таємниці в кримінальному законодавстві, інші положення. Санкції за розголошення державної таємниці охороняються нормами кримінального права. Вказується, що це свідчить про те, як європейські країни з певною відмінністю визначають ступінь суспільної небезпеки розголошення таємниці.

Акцитується увага на тому, що на сьогодні найбільшою цінністю з точки зору недопущення настання суспільно небезпечних наслідків вважають інформацію, що містить державну таємницю, тому забезпечення її захисту не тільки у кримінальному праві, але й у кримінальному процесі потребує суттєвого наукового дослідження.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, державна таємниця, кримінальне законодавство, іноземні спецслужби, кримінальна відповідальність, безпека держави.

Г. В. Дидковская. Актуальные аспекты уголовно-правовой охраны государственной тайны

В данной статье проанализировано нормативное закрепление охраны тайны в уголовном законодательстве Украины и стран ЕС, указано, что положения большинства уголовного законодательства имеет, по сравнению с законодательством Украины, ряд как общих, так и отличительных признаков. К общим принадлежат такие, как отсутствие законодательного определения понятия тайны и однозначности ее толкования, закрепление норм об охране отдельных видов тайны в уголовном законодательстве, другие положения. Санкции за разглашение государственной тайны охраняются нормами уголовного права. Указывается, что это свидетельствует о том, как европейские страны с определенным отличием определяют степень общественной опасности разглашения тайны.

Акцентируется внимание на том, что сегодня наибольшей ценностью с точки зрения недопущения наступления общественно опасных последствий считают информацию, содержащую государственную тайну, поэтому обеспечение ее защиты не

только в уголовном праве, но и в уголовном процессе требует существенного научного исследования.

Ключевые слова: *уголовное преступление, государственная тайна, уголовное законодательство, иностранные спецслужбы, уголовная ответственность, безопасность государства.*

На сьогодні кожна країна дбає про безпеку, охороняючи свій інформаційний простір та свої таємниці. В Україні за питання збереження державної таємниці відповідає Служба безпеки України поряд з контррозвідкою та боротьбою з тероризмом. Цей правоохоронний орган опікується охороною секретної інформації, розголошення якої може зашкодити країні. Державною таємницею володіють органи влади, підприємства та організації, інші структури, які працюють із секретною інформацією, постійно перевіряються Службою. Варто зазначити, що сьогодні захист державної таємниці є надзвичайно важливим як у зв'язку з безпрецедентною активністю іноземних спецслужб, так і через глобалізаційні процеси світового інформаційного простору. Для прикладу, втрата чи розголошення державної таємниці через службову недбалість або в інтересах іноземних спецслужб передбачає кримінальну відповідальність, до якої було притягнуто упродовж 2019 року правоохоронними органами понад 2 тисячі осіб. Під час здійснення міжнародного співробітництва Україною укладено більше п'ятдесяти міждержавних угод із дружніми державами та міжнародними організаціями щодо спільної діяльності з охорони секретних відомостей [1].

На сьогодні найбільшою цінністю з точки зору недопущення настання суспільно-небезпечних наслідків вважають інформацію, що містить державну таємницю, тому забезпечення її захисту не тільки у кримінальному праві, але й у кримінальному процесі потребує суттєвого наукового дослідження. Чинним Кримінальним процесуальним кодексом України зазначено про реалізацію процесуальних повноважень його учасників в умовах кримінального провадження, що вимагають дотримання порядку забезпечення охорони державної таємниці. Здійснення правосуддя, яке містить відомості, що становлять державну таємницю, в загальних рисах регулюється сороковою главою цього нормативного акта. Але при цьому не врегульовано процесуальні форми захисту державної таємниці у разі, коли під час досудового розслідування такі відомості стають відомі особам, які не мають відповідного допуску. Питання охорони державної таємниці набули особливого значення в останні роки, в період глибоких соціально-економічних перетворень в Україні, коли, з одного боку, з'являються нові загрози безпеці держави, а з іншого – охорона державної таємниці в державі не завжди належно здійснюється. З цього приводу К. В. Антонов зазначає, що в таких умовах все більшого значення набувають дослідження норм, які регулюють питання, пов'язані з охороною державної таємниці [2].

Аналізуючи нормативне закріплення охорони таємниці у кримінальному законодавстві України та країн ЄС, варто зазначити, що положення більшість кримінального законодавства має, порівняно із законодавством України, ряд як спільних, так і відмінних ознак. До спільних, належать такі, як відсутність законодавчого визначення поняття таємниці та однозначності її тлумачення, закріплення норм про охорону окремих видів таємниці в кримінальному законодавстві, інші положення. Санкції за розголошення державної таємниці, що охороняється нормами кримінального права, свідчать про те, що

європейські країни по-різному визначають ступінь суспільної небезпеки розголошення таємниці [3].

Будь-які методики дослідження, зокрема й історико-правові, дають можливість встановити етапи вдосконалення кримінально-правових норм. Аналізуючи методологічні засади проблем Особливої частини кримінального права, які вказують на необхідність досліджень історичних періодів, вони дають можливість показати особливості становлення кримінальної відповідальності за розголошення державної таємниці. Завданням досліджень історії відповідальності за окремі види злочинів на базі аналізу кримінального законодавства минулих років і практики його застосування є виявлення тенденції розвитку законодавства, простеження його взаємозв'язку із соціально-економічними умовами життя суспільства і держави, а також розвитком інших галузей права, як зазначали М. І. Панов та Н. О. Гуторова [4, с. 303].

Цікавим є той факт, що ХХІ століття проголошено століттям інформаційного простору, на перший план висувають захист інформації та безпеки будь-якої держави, зокрема й України. Актуальності набуває кримінально-правова охорона, а також і захист таємної інформації, яка є в обмеженому доступі. Варто відмітити, що кримінальне законодавство найбільше захищає саме державну таємницю. Кримінально-правова охорона державної таємниці з позиції сучасності є доцільною, такої думки дотримуються і видатні вчені сучасності. Конституцією нашої держави проголошено, що захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної, інформаційної безпеки є важливим обов'язком для держави та справою нашого суспільства. Положення Основного Закону зобов'язують до розробки та впровадження сучасних засобів охорони державної таємниці.

Відтак сучасні науковці та практики зазначають, що в різні періоди питання охорони державної таємниці розглядали такі вчені, як С. М. Алфьоров, М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, Н. О. Гуторова, О. М. Джужа, О. О. Дудоров, М. Д. Дурманов, В. П. Ємельянов, М. Й. Коржанський, П. С. Матишевський, М. І. Мельник, Т. П. Мінка, В. Д. Меньшагін, В. О. Навроцький, В. І. Осадчий, М. І. Панов, А. В. Савченко, В. В. Сташис, Є. Л. Стрельцов, В. Я. Тацій, М. І. Хавронюк, П. Л. Фріс, С. С. Яценко та ін. Досліджуючи історичний розвиток кримінального права щодо поняття «державна таємниця» у різний час становлення нашої держави, це поняття було або відсутнє взагалі, або носило неконкретизований зміст. Так, у Розділі IV «Про державну зраду» Кримінального уложення 1903 р. (ст. 111) передбачалася відповідальність за публікацію або повідомлення уряду чи агента іноземної держави, яка не перебуває у стані війни з Росією, плану, малюнка, документа, копії з них або відомостей, які свідомо мусили, з погляду зовнішньої безпеки Росії, зберігатися в таємниці від іноземної держави [5].

На сьогодні науковою літературою надаються різні визначення державної таємниці. Так, М. Д. Дурманов розглядає державну таємницю як важливі для радянської держави відомості, які на користь країни мають бути відомими тільки певному колу осіб [6, с. 3]. Це поняття окремі науковці визначають таким, що сформульовано досить широко, не конкретизовано, у ньому не розкрито, які саме відомості можна віднести до державної таємниці. На думку Л. В. Савельєва, військова і державна таємниці складаються з відомостей, які можуть дати ворогу уявлення про потужність озброєння, економічне і політичне становище держави [7, с. 58].

Варто зазначити й інші позиції науковців. Так, у поняття державної таємниці Х. М. Ахметшин включає військові й економічні окремі відомості та відомості про

наукове відкриття, винаходи і пристрої або інші відомості, які за своїм змістом можуть бути використані на шкоду інтересам зовнішньої безпеки й обороноздатності держави і мають відповідну кодифікацію [8, с. 16]. М. М. Іванов вважає, що державну таємницю становлять передбачені в спеціальних переліках конкретні відомості різного характеру, що особливо охороняються і мають важливе значення для оборонних та інших державних інтересів і перехід яких у розпорядження іноземної держави може заподіяти шкоду цим інтересам [9, с. 101].

З огляду на вищезазначене можна констатувати, що поступово для держави питання охорони державної таємниці набуває певної конкретизації обов'язковості. Законом України «Про державну таємницю» 1994 р. визначається державна таємниця як вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може заподіяти незворотних наслідків національній безпеці України [10].

З іншого боку, цим Законом заборонено відносити до державної таємниці будь-які відомості, якщо це звужує зміст та обсяг конституційних гарантій наших громадян або буде завдана шкода їх здоров'ю та безпеці. Зокрема, не належать до державної таємниці відомості про стан довкілля, якість харчових продуктів і предметів побуту, будь-яких аварій, катастроф, інші відомості подібного змісту.

Варто відмітити особливість та специфіку відомостей, що належать до державної таємниці, й розуміти потенційні наслідки від їх розголошення, коли за службовими обов'язками особи конфіденційна інформація є відомостями, віднесеними до державної таємниці. Особливо коли йдеться про державні таємниці комплексного характеру, які зобов'язані зберігати різні суб'єкти, що мають спеціальний допуск. Проблема є те, що така державна таємниця становить собою одночасно і професійну, і службову інформацію. Отже, на сьогодні державна таємниця потребує більш чіткої законодавчої регламентації та охорони саме з боку кримінального законодавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. URL: <https://ssu.gov.ua/okhorona-derzhavnoi-taiemnytsi> (дата звернення: 12.02.2021).
2. Антонов К. В. Проблеми правової охорони інституту державної таємниці у кримінальному провадженні. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2020/94.pdf (дата звернення: 12.02.2021).
3. URL: https://www.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/naukova%20diyalnist/dorobok_zdobuvachiv/vislotska_d.pdf (дата звернення: 12.02.2021).
4. Панов М. І., Гуторова Н.О. Методологічні засади дослідження проблем Особливої частини кримінального права. *Проблеми боротьби зі злочинністю*. 2009. № 100. С. 291–304.
5. Уголовное Уложение, Высочайше утверждённое 22 марта 1903 г. СПб., 1903.
6. Дурманов Н. Д. Государственная и военная тайна / Ин-т права АН СССР. М., 1942.
7. Савельев Л. Бдительность – наше оружие. Изд. 2-е, перераб. М., 1952.
8. Ахметшин Х. М. Уголовная ответственность военнослужащих за разглашение государственной и военной тайны по советскому уголовному праву: автореф. дисс. М., 1952. С. 16.

9. Ответственность за государственные преступления. Часть 2: Иные государственные преступления / авт. кол. Д. И. Богатиков, И. А. Бушев, Н. М. Иванов и др.; под ред. В. И. Курляндского, М. П. Карпушина. М., 1965.

10. Про державну таємницю: Закон України. *ВВР України*. 1994. № 16. Ст. 93 (з наступними змінами та доповненнями).

REFERENCES

1. URL: <https://ssu.gov.ua/okhorona-derzhavnoi-taiemnytsi> (data zvernennia: 12.02.2021).
2. Antonov K. V. Problemy pravovoi okhorony instytutu derzhavnoi taiemnytsi u kryminalnomu provadzhenni. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2020/94.pdf (data zvernennia 12.02.2021).
3. URL: https://www.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/naukova%20diyalnist/dorobok_zdobuvachiv/vislotska_d.pdf (data zvernennia 12.02.2021).
4. Panov M. I., Hutorova N.O. Metodolohichni zasady doslidzhennia problem Osoblyvoi chastyny kryminalnogo prava. *Problemy borotby zi zlochynnistiu*. 2009. № 100. S. 291–304.
5. Uholovnoe Ulozhenie, Vysochaishe utverzhdennoe 22 marta 1903 h. SPb., 1903.
6. Durmanov N. D. Hosudarstvennaia y voennaia taina. Yn-t prava AN SSSR. M., 1942.
7. Savelev L. Bdytelnost – nashe oruzhye. Yzd. 2-e, pererab. M., 1952.
8. Akhmetshyn X. M. Uholovnaia otvetstvennost voennosluzhashchykh za razghlasheniye hosudarstvennoi y voennoi тайны po sovetskomu uholovnomu pravu : avtoref. dyss. M., 1952. S. 16.
9. Otvetstvennost za hosudarstvennye prestupleniya / avt. kol. D. Y. Bohatykov, Y. A. Bushev, N. M. Yvanov y dr.; pod red. V. Y. Kurliandskoho, M. P. Karpushyna. M., 1965. Chast 2. Ynye hosudarstvennye prestupleniya.
10. Pro derzhavnu taiemnytsiu: Zakon Ukrainy. *VVR Ukrainy*. 1994. № 16. St. 93 (z nastupnyimi zminamy ta dopovnenniamy).

G. V. Didkovska. Topical aspects of criminal law protection of State secrets

This article analyzes the normative enshrinement of secrecy in the criminal legislation of Ukraine and the EU, it is noted that most criminal legislation has, in comparison with the legislation of Ukraine, a number of both common and distinctive features. Common ones include such as the lack of a legislative definition of the concept of secrecy and the unambiguity of its interpretation, the consolidation of norms on the protection of certain types of secrecy in criminal law, and other provisions. Sanctions for disclosure of a state secret protected by criminal law. It is pointed out that this shows how European countries determine the degree of public danger of disclosure of a secret with a certain difference.

Emphasis is placed on the fact that today the greatest value in terms of preventing the occurrence of socially dangerous consequences is considered to be information containing state secrets, so ensuring its protection not only in criminal law but also in criminal proceedings requires significant research.

The article also states that the law prohibits classifying any information as a state secret if it narrows the content and scope of the constitutional guarantees of our citizens, or harms their health and safety. In particular, information on the state of the environment, the quality of food

and household items, various accidents, catastrophes, and other information of a similar content does not belong to the state secret.

The peculiarity and specificity of information related to a state secret is noted, and understanding the potential consequences of their disclosure, when a person's official confidential information is information classified as a state secret. Especially when it comes to state secrets of a complex nature, which are required to keep various entities that have a special permit. The problem is that such a state secret is both professional and official information. Therefore, today the state secret needs clearer legislative regulation and protection from the criminal law.

Key words: *criminal offense, state secret, criminal legislation, foreign special services, criminal liability, state security.*

Стаття надійшла до редколегії 19 січня 2021 року

УДК 343.9.01

DOI 10.33244/2617-4154.1(5).2021.184-191

А. Р. Єдгаров,
Університет ДФС України
e-mail: galynadid@gmail.com
ORCID ID 0000-0003-2076-1651

ОКРЕМІ КРИМІНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЗАПОБІГАННЯ КІБЕРЗЛОЧИННОСТІ

У статті зазначається, що проблеми запобігання кіберзлочинності значною мірою децю складно виявити через глобальний масштаб інформаційних мереж. Вказується, що у випадку ефективності вжитих зусиль заважають ті самі проблеми, які притаманні будь-якому комерційному проєкту міжнародного рівня. Зазначено, що виникають і додаткові складнощі, пов'язані за участю структур приватного сектору, в багатьох країнах законодавство з цього питання або зовсім відсутнє, або має обмежений характер. У багатьох випадках, навіть якщо керівництво країни рішуче налаштовано на боротьбу з кіберзлочинністю, у держави немає необхідних технічних можливостей для розробки потрібного законодавства або механізмів його реалізації у разі, якщо таке законодавство вже існує. Вказується, що в умовах відсутності необхідної нормативно-правової бази та технічних можливостей для її реалізації злочинці можуть увійти в Інтернет анонімно, користуючись мережею на території слаборозвиненої держави, і безкарно здійснювати кримінальні правопорушення із-за кордону, тож кіберзлочинність є розповсюдженим явищем, і відчувати себе захищеним від таких кримінальних правопорушень практично неможливо. Межі кіберпростору є безмежними, хакери мають досить розвинені навички, щоб залишитися в ньому інкогніто, і тому це створює проблеми під час розслідування таких кримінальних правопорушень.

Підсумовується, що правове регулювання діяльності в українському сегменті глобальної інформаційно-телекомунікаційної мережі «Інтернет», характеризується низькою правовою культурою і багатьма проявами режиму безвідповідальності.

Ключові слова: кіберзлочинність, кримінальне правопорушення, запобігання, кримінальна відповідальність, інтернет-мережа.

А. Р. Едгаров. Отдельные криминологические аспекты предупреждения киберпреступности

В данной статье отмечается, что проблемы предупреждения киберпреступности в значительной степени несколько сложно из-за глобального масштаб информационных сетей. Указывается, что в случае эффективности принятых усилий мешают те же проблемы, которые присущи любому коммерческому проекту международного уровня. Отмечено, что возникают и дополнительные сложности, связанные с участием структур частного сектора, во многих странах законодательство по этому вопросу или совсем отсутствует, либо имеет очень ограниченный характер. Во многих случаях, даже если руководство страны решительно настроено на борьбу с

киберпреступностью, у государства нет необходимых технических возможностей для разработки нужного законодательства или механизмов его реализации в случае, если такое законодательство уже существует. Суммируется, что правовое регулирование деятельности в украинском сегменте глобальной информационно-телекоммуникационной сети «Интернет», характеризуется низкой правовой культурой и многими проявлениями безответственности.

Ключевые слова: киберпреступность, уголовное преступление, предупреждение, уголовная ответственность, интернет сеть.

На сьогодні у сучасному правовому полі такі терміни, як «кіберзлочинність», «хакери», «комп'ютерний злом», «крадіжка машинного часу» перестали бути екзотичними для юристів. Проблеми запобігання кримінальним правопорушенням у сфері використання комп'ютерних технологій активно обговорюються науковцями, досить швидко розвивається практика застосування відповідних норм законодавства про кримінальну відповідальність.

Нині комп'ютерні кримінальні правопорушення є однією з активних груп суспільно небезпечних посягань. Достатньо швидко зростають показники поширення цих кримінальних правопорушень, а також постійно зростає їх суспільна небезпечність. Така ситуація зумовлюється прискореним розвитком сучасних технологій в ІТ-сфері, а також постійним і стрімким розширенням сфери застосування комп'ютерної техніки. Варто зауважити, що українське законодавство приділяє значну увагу цим питанням. Так, Кримінальний кодекс України передбачає самостійний розділ XVI «Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж»; двічі положення цього розділу змінювалися і доповнювалися, що свідчить про актуальність використання сучасних технологій у суспільстві.

Історією неодноразово повчалися, що розвиток і прогрес, які приносять людям нові блага та можливості, на жаль, завжди супроводжуються негативними явищами. Індустріалізація дала нам масове виробництво товарів, але вона ж поклала початок варварському винищенню природи і класовій нерівності. Боротьба за національні та соціальні права зробила аксіомою принципи рівності і справедливості, але часто призводить до кровопролиття і негативних проявів патерналізму [1].

Історія кримінальних правопорушень у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку має давні корені. Про кримінальні правопорушення цієї категорії згадувалось ще 5680 року до нашої ери у літописах єгипетських мудреців про так званих «Чорних отруйників», які згодовували своїм жертвам розтерті в порошок рахункові палички, щось на зразок прообразу сучасного персонального комп'ютера. В історичному ракурсі вони зародились в Америці 1945 року, коли була створена перша ЕОМ (комп'ютер), яка використовувалась для розшифровування німецьких військових кодів, а згодом і для іншої діяльності. Термін «кіберзлочинність» з'явився в американській доктрині на початку 60-х рр. минулого століття, коли були виявлені перші випадки кримінальних правопорушень, здійснених із використанням комп'ютерів. Саме тоді з'явилися перші «хакери», ними були студенти Масачусетського технологічного інституту, які маніпулювали з програмами нового університетського комп'ютера [2, с. 294].

Електронно-обчислювальні машини (далі – ЕОМ) набули широкого застосування як серед працівників правоохоронних органів, так і серед учених, хоча спочатку для цього не було ні кримінологічних, ні правових підстав [3, с. 17]. Після цього 1966 р. зафіксовано перший випадок використання ЕОМ як інструмента під час пограбування банку в Міннесоті. Першою ж людиною, що застосувала ЕОМ для вчинення податкового кримінального правопорушення на суму 620 тис. доларів і постала за це перед американським судом 1969 р., був Альфонсо Конфессоре. Подальша історія «комп'ютерних» кримінальних правопорушень відмічена такими найбільш «яскравими» подіями: кінець 70-х – пограбування «Секьюриті пасифік банк» (10,2 млн доларів); 1979 р. – комп'ютерне розкрадання у Вільнюсі (78 584 крб); 1984 р. – повідомлення про перший у світі «комп'ютерний вірус»; 1985 р. – виведення з ладу за допомогою «вірусу» електронної системи голосування в конгресі США; 1986–1988 рр. – поява першого «комп'ютерного вірусу» в СРСР; 1989 р. – блокування американським студентом 6000 ЕОМ Пентагону; 1990 р. – міжнародний з'їзд комп'ютерних «піратів» у Голландії з демонстрацією можливості необмеженого втручання в системи ЕОМ; 1991 р. – розкрадання коштів Зовнішекоомбанку на суму в 125,5 тис. доларів; 1992 р. – умисне порушення роботи АСОВІ реакторів Ігналінської АЕС; 1993 р. – електронне шахрайство в Центробанку Росії (68 млрд крб); 1995 р. – спроба російського громадянина пограбувати Сіті-банк на суму 2,8 млн доларів [4, с. 133].

Враховуючи технічну незахищеність нашої держави, забезпечення інформаційної безпеки в Україні є однією з найважливіших функцій держави, адже добробут нації залежить від інформаційної складової. На сьогодні стан криміногенної ситуації вимагає розробки та впровадження заходів для протидії кримінальним правопорушенням щодо посягання на об'єкти у сфері використання електронно-обчислювальних машин, систем, комп'ютерних мереж та мереж електрозв'язку. Внаслідок соціально-економічних проблем Україна суттєво відстає у розвитку від країн-учасниць Конвенції про кіберзлочинність. Кібервійни, кібертероризм, кібершпигунство стали звичними, тому злочинність в інформаційній сфері є суттєвою загрозою національній безпеці у сфері економіки. Зареєстрований масив злочинних посягань в аналізованій сфері свідчить про суттєве зростання рівня цих злочинів за останні роки і має такі показники: 2013 року було обліковано 595 злочинів, 2014 року – 443, 2015 року – 598, 2016 року – 865, 2017 року – 2 573, 2018 року – 2 301 злочин [5].

До питання кримінально-правової кваліфікації злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку зверталось чимало провідних вітчизняних і зарубіжних учених. Серед них, зокрема: Д. С. Азаров, Ю. М. Батурин, П. Д. Біленчук, А. С. Білоусов, В. М. Бутузів, А. Г. Волевоз, О. В. Демешко, І. В. Європіна, М. В. Карчевський, С. А. Кузьміна, О. В. Мазоліна, К. В. Манжула, В. М. Машкова, С. С. Мірошніченко, А. А. Музика, М. В. Рудика, В. П. Шеломенцева, М. П. Бікмурзіна, Т. В. Корнякова, В. В. Кузнецова, Є. В. Лашук, Є. І. Литвинов, Ю. М. Онищенко, П. І. Орлова, С. О. Орлов, О. Е. Радутний, Н. А. Розенфельд, В. С. Романюк, О. В. Смаглюк, Л. В. Сорока, В. С. Цимбалюк, С. В. Шапочка, Н. С. Юзікова, І. О. Юрченко, К. В. Юртаєва та інші [6]. Проте залишається чимало організаційно-правових питань, які потребують наукового дослідження та обґрунтування.

Так, відповідно до Стратегії кібербезпеки України, затвердженої Указом Президента України від 5 березня 2016 року № 96/2016, передбачається створення умов для безпечного функціонування кіберпростору, його використання в інтересах особи, суспільства і держави. Однак цей документ хоча і називається стратегією, проте визначені в ньому основні засади кібербезпеки у світовій практиці не зовсім вважаються стратегічними. Варто додати, що основним атрибутом у закордонних стратегіях передбачається перелік конкретних проєктів забезпечення кібербезпеки з кінцевим терміном їх реалізації, виділеним фінансуванням і, що найголовніше, конкретними відповідальними. У нас це нагадує здебільшого концепцію – напрями, куди треба рухатися зі своїми тактиками дій, власним, а не державним фінансуванням і без будь-якої відповідальності [7].

Аналізуючи статистичні дані щодо кіберзлочинності, варто виділити попередні висновки: кількісні показники не є значними для постановки нагальної потреби в з'ясуванні, але, аналізуючи різні наукові дослідження, потрібно зазначити, що рівень латентності кіберзлочинності сягає близько 95 %, що дозволяє віднести їх до категорії високолатентних. Серед факторів їх латентності виділено три основні групи: 1) фактори, що обумовлюють природну латентність, внаслідок яких про вчинений кіберзлочин відомо лише самому винному; 2) фактори, пов'язані з негативною поведінкою жертви (очевидців) злочину та їх незверненням до правоохоронних органів, неповідомленням про факт вчинення злочину; 3) фактори, пов'язані з недоліками роботи правоохоронних органів у частині реагування на звернення та повідомлення про кримінальні правопорушення у сфері використання комп'ютерних технологій [8].

Також можна погодитися з думкою окремих науковців, що найбільш вагомим проблемою сучасного світу, яка виникає разом із стрімким розвитком інформаційних технологій та глобальної мережі Інтернет, є поява нових видів кримінальних правопорушень, зокрема кібертероризм. Кібертероризм на сьогодні розуміють як суспільно небезпечну діяльність, що свідомо здійснюється в кіберпросторі або з використанням його технічних можливостей, окремими особами чи організованими групами з терористичною метою та реалізується ними через заздалегідь сплановані й політично вмотивовані кібератаки з використанням сучасних технологій [9, с. 57].

Окремі аспекти явища кібертероризму неодноразово були предметом дослідження у роботах таких зарубіжних та вітчизняних учених, як М. Делягіна, А. Фороса, Д. Деннінга, В. Ліпкана, І. Міхєєва, К. Герасименка та інших. Саме їх внески мають вагоме значення в подальшому висвітленні проблеми. Основною відмінною рисою кібертероризму від інших видів віртуальних злочинів є безпосередній вплив на суспільство з метою його залякування, паралізації волі членів соціуму, поширенню панічних настроїв, почуття незахищеності. Це досягається шляхом тиражування інформації про загрози насильства, підтримці стану постійного страху з метою досягнення певних політичних чи інших цілей, примусу до певних дій, а також привернення уваги до самої терористичної організації. Кінцевою метою кібернетичної атаки терориста є не тільки демонстрація своїх технічних можливостей, але і спроба за допомогою їх впливати на політичну владу в країні. Зростання інформаційних технологій дає терористам можливість отримати істотний прибуток за відносно низьким ризиком. Вони можуть фінансувати свою діяльність без використання силових нападів або грабежів банків, які збільшили б ризик виявлення. Для кібертероризму характерно і те, що всі відомі сьогодні хакерські групи й окремі особи не прагнуть афішувати свої дані та виступають виключно під псевдонімом. При цьому

потрібно відрізняти хакера-терориста від простого хакера, комп'ютерного хулігана або комп'ютерного злодія, який діє в корисливих або хуліганських цілях. Найефективнішою зброєю у боротьбі з цим злочином залишається законодавство, яке потребує постійного вдосконалення. Якщо свідчити про міжнародні правові акти в цій сфері, то першим і основним документом, в якому йдеться про боротьбу з кіберзлочинністю, є Європейська конвенція 2001 року. У Конвенції Ради Європи згадується чотири типи комп'ютерних злочинів, а саме: незаконний доступ; незаконний перехват; втручання в дані; втручання в систему. Згідно з цим документом засобами кібертероризму є: комп'ютерна система, комп'ютерні дані, послуги ІКТ та дані трафіку [10, с. 146]. Кібертероризм як основна складова кіберзлочинності посідає не останнє місце й серед ряду загроз національній безпеці та інтересам України. За даними соціологічних опитувань, на його поширення нині активно впливають: високий потенціал і професійний рівень українських програмістів, послугами яких охоче користуються навіть такі флагмани програмної індустрії, як «Майкрософт»; здатність молоді швидко опановувати технічні новинки, про які ще вчора вони не мали жодного уявлення. При цьому до основних чинників, що формують джерела таких загроз, вітчизняні експерти відносять: недостатню увагу з боку державних органів до проблем інформатизації; відсутність належної державної фінансової підтримки фундаментальних і прикладних вітчизняних досліджень у сфері запобігання та боротьби з кіберзлочинністю відставання вітчизняного законодавства в інформаційній галузі від розвинених країн світу в умовах спільного існування у єдиному інформаційному просторі; відсутність ефективної політики безпеки комп'ютерних мереж і необхідних програмно технічних засобів для обмеження доступу до конфіденційної інформації в базах даних; розширення можливостей для негативного інформаційного впливу на людину, суспільство та державу за допомогою нових комп'ютерно-телекомунікаційних засобів і технологій, що постійно розвиваються; перехоплення електронної пошти, паролів і файлів за допомогою легкодоступних для зацікавлених користувачів програмно-технічних засобів [9, с. 60–61].

Загроза, яка виходить від кібертероризму, досить велика, а в деяких випадках вона може мати незворотній характер. Сучасному суспільству ще тільки належить виробити ефективну систему протидії і боротьби з цим сучасним інформаційним злом. Отже, упродовж тривалого періоду часу благоустрій суспільства й економічна стабільність ґрунтувались на надійній роботі мереж передачі інформації та обчислювальних сервісів. Проте з появою кібертероризму цей процес значно ускладнився внаслідок постійних кібератак на комп'ютерні системи. В Україні на сьогодні не розроблено конкретного нормативно-правового акта, що регулює такий вид злочинності, як кібертероризм, тому виникає потреба у вдосконаленні та доповненні вже існуючого законодавства шляхом переймання досвіду інших країн, а також розробки законів, що відповідають міжнародним стандартам, встановлених у відповідних конвенціях та договорах. Також дієвим напрямом у вирішенні проблеми протидії кіберзлочинності нині є міжнародне співробітництво правоохоронних органів у сфері інформаційної безпеки на основі узгодження національного та міжнародного законодавства, основні засади щодо кібертероризму та його протидії [11].

Якщо свідчити про правове регулювання діяльності в українському сегменті глобальної інформаційно-телекомунікаційної мережі «Інтернет», то за багато років слабого правового режиму виникла середа з досить низькою правовою культурою і багатьма проявами режиму безвідповідальності. З розвитком інформаційних технологій стали

розроблятися інструменти для шпигунства з використанням як спеціалізованих пристроїв, так і програмного забезпечення. На відміну від класичних методів розвідки і шпигунства, нові технології внесли в них суттєві коригування. Сьогодні іноді неможливо встановити, хто саме розробив певне програмне забезпечення для проведення розвідувальних дій у сфері високих технологій. Розробниками подібного спеціалізованого програмного забезпечення можуть бути як приватні особи, так і підприємства різної форми власності, з різними джерелами фінансування. Нерідко особи, які розробили програмне забезпечення, не є тими особами, які його використовують для здійснення кібершпіонажу. Це ускладнює, а іноді унеможлиблює ідентифікацію осіб, які здійснюють кібершпіонаж, і як результат – їх залучення до встановленої форми відповідальності. Подібна практика призводить до того, що зацікавлені особи найчастіше самостійно вишукують методи протидії проявам кібершпіонажу в кожному конкретному випадку. Останні включають у себе класичні методи підвищення інформаційної захищеності об'єктів, а також спеціальні методи розвідки для забезпечення ефективної протидії кіберзлочинності [12, с. 88].

Це унеможлиблює якісно використовувати навіть ті механізми запобігання кіберпосяганням які існують у державі та розробляти і проваджувати нові.

Висновки. Враховуючи вищезазначене, варто погодитись, що на сьогодні складно, а іноді і неможливо, визначити ту особу, яка здійснює кіберпосягання та можливості притягнути таку особу до кримінальної відповідальності. Такий стан речей призводить до того, що особи які зазнали кіберпосягань досить часто самостійно намагаються запобігти будь яким проявам кібератак. Це можуть бути як класичні методи підвищення інформаційної захищеності об'єктів посягання, а можуть використовуватися і спеціальні методи збирання інформації для ефективного запобігання кіберзлочинності. Але, нажаль, такий самозахист також не врегульовано законодавством та потребує наукового дослідження і обґрунтування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Довбиш М. Кіберзлочинність в Україні. URL: <https://www.science-community.org/uk/node/16132>
2. Ричка Д. О. Історичні аспекти кіберзлочинності. *Сучасний стан і перспективи розвитку держави і права: матеріали VII Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених*. Дніпропетровськ, 2015. С. 293–295.
3. Волеводз А. Г. Противодействие компьютерным преступлениям: правовые основы международного сотрудничества. Москва: ООО Издательство «Юрлитинформ», 2002. 496 с.
4. Європіна І. В. Види протиправних діянь у сфері новітніх інформаційних технологій. *Вісник Академії адвокатури України*. 2010. № 3. С. 129–136.
5. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі / Офіційний сайт Генеральної прокуратури України. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=104402 (дата звернення 04.12.2019).
6. Ричка Д. О. Особливості кримінально-правової кваліфікації злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. К., 2019. 220 с. URL: <http://www.nusta.edu.ua/wp-content/uploads/2016/11/Dis-%D0%B0.pdf>

7. Стратегія кібербезпеки України, затверджена Указом Президента України від 5 березня 2016 року № 96. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/96/2016>
8. Кравцова М. О. Кіберзлочинність: кримінологічна характеристика та запобігання органами внутрішніх справ. *Науковий Вісник Харківського Національного університету внутрішніх справ*. 2016. 36.
9. Інформаційна та кібербезпека: соціотехнічний аспект: підручник / В. Л. Бурячок, В. Б. Толубко, В. О. Хорошко, С. В. Толюпа; за заг. ред. д-ра техн. наук, професора В. Б. Толубка. К.: ДУТ, 2015. 288 с.
10. Лисиченко Г. В., Забулонов Ю. Л., Хміль Г. А. Природний, техногенний та екологічний ризики: аналіз, оцінка, управління. *Наукова думка*, 2008.
11. Кібербезпека в Україні: правові та організаційні питання: матеріали Міжн. наук. практ. конф., м. Одеса, 22 листопада 2019 р. Одеса: ОДУВС, 2019. 108 с. URL: <http://eportfolio.kubg.edu.ua/data/conference/5087/document.pdf>
12. Галушкин А. А. Кибершпионаж – угроза современному обществу. *Вестник МГОУ. Серия: Юриспруденция*. 2015. № 2. С. 87–91.

REFERENCES

1. Mykyta Dovbysh. Kiberzlochynnist v Ukraini. URL : <https://www.science-community.org/uk/node/16132>.
2. Rychka D. O. Istorychni aspekty kiberzlochynnosti. Materialy VII Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii studentiv, aspirantiv ta molodykh vchenykh «Suchasnyi stan i perspektyvy rozvytku derzhavy i prava». Dnipropetrovsk, 2015. S. 293–295.
3. Volevodz A. H. Protivodeistviye kompiuternym prestupleniyam: pravovyye osnovyy mezhdunarodnoho sotrudnychestva Moskva: OOO Yzdatelstvo «Iurlytynform», 2002. 496 s.
4. Yevropina I. V. Vydy protypravnykh diian u sferi novitnikh informatsiinykh tekhnolohii. *Visnyk Akademii advokatury Ukrainy*. 2010. Chyslo 3. S. 129–136.
5. Iedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia po derzhavi : ofitsiyni sait Heneralnoi prokuratury Ukrainy. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=104402 (data zvernennia 04.12.2019).
6. Rychka D. O. Osoblyvosti kryminalno-pravovoi kvalifikatsii zlochyniv u sferi vykorystannia elektronno-obchysliuvalnykh mashyn (kompiuteriv), system ta kompiuternykh merezh i merezh elektrosvyazky dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.03 / Rychka Denys Olehovych. K., 2019. 220 s. URL: <http://www.nusta.edu.ua/wp-content/uploads/2016/11/Dis-%D0%B0.pdf>
7. Stratehiia kiberbezpeky Ukrainy zatverdzhena Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 5 bereznia 2016 roku № 96. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/96/2016>.
8. Kravtsova, M. O. (2016). Kiberzlochynnist: kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannia orhanamy vnutrishnikh sprav. *Naukovyi Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav* (1), 36.
9. Informatsiina ta kiberbezpeka: sotsiotekhnichnyi aspekt: pidruchnyk / [V. L. Buriachok, V. B. Tolubko, V. O. Khoroshko, S. V. Toliupa]; za zah. red. d-ra tekhn. nauk, profesora V. B. Tolubka. K.: DUT, 2015. 288 s.
10. H.V. Lysychenko, Yu. L. Zabulonov, H. A. Khmil Pryrodnyi, tekhnohennyi ta ekolohichnyi ryzyky: analiz, otsinka, upravlinnia. *Naukova dumka*, 2008.

11. Kiberbezpeka v Ukraini: pravovi ta orhanizatsiini pytannia: materialy mizhn. nauk. prakt. konf., m. Odesa, 22 lystopada 2019 r. Odesa : ODUVS, 2019. 108 s. URL: <http://eportfolio.kubg.edu.ua/data/conference/5087/document.pdf>

12. Halushkyn A. A. Kybershpyonazh – uhroza srovenennomu obshchestvu. *Vestnyk MHOU. Seryia: Yurysprudentsyia*. 2015. № 2. S. 87–91.

A. R. Yedharov. Some criminological aspects of cybercrime prevention

In this article marked, that problems of prevention of cybercrime largely some difficult from the global scale of informative networks. Specified, that the same problems mix in case of efficiency of the used efforts, what inherent to any commercial project of international level. It is marked that the additional complications related to participation of structures of private sector are, in many countries legislation through this question or it is quite absent, or has a very limit character. In many cases, even if guidance of country is resolutely adjusted on a fight against a cybercrime, the state does not have necessary economic feasibilities for development of necessary legislation or mechanisms of his realization in case if such legislation exists already.

Specified, that in the conditions of absence of necessary normatively-legal base and economic feasibilities for her realization, criminals can enter the Internet anonymously, using a network on territory of the poorly developed state and with impunity to carry out criminal offences from abroad, therefore a cybercrime is the widespread phenomenon and to feel protected it is practically impossible from such criminal offences. Limits of cyberspace are boundless, hackers have sufficiently development of skill, to remain in him incognito and that is why it creates problems at investigation of such criminal offences. Summarized, that legal adjusting of activity in the Ukrainian segment of global information and telecommunication network the «Internet», is characterized a subzero legal culture and many displays of the mode of irresponsibility.

It is noted that the most effective weapon in the fight against this crime is legislation that needs constant improvement. If we talk about international legal acts in this area, the first and main document that deals with the fight against cybercrime is the European Convention. Problems of prevention of criminal offenses in the field of computer technology are actively discussed by scientists, the practice of applying the relevant provisions of the law on criminal liability is developing rapidly.

Key words: cybercrime, criminal offence, prevention, criminal responsibility, internet network.

Стаття надійшла до редколегії 26 лютого 2021 року

УДК 343.1

DOI 10.33244/2617-4154.1(5).2021.192-197

М. М. Забарний,*к.ю.н.,**Університет ДФС України**e-mail: 30.01@nusta.edu.ua***ORCID ID 0000-0001-7933-7498**

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ У СФЕРІ ОПОДАТКУВАННЯ

Вказується, що під час здійснення кримінологічного аналізу, вирішального значення набуває питання правових наслідків вчинення кримінальних правопорушень підслідним органам, відповідальним за додержання податкового законодавства. Зазначено, що питання ефективного поповнення Державного бюджету України коштом податкових надходжень є основним питанням для органів, що здійснюють контроль за додержанням законодавства, оскільки нестача податкових надходжень негативно впливає на загальноекономічну ситуацію в Україні, тим самим знижуючи соціально важливі потреби держави. Виділено відповідні закономірності характеристики особи злочинця у сфері оподаткування. Серед них вирізняють відносно високе соціальне становище, цілеспрямованість у досягненні поставленої мети за допомогою соціальних зв'язків у різних галузях, зокрема в злочинному середовищі.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, кримінологічний аналіз, особа злочинця, запобігання злочинності, сфера оподаткування.

М. М. Забарний. Криминологический анализ личности преступника в сфере налогообложения

Указывается, что при осуществлении криминологического анализа решающее значение приобретает вопрос правовых последствий совершения уголовных преступлений подследственным органам, ответственным за соблюдение налогового законодательства. Указано, что вопрос эффективного пополнения Государственного бюджета Украины за счет налоговых поступлений является основным вопросом для органов, осуществляющих контроль за соблюдением законодательства, поскольку нехватка налоговых поступлений негативно влияет на общеэкономическую ситуацию в Украине, тем самым снижая социально важные потребности государства. Выделены соответствующие закономерности характеристики личности преступника в сфере налогообложения. Среди них выделяют относительно высокое социальное положение, целеустремленность в достижении поставленных целей с помощью социальных связей в различных областях, в том числе в преступной среде.

Ключевые слова: уголовное преступление, криминологический анализ, личность преступника, предупреждение преступности, сфера налогообложения.

У період сучасності усі суспільства намагаються знайти дієві заходи запобігання злочинності. Здійснюючи кримінологічний аналіз наукової літератури, варто зазначити,

що наразі висвітлено різні підходи до організації запобігання злочинності. Втім варто зауважити, що ефективність заходів запобігання кримінальним правопорушенням у сфері оподаткування буде найвищою лише в разі їх комплексного застосування. З огляду на це є необхідність дослідити особливості злочинця у податковій сфері та оптимальних заходів організації запобігання кримінальним правопорушенням у сфері оподаткування з урахуванням рівнів запобігання для означеного виду правопорушень. Запобігання кримінальним правопорушенням розуміють як систему дій щодо антисуспільних явищ та їх детермінант, що передбачає зниження рівня злочинності й усунення криміногенних факторів. Запобігання – це діяльність зі стримування злочинності та можливого зниження її показників [1, с. 10]. Отже, як показує кримінологічний аналіз, запобіганням кримінальним правопорушенням у сфері оподаткування необхідно вважати систему дій щодо зазначеного виду кримінальних правопорушень та їх детермінант, що має на меті зниження його рівня та усунення криміногенних факторів. Кримінальні правопорушення у сфері оподаткування є складовою економічної злочинності. Їх заходи запобігання мають передбачати систему економічних, правових, організаційно-виробничих, виховних, технічних механізмів, спрямованих на ліквідацію або зниження потенціалу криміногенних факторів, що детермінують вчинення кримінальних правопорушень, виправлення особистості злочинців тощо [1, с. 84]. Запобігання злочинності, серед іншого й у сфері оподаткування, можна визначити як систему, що припиняє формування й функціонування криміногенних процесів у суспільстві, зв'язок між цими процесами і формуванням особистості; взаємопов'язаність особистості й ситуації вчинення кримінальних правопорушень [2, с. 31].

Сутність, структура і роль системи оподаткування визначаються податковою політикою, що є виключним правом держави, яка проводить її в країні самостійно відповідно до завдань соціально-економічного розвитку. Через податки, пільги і фінансові санкції, а також обов'язки і відповідальність, які виступають невід'ємною частиною системи оподаткування, держава ставить єдині вимоги до ефективного ведення господарства в країні. Кримінологічний аналіз показує, що система оподаткування тим ефективніша, чим вона зручніша як для того, хто сплачує податки, так і для того, хто здійснює контрольні функції [3].

У сучасних дослідженнях виділяють відповідні закономірності характеристики особи злочинця у сфері оподаткування. Серед них вирізняють відносно високе соціальне становище, цілеспрямованість у досягненні поставленої мети за допомогою соціальних зв'язків у різних галузях, зокрема в злочинному середовищі. Суб'єкт кримінального правопорушення у сфері оподаткування має чітке розуміння методики виробничої діяльності, технологічних процесів, методики завищення або заниження на виробництві вихідної продукції чи використання сировини, знання методики окремих злочинних діянь [4, с. 17–18].

Варто зазначити, що є нетиповим для податкової злочинності створення злочинних угруповань. У такій категорії кримінальних правопорушень, згідно із статистикою, не зустрічаються факти створення злочинних груп, які складають більше чотирьох осіб, а кількість кримінальних правопорушень, які вчинено за участю трьох осіб, становить лише 4 % [5, с. 81].

За кількістю учасників вчинення податкових кримінальних правопорушень не перевищує двох осіб, якими здебільшого є керівники і бухгалтери. Домовленості між

керівниками підприємства і бухгалтерами дозволяють застосовувати різноманітні способи приховування об'єктів оподаткування та вносити неправдиву інформацію в будь-які документи бухгалтерського обліку і звітності. Як співучасники кримінального правопорушення, у деяких випадках виступали заступники керівника, касири, товарознавці, кладовщики. Серед осіб, що вчиняли податкові кримінальні правопорушення, є незначна кількість осіб, які були раніше судимі. Їх лише 7 %, що в першу чергу пояснюється високим соціальним станом, інтелектуальним рівнем і матеріальним забезпеченням осіб цієї категорії [5, с. 81]. У разі вчинення кримінальних правопорушень бухгалтери частіше всього виступають співучасниками. Згідно з даними кримінологічного аналізу кримінальних проваджень лише в 6 % випадків кримінальних правопорушень вчинялися бухгалтерами [5, с. 81]. Разом з тим склад злочинних груп, які вчиняли податкові кримінальні правопорушення, не обмежується керівниками і бухгалтерами. Близько 4 % від загальної кількості податкових кримінальних правопорушень вчиняються громадянами, які здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи. Це в основному кримінальні правопорушення, які пов'язані з порушенням порядку декларування доходів [5, с. 81].

Особи, що вчиняють податкові кримінальні правопорушення, намагаються виправдатися перед податковими органами шляхом неправильного тлумачення положень податкового законодавства, надаючи різні фіктивні договори та інші документи [6, с. 46–49].

Важливе значення має цілеспрямоване формування з використанням усіх громадських організацій лояльного ставлення населення до платників, закріплення в суспільстві моральних норм, що заохочують прагнення жити у злагоді із законом, вносити свій посильний внесок в укріплення державної основи, що повинно бути одним з основних завдань держави з виховування у наших співвітчизників податкової культури [5, с. 80]. Внаслідок проведення спеціальних досліджень більше ніж 2 % опитаних респондентів зазначили недостатню роботу податкової служби щодо інформування платників податків, підвищення їх податкової грамотності. Тому кардинально змінити ситуацію можливо лише змінами суспільної свідомості щодо обов'язків сплачувати податки [6, с. 5–6].

Варто звернути увагу на особливі ознаки особи злочинця у сфері оподаткування та специфічність податкових кримінальних правопорушень. Ця особливість проявляється в тому, що їхнє виявлення можливе тільки за допомогою податкових перевірок, ревізій, експертиз. Та і сам факт, що таке кримінальне правопорушення було вчинено, може бути виявлений з плином часу. На це можуть знадобитись місяці, іноді й роки. Саме це має спонукати до необхідності оптимізації способів виявлення податкових кримінальних правопорушень. Серед них можна виділити аналіз податкової та бухгалтерської документації, в яких обізнаний податковий злочинець. Оскільки кримінальне правопорушення, його вчинення, сам факт і результат злочинних дій обов'язково знаходять відображення в податкових, бухгалтерських чи фінансових документах як основних носіях інформації про податкове кримінальне правопорушення, механізм його здійснення та коло причетних осіб [7].

Податкові кримінальні правопорушення вирізняються високим рівнем освіти, а тому злочинні порушення податкового законодавства відносять до категорії інтелектуальних кримінальних правопорушень [5, с. 81]. Проведені спеціальні дослідження особи податкового злочинця показали, що 58 % засуджених мали вищу освіту, неповну вищу

або вчену ступінь, а 22 % – середню спеціальну освіту. У 74–75 % випадків кримінальні правопорушення у сфері оподаткування вчинялися чоловіками [5, с. 50]. Усе це обумовлено тим, що серед керівників підприємств чоловіки становлять більшість. Жінки ж серед осіб, що вчиняють податкові кримінальні правопорушення, традиційно займають посади, які пов'язані з веденням бухгалтерського обліку і складанням звітності. Середній вік злісних неплательщиків податків становить 38 років [5, с. 50]. За віковим цензом вчинені кримінальні правопорушення у сфері оподаткування мають такий вигляд: від 21 до 30 років – 20 % податкових кримінальних правопорушень; від 31 до 40 років – 36 %; від 41 до 50 років – 36 %; понад 51 рік – 8 % [5, с. 50]. Звертає на себе увагу те, що за цими видами кримінальних правопорушень особи, які вчинили кримінальні правопорушення, молодші 20 років не зустрічаються [5, с. 50]. Напевно, у цьому віці люди ще не мають відповідної освіти, життєвого досвіду, ділових зв'язків і можливості зайняти керівну посаду. Але невеликий відсоток вчинених кримінальних правопорушень у сфері оподаткування особами віком понад 51 рік можна пояснити тим, що в цьому віці люди стають більш обережні і законослухняні. Суб'єкти, що вчиняють податкові кримінальні правопорушення, відрізняються також високим рівнем освіти: 58 % засуджених мали вищу освіту або вчену ступінь; 22 % – середню спеціальну освіту. Сучасні науковці зазначають, що лише 7 % осіб, які вчинили кримінальні правопорушення у сфері оподаткування, раніше притягувалися до кримінальної відповідальності за подібні правопорушення [5, с. 51]. Також констатують, що 82 % випадків ініціатива вчинення податкових кримінальних правопорушень виходила від керівників, які у більшості випадків одночасно були власниками підприємств. Часто під час вчинення злочинів такий керівник не повідомляє бухгалтера про вчинення ним фінансово-господарських операцій, а грошову виручку, не здаючи в касу, використовував на свій розсуд. Податкових кримінальних правопорушень, що вчинялися, припадало на частку громадян, які здійснювали підприємницьку діяльність, 4 % [5, с. 51].

Висновок. Здійснюючи кримінологічний аналіз, варто зазначити, що вирішального значення набуває питання правових наслідків вчинення кримінальних правопорушень, підслідним органам, відповідальним за додержання податкового законодавства. Саме тому питання ефективного поповнення Державного бюджету України коштом податкових надходжень є основним питанням для органів, що здійснюють контроль за додержанням законодавства, оскільки нестача податкових надходжень негативно впливає на загальноекономічну ситуацію в Україні, тим самим знижуючи соціально важливі потреби держави [8].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Медичкий І. Б. Запобігання злочинності: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] ІваноФранківськ: Дяків В., 2008. 220 с.
2. Антонян Ю. М., Жалинский А. Э., Звирбуль В. К. Теоретические основы предупреждения преступности. Юрид. лит., 1977. 256 с.
3. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/law/9272> (дата звернення: 01.03.2021).
4. Павлов В. А. Формирование налоговой культуры как важнейшее условие финансовой стабильности в стране: материалы Первой межведомственной научно-практической конференции ФСНП России. С. 5–6.

5. Козлов В. А. Значение криминалистической характеристики для установления субъекта налоговых преступлений. *Правоведение*. 2004. № 1 (252). С. 75–86.

6. Паламар Л. В. Криміналістична профілактика злочинів, пов'язаних з незаконним отриманням банківських кредитів: автореф. дис. канд. юрид. наук Л. В. Паламар. К., 2008. 16 с. 378.

7. Типові слідчі ситуації та особливості методики розслідування. URL: https://studme.com.ua/167304267541/pravo/tipovye_sledstvennye_situatsii_osobennosti_metodiki_rassledovaniya.htm#44 (дата звернення: 01.03.2021).

8. Потапенко А. С. Теоретичне пізнання кваліфікації злочинів, підслідних органам, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства. URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v1_2020/43.pdf (дата звернення: 01.03.2021).

REFERENCES

1. Medytskyi I. B. Zapobihannia zlochynnosti : navch. posib. [dlia stud. vyshch. navch. zakl.] IvanoFrankivsk : Diakiv V., 2008. 220 s.

2. Yu. M. Antonian, A. Э. Zhalynskiy, V. K. Zvyrbul. Teoreticheskiye osnovy preduprezhdeniya prestupnosti. Yuryd. lyt., 1977. 256 c

3. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/law/9272> (data zvernennia: 01.03.2021).

4. Pavlov V. A. Formirovaniye nalohovoi kultury kak vazhneishee usloviye fyansovoi stablynosti v strane: materyaly Pervoi mezhvedomstvennoi nauchno-praktycheskoi konferentsyy FSNP Rossyy. S. 5–6.

5. Kozlov V. A. Znachenye krymynalistycheskoi kharakterystyky dlia ustanovleniya sub'yekta nalohovykh prestupleniy. Pravovedeniye, 2004. № 1 (252) S. 75–86.

6. Palamar L. V. Kryminalistychna profilaktyka zlochyniv, poviazanykh z nezakonnym otrymanniam bankivskykh kredytiv: avtoref. dys. kand. yuryd. nauk L. V. Palamar. K., 2008. 16 s. 378.

7. Typovi slidchi sytuatsii ta osoblyvosti metodyky rozsliduvannia. URL:https://studme.com.ua/167304267541/pravo/tipovye_sledstvennye_situatsii_osobennosti_metodiki_rassledovaniya.htm#44 (data zvernennia: 01.03.2021).

8. Potapenko A. S. Teoretychne piznannia kvalifikatsii zlochyniv, pidslidnykh orhanam, shcho zdiisniuiut kontrol za doderzhanniam podatkovoho zakonodavstva URL:http://www.pjv.nuoua.od.ua/v1_2020/43.pdf (data zvernennia: 01.03.2021).

M. M. Zabarniy. Criminological analysis of the identity of a criminal in the field of taxation

It is indicated that in the implementation of criminological analysis, the issue of the legal consequences of committing criminal offenses, the investigative bodies responsible for compliance with tax legislation becomes crucial. It is noted that the issue of effective replenishment of the State Budget of Ukraine with tax revenues is a major issue for law enforcement agencies, as lack of tax revenues negatively affects the general economic situation in Ukraine, thereby reducing the socially important needs of the state. Relevant regularities of the characteristic of the criminal in the sphere of taxation are allocated. Among them are a relatively high social status, purposefulness in achieving the goal through social ties in various fields, including in the criminal environment.

Persons who commit tax criminal offenses try to justify themselves before the tax authorities by misinterpreting the provisions of tax law, justifying themselves by various fictitious agreements and other documents.

Emphasis is placed on the importance of purposeful formation with the use of all public organizations, loyal attitude of the population to payers, consolidation in society of moral norms that encourage the desire to live in accordance with the law, to make their best contribution to strengthening the state base. one of the main tasks of the state on education of our compatriots of tax culture. Therefore, it is possible to radically change the situation only by changing the public consciousness about the obligations to pay taxes. Tax criminal offenses are characterized by a high level of education, and therefore criminal violations of tax law are classified as intellectual criminal offenses.

In modern times, all societies are trying to find effective measures to prevent crime. Carrying out a criminological analysis of the scientific literature, it should be noted that currently different approaches to the organization of crime prevention are highlighted. However, it should be noted that the effectiveness of measures to prevent criminal offenses in the field of taxation will be highest only in the case of their comprehensive application.

Key words: *criminal offense, criminological analysis, identity of the criminal, crime prevention, sphere of taxation.*

Стаття надійшла до редколегії 2 березня 2021 року

УДК 343.9

DOI 10.33244/2617-4154.1(5).2021.198-203

І. О. Завидняк,

к.ю.н., доцент,

Університет ДФС України

e-mail: zxcv79@meta.ua

ORCID ID 0000-0003-1816-7426

ФАКТОРИ, ЩО ЗУМОВЛЯЮТЬ НЕОБХІДНІСТЬ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У ПРОЦЕСІ РОЗСЛІДУВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ

У статті окреслені основні тенденції сучасної економічної злочинності. Розглянуті такі поняття, як міжнародне співробітництво у боротьбі зі злочинністю, міжнародні злочини й транснаціональні злочини. Окреслено фактори, які спричинили зростання міжнародної злочинності у сфері економіки, а саме: розмивання кордонів держав та триваючий процес посилення їх прозорості; розширення й взаємопроникнення економічних ринків та інтересів, які раніше були закриті або жорстко контролювалися державами. Визначено, що сучасний стан економічної злочинності характеризується стійкою динамікою зростання, структурною різноманітністю нових видів посягань і високим рівнем латентності, зростанням розмірів шкоди. Зазначено фактори, які вказують на необхідність удосконалення механізму міжнародного співробітництва у сфері кримінального процесу.

Ключові слова: економічні злочини, міжнародне співробітництво, транснаціональні злочини, кримінальний процес, організована злочинність, злочини у сфері оподаткування, легалізація доходів, отриманих злочинним шляхом.

И. А. Завидняк. Факторы, которые обуславливают необходимость международного сотрудничества в процессе расследования экономических преступлений транснационального характера

В статье обозначены основные тенденции современной экономической преступности. Рассмотрены такие понятия, как международное сотрудничество в борьбе с преступностью, международные преступления и транснациональные преступления. Определены факторы, которые привели к росту международной преступности в сфере экономики, а именно: размывание границ государств и продолжающийся процесс усиления их прозрачности; расширение и взаимопроникновение экономических рынков и интересов, которые ранее были закрыты или жестко контролировались государствами. Определено, что современное состояние экономической преступности характеризуется устойчивой динамикой роста, структурным разнообразием новых видов посягательств и высоким уровнем латентности, ростом размеров ущерба. Обозначены факторы,

которые указывают на необходимость совершенствования механизма международного сотрудничества в сфере уголовного процесса.

Ключевые слова: *экономические преступления, международное сотрудничество, транснациональные преступления, уголовный процесс, организованная преступность, преступления в сфере налогообложения, легализация доходов, полученных преступным путем.*

Мета дослідження. Визначити та проаналізувати фактори, які зумовлюють необхідність удосконалення механізму міжнародного співробітництва під час розслідування економічних злочинів транснаціонального характеру; окреслити основні тенденції сучасної економічної злочинності для з'ясування перспектив міжнародного співробітництва та вдосконалення його правового регулювання.

Постановка проблеми. Відповідно до прийнятої в науці міжнародного права дефініції під міжнародним співробітництвом у боротьбі зі злочинністю необхідно розуміти співпрацю різних держав з боротьби зі злочинними діяннями, суспільна небезпека яких вимагає об'єднання зусиль декількох держав. До зазначених злочинних діянь відносять міжнародні злочини й кримінальні злочини міжнародного характеру або транснаціональні злочини.

Починаючи з 90-х років XX століття безпрецедентно зростає активність міжнародної злочинності, небезпека якої посилюється розмиванням кордонів держав і триваючим процесом посилення їх прозорості; розширенням і взаємопроникненням економічних ринків й інтересів, які раніше були закриті або жорстко контролювалися державами. Така тенденція поступово створила умови для виникнення нових, раніше невідомих форм злочинності, зокрема й економічної злочинності, поглиблення її професіоналізації і, як наслідок, зростання рівня латентності. Отже, зміни у структурі торгівлі, фінансів та інформації створили таке положення, коли злочинність уже не пов'язана національними кордонами.

Тому сьогодні постає нагальна потреба у визначенні стримуючих механізмів, направлених на удосконалення міжнародного співробітництва під час розслідування економічних злочинів транснаціонального характеру, що надасть значний поштовх для зменшення такого негативного й руйнівного явища, як міжнародна економічна злочинність.

Враховуючи викладене вище, можна стверджувати про актуальність дослідження цього питання на сьогодні та необхідність його наукової розробки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання міжнародного співробітництва держав у сфері кримінального процесу та протидії злочинності є предметом численних дискусій представників правової сфери. Але, незважаючи на значне зацікавлення науковців цією проблематикою, чимало питань у сфері міжнародного співробітництва під час розслідування економічних злочинів транснаціонального характеру й досі залишаються дослідженими фрагментарно.

Міжнародне співробітництво у сфері кримінального процесуального права досліджували у своїх працях Ю. П. Алєнін, А. Б. Антоноук, О. І. Виноградова, О. В. В'язовченко, Т. С. Гавриш, В. В. Зуєв, А. В. Іщенко, І. В. Лешукова, О. М. Лящук, А. Г. Маланюк, Ю. В. Оніщик, В. В. Плукар, М. І. Смирнов, О. В. Узунова, Ю. М. Черноус та ін.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні багатьма спеціалістами зазначається тенденція до виходу економічної злочинності за межі держави. У зв'язку з цим вона стає

більш транснаціональною, а в багатьох випадках навіть набуває глобального загрозливого характеру. При цьому значно змінилась і сутність самого поняття «транснаціональна злочинність». Раніше транснаціональну злочинність розуміли як сукупність тільки міжнародних злочинів, що становлять підвищену небезпеку для світової спільноти та завдають шкоди міждержавним відносинам, мирній співпраці держав, організаціям і громадянам різних країн. Нині транснаціональна злочинність уже набула інших форм, тому її доречно трактувати як комерційну діяльність кримінальних корпорацій у сфері економіки, фінансів, торгівлі та інших сферах суспільного життя, здійснювану на території декількох держав протиправними засобами із залученням заборонених товарів та послуг.

У зв'язку з цим можна констатувати невинне поширення злочинів транснаціонального характеру, основною ознакою яких стає вихід за межі національних кордонів. Враховуючи такі тенденції у світі, Організація Об'єднаних Націй визначила транснаціональні злочини як «правопорушення, що вчиняються у більш ніж одній державі або вчиняються в одній державі, але істотна частина їх підготовки, планування, керівництва або контролю має місце в іншій державі; вчиняються в одній державі, але його істотні наслідки мають місце в іншій державі» [1]. Відповідальність за такі злочини визначається в основному національним кримінальним законодавством держав.

Актуальність протидії злочинам цієї категорії як у нашій країні, так і за кордоном визначається розмахом кримінальної діяльності злочинних угруповань, масштаби й ступінь організованості якої набули вже наднаціонального характеру та вимагають об'єднання зусиль компетентних і правоохоронних органів усієї світової спільноти, що і знаходить своє відображення у здійсненні міжнародного співробітництва у боротьбі зі злочинністю.

Разом з тим розширення міжнародного співробітництва у цій сфері зазначається не тільки транснаціоналізацією злочинності, але й її сучасними тенденціями та іншими факторами, окреслення яких є доволі важливим для з'ясування перспектив такої співпраці та вдосконалення її правового регулювання.

Одним з факторів, що обумовлює зростання значення міжнародного співробітництва у боротьбі з економічною злочинністю в цілому та під час розслідування кримінальних проваджень цієї категорії зокрема, є зростання рівня злочинів цієї категорії. Так, на думку науковців різних країн, найбільш високими є темпи приросту саме економічної злочинності (до 10–15 % на рік). Така ситуація пов'язана з поширенням нових способів вчинення економічних злочинів, використанням сформованих і видозмінених ринкових відносин, активним розвитком інформаційних (комп'ютерних) технологій.

Окреслені тенденції є характерними й для України. Перехід від жорсткої централізованої моделі управління до вільних ринкових відносин істотно змінив економічну, соціальну й правову систему українського суспільства. Бурхливий розвиток зовнішньоекономічних зв'язків, внутрішнього валютного ринку та визнання примату норм міжнародного права, з одного боку, сприяє більш повній інтеграції держави у світовий економічний, фінансовий та правовий простір, а з іншого – породжує ряд негативних явищ та тенденцій. Найбільш небезпечною серед них є посилення криміналізації суспільства й економіки зокрема. Ця тенденція обумовлена комплексом економічних, соціальних та інших чинників, усунення яких на сучасному етапі не під силу суспільству в цілому, оскільки вони криються в усіх сферах суспільного життя та пов'язані із соціальними протиріччями, які досі ще залишаються невирішеними.

Крім того, в нашій державі діє ряд потужних криміногенних факторів, які виступають каталізаторами загальносвітової тенденції кількісних та якісних змін економічної злочинності: масовий негативний соціально-психологічний і моральний стан та занепад духовних цінностей втягнули значну частину населення у протиправні відносини. Так, упродовж останніх п'яти років відбувається загальне зниження життєвого рівня населення; зростає кількість безробітних; відбувається різка майнова диференціація населення (розрив між багатими та бідними верствами населення); відбувається постійне зниження кількості середнього класу, який є стабілізатором криміногенної обстановки.

Ще однією тенденцією, яка обумовлює інтернаціоналізацію економічної злочинності, є зростання кількості організованих злочинних угруповань. Так, за даними Всесвітнього економічного форуму у Давосі, Україна у 2018–2019 роках увійшла до списку держав з найвищим рівнем організованої злочинності та посіла 113-тє місце із 137 [2]. Якщо 2019 року правоохоронні органи викрили 230 організованих злочинних угруповань, то 2020 року, вже на третину більше – 308. Тобто Україна, попри значні людські та природні ресурси, за своїми економічними показниками перебуває на доволі низькому рівні, а таке активне зростання організованої злочинності поряд з іншими факторами створює загрозу національній безпеці нашої держави. З виходом організованої злочинності за межі державних кордонів транснаціональні злочинні організації все більше можна порівняти з транснаціональними корпораціями.

Як бачимо, сучасний стан економічної злочинності характеризується стійкою динамікою зростання, структурною різноманітністю нових видів посягань і високим рівнем латентності, зростанням розмірів шкоди.

На думку О. Ю. Бусола, еволюцію організованої злочинності упродовж останніх десятиліть можна вважати процесом раціональної реорганізації в міжнародному масштабі злочинних підприємств, аналогічно реорганізації законних економічних операцій в економіці, побудованих на ринкових відносинах [3, с. 65].

Найбільше злочинів економічної спрямованості відбувається у фінансово-кредитній системі, паливно-енергетичному комплексі, на споживчому ринку та у зовнішньоекономічній сфері. Організована злочинна діяльність, спрямована на отримання прибутку, часто не обмежується будь-яким одним видом протиправних діянь. Прикладом її «комплексного» характеру може слугувати кримінальний автобізнес. Така діяльність об'єднує крадіжки та викрадення автотранспортних засобів, розбійні напади на водіїв з метою заволодіння автотранспортом, шахрайства у вигляді отримання незаконного страхового відшкодування за викрадені автомобілі, контрабанду автомашинами, ухилення від сплати митних платежів за ввезений автотранспорт, виготовлення підроблених документів з метою легалізації викраденого автотранспорту, збут свідомо викрадених автомашин тощо.

У ході кардинальних змін в економіці нашої держави стали з'являтися нові категорії економічних злочинів, протидія яким ускладнюється значними труднощами правозастосовного й організаційного характеру. Так, широке поширення в останні роки отримали податкові злочини (злочини у сфері оподаткування). За оцінками фахівців, держава щорічно недоотримує до половини податкових надходжень до бюджету. До кількості найбільш криміногенних зон у цій сфері належать кредитно-банківська та податкова системи, де до чисельності типових способів вчинення податкових злочинів можна віднести:

– незарахування валюти на рахунки уповноважених банків;

- переміщення валютної виручки за кордон з порушенням встановленого порядку й без дозволу НБУ України;
- використання трансфертного ціноутворення;
- незаконне вивезення капіталу за фіктивними угодами;
- приховування доходів, отриманих в Україні іноземними юридичними та фізичними особами, тощо.

Як показує слідча практика, однією з основних перешкод для нормального розслідування окреслених вище злочинів є відсутність ефективної Української правової бази у сфері міжнародного співробітництва.

За даними Глобальної фінансової спілки, у всьому світі абсолютні показники транснаціональної злочинності оцінюються від 1,6 до 2,2 трлн дол. США на рік [4]. Згідно з Рамковою конвенцією Організації Об'єднаних Націй проти організованої злочинності від 21 липня 1997 року злочини у формі міжнародного бізнесу являють собою загрозу національній і міжнародній безпеці, здійснюють фронтальну атаку на політичні й економічні органи влади та створюють загрозу самій державності [5]. Отже, організована податкова злочинність (ухилення від оподаткування) є небезпечним явищем у державах з ринковою конкурентною економікою, яке ще наприкінці XX ст. перетворилося на транснаціональне. Тому розслідування таких злочинів, безумовно, неможливе без співпраці органів слідства різних країн.

Аналіз сучасних тенденцій економічної злочинності дає можливість визначити, що сьогодні міжнародне співробітництво у сфері кримінального процесу являє собою складне системне явище. Так, відповідно до вимог Кримінального процесуального кодексу України у провадженнях щодо економічних злочинів транснаціонального характеру без такої співпраці неможливо забезпечити:

- 1) збирання доказів, які перебувають за кордоном;
- 2) здійснення кримінального переслідування;
- 3) охорону прав і свобод людини та громадянина у кримінальному судочинстві;
- 4) відшкодування завданих збитків, а також можливої конфіскації майна.

Перераховані кримінальні процесуальні функції реалізуються певною мірою органами досудового розслідування, прокуратури й судом у ході досудового розслідування та судового провадження, тобто у кримінальному процесі.

Висновки. Розгляд обставин, що обумовлюють перспективи міжнародного співробітництва під час розслідування економічних злочинів транснаціонального характеру, дозволяє констатувати, що його розвиток, з одного боку, детерміновано кількісними та якісними змінами самої економічної злочинності, а з іншого – вимогами виконання обов'язків міжнародних договорів, кримінального та кримінального процесуального законодавства України. Загальносвітові тенденції економічної злочинності, її генезис в Україні, що перебуває в руслі цих тенденцій, обумовлюють розширення у вітчизняному кримінальному процесі здійснення міжнародного співробітництва з компетентними органами зарубіжних країн.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 року. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_789

2. URL: <https://www.weforum.org/reports?year=2019#filter>
3. Бусол О. Ю. Організована злочинність в Україні: стан і проблеми реалізації державної політики у сфері протидії цьому явищу. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2019. № 2 (18). С. 60–71.
4. May C. Transnational Crime and the Developing World. URL: <http://www.gfintegrity.org/report/transnational-crime-and-the-developing-world>
5. Рамкова конвенція Організації Об'єднаних Націй проти організованої злочинності від 21 липня 1997 року. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_786

REFERENCES

1. United Nations Convention against Transnational Organized Crime of 15 November 2000. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_789
2. URL: <https://www.weforum.org/reports?year=2019#filter>
3. Busol O. Y. Organized crime in Ukraine: the state and problems of implementation of state policy in the field of combating this phenomenon. Legal Journal of the National Academy of Internal Affairs. 2019. № 2 (18). С. 60–71.
4. May C. Transnational Crime and the Developing World. URL: <http://www.gfintegrity.org/report/transnational-crime-and-the-developing-world>
5. Framework Convention of the United Nations against Organized Malignancy from the 21st of July 1997. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_786

I. Zavydniak. Factors determining the necessity of international cooperation in the process of investigation of economic crimes transnational national

The article outlines the main trends in modern economic crime. Considered such concepts as international cooperation in the fight against crime, international crimes and transnational crimes. The factors that have led to the growth of international crime in the economic sphere are identified, namely: the erosion of the borders of states and the ongoing process of increasing their transparency; expansion and interpenetration of economic markets and interests that were previously closed or tightly controlled by states. It has been determined that the current state of economic crime is characterized by stable growth dynamics, structural diversity of new types of encroachments and a high level of latency, and an increase in the amount of damage. The factors that indicate the need to improve the mechanism of international cooperation in the field of criminal procedure are indicated.

The criminal procedural functions that are implemented to one degree or another by the pre-trial investigation bodies, the prosecutor's office and the court during the pre-trial investigation and court proceedings, ie during international cooperation in criminal proceedings, are listed. These include: gathering evidence abroad; criminal prosecution; protection of human and civil rights and freedoms in criminal proceedings; compensation for damages, as well as possible confiscation of property.

Key words: economic crimes, international cooperation, transnational crimes, criminal proceedings, organized crime, crimes in the field of taxation, legalization of proceeds from crime.

Стаття надійшла до редколегії 16 грудня 2020 року

УДК 343.3

DOI 10.33244/2617-4154.1(5).2021.204-214

О. Ю. Нікітіна,
Університет ДФС України
e-mail: olyaniki1204@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-6082-7224

ВИТОКИ ТА РЕФОРМУВАННЯ ІНСТИТУАЛІЗАЦІЇ ВЛАДНО- АДМІНІСТРАТИВНОГО УСТРОЮ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ: ВІД ЗАРОДЖЕННЯ КИЇВСЬКОЇ РУСІ ДО ГЕТЬМАНАТУ

У статті проведено дослідження витоків та реформування інституалізації владно-адміністративного устрою щодо запобігання злочинності в Україні: від зародження Київської Русі до Гетьманату. Показано, що заходи запобігання злочинності, зокрема у сфері господарської діяльності, на теренах України почали формуватися ще за часів Київської Русі та продовжувались у наступні періоди.

Ключові слова: запобігання злочинності, владно-адміністративний устрій, витoki, судова система, злочин.

О. Ю. Никитина. Истоки и реформирование институализации властно-административного устройства в сфере предупреждения преступности в Украине: от зарождения Киевской Руси до Гетьманата

В статье раскрываются вопросы, которые относятся к истокам и реформированию институализации властно-административного устройства в сфере предупреждения преступности в Украине: от зарождения Киевской Руси до Гетьманата. Показано, что средства предупреждения преступности, в том числе в сфере хозяйственной деятельности, на территории Украины начали формироваться ещё во времена Киевской Руси и продолжались в последующие периоды.

Ключевые слова: предупреждение преступности, властно-административное управление, истоки, судебная система, преступление.

Мета статті: визначити витoki та реформування інституалізації владно-адміністративного устрою щодо запобігання злочинності в Україні: від зародження Київської Русі до Гетьманату.

Постановка проблеми. Сучасна Україна увібрала в себе всі спільноти, що існували на її території, зокрема держав, історичного процесу законотворення, соціально-економічного становища, і відповідно є спадкоємицею їх усіх.

Тому дослідження витоків та реформування інституалізації владно-адміністративного устрою є основоположною константою як щодо запобігання злочинності на теренах України, так і визначення соціальної обумовленості криміналізації протидії законній господарській діяльності.

Проведене нами дослідження правових джерел та наукової літератури від Київської Русі, Галицько-Волинської держави, Великого князівства Литовського, Речі Посполитої, Війська Запорозького дає підстави вважати, що українська історіографія побачила витоки власної політичної культури тільки на рубежі Київської Русі Х–ХІІІ стст., наступний етап, це колонізація українських земель та поява козацької гетьманської держави ХІV–ХVІІІ стст. Кожний із цих періодів мав специфічні економічні, правові, суспільно-політичні інститути та окремі цивілізаційні напрями, які обумовлювали появу та діяльність владно-адміністративного устрою та судових установ. Разом з тим історико-соціальна взаємодія між ними не дала можливості бути цілком самостійними і сприяла побудові певної системи запобігання злочинності.

Виклад основного матеріалу. Дослідження першого періоду як утворення владно-адміністративного устрою у сфері державотворення та протидії злочинності дає підстави наголосити на тому, що цей процес розпочався із ареалу кочових скотарів. Здатність забезпечити своє існування залежала від спроможності нейтралізувати напад сусідніх племен. Воно й стало підставою для родинного групування та у подальшому утворення держави. Тобто нейтралізація загрози у вигляді знищення, насильства, грабежу було вищим ідеалом збереження життя громади, пасовищ, майна, запасів продовольства тощо. І це підтверджують тюркські терміни «ель/іль», що означає мир у державі та рах nomadica – «кочовий пакс». Латинське слово рах означає «стан миру» і «світ». Але потрібно наголосити, що єдиним засобом для «припинення насильства» у кочових скотарів було «наси́льство».

Аналіз наукових джерел дає підстави констатувати, що державність у Київській Русі бере свій початок із степової держави скіфів, у якій правляча династія очолювала ієрархічно побудовану конфедерацію союзних та підлеглих племен кочових скотарів [1, р. 46]. Основою її були: 1) ватажок – як верховний правитель династії та двору; 2) союзні племена, але які могли зрадити, відчувши загрозу для свого подальшого існування; 3) підлеглі племена – завойовані під час війни. Ця ієрархічна структура чітко визначає нерівність членів конфедерації, тому її можна визнати як імперську племінну конфедерацію.

Південь українських земель було колонізовано греками, що почалося в ХІІІ ст. до н.е. та продовжувалось до середини VII ст. На цих теренах греки заснували поселення міського типу. Центром міста-колонії була ремісничо-ринкова діяльність – «агора». Аналогічні ринки були і у поселеннях скіфів, що й зумовило толерантність у відносинах між ними на своїй території. Ремісники та торговці забезпечували місцян різноманітними товарами і це дало поштовх до вироблення громадянами механізму влади, який почав реалізовувати та узгоджувати їхні різноманітні інтереси, потреби, скарги, зокрема щодо крадіжок, пограбувань, шахрайства тощо. У цей час виник термін «поліс» (звідси походить тлумачення поняття міста-держави). З розвитком поняття «громадянство» цей термін став означати і «сукупність громадян». Вищим органом влади полісу були народні збори – «екклесія». Збори являли собою узгоджену волю громади – «демос», якому належала повнота влади. У Херсонесі вищу посадову особу – міських комісарів – називали «деміургами», тобто «народними ватажками». Народні збори на рік обирали

верховний уряд – який називався радою – «буле». Декрети ради видавалися від імені громади і уряду, про що писалося «Рада і народ ухвалили». Рада та народні збори також поєднували функції законодавчого та виконавчого органу влади, відали зносинами з іншими державами, визначали статус громади та колективні привілеї громадян щодо союзернів («гегемонів»), узгоджували військові заходи [2]. Щодо внутрішнього життя громади, то вони санкціонували карбування монети, керували збиранням податків, розпоряджалися фінансами. Про політику щодо запобігання злочинності, підтримання соціального миру свідчать акції роздачі громадянам у кризові періоди продовольства – «сітометрія». Для вирішення важливих питань для громади обиралися колегіальні органи «колегія» або «магістратура», які були наділені спеціальними функціями. Зокрема, колегія Семи відала податками, штрафами, пожертвами, платою за оренду державного майна, розпоряджалася храмовою скарбницею, виділяла кошти на утримання державного апарату, фінансувала міське будівництво тощо. Колегія «астиномів» (завідувачів міста) опікувалася міським господарством (стан доріг, будівель, прибирання сміття тощо), маючи при цьому поліцейські функції. Існував полісний суд «дікастеріон», який представляли «номофілакси» (законохоронителі) та «продіки» (захисники). Суд розглядав заяви, що надходили від громади.

Беручи до уваги вищезазначене, можна вважати, що грецькі поліси мали розгалужену систему державних органів управління, які виконували функції, що стосувалися значимих чинників суспільного життя громади: внутрішні політичні відносини, запобігання злочинності, дипломатичні стосунки, оборона від зовнішніх загроз, фінанси та податки, господарська діяльність (ринок), соціальне забезпечення тощо. Узгодження різноманітних індивідуальних інтересів кожного із громади сприяло розвитку політичного режиму та державності. Крім виборних посад громади, в історичних джерелах згадуються ще й службовці, тобто особи, яким щось наказувалось. Це завідувачі (спіметети), економи, скарбники, судові виконавці, писарі, перекладачі, покликачі. Відповідну освіту вони отримували в «гімназіях» під керівництвом спеціального розпорядника – «гімнасіарха» [3].

У цей період також було засновано Боспорське царство як конфедерацію полісів, що зберігали автономію у внутрішньому житті й характерні для демократії державні органи – народні збори і раду, які проходили в Пантікапеї [4] та полісні магістрати, що опікувались безпечним життям у містах. Про це свідчить один із написів у Танаїсі (на території сучасного м. Азов) 193 р. н.е., де згадано про «стратега громадян» та «архонта Танаїса» як одних з перших державних службовців, які опікувались життям громади [5]. Поряд із завідувачем царського двору існувала обслуга, секретарі, царський скарбник тощо. Аналіз джерел дає підстави вважати, що завідувачі «звітного департаменту» були керівниками фінансово-прибуткового відомства. Формування державних кадрів проходило через рекрутування. Навіть заможні аристократи рекрутувалися через царську службу (*аристоніліти*). Поряд із центральним загальнодержавним правлінням діяло місцеве самоврядування.

На основі цих утворень народилася Давньоруська держава, яку дослідники, зокрема М. С. Грушевський, М. М. Карамзін, С. В. Соловйов, В. Й. Ключевський, Б. О. Рибаків та інші, називають Київською Руссю або Руською землею. Головним джерелом з'ясування зародження і розвитку східнослов'янської держави і державної влади на теренах Київської Русі є літопис. Аналізуючи «Повість временних літ», можна наголосити на тому, що процес зародження «племенних князів» як додержавних об'єднань охопив кінець V – першу половину IX ст. Він обумовлений виникненням і розвитком приватної власності

та пов'язане з ним майновим і соціальним розшаруванням суспільства. А вже на підставі цього в Середній Надніпрянщині в середині IX ст. виникло князівство на чолі із Аскольдом. Продовжив процес утворення давньоруської державності й державної влади князь Олег (бл. 882 р.). «Той Олег почав ставити гради і встановив данини словенам, і кривичам, і мері» [6, с. 14]. Він також вирішував усі спори між громадянами.

За часів Ярослава Мудрого (1019 – 1054 рр.) «самовластця Руської землі» [6, с. 66] зміцнюється державна структура, система управління на місцях, створюється, перше в історії Русі, писане зведення законів «Правда Руська». Але у подальшому прагнення до максимальної автономії різних князівств призвело до того, що єдина східнослов'янська держава (з 40 – х років XII ст. до XIII ст.) ділиться на удільні князівства. Це призводить до війн, повстань, заколотів, розбрату, смуту, крамоли, злочинності [7, с. 208; 8, с. 89] і як наслідок – до послаблення центральної великокнязівської влади та державних структур.

Як зазначає В. Т. Пашуто, «політична структура Русі втратила форму ранньофеодальної монархії, на зміну їй прийшла монархія феодальної роздробленості». Але поряд із цим Руські удільні князі, прагнучи колективно розпоряджатися власністю «Руської землі», почали відстоювати свої права та визнавати обов'язки на спільних загальноруських з'їздах «снємах». Таку систему було названо «колективним сюзеренітетом» [9, с. 11]. З середини XII ст. із дружинників та бояр почав утворюватися двір як структура державного управління. З аналізу угод Олега 911 р. та Ігоря 944 р. з Візантією можна визначити, що на чолі країни стояв князь київський, «світлі та великі князі» або «велике княжє», потім бояри, великі й менші, а далі руські люди [6, с. 18, 23]. Почали формуватися назви і титули головних придворних чинів – двірський, тисяцький, печатник, конюший тощо. Коло обов'язків двірського в літературних джерелах визначено надто широко. Так, у словнику давньоруської мови функції двірського визначені як посада особи при дворі князя, боярина та ін. [10]. Тисяцькі були у Південній Русі, згадуються вони також у літописах північноруських, Новгородському і Суздальському (Лаврентіївському) ізводі 1136 р. На думку М. Ф. Владимирського-Буданова, тисяцькі існували у двох видах: земські в містах та княжі при дворі. Поряд з цим С. В. Юшков зазначає, що в Новгородській боярській республіці тисяцькі були представниками її верхівки, але не були жодним чином пов'язані з князем [11, с. 276–278].

Інший чин – «печатник» – хранитель княжої печатки, згадується тільки в Галицько-Волинському ізводі. Виходячи із давньоруських джерел, в інших княжих дворах на Русі XIII ст. не існував. Посада печатника офіційно появилась на інших Руських землях тільки з XIV ст.

Другий період – колонізація українських земель та поява козацької гетьманської держави XIV – XVIII ст. У цей час починає формуватися інститут «служилих князів» (кінець XIII початок XIV ст.). Бояри і дрібні князі «служат» великому князю і «держат» міста і волості, які отримали від нього «Служили ж князю Данилові й люди [князя] Василька» [12, с. 139]. Характерною особливістю такого інституту є те, що служили князі, будучи родовитими аристократами, членами дому Рюриковичів, разом з двірським, тисяцькими, печатником, конюшим були знаряддям керівництва державою і допомагали князю вирішувати внутрішні та зовнішні безпекові питання, протидіяти злочинності.

На основі конгломерату литовських князів сформувалося Велике князівство Литовське, яке підкорило доволі велику територію руської землі, зокрема і Чорну Русь з її містом Новгородом, який і став столицею держави. На чолі удільних князівств стояли князі. У

руках князів була законодавча і судова влада. Вони також контролювали церковні справи, економічну діяльність підданих, військову службу, зовнішні відносини. Київський та подільський князі друкували власні монети. У своїй діяльності князь спирався на раду, що складалася із князів, бояр, священників та ін. Для отримання додаткових прибутків князь віддавав у володіння, на васальних умовах, частину земель представникам аристократії. Останні мали право у своїх володіннях здійснювати судову владу, збирати податки, але поряд з цим зобов'язані були виставляти ополчення на війну і на погоню як і всі «зем'яне» [13].

Формування державного апарату, за допомогою якого князь здійснював управління, почалося зі створення дружини. Саме до її складу входила земельна аристократія, що в подальшому сформувала великокняжий двір. Першими чиновниками були воєводи і тивуни. Останні здійснювали управління великокнязівськими волостями. У XIV–XV ст. у Литовському князівстві домінувало натуральне оподаткування. Збирання податків лежало здебільшого на удільних князях.

Таким чином, можна констатувати, що державний апарат поділявся на дві частини: *центральный*, який безпосередньо управляв урядом та представляв центральну владу в регіональних князівствах, і *регіональний* – забезпечував функціонування великокнязівської влади на місцевому рівні. Центральний апарат налічував близько чотирьох десятків урядів, які виокремлювались у три великі групи: військовий апарат, канцелярія великого князя і двірські посади. За дослідженнями А. Груши, у XVI ст. з'являються земський підскарбій і писар, які приймали звіти митників, ключників і восковичників, тобто здійснювали різноманітні фінансові операції «Служба писаря, як зрештою всяка інша господарська служба в апараті керування і суду, була пов'язана з постійними видатками» [14]. Для забезпечення безперебійної господарської діяльності Великого князя на місцевому рівні були введені писарі дворів і волостей господарських. А у 1557 р. під час чергового реформування канцелярії писарі підскарбові були виокремлені у самостійний апарат (посада), одні займалися доходами, інші – витратами та запобігали злочинності у цих сферах [15].

Також важливу роль відігравали ключники і митники. Їхній статус був вищий за намісничих слуг, оскільки вони підпорядковувалися безпосередньо Великому князю Литовському. На місцевому рівні діяли внутрішні посадовці: справці, намісники, городничі, каштеляни, маршалки, вижи, увязчи, осміки тощо. Одним із найвищих урядників у системі державної влади був великий коронний маршалок. Справами королівської канцелярії опікувались канцлер і підканцлер. Уряд підскарбія відповідав за діяльність державної скарбниці, здійснював керівництво фінансами та монетним двором Речі Посполитої.

Отже, можна зробити висновок, що інституалізація владно-адміністративного устрою змінювалась і реформувалась, виходячи із потреб часу, та відіграла свою позитивну роль у розбудові Литовського князівства, що проіснувало декілька століть.

Терасуні зміни в системі управління на теренах України були пов'язані із ухвалою Люблінської унії (1569 р.). Згідно з нею королівська влада, вся структура державних службовців, законодавство та адміністративні установи почали діяти майже на всіх українських землях: Лівобережжі України (до 1648 р.), Правобережжі (до 1648 р. та від 1699 р. до 1795 р.), а також на території Західної України. На чолі стояв Польський король й водночас Великий литовський князь. Єдиним був і законодавчий орган – сейм. Але як свідчать історичні джерела, як поляки, так і литовці на місцевому рівні продовжували мати власні державні адміністрації, суд з відповідними законами та скарбницю [16, с. 30–31].

У 1764 р. на конвокаційному сеймі була запроваджена програма реформ з метою посилення своєї могутності та протистояти сусіднім могутнім державам. Відповідно до неї були створені централізовані скарбова та військова комісії, запроваджувалося генеральне мито, у містах ліквідовувалися магнатські та церковні юридики, реформувалися Асесорський суд та Коронний трибунал, почала здійснюватись державна фінансова реформа. У 1789 р. було реформовано податкову систему та, згідно із законом про міста, відбулась децентралізація, яка укріпила місцеве самоврядування.

Урядовцями, які займалися запобіганням злочинності у Речі Посполитої, були інстигатори (від. лат. *instigo* – спонукати). Вони брали участь у судових засіданнях як «оскаржувачі» (прокурора) щодо злочинів проти держави або володаря, на приватні справи та вносили скарги до трибуналу на державних урядовців, які розкрадали державний або королівський скарб. З прийняттям та набуттям чинності постанов сейму 1764 р. інстигатор міг контролювати перебіг справ у скарбових комісіях щодо фінансових зловживань, обвинувачувати «міністрів», які зловживали своїм становищем, та суддів, підозрюваних у хабарництві [17].

Земська (воєводська та повітова) владна структура базувалась на посадах, які були при дворах середньовічних князів. Аналіз історичних джерел свідчить, що у Руському воєводстві посада воєводи як найвищого земського урядника з'явилася ще у 1432 р., а в Подільському – 1435 р. До функцій воєводи належали: керівництво посполитим рушенням, головування на місцевих сеймиках, контроль за вибором земських урядників, нагляд за цінами, мірами, вагами, керівництво вічовим судом тощо [18]. Урядовці: староста, суддя, підсудок, писар і підкоморій отримували певні грошові доходи від діяльності судових канцелярій, проводили розмежування маєтків та митних зборів.

На підставі судової реформи 1564–1566 рр. був створений гродський суд, який розглядав як кримінальні, так і цивільні справи. Почав діяти доменіальний суд (суд пана над селянином), під юрисдикцію якого підпадали справи, що торкалися шляхетського землеволодіння, а у граничних спорах, що зачіпали межі королівщин, судочинство здійснювалося за участю королівських комісарів [19].

У подальшому розвиток міжнародних подій спричинив визнання королівською владою існування в Україні Війська Запорозького. У польсько-українському Вічному мирі 1658 р. зазначалося, що король і сеймові стани Речі Посполитої дозволяють «народові Руському вибирати осібних Канцлерів, Маршалків, Підскарбіїв з правами сенаторів, і до інших урядів народу Руського».

Особливу роль на Запоріжжі відігравала загальнокозацька *січова рада*. Вона була найвищим законодавчим та адміністративним органом і розглядала як цивільні (розподіл землі, майна, угідь тощо), так і кримінальні справи. Разом з нею адміністративними і судовими повноваженнями були наділені й окремі посадовці (кошові отамани, військові судді, писарі, осавули, довбиші, курінні отамани, паланкові полковники). Так, зокрема, військовий суддя здійснював судочинство, а кошовий отаман підписував ухвалу суду. Як зазначає Д. І. Яворницький, «Суддя був охоронцем тих звичаїв предків та військових порядків, на яких тримався весь устрій козацького життя; у своїх рішеннях він керувався не писаним законом, якого зовсім не існувало у запорозьких козаків, а переказами або традиціями, очевидно, принесеними із України в Запоріжжя, які передавалися із уст в уста і були освячені багатьма віками» [20, с. 177]. Військовими писарями вівся ретельний облік всієї документації, яка у 50–70-х рр. XVIII ст. коливалася від 4,5 тис. документів,

до 5 тис. [21, с. 14–22]. За дотриманням правопорядку та благочинної поведінки громади наглядали кошові осавули.

Незважаючи на те, що загального зведення законів у цей час не було та існувало здебільшого усне застосування основоположних правових положень, певні аспекти все ж таки набували письмового оформлення. Так, у 1762–1764 рр. було впроваджено «письмове кругове зобов'язання... у Війську Запорозькому» та з метою протидії злочинності ухвалено збільшення відповідальності за крадіжки та збереження краденого, вводилась заборона брати на поруки винних осіб, а кошового отамана позбавили права помилювання злочинців [22, с. 86–87].

З вищезазначеного можна зробити висновок, що з другої половини XV ст. на теренах України почала утворюватися система адміністративно-судових установ та судочинства щодо запобігання злочинності. Уже з 1734 р. Запорозька Січ почала підпорядковуватись Київському генерал-губернаторові, а з 1750 р. – гетьманській адміністрації, де почав діяти Генеральний суд із кримінальних справ.

Підводячи підсумок цього історичного періоду, можна констатувати, що розвиток державного апарату та владних інституцій були пов'язані з Великим князівством Литовським та Польською короною (були Король, Сейм, Сенат). На місцевому рівні – земські воєводства та повітові сейми. Основним джерелом права були юридичні норми, що затверджувалися на сеймах, а також положення литовських статутів і кодекси магдебурзького й іншого міського права. Разом з тим державотворення Київської та Галицько-Волинської Русі обумовлюється ще й самобутністю норм звичаєвого права, створенням власної політичної системи Військом Запорізьким. Це підтверджується тим, що у польсько-литовсько-українських відносинах протягом 1648–1712 рр. на території Київського, Брацлавського, Чернігівського і частково Подільського та Волинського воєводств були скасовані коронні установи, а з другої половини XVII ст. започатковано інституції Українського гетьманату.

Політичний режим Гетьманату можна охарактеризувати як республікансько-демократичний, що поєднував у собі елементи як прямої, так і опосередкованої демократії і базувався на полково-сотенному адміністративному устрої. Політична влада за своєю суттю була моноцентричною, де центром прийняття рішень був гетьманський уряд і центральні органи управління, яким підпорядковувались усі місцеві структури козацького врядування. Соціально-політична стабілізація в Україні (кінець XVII ст.) сприяла консолідації політичних еліт та формуванню управлінських чиновників вищого і середнього рівнів. До вищої групи належали: інститут генеральних старшин, а саме: генеральний обозний, писар, судді, підскарбій. Важливим інститутом у структурі політичної влади відігравали генеральні старшини. Вони були обов'язковими учасниками старшинських рад, виконували постанови Гетьмана та старшинської ради, утворювали радничий орган – раду генеральної старшини [23, с. 94]. Генеральній старшині належало й право законодавчої ініціативи. Зважаючи на те, що генеральна старшина «...на услугах войсковых всегда обрѣтаютца і хлѣба пашать не могут...» передбачалася грошова оплата їхньої діяльності.

Також важливу посаду займав генеральний писар, який брав безпосередню участь у поточній зовнішній та внутрішній політиці, тримав державну печатку, без «притеснення (якої) листи жодниє», згідно з положенням Жердівських статей 1659 р., не мали офіційної сили.

Уряд генерального підскарб'я набув чинності 1728 р. Обов'язками останнього були обкладення та збирання податків та організація зберігання натуральних зборів. До його прерогатив входило право на видачі дозволу на побудову нових млинів та контроль за дотриманням правил їхнього користування, протидія зловживанням та злочинам у цій сфері. Відповідно до складу «нижчої» генеральної старшини входили генеральні осавули, хорунжий і бунчужний.

Поряд з цим на підставі нових статей 1659 р. при обранні на посади полковників Війська Запорозького передбачалося обов'язкове складання новообраними старшинами присяги Російському царю.

Наукова новизна. На основі аналізу історично-правові джерела, які стосуються інституалізації владно-адміністративного устрою щодо запобігання злочинності в Україні, від зародження Київської Русі до Гетьманату, визначено, як зародився та змінювався адміністративний апарат та що призвело до певної етнічної консолідації в межах усієї території України.

Висновки. 1. Зародження та реформування інституалізації владно-адміністративного устрою щодо запобігання злочинності на теренах України історично почалося з Боспорського царства, що являло собою монархію з територіями міст – полісів, де почало існувати перше міське самоврядування в умовах авторитарної влади, що є важливим чинником європейської цивілізаційної спадщини, та продовжилось у подальші періоди розвитку державності в Україні.

2. Розбудова «звичаєвого права» була спрямована на забезпечення як внутрішньої, так і зовнішньої її складових і здійснювалася переважно кожним князем самостійно. Мета: а) особиста безпека князя; б) тримання в підлеглих підданих.

3. Протягом X–XI ст. політична структура Київської Русі втратила форму ранньофеодальної монархії і на зміну їй прийшла монархія феодальної роздробленості. Руські удільні князі, прагнучи колективно розпоряджатися власністю, відстоюють свої права та обов'язки на загальноруських з'їздах «снємах». З середини XII ст. із дружинників та бояр почав утворюватися двір як структура державного управління. Дві пізніше трансформуються на: *центральный*, який безпосередньо управляв урядом та представляв центральну владу в князівствах, і *регіональний*, що забезпечував функціонування великокнязівської влади на місцевому рівні. З другої половини XV ст. на теренах України почала утворюватися система адміністративно-судових установ та судочинства щодо запобігання злочинності.

4. Із занепадом, за часів Гетьманату, земського самоврядування на території України починає формуватися Запорізьке право. Судові органи для судочинства використовують польське і литовське законодавство, а також законодавчі акти, що приймалися Військом Запорізьким. Це суттєво впливало на ефективність узгодженої діяльності щодо запобігання злочинності.

5. Таким чином, сучасні заходи запобігання злочинності і, зокрема, у сфері господарської діяльності, на теренах України почали формуватися ще за часів Київської Русі та продовжувались у досліджуваний період.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Golden P. Introduction to the History of the Turkic Peoples: Ethnogenesis and State-Formation in Medieval and Early Modern Eurasia and the Middle East. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1992. P. 46.
2. Надписи Ольвии (1917–1965) / под. ред. Т. Н. Книпович и Е. И. Леви. Л.: Наука, 1968. Док. № 42. С. 44–46.
3. Латышев В. В. Надписи Тиры, Ольвии, Херсонеса Таврийского, расположенных между Дунаем и Боспорским царством (Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini Graecae et Latinae). 2-е изд. СПб., 1916. Том. I. № 418.
4. Корпус боспорских надписей (Corpus inscriptionum Regni Bosporani) / под ред. В. В. Струме М.; Л.: Наука, 1965. № 982, 983.
5. Корпус боспорских надписей (Corpus inscriptionum Regni Bosporani) / под ред. В. В. Струме М.; Л.: Наука, 1965. № 1237.
6. Повесть временных лет / подгот. текста, статьи и коммент. Д. С. Лихачова. 2-е изд. СПб. 1999. С. 14–66.
7. Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов / под. ред. и с предисл. А. Н. Насонова. М.; Л. 1950. С. 208.
8. Галицько-Волинський літопис / за ред. М. Ф. Котляра. К., 2002. С. 89.
9. Пашуто В. Т. Историческое значение периода феодальной раздробленности на Руси // Польша и Русь. М., 1974. С. 11.
10. Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.): В 10 т., М., 1989. Т. 2. С. 449.
11. Юшков С. В. Нариси з історії виникнення і початкового розвитку феодалізму в Київській Русі. К., 1992. С. 276–278.
12. Пашуто В. Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. М., 1950. С. 139.
13. Tegowski J. Sprawa przyłączenia Podola do Korony Polskiej w koncu XIV wieku // Teki Krakowskie. Krakow. 1997. T.V. S. 170.
14. Груша А. Службовы склад і структура канцелярії Великаго Княства Літовскаго 40-х гадов XV – першай паловы XVI ст. // Netriciana. Т. 1. С. 1–21.
15. Urzednicy centralni i dostojnicy Wielkiego ksiestwa Liitowskiego XIV–XVIII w. Spisy; Kornik, 1994. S. 112.
16. Бершадский С. Литовский статус и польская конституция. СПб., 1893. С. 30–31.
17. Старченко Н. Інститор // Енциклопедія історії України. К., 2005. Т. 3. С. 481.
18. Старченко Н. Воевода // Енциклопедія історії України. К., 2003. Т. 1. С. 593.
19. Крикун М., Піддубняк О. Матеріали про діяльність гродського і земського судів Брацлавського воєводства: збірник праць і матеріалів на пошану Лариси Крушельницької. Львів, 1998. С. 81–82.
20. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків: у 3 т. К., 1990. Т. 1. С. 177.
21. Архів Коша Нової Запорозької Січі. Опис справ 1713–1776 / упоряд. Л. З. Гізцова, Л. Я. Демченко. К., 1994. С. 14–22.
22. Гурбик А. О. Запорозька Січ і формування органів суду в Українській державі. *Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку*: матеріали республіканських іст. читань. К., 1991. С. 86–87.
23. Окиншевич Л. Рада старшинська на Україні-Гетьманщині XVII–XVIII ст. // Праці комісії для виучування історії західно-руського та українського права. К., 1927. Вип. 3. С. 94.

REFERENCES

1. Golden P. Introduction to the History of the Turkic Peoples: Ethnogenesis and State-Formation in Medieval and Early Modern Eurasia and the Middle East. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1992. P. 46.
2. Nadpysy Olvyi (1917–1965) / Pod. red. T. N. Knyrovych y E. Y. Levy. L.: Nauka, 1968. Dok. № 42. S. 44–46.
3. Latishev V. V. Nadpysy Tyry, Olvyi, Khersonesa Tavryiskoho, raspolozhennykh mezhdu Dunaem y Bosporskim tsarstvom (Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini Graecae et Latinae). 2-e yzd. SPb., 1916. Tom. I. № 418.
4. Korpus bosporskykh nadpysei (Corpus inscriptionum Regni Bosporani) / Pod red. V. V. Strume M.; L.: Nauka, 1965. № 982, 983.
5. Korpus bosporskykh nadpysei (Corpus inscriptionum Regni Bosporani) / Pod red. V. V. Strume M.; L.: Nauka, 1965. № 1237.
6. Povest vremennykh let / Podhot. teksta, staty y komment. D. S. Lykhachova. 2-e yzd. SPb. 1999. S. 14–66.
7. Novhorodskaia pervaia letopys starsheho y mladsheho yzvodov / Pod. red. y s predysl. A. N. Nasonova. M.; L. 1950. S. 208.
8. Halytsko-Volonskyi litopys / Za red. M. F. Kotliara. K., 2002. S. 89.
9. Pashuto V. T. Ystorycheskoe znachenye peryoda feodalnoi razdroblenosti na Rusy // Polsha y Rus. M., 1974. S. 11.
10. Slovar drevnerusskogo yazyka (KhI–KhIV vv.): V 10 t., M., 1989. T. 2. S. 449.
11. Yushkov S. V. Narysy z istorii vynyknennia i pochatkovoho rozvytku feodalizmu v Kyivskii Rusi. K., 1992. S. 276–278.
12. Pashuto V. T. Ocherky po ystoryi Halytsko-Volynskoi Rusy. M., 1950. S. 139.
13. Tegowski J. Sprawa przyłączenia Podola do Korony Polskiej w koncu XIV wieku // Teki Krakowskie. Krakow. 1997. T. V. S. 170.
14. Hrusha A. Sluzhbovy sklad i struktura kantsyliarii Velikaha Kniastva Litovskaha 40-tykh hadov XV – pershai polovyny XVI st. // Netriciana. T. 1. C. 1–21.
15. Urzednicy centralni i dostojnicy Wielkiego ksiestwa Litowskiego XIV–XVIII w. Spisy; Kornik, 1994. S. 112.
16. Bershadskyi S. Lytovskyi status y polskaia konstitutsiia. SPb., 1893. S. 30–31.
17. Starchenko N. Instyhatory // Entsyklopediia istorii Ukrainy. K., 2005. T. 3. S. 481.
18. Starchenko N. Voievoda // Entsyklopediia istorii Ukrainy. K., 2003. T. 1. S. 593.
19. Krykun M., Pidubniak O. Materialy pro diialnist hrods'koho i zemskoho sudiv Bratslavskoho voievodstva: zbirnyk prats i materialiv na poshanu Larysy Krushelnytskoi. Lviv, 1998. S. 81–82.
20. Yavornytskyi D. I. Istoriia zaporozkykh kozakiv: U 3 t., K., 1990. T. 1. S. 177.
21. Arkhiv Kosha Novoi Zaporzkoii Sichi. Opys sprav 1713 – 1776 / Uporiad. L. Z. Hiltsova, L. Ia. Demchenko. K., 1994. S. 14–22.
22. Hurbyk A. O. Zaporozka Sichi formuvannia orhaniv sudu v Ukrainskii derzhavi. *Ukrainska kozatska derzhava: vytoky ta shliakhy istorychnoho rozvytku*: Materialy respublikanskykh ist. chytan. K., 1991. S. 86–87.
23. Okynshevych L. Rada starshynska na Ukraini-Hetmanshchyni XVII–XVIII st. // Pratsi komisii dlia vyuchuvannia istorii zakhidno-ruskoho ta ukrainskoho prava. K., 1927. Vyp. 3. S. 94.

O. Nikitina. Origins and reforming the institutionalization of the power and administrative structure to prevent crime in Ukraine: from the origin of Kyiv Rus to Hetmanate

The article reveals questions concerning origins and reforming the institutionalization of the power and administrative structure on crime prevention in Ukraine: from the origin of Kyiv Rus to Hetmanate. It is shown the means of crime prevention on the lands of Ukraine began to form in the period of Kyiv Rus and prolonged in next periods.

In particular: 1. The emergence and reform of the institutionalization of government The system for preventing crime in Ukraine has historically begun with Bosporan kingdom, which was a monarchy with the territories of cities – polises, where it began to exist the first city self-government in the conditions of autocratic power, which is important factor of European civilizational heritage, and continued in subsequent periods development of statehood in Ukraine. 2. The development of «customary law» was aimed at securing both internal and its external components and was carried out mainly by each prince independently. Goal: a) personal security of the prince; b) keeping subordinates of subjects. 3. During the X–XI centuries. the political structure of Kievan Rus lost its form early feudal monarchy and was replaced by a monarchy of feudal fragmentation. Russian princes, seeking to collectively dispose of property, defend their own rights and responsibilities at the all-Russian congresses «snem». From the middle of the XII century. of warriors and the boyars began to form a court as a structure of government. Two later transformed into: central, which directly managed the government and represented central power in the principalities, and regional, ensuring the functioning Grand Ducal power at the local level. From the second half of the XV century. on the territory of Ukraine began to form a system of administrative and judicial institutions and proceedings crime prevention. 4. With the decline, during the Hetmanate, of zemstvo self-government on the territory of Ukraine Zaporozhye law begins to take shape. Judicial authorities use for judicial proceedings Polish and Lithuanian legislation, as well as legislation adopted by the Army Zaporozhye. This has significantly affected the effectiveness of concerted prevention activities crime. 5. Thus, modern measures to prevent crime and, in particular, in the field economic activity in Ukraine began to form in the days of Kiev Rus and continued during the study period.

Key words: *crime prevention, authority and administrative structure, origins, judiciary, crime.*

Стаття надійшла до редколегії 8 лютого 2021 року

УДК 343.13

DOI 10.33244/2617-4154.1(5).2021.215-223

В. А. Шкелебей,*к.ю.н., доцент,**НаУКМА**e-mail: shkelebei_vika@ukr.net***ORCID ID 0000-0002-2717-097X;****Т. П. Яцик,***к.ю.н., доцент,**Університет ДФС України**e-mail: zvezda171088@gmail.com***ORCID ID 0000-0003-4207-4633**

ПОПЕРЕДНЯ ПЕРЕВІРКА ПЕРВИННОЇ ІНФОРМАЦІЇ (ДОСЛІДЧА ПЕРЕВІРКА): ДОЦІЛЬНІСТЬ ЇЇ ВИОКРЕМЛЕННЯ ЯК СТАДІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

У статті досліджено питання доцільності законодавчого закріплення попередньої перевірки первинної інформації (дослідчої перевірки). Визначено завдання дослідчої перевірки. Запропоновано строки дослідчої перевірки для кримінальних проступків та кримінальних злочинів. Обґрунтовано значення дослідчої перевірки в практичній діяльності. Підтверджено доцільність закріплення постанови слідчого, дізнавача, прокурора про відкриття кримінального провадження, постанови про відсутність підстав відкриття кримінального провадження як результату проведення дослідчої перевірки. Доведено необхідність законодавчого закріплення можливості оскарження постанови слідчого, дізнавача, прокурора про відкриття кримінального провадження, постанови про відсутність підстав відкриття кримінального провадження.

Ключові слова: *первинна інформація, дослідча перевірка, стадія кримінального провадження, кримінальне правопорушення, досудове розслідування.*

В. А. Шкелебей, Т. П. Яцик. Предварительная проверка первичной информации (доследственная проверка): целесообразность ее выделения как стадии уголовного производства

В статье исследован вопрос целесообразности законодательного закрепления предыдущей проверки первичной информации (доследственной проверки). Определены задачи доследственной проверки. Предложены сроки доследственной проверки для уголовных проступков и уголовных преступлений. Обосновано значение доследственной проверки в практической деятельности. Подтверждена целесообразность закрепления постановления следователя, дознавателя, прокурора об открытии уголовного производства, постановления об отсутствии оснований для открытия уголовного производства как результата проведения доследственной проверки. Доказана

необходимость законодательного закрепления возможности обжалования постановления следователя, дознавателя, прокурора об открытии уголовного производства, постановления об отсутствии оснований для открытия уголовного производства.

Ключевые слова: *первичная информация, доследственная проверка, стадия уголовного судопроизводства, уголовное преступление, досудебное расследование.*

Мета статті. Обґрунтування необхідності законодавчого закріплення поняття дослідчої перевірки, особливостей її проведення, визначення суб'єктів, уповноважених на її проведення, визначення механізму завершення дослідчої перевірки та процесуальних документів як результату її проведення.

Постановка проблеми. Відповідно до ч. 1 ст. 214 КПК України відкриття кримінального провадження здійснюється на підставі заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення слідчим, дізнавачем, прокурором з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення. Відтак слідчий, дізнавач, прокурор зобов'язані з моменту вищевказаних підстав невідкладно, але не пізніше 24 годин внести відомості про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань [1; 2].

Трактуючи ч. 1 ст. 214 КПК України, стає зрозуміло, що обов'язок слідчого, дізнавача, прокурора не вимагає оцінки цими суб'єктами такої заяви (повідомлення) про наявність ознак складу злочину для того, щоб вчинити процесуальну дію, яка полягає у внесенні відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР. Такі вимоги не передбачають здійснення оцінки обґрунтованості заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення, а передбачають лише обов'язок уповноважених органів здійснити фіксацію наданих особою відомостей про кримінальне правопорушення, які вона повідомляє усвідомлено для реалізації відповідними органами завдань кримінального провадження [3; 4; 5].

Але така процедура початку досудового розслідування є дещо хибною та в практичній діяльності створює надмірну навантаженість на спеціально уповноважених суб'єктів, які здійснюють досудове розслідування, тому що після внесення відомості до ЄРДР слідчий, дізнавач, прокурор зобов'язані розпочати досудове розслідування та провести низку слідчих (розшукових дій). В більшості випадків під час проведення досудового розслідування з'ясовується відсутність у діянні складу злочину, а значна частина повідомлень про кримінальні правопорушення не містить відомостей про ознаки злочину, а вказує на інші правопорушення [6; 7].

Аналіз сучасних досліджень. Поняття попередньої перевірки інформації про злочин визначало багато авторів, зокрема А. Р. Михайленко, А. Я. Дубинський, А. Ф. Лубін., В. В. Степанов, В. М. Тертишник, В. С. Зеленецький, В. Т. Маляренко, В. П. Корж, І. А. Возгрін, І. І. Когутич, Л. Д. Удалова, М. А. Погорецький, М. М. Михеєнко, М. С. Строгович, С. М. Стахівський, Ф. М. Фактулін, Ю. П. Аленін та інші. Однак, незважаючи на значний внесок вказаних вчених, залишаються законодавчо не врегульованими питання закріплення дослідчої перевірки як стадії кримінального провадження та особливостей її проведення.

Виклад основного матеріалу. Перевантаження органів досудового розслідування заявами та повідомленнями про кримінальні правопорушення, які не містять в собі ознак складу злочину, негативно впливають на ефективність та якість досудового розслідування,

тому що спеціально уповноважені суб'єкти на здійснення досудового розслідування зобов'язані вносити відомості про кримінальні правопорушення до ЄРДР. Зауважимо, що ч. 3 ст. 214 КПК України передбачає, що здійснення досудового розслідування до внесення відомостей до реєстру або без такого внесення не допускається і веде до відповідальності, встановленої законом [8; 9].

Чинний Кримінальний процесуальний кодекс України, вимагаючи від органу досудового розслідування швидкої реакції на звернення або повідомлення про кримінальне правопорушення, не залишає для уповноваженого суб'єкта ні часу, ні процесуальних засобів для перевірки цих заяв та повідомлень про наявність ознак складу злочину і їх правдивість. Слід зауважити, що кримінальне провадження не може бути відкрите на підставі неперевірених заяв та повідомлень [10; 11].

Так, дослідча перевірка надасть можливість встановити наявність ознак складу злочину в діянні й інших обставин для своєчасного та обґрунтованого рішення про відкриття кримінального провадження та внесення відомостей до ЄРДР або відмову у відкритті у кримінальному провадженні.

Сьогодні в чинному законодавстві фактично не передбачено порядок проведення попередньої дослідчої перевірки повідомленої інформації про наявність складу злочину. Реєстрація заяв про злочини і реєстрація злочинів є різними поняттями, які фактично не відображені в Кримінальному процесуальному кодексі, а відтак, і особи, чийх прав та законних інтересів стосуються відкриття кримінального провадження, позбавлені права оскаржити законність рішень слідчого, дізнавача, прокурора про внесення (відмову внесення) відповідних відомостей до Реєстру [12; 13].

На нашу думку, доцільно було б в КПК України закріпити ще одну стадію кримінального провадження під назвою «Попередня перевірка первинної інформації (дослідча перевірка)». Це повинна бути перша стадія кримінального провадження, яка передує досудовому розслідуванню. Це надасть можливість спеціально уповноваженим суб'єктам, які здійснюють досудове розслідування, перед внесенням відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР мати можливість здійснювати дослідчу перевірку всіх заяв та повідомлень, які до них надходять.

Отже, вважаємо необхідним законодавчо закріпити визначення стадії дослідчої перевірки в КПК України в такій редакції: «Попередня перевірка первинної інформації (дослідча перевірка) – це діяльність слідчого, дізнавача, прокурора, спрямована на встановлення достовірності інформації про подію, що міститься в заяві (повідомленні) і має ознаки злочину, та збір додаткових відомостей, які необхідні для прийняття рішення про відкриття кримінального провадження або про відмову у відкритті кримінального провадження, чи направлення (перенаправлення) заяви або повідомлення за належністю (підслідністю)».

Проведення дослідчої перевірки не вимагає від слідчого збирання вичерпної інформації про всі факти злочину і склад злочину, а лише має на меті виявлення даних, які вказують на ознаки конкретного злочину, яких повинно бути достатньо для вирішення питання про відкриття кримінального провадження. До завдань слідчого може входити пошук інших обставин, що мають значення для кримінального провадження.

Слідчий на стадії досудового розслідування кримінального провадження встановлює сукупність ознак складу злочину з таким ступенем їх конкретизації і з'ясування, що дає йому можливість зробити висновки про вчинення конкретного виду кримінального

правопорушення. Ці ознаки повинні стосуватися всіх елементів складу злочину: об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта і суб'єктивної сторони. Необхідність проведення дослідчої перевірки, як правило, обумовлюється неповнотою інформації про ознаки об'єктивної сторони кримінального правопорушення, але інколи може стосуватися і суб'єкта кримінального правопорушення.

Дані, що містяться в первинних матеріалах (заявах, повідомленнях), можуть бути визнані достатніми для відкриття кримінального провадження і початку досудового розслідування, якщо вони містять ознаки певного злочину. При цьому сукупність ознак повинна бути такою, щоб її можна було оцінити як достатню для відкриття кримінального провадження [14]. Неповнота інформації про ознаки кримінального правопорушення та сумнів щодо її достовірності вимагає збору додаткових даних, необхідних для прийняття процесуального рішення.

Саме стадія дослідчої перевірки надасть можливість виключити всі сумніви щодо достовірності інформації, яка міститься у заяві чи повідомленні, та відкрити кримінальне провадження чи відмовити у його відкритті.

Зокрема, на стадії дослідчої перевірки слідчий, дізнавач, прокурор можуть опитувати громадян, збирати довідки, відбирати показання, одержувати інформацію з автоматизованих інформаційних і довідкових систем, фіксувати і документувати інші дії осіб, причетних до вчинення кримінального правопорушення. Слідчий в процесі дослідчої перевірки при взаємодії з працівниками оперативних підрозділів, спеціалістами, фахівцями одержує певний обсяг інформації про кримінальне правопорушення.

Варто також законодавчо закріпити завдання дослідчої перевірки: 1) перевірка інформації на наявність ознак складу злочину; 2) встановлення особи злочинця; 3) встановлення та перевірка особи потерпілого; 3) з'ясування місця, часу, способу вчинення кримінального правопорушення; 4) виявлення матеріальних слідів кримінального правопорушення; 5) виявлення конкретних даних, які вказують на наявність ознак злочинної діяльності.

Варто зазначити, що ознаки злочину після законодавчого закріплення дослідчої перевірки зможуть бути виявлені трьома способами: 1) шляхом проведення оперативно-розшукових заходів, що передують відкриттю кримінального провадження (під час дослідчої перевірки); 2) виявлення громадянами, а також представниками різноманітних організацій і підприємств під час проведення перевірок і контрольних заходів тощо; 3) виявлення обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, безпосередньо слідчим, дізнавачем, прокурором.

Наприклад, якщо джерелом інформації про кримінальне правопорушення є заява, то слідчому необхідно опитати заявника. Якщо ж надійшло повідомлення від посадової особи, то слідчий проводить інші перевірочні дії з метою збору додаткових даних, необхідних для прийняття процесуального рішення відповідно до вимог закону. Але чинний КПК України не регламентує механізм долучення отриманих даних до матеріалів кримінального провадження як доказів, якщо вони були отримані до моменту внесення відомостей у ЄРДР (отримані матеріали знищуються).

У більшості випадків дані про ознаки кримінального правопорушення входять до складу тієї вихідної інформації, яку має слідчий, дізнавач, прокурор до моменту відкриття кримінального провадження і початку досудового розслідування [15, с. 788]. Але первинна інформація повинна підлягати обов'язковій перевірці. І, на нашу думку,

24 години з моменту отримання заяви, повідомлення або особистого виявлення обставин кримінального правопорушення замало для об'єктивної перевірки, тому пропонуємо досліджу перевірку законодавчо закріпити стадією кримінального провадження та встановити конкретний термін для проведення цієї перевірки.

Поза сумнівом, важливе практичне значення для розслідування кримінального правопорушення має своєчасність відкриття кримінального провадження. Воно залежить від організації і методів перевірки, оперативності її проведення, тактики перевірочних дій, правильної оцінки зібраної інформації й прийняття законного та обґрунтованого процесуального рішення про відкриття кримінального провадження та внесення відомостей до ЄРДР або відмови у відкритті такого провадження.

У проєкті Закону № 3049а «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо порядку внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань» ініціатор пропонує у ч. 2 ст. 214 КПК України змінити термін внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР з 24 годин до 5 робочих днів. На нашу думку, термін дослідчої перевірки потрібно розмежувати для проступків і для кримінальних злочинів. Для проступків встановити досліджу перевірку у 3 робочі дні з моменту отримання заяви чи повідомлення або особистого виявлення обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення. А для дослідчої перевірки кримінальних злочинів доцільно встановити альтернативний термін від 3 до 10 робочих днів (наприклад, для дослідчої перевірки нетяжких злочинів може бути достатньо три дні, але якщо багато суб'єктів, яких потрібно перевірити, то строк може тривати до 10 днів).

Законопроектом також пропонується зобов'язати слідчого, дізнавача, прокурора складати постанову про відкриття кримінального провадження та вносити відповідні відомості до ЄРДР або складати постанову про відсутність підстав відкриття кримінального провадження (відсутність підстав внесення відомостей до ЄРДР).

Реєстрація заяв про кримінальне правопорушення і реєстрація злочину є різними поняттями, які фактично не відображені в КПК України, а тому особи, чиї права та законні інтереси стосується відкриття кримінального провадження, позбавлені права оскаржувати незаконність рішень слідчого, дізнавача, прокурора про внесення (відмову внесення) відповідних відомостей до ЄРДР.

Внесення слідчим відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР доцільно розглядати як процесуальне рішення. Його форма не узгоджується з вимогами ст. 110 КПК України, згідно з якою рішення слідчого приймаються у формі мотивованої постанови, а її відсутність робить неможливим оскарження факту початку досудового розслідування.

Забезпечення права на захист у кримінальному процесуальному законодавстві й у практичній процесуальній діяльності розглядається як засада, згідно з якою державні органи і службові особи зобов'язані не лише роз'яснювати особі, щодо якої здійснюється обвинувачення, її права, а й вживати заходів для надання можливості скористатися ними для захисту від обвинувачення [16].

У законопроекті також пропонується передбачити окремо главу 26-1 «Оскарження постанови слідчого, дізнавача, прокурора про відкриття кримінального провадження, постанови про відсутність підстав відкриття кримінального провадження», у якій закріпити: право на оскарження постанови слідчого, дізнавача, прокурора про відкриття кримінального провадження, постанови про відсутність підстав відкриття кримінального провадження; порядок розгляду скарг на постанову про відкриття кримінального

провадження, постанову про відсутність підстав про відкриття кримінального провадження; правові наслідки подання скарги на постанову про відкриття кримінального провадження, постанову про відсутність підстав відкриття кримінального провадження.

На нашу думку, запропоновані зміни є доречними, тому що надають можливість скористатися правом на захист від обвинувачення.

Висновки. Отже, автоматичне внесення всіх заяв чи повідомлень про кримінальне правопорушення до ЄРДР не відповідає принципу процесуальної економії та негативно позначається на ефективності роботи органів досудового розслідування та прокуратури. Слідчий, дізнавач, прокурор замість того, щоб зосереджувати увагу на розслідуванні дійсних та важливих кримінальних проваджень, повинні витратити час та ресурси на процесуальне оформлення початку досудового розслідування, перевірку заяви шляхом проведення слідчих (розшукових) дій і лише потім закривати провадження. Отже, треба визнати невинуватеною практику органів досудового розслідування розпочинати провадження лише на підставі факту звернення особи із заявою чи повідомленням. Початку досудового розслідування має передувати діяльність, спрямована на перевірку заяви чи повідомлення та встановлення обставин, що свідчать про вчинення кримінального правопорушення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.
2. Про Національну поліцію: Закон України від 15 липня 2015 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379.
3. Про Державне бюро розслідувань: Закон України від 12 листопада 2015 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 6. Ст. 55.
4. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14 жовтня 2014 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 47. Ст. 2051.
5. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 2–3. Ст. 12.
6. Кримінальне провадження Печерського суду від 20 березня 2017 р. № 757/10980/17-к.
7. Про затвердження Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань: наказ Генеральної прокуратури України від 6 квітня 2016 року № 139.
8. Фурман І. М. Прецедентне рішення Печерського суду: на Україні відновлено інститут «дослідчих перевірок». URL: https://protocol.ua/ru/pretsedentne_rishennya_pecherskogo_sudu_na_ukraini_vidnovleno_institut_doslidchih_perevirok/.
9. Судові та правоохоронні органи України (Judicial and law-enforcement agencies of Ukraine) / Т. П. Яцик, В. І. Галаган, Ж. В. Удовенко, В. А. Шкелебей. Київ, 2019. 433 с.
10. Шкелебей В. А. Окремі питання ознайомлення учасниками кримінального процесу з матеріалами досудового розслідування до його завершення. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2018. № 1–2 (10–11). С. 258–262.
11. Шкелебей В. А. Перекладач – як учасник кримінального провадження. *Реформування кримінального провадження в Україні: кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції присвяченої пам'яті

професорів В. П. Бахіна, В. К. Лисиченка, І. Я. Фрідмана, 19 квітня 2019 року. Ірпінь. Університет ДФС України, 2019. С. 272–275.

12. Яцик Т. П., Кисла К. О. Кіберзлочинність в Україні: аналіз дієвості способів розслідування кіберзлочинів і напрямів їх вдосконалення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 1. С. 184–186.

13. Яцик Т. П., Кисла К. О., Пушкарьова Т. М. Кіберзлочинність в Україні: аналіз дієвості способів розслідування кіберзлочинів і напрямів їх вдосконалення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 1. С. 184–186. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2019/51.pdf.

14. Яцик Т. П., Шкелебей В. А. Надання безоплатної правової допомоги: кримінальні процесуальні засади. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія Юридичні науки. 2019. Том 30 (69). № 6. С. 162–166. URL: http://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2019/6_2019/32.pdf.

15. Белкин Р. С. Курс криминалистики: учеб. пособие для вузов. 3-е изд., доп. М.: ЮНИТИ-ДАНА; Закон и право, 2001. 837 с.

16. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо порядку внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69762.

REFERENCES

1. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13 kvitnia 2012 roku. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. St. 88.
2. Pro Natsionalnu politsiyu: Zakon Ukrainy vid 15 lypnia 2015 r. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2015. № 40–41. St. 379.
3. Pro Derzhavne biuro rozsliduvan: Zakon Ukrainy vid 12 lystopada 2015 roku. *Vidomosti Verkhovnoi Rady*. 2016. № 6. St. 55.
4. Pro Natsionalne antykoruptsiine biuro Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 14 zhovtnia 2014 roku. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2014. № 47. St. 2051.
5. Pro prokuraturu: Zakon Ukrainy vid 14 zhovtnia 2014 r. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 2015, № 2–3, st. 12.
6. Kryminalne provadzhennia Pecherskoho sudu vid 20 bereznia 2017 r. № 757/10980/17-k.
7. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro poriadok vedennia Yedynoho reiestru dosudovykh rozsliduvan: Nakaz Heneralnoi prokuratury Ukrainy vid 6 kvitnia 2016 roku № 139.
8. Furman I. M. Pretsedentne rishennia Pecherskoho sudu: na Ukraini vidnovleno instytut «doslidchykh perevirok». URL: https://protocol.ua/ru/pretsedentne_rishennya_pecherskogo_sudu_na_ukraini_vidnovleno_institut_doslidchih_perevirok/.
9. Sudovi ta pravookhoronni orhany Ukrainy (Judicial and law-enforcement agencies of Ukraine). T. P. Yatsyk, V. I. Halahan, Zh. V. Udovenko, V. A. Shkelebei. Kyiv, 2019. 433 s.
10. Shkelebei V. A. Okremi pytannia oznaomlennia uchastyamy kryminalnogo protsesu z materialamy dosudovoho rozsliduvannia do yoho zavershennia. *Mizhnarodnyi yurydychnyi visnyk: aktualni problemy suchasnosti (teoriia ta praktyka)*. 2018. № 1–2 (10–11). S. 258–262.
11. Shkelebei V. A. Perekladach – yak uchastyk kryminalnogo provadzhennia. *Reformuvannia kryminalnogo provadzhennia v Ukraini: kryminalni protsesualni ta kryminalistychni aspekty: materialy Mizhnarodnoi naukovy-praktychnoi konferentsii prysviachenoї pamiaty profesoriv*

V. P. Bakhina, V. K. Lysychna, I. Ya. Fridmana, 19 kvitnia 2019 roku. Irpin. Universytet DFS Ukrainy, 2019. S. 272–275.

12. Yatsyk T. P., Kysla K. O. Kiberzlochynnist v Ukraini: analiz diievosti sposobiv rozsliduvannya kiberzlochyniv i napriamy yikh vdoskonalennia. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2019. № 1. S. 184–186.

13. Yatsyk T. P., Kysla K. O., Pushkarova T. M. Kiberzlochynnist v Ukraini: analiz diievosti sposobiv rozsliduvannya kiberzlochyniv i napriamy yikh vdoskonalennia. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2019. № 1. S. 184–186. Rezhym dostupu: http://www.lsej.org.ua/1_2019/51.pdf

14. Yatsyk T. P., Shkelebei V. A. Nadання безоплатної правової допомоги: кримінальні процесуальні засади. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho*. Seriya Yurydychni nauky. 2019. Tom 30 (69). № 6. S. 162–166. URL: http://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2019/6_2019/32.pdf.

15. Belkyn R. S. Kurs krymynalystyky: ucheb. posobyе dlia vuzov. 3-e yzd., dop. M.: YuNYTY-DANA; Zakon y pravo, 2001. 837 s.

16. Poiasniuvalna zapyska do proektu Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy shchodo poriadku vnesennia vidomostei do Yedynoho reiestru dosudovykh rozsliduvan». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69762.

V. A. Shkelebei, T. P. Yatsyk. Preliminary verification of primary information (pre-investigation verification): appropriateness of its allocation as a stage of criminal proceedings

The article examines the feasibility of legislative consolidation of the preliminary verification of primary information (pre-investigation verification). The author's definition of pre-investigation verification is provided as the activities of investigators, the prosecutor, which is aimed at establishing the reliability of information about the event contained in the statement (message) and having signs of a crime, and collecting additional information that is necessary to make a decision on the opening of criminal proceedings or on refusal to open criminal proceedings, or sending (redirecting) a statement or message under investigation.

The tasks of pre-investigation verification are defined: 1) verification of information for signs of a crime; 2) identification of the offender; 3) identification and verification of the victim; 3) finding out the place, time, method of committing a criminal offense; 4) detection of material traces of a criminal offense; 5) detection of specific data that indicate the presence of signs of criminal activity. It was noted that after the legislative consolidation of the pre-investigation check, the signs of the crime can be identified in three ways: 1) by conducting operational-search measures preceding the opening of criminal proceedings (during the pre-investigation check); 2) identification by citizens, as well as representatives of various organizations and enterprises during inspections and control measures; 3) identification of circumstances that may indicate the commission of a criminal offense directly by the investigator, interrogator, prosecutor.

The terms of the investigation for criminal offenses and criminal offenses are proposed. The significance of pre-investigation verification in practical activities is justified. The appropriateness of fixing the decision of investigators, the prosecutor on the opening of criminal proceedings, the decision on the absence of grounds for opening criminal proceedings as a result of a preliminary investigation has been confirmed. The appropriateness of fixing the Chapter

of the 26-1 in the Code of Criminal Procedure has been proved. «Appeal against the decision of the investigator, the interrogator, the prosecutor on the opening of criminal proceedings, the decision on the absence of grounds for opening criminal proceedings», which provides: the right to appeal the decision of investigators, the prosecutor on the opening of criminal proceedings, the decision on the absence of grounds for opening criminal proceedings, the term; Procedure for the consideration of complaints against a decision on the opening of criminal proceedings, a decision on the absence of grounds for the opening of criminal proceedings; the legal consequences of filing a complaint against a decision on the opening of criminal proceedings, a decision on the absence of grounds for opening criminal proceedings.

Key words: *primary information, pre-investigation verification, stage of criminal proceedings, criminal offense, pre-trial investigation.*

Стаття надійшла до редколегії 29 січня 2021 року

Наукове видання

ІРПІНСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЧАСОПИС

**Науковий журнал
2021. Випуск 1 (5)**

НАД ВИПУСКОМ ПРАЦЮВАЛИ:

Відповідальний секретар	Лугіна Н. А.
Редактор-коректор	Врублевська І. Є.
Технічне редагування та комп'ютерне верстання	Лисенко О. В.

Підп. до друку 05.08.2021. Формат 75 × 108 / 16
Ум.-друк. арк. 9,4. Обл.-вид. арк. 9,9
Тираж 300 пр. Зам. № 969

Видавець і виготовлювач
Університет державної фіскальної служби України
вул. Університетська, 31, м. Ірпінь, Київська обл., 08205
Тел 38(098)878-46-91
e-mail: irpin-yur-chas@ukr.net

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої діяльності
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 5104 від 20.05.2016*
